

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

**İRAN TÜRKLERİNDE MERSİYE GELENEĞİ: DİNÎ VE MİLLÎ
KİMLİK ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Nurullah GÖZCÜ

Doktora Tezi

Ankara, 2023

İRAN TÜRKLERİNDE MERSİYE GELENEĞİ: DİNÎ VE MİLLÎ KİMLİK
ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Nurullah GÖZCÜ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Halkbilimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Nurullah Gözcü tarafından hazırlanan “İran Türklerinde Mersiye Geleneği: Dinî ve Millî Kimlik Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu çalışma, 15.12.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Çevik (Başkan)

Prof. Dr. Metin Özarslan (Danışman)

Doç. Dr. Şirin Yılmaz (Üye)

Doç. Dr. Zehra Kaderli (Üye)

Doç. Dr. Dilek Türkyılmaz (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Nurullah GÖZCÜ

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN** danışmanlığında tarafımdan retilildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Öğr. Gör. Nurullah GÖZCÜ

TEŞEKKÜR

Doktora sürecim boyunca bilgi ve birikimden istifade ederek ufkumu açan ve her aşamada desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Hacettepe'deki eğitim sürecimde yeni bilgi ve bakış açıları kazandıran bölüm hocalarıma teşekkür ederim.

Tez yeterliliğimde ve savunmamda yol gösterici bilgileriyle katkılarda bulunan Prof. Dr. Mehmet ÇEVİK, Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ, Doç. Dr. Zehra ŞİRİN ve Doç. Dr. Zehra KADERLİ'ye de teşekkürlerimi sunarım.

Araştırma sahasında yardımlarını esirgemeyen başta değerli dostum Seid Eynceferi ve ailesine sonsuz sevgi ve minnettarlığımı belirterek meydana gelen çalışmayı, başta Zencan halkı olmak üzere İran Türklerine ithaf etmeyi bir borç bilirim.

Eğitim hayatımı yönlendirerek bugünlere gelmemde emeği olan pek çok özel insan oldu. Bu vesileyle hayatımın pek çok alanında ve özellikle de çalışmamda bana yol gösteren, fikirleriyle ve çalışma anlayışıyla bir disiplin kazandırarak örnek aldığım nadir insanlardan olan kıymetli hocam Doç. Dr. Umut BAŞAR'a şükranlarımı sunarım.

Son olarak bugünlere gelmemde en önemli paya sahip olan, motivasyonumu her an diri tutarak teşviklendiren ve âdeta süreci benimle yaşayan babam Tefik GÖZCÜ'ye, annem Aynur GÖZCÜ'ye, kardeşlerim Nurhayat ve Mustafa GÖZCÜ'ye ve süreçteki tüm zorlukları benimle beraber aşan eşim Merve GÖZCÜ'ye saygılarımı ve sevgilerimi minnet duygularıyla belirtmeyi birer borç bilirim.

ÖZET

GÖZCÜ, Nurullah. *İran Türklerinde Mersiye Geleneği: Dinî ve Millî Kimlik Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

İran coğrafyasında varlık gösteren İran Türkleri, tarih boyunca birçok devletin kuruculuğunu üstlenmişlerdir. Ancak, Rıza Şah'ın 1921'de iktidarı devralmasıyla Türklerin İran'daki hâkimiyet alanının azalmaya başladığı görülmüştür. Bunda yeni bir ulus devlet kurma girişimleriyle ortaya koyulan politikaların etkisi son derece önemlidir. Pehlevi Dönemi'ne kadar kimlik farkındalıklarını her alanda vurgulayan İran Türkleri özellikle 1979 Devrimi sonrasında dinî kimliğin millî kimlikten daha kapsayıcı bir etkiye sahip olduğu bir sosyokültürel süreç yaşamıştır. Bu süreç, Şii paradigmasının oluşturulmasıyla beraber bağlayıcı bir üst kimlik oluşturma çabasıyla tamamlanmıştır. Şiilik üst kimliği, İran genelinde toplumun her kesimini etkileyerek kıyafetlerden müziğe, dilden yaşayış biçimine kadar pek çok unsuru kapsayan bir koruma mekanizmasıyla sürdürülmektedir. Bu kültürel dinamikler arasında, dinî ve millî kimlik etkileşiminin kesişmesiyle kimlik farkındalığının ortaya koyulabildiği alanların başında ise mersiye geleneği gelmektedir. Mersiye geleneğinin, İran Türklerinin yaşamında önemli bir yer tutmasıyla dili koruma, arınma, geleneği sürdürme, toplu katılımı bütünlüşme, sosyal kontrol ve gizli protesto gibi özgün işlevlere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan ülkenin resmî dilinin Farsça olması ve Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmemesi gibi faktörlerle İran içinde tek dil yaklaşımının kamusal boyutta sınırlı kalmayarak sosyal hayatı derinlemesine etkilediği bir ortamda, mersiye geleneği Türkçenin yaşatılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada söz konusu faktörlerden hareketle mersiye geleneğinin, İran Türklerinin dinî kimlik ile millî kimlik etkileşimi üzerindeki rolü incelenmiştir. Öncelikli olarak araştırmaya konu olan kavramların tanımı ve tarihî açıklamalarına yer verilmiştir. Bu çerçevede İran Azerbaycanı ile çalışmanın sınırlılığını oluşturması açısından Türklerin yoğun yaşadığı ve geleneğin kuvvetli bir şekilde sürdürüldüğü bölgelerden Zencan iline ilişkin bölgeyi tanıtıcı bilgiler sunularak İran Türklerinin mersiye geleneğiyle

ilişkilendirilebilecek literatür çalışmaları ele alınmıştır. Akabinde mersiye geleneği ana hatlarıyla tanımı, tarihi ve kavram-âyin uygulamaları yönüyle incelenmiştir. Mersiye geleneğinin folklor disiplini içinde önemli bir yer tutması işlevsel yöntembilim çözümlemesi ile konuya bütüncül bir yaklaşımı sağlayabilmektedir. Nitekim işlevsel boyut sadece kültürel bir ifade olarak değil aynı zamanda toplumun dinî ve sosyal dinamikleri içindeki rolünü de anlamamıza yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla da çalışmaya bulgu oluşturmasıyla Zencan merkezi ve kırsal bölgelerinden saha çalışması ve katılımlı, katılımsız gözlem yoluyla elde edilen veriler üzerinden icracı, icra ortamları, dinleyici/izleyici ve metin örnekleriyle mersiye geleneğinin genelden İran Türkleri özeline işlevsel boyutu ortaya koyulmuştur. Son olarak dinî ve millî kimlik etkileşimine örnek oluşturan veriler ele alınarak mersiye geleneğinin bu kimliklerdeki rolüne dair bulgu ve çıktıları paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mersiye Geleneği, İran Türkleri, Zencan.

ABSTRACT

GÖZCÜ, Nurullah. *The Elegiac (Mersiye) Tradition in Iranian Turks: A Study on the Interaction of Religious and National Identity*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2023.

Iranian Turks, who have a presence in Iran, have been the founders of many Turkish states throughout history. However, after Reza Shah took power in 1921, it was observed that the Turks' sphere of dominance in Iran began to diminish. The impact of the policies put forward with the attempts to establish a new nation state is extremely important in this. Iranian Turks, who emphasized their identity awareness in every field until the Pahlavi Period, experienced a sociocultural process in which religious identity had a more inclusive effect than national identity, especially after the 1979 Revolution. This process was completed with the effort to create a binding super-identity with the establishment of the Shiite paradigm. The Shi'ite super-identity is maintained through a protection mechanism that affects all segments of the society throughout Iran, encompassing many elements from clothing to music, language to lifestyle. Among these cultural dynamics, the elegiac (mersiye) tradition is one of the areas where identity awareness can be revealed through the intersection of religious and national identity interaction. It has been observed that the elegiac (mersiye) tradition, with its important place in the lives of Iranian Turks, has unique functions such as language preservation, purification, maintaining tradition, integration with collective participation, social control and secret protest. On the other hand, the elegiac (mersiye) tradition plays an important role in the survival of Turkish in an environment where the single language approach in Iran is not limited to the public dimension and deeply affects social life due to factors such as the fact that the official language of the country is Persian and Turkish is not accepted as an official language.

In this study, the role of elegiac (mersiye) tradition on the interaction of religious identity and national identity of Iranian Turks is analyzed based on these factors. First of all, definitions and historical explanations of the concepts and terms that are the

subject of the research are given. In this framework, introductory information about Iranian Turks, Iranian Azerbaijan and Zanzan province, which is one of the regions where Turks live densely and where the tradition is strongly maintained, is presented in terms of the limitation of the study, and literature studies that can be associated with the elegiac (mersiye) tradition of Iranian Turks are discussed. Subsequently, the elegiac (mersiye) tradition is analyzed in terms of its definition, history and concept-ritual practices. The fact that the elegiac (mersiye) tradition has an important place in the folklore discipline can provide a holistic approach to the subject with functional methodology analysis. As a matter of fact, the functional dimension helps us to understand not only as a cultural expression but also its role in the religious and social dynamics of the society. Therefore, the functional dimension of the mersiye tradition from general to specific Iranian Turks has been revealed through the data obtained from the center and rural areas of Zanzan through fieldwork and participant and non-participant observation with examples of performers, performance environments, listeners/audience and texts. Finally, the findings and outputs regarding the role of the elegiac (mersiye) tradition in these identities are shared by discussing the data that exemplify the interaction of religious and national identity.

Keywords

The Elegiac (Mersiye) Tradition, Iranian Turks, Zanzan.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GÖRSELLER DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MERSİYE TÜRÜ VE GELENEĞİ.....	39
1.1. TANIMI.....	40
1.1.1. Mersiye	40
1.1.1.1. Mersiyede Türlerarasılık	44
1.1.1.2. Mersiyenin Tür Çeşitleri, Bölümleri ve Temaları.....	47
1.1.2. Novhe	51
1.1.3. Rovze.....	53
1.1.4. Maktel.....	54
1.1.5. Çavuşı.....	55
1.1.6. Taziye / Şebih ve Performansı	57
1.1.6.1. Taziye	57
1.1.6.2. Taziye/Şebih Performansı	60
1.2. TARİHİ GELİŞİMİ.....	68
1.2.1. İslam Devrimi Öncesi Dönem.....	73
1.2.2. Büveyhiler Dönemi	74
1.2.3. Safevi Dönemi.....	75

1.2.4. Afşar ve Zend Dönemi	79
1.2.5. Kaçar Dönemi	82
1.2.6. Pehlevi Dönemi	90
1.2.7. İslam Devrimi Sonrası Dönem	91
1.3. KAVRAM VE RİTÜEL AÇISINDAN UYGULAMALARI	97
1.3.1. Muharrem, Tasua ve Aşura	97
1.3.2. Şam-ı Gariban ve Mum Yakmak	100
1.3.3. Erbain	102
1.3.4. Alem ve Alamet	106
1.3.5. Alay/Deste	110
1.3.6. Sinezen/Zincirzen	113
1.3.7. Bebek Buluşmaları Âyini (Şir Haregan-ı Hüseyini)	115
1.3.8. Kırk Bir Minber	118
1.3.9. Kasım Otağı	120
1.3.10. Tas Yerleştirme (Teşt Gozari)	123
1.3.11. Nahl Gezdirmek (Nakhl Gardani)/ Gel Mali/ Meşale Gezdirmek (Meş'al Gardani) ve Halı Yıkama (Kalisuyan)	125

2. BÖLÜM: KÜLTÜREL BİR ENSTRÜMAN ARACI OLARAK MERSİYE GELENEĞİNİN BAĞLAMLI.....132

2.1. GELENEĞİN ÜRETİM ORTAMI: ZENCAN EKOLÜ MEDDAH

MEKTEPLERİ VE HEYETLER	133
2.1.1. Gulam Rıza Eyniferd Mektebi (El-Zeynep Mektebi Heyeti)	136
2.1.2. Asgar Genç Hanlu Mektebi	139
2.1.3. Veliyullah Kelami Mektebi (El-Zehra Mektebi Heyeti)	140
2.1.4. Cevad Resuli Mektebi (Musa b. Cafer Heyeti)	141
2.1.5. Mecidi Meleki Mektebi (Ali Ekber Heyeti)	143
2.1.6. Kadın Meddah Mektepleri: İlmiye Havzaları	144
2.1.7. Elektronik Kültür Ortamında Meddah Mektepleri	146

2.2. PERFORMANS TEORİ ÇERÇEVESİNDEN GELENEĞİN ZENCAN'DAKİ İCRASI

2.2.1. İcracılar.....	148
2.2.1.1. Zencan'da Anlatımlarına Bağlı Adlandırmalarıyla ve Bilinen Mersiyeleriyle İcracı Profilleri	149
2.2.1.2. İcracının Yetişme Ortamı	184
2.2.1.3. Cinsiyeti ve Yaş Aralığı	186
2.2.1.4. Eğitim Durumu ve Mesleği	187
2.2.1.5. İcracıların Anlatım Biçimleri	188
2.2.2. İcra Zamanları	190
2.2.3. Zencan İlindeki İcra Ortamları	192
2.2.3.1. Hüseyiniyeyi Azam	193
2.2.3.2. Zeynebiye (Mescidi)	197
2.2.3.3. Ahmediye (Mescidi).....	200
2.2.3.4. Şüheda (Mescidi).....	200
2.2.3.5. Veli Asr (Takiyesi).....	202
2.2.3.6. Armağanhane Takiyesi (Şebih Performansı)	203
2.2.3.7. İnkılap Meydanı	205
2.3. DİNLEYİCİ/İZLEYİCİ	207
2.3.1. Cinsiyeti ve Yaş Aralığı	208
2.3.2. Eğitim Durumu ve Statüsü	209
2.3.3. Geleneğe Yaklaşımı	210
2.3.4. İcra ve İcracıya Etkisi	211
2.4. METİN ÖRNEKLERİ VE BİÇİM ÖZELLİKLERİ.....	213

3. BÖLÜM: MERSİYENİN İRAN TÜRKLERİNİN DİNÎ VE MİLLÎ KİMLİK ETKİLEŞİMİNDEKİ ROLÜ VE ÇÖZÜMLEMESİ.....231

3.1. İŞLEVSEL KURAM ÇERÇEVESİNDE İRAN TÜRKLERİNİN MERSİYE GELENEĞİ.....	231
3.1.1. Dili Koruma İşlevi.....	233
3.1.2. Arınma İşlevi.....	236
3.1.3. Geleneğin Sürdürülmesi İşlevi	239
3.1.4. Toplu Katılımla Bütünleşme İşlevi	241
3.1.5. Sosyal Kontrol İşlevi	244

3.1.6. Gizli Protesto İşlevi.....	247
3.2. MERSİYE GELENEĞİNDE DİNÎ VE MİLLÎ KİMLİK ETKİLEŞİMİ...	252
SONUÇ.....	262
KAYNAKLAR	270
EK 1. DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	309
EK-2: PH.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT	310
EK 3. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	311
EK-4: ETHICS COMMITTEE EXEMPTION FORM	312

KISALTMALAR DİZİNİ

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MAİ	: Merkez-i Amar-ı İran
Neşr.	: Neşreden
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SOKÜM	: Somut Olmayan Kültürel Miras
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
t.y.	: Tarih Yok
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Vol.	: Volume (Cilt)
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GÖRSELLER DİZİNİ

<i>Görsel 1:</i> Zencan ilinin ayrıntılı haritası	18
<i>Görsel 2:</i> Mezar başında, ney eşliğinde mersiye icra eden bir meddah.....	59
<i>Görsel 3:</i> Evde düzenlenen ve Tambur ile def eşliğinde yapılan bir meddah icrası.....	59
<i>Görsel 4:</i> Türklerin yoğun olarak yaşadığı İran'ın Hemedan ilindeki Bahar mezarlığında, mezar başında mersiye okuyan bir meddah	60
<i>Görsel 5:</i> Yazd'de 1998 yılında taziye karavanında sergilenen taziye icra örneği.....	65
<i>Görsel 6:</i> Takyeh Dowlat kraliyet takiyesi	66
<i>Görsel 7:</i> Takyeh Dowlat'taki kadınlar dinleme salonu	67
<i>Görsel 8:</i> Takyeh Dowlat'taki erkekler dinleme salonu.	67
<i>Görsel 9:</i> Takyeh Dowlat takiyesinde Mirza Muhammed Bagher ve diğer oyuncular. .	83
<i>Görsel 10:</i> Mirza Muhammed Bagher ve oyuncu kadrosu.....	84
<i>Görsel 11:</i> Mirza Muhammed Bagher ve oyuncu kadrosu.....	84
<i>Görsel 12:</i> James Morier'in performansların icra sırasında meydana getirilen tahtirevanı resmettiği örnek.....	86
<i>Görsel 13:</i> Sadık Ahengeran.....	95
<i>Görsel 14:</i> Gulam Rıza Kuveyti Pur.....	96
<i>Görsel 15:</i> Şam-ı Gariban törenlerinde mum yakma örneği.....	101
<i>Görsel 16:</i> Zencan'da Şam-ı Gariban günü mum yakma merasimi	101
<i>Görsel 17:</i> Zencan'da Şam-ı Gariban'da mumların yakıldıktan sonra paylaşılması.	102
<i>Görsel 18:</i> Meşhed'de 2023 yılı Erbain törenlerinde erkekler bölümüne ait bir kesit .	104
<i>Görsel 19:</i> Meşhed'de 2023 yılı Erbain törenlerinde kadınlar bölümüne ait bir kesit .	104
<i>Görsel 20:</i> Zencan'da Muharrem törenleri için hazırlanan bir mevkib örneği	105
<i>Görsel 21:</i> Erbain ziyareti üzerine Necef'ten Kerbela'ya gerçekleştirilen yürüyüşte küçük tezgah arabaları üzerinde meddah performansından ve yol kenarlarındaki mevkiblerden bir kare	105
<i>Görsel 22:</i> Zencanlı Meddah Cevad Resuli ile Meddah Hüseyin Eyniferd	106
<i>Görsel 23:</i> Soldaki görselde Allah, Muhammed ve Ali yazan temsili bir alem	108
<i>Görsel 24:</i> Hemedan'daki Abbas-ı Koşte Hüseyiniyesi'nin alem sancağı	109
<i>Görsel 25:</i> Zencan'daki Hüseyiniyeyi Azam'ın alemi.	109

<i>Görsel 26:</i> Hüseyiniyeyi Azam'ın aleminin Aşura günü dışarıya çıkartılması ve sergilenmesi.....	110
<i>Görsel 27:</i> Zencan'daki Veli Asr Takiyesi'nin alemi.....	110
<i>Görsel 28:</i> Zencan İnkılab Meydanı Çıkışı Hüseyiniyeyi Azam'a bağlı bir deste.	112
<i>Görsel 29:</i> Zencan'daki törenlerde desteler için toplanan yardımlar destelere özgü perçemlere iğnelenmektedir	112
<i>Görsel 30:</i> Tasua günü Zencan'da icra edilen törenlerde üçlü vuruş biçiminde zincirzenlik yapan bir deste grubu	114
<i>Görsel 31:</i> Hüseyiniyeyi Azam avlusunda ortada meddahın yönlendirmesiyle halka şeklinde icra edilen sine vurma âyini	115
<i>Görsel 32:</i> Aşura gününde Zencan İnkılab Meydanı'nda toplanan halk	115
<i>Görsel 33:</i> Hüseyiniyeyi Azam'da Şir Haregan Âyini	117
<i>Görsel 34:</i> Şir Haregan töreninde kucağında bir çocuk ile Meddah Mehdi Resuli	117
<i>Görsel 35:</i> Şir Haregan törenlerinde hazırlanmış bir bebek beşiği.....	118
<i>Görsel 36:</i> Kırk Bir Minber töreni	119
<i>Görsel 37:</i> Kırk Bir Minber âyininde boş tabak uzatarak pirinçlerin konulmasını ve sol taraftaki kutuyla yardım toplanmasını sağlayan bir katılımcı.....	120
<i>Görsel 38:</i> Kürsü noktası seçilen bir duvar ve yakılan mumlar.....	120
<i>Görsel 39:</i> Buşehr'de Ali Asgar beşiğiyle icra edilen bir Kasım Düğünü âyini	122
<i>Görsel 40:</i> Ahvaz'da hazırlanmış bir Kasım Otağı.....	123
<i>Görsel 41:</i> Erdebil Ulu Cami'de gerçekleştirilen bir tas yerleştirme	125
<i>Görsel 42:</i> Taslara su doldurulurken y	125
<i>Görsel 43:</i> Yezd'de düzenlenen Nahl Gardani âyini	126
<i>Görsel 44:</i> Hürremabad'da düzenlenen Gel Mali ritüelinden bir kare	127
<i>Görsel 45:</i> Meşalelerin döndürülerek yuvarlak ateş halkaları biçimi.....	128
<i>Görsel 46:</i> Halının taşınarak su kaynağına götürülmesi.	130
<i>Görsel 47:</i> Sopaların kaldırılarak oluşturulan halkanın etrafında dönülmesi	131
<i>Görsel 48:</i> Meddah Gulam Rıza Eyniferd ve Seyid Cevad Zakir.	138
<i>Görsel 49:</i> Zencan Zeynebiye Mescidi.	139
<i>Görsel 50:</i> Meddah Asgar Genç Hanlu Zencani.....	140
<i>Görsel 51:</i> Meddah Asgar Genç Hanlu ve Meddah Veliyullah Kelami	141
<i>Görsel 52:</i> Meddah Cevad Resuli	142

<i>Görsel 53:</i> Cevad Resuli'nin meddahlık derslerini verdiği Ahmediye Mescidi.....	143
<i>Görsel 54:</i> Mecidi Meleki'nin evinin dersler için ayrılmış alt katı.	144
<i>Görsel 55:</i> Rukiye Hüsrevi eğitimliğinde verilen meddah derslerinden bir kare	145
<i>Görsel 56:</i> Süheyl Stüdyo ve sahibi Hüseyin Rızai	146
<i>Görsel 57:</i> İran'da ahundlar tarafından kullanılan dinî unvanlar.....	150
<i>Görsel 58:</i> Ahund Seyyid Abdul Muhammedi Safevi (ortada).	152
<i>Görsel 59:</i> Dinî Lider Ali Hamenei ve Gulam Rıza Eyniferd.	156
<i>Görsel 60:</i> Muhammed Eyniferd	158
<i>Görsel 61:</i> Hüseyin Eyniferd	159
<i>Görsel 62:</i> İran-İrak Savaşı'nda Asgar Genç Hanlu (soldan dördüncü).....	160
<i>Görsel 63:</i> Meddah Cevad Resuli ve oğlu Hüseyin Resuli Ahmedi Mescidi'nde.....	164
<i>Görsel 64:</i> Meddah Veliyullah Kelami (solda oturan) cephedeyken.....	165
<i>Görsel 65:</i> Meddah Veliyullah Kelami.....	167
<i>Görsel 66:</i> Meddah Mehdi Resuli.....	168
<i>Görsel 67:</i> Meddah Mehridat Haşimi Veli Asr Mesici'ndeki bir icrasından.....	170
<i>Görsel 68:</i> Meddah Ekber Ahmedi	172
<i>Görsel 69:</i> Meddah Gaffar Rahmani.....	174
<i>Görsel 70:</i> Meddah Celal Müntezeri.	176
<i>Görsel 71:</i> Meddah Rezzag Abbasi, Ahmediye Mescidi'nde.....	177
<i>Görsel 72:</i> Meddah Ali Rahimi.....	179
<i>Görsel 73:</i> Şair İsrail Muhammedi	181
<i>Görsel 74:</i> Abbas Ocaklı (solda).....	183
<i>Görsel 75:</i> Veliyullah Kelami'nin terzilik yaptığı dönemden.	188
<i>Görsel 76:</i> Hüseyiniyeyi Azam'daki kitabe.....	194
<i>Görsel 77:</i> Hüseyiniyeyi Azam'ın sağ girişi.	195
<i>Görsel 78:</i> Sol ana giriş kapısı, mescit içi ve ses-ışık odası.	196
<i>Görsel 79:</i> Hüseyiniyeyi Azam Zencan	197
<i>Görsel 80:</i> Zeynebiye ana giriş kapısı (solda) ve iç avlusu (sağda)	199
<i>Görsel 81:</i> Mescidin iç ve mum yakma bölümü.	199
<i>Görsel 82:</i> Ahmediye Mescidi ve iç bölümü	200
<i>Görsel 83:</i> Şüheda Mescidi'nin dış avlusu ve iç bölümü.	201
<i>Görsel 84:</i> Veli Asr Takiyesi mescit içi.....	202

<i>Görsel 85:</i> Armağanhane Takiyesi ön girişi .	203
<i>Görsel 86:</i> Kulis odası.	204
<i>Görsel 87:</i> Armağanhane Taziye sahnesi	205
<i>Görsel 88:</i> Tasua ve Aşura günlerinde Zencan İnkılap Meydanı ve bağlı caddeleri....	207
<i>Görsel 89:</i> Hazırlıkların tüm toplulukça gerçekleştiği mevkib düzenleme ve hayrat için ayakkabı boyama uygulamalarından bir kare.	242
<i>Görsel 90:</i> Toplu katılımlarla gerçekleştirilen merasimlerden bir kare.....	243
<i>Görsel 91:</i> Kamusal alanda sergilenen meddah performanslarından	245
<i>Görsel 92:</i> Zencan merkez mezarlığından Türkçe yazılı mezar taşı örneği	249
<i>Görsel 93:</i> Zencan merkez mezarlığından Türkçe yazılı başka bir mezar taşı örneği..	250
<i>Görsel 94:</i> Veli Asr Takiyesinden Türk sebki icrası	251

GİRİŞ

Gaznelilerden bu yana yaklaşık bin yıldır İran coğrafyasında yaşayan ve birçok Türk devleti kurmuş olan İran Türkleri özellikle Şiiliğin Safevi Devleti'yle birlikte kurumsal bir altyapı kazanmasından bu yana büyük oranda Şiiliği (Caferiliği, İsnaaşeriyyeliği) benimsemişlerdir. Önceleri aynı coğrafyada yaşadıkları Farslarla Maniheizm, Mazdekizm ve Zerdüştlük gibi inançlarının yanı sıra eski Türk inançlarını da paylaşmış ve Araplar vasıtasıyla İslamiyet ile tanışmaları sonrasında Şiiliğe mensup olmuşlardır. 1921 yılında Rıza Şah'ın ülke yönetimini devralmasıyla İran'da Türklerin hâkimiyeti son bulmuştur. Pehlevilerin son dönemlerine kadar kimlik farkındalıklarını her fırsatta ortaya koyan İran Türkleri için özellikle de 1979 Devrim'i sonrası dönem, ülkedeki diğer etnik grupları da içine alacak şekilde dinî kimliğin millî kimliğe nazaran daha kapsayıcı bir etki oluşturduğu bir sosyokültürel süreci kapsamaktadır. Bu süreç ise bağlayıcı bir üst kimlik meydana getirme gayretiyle Şii/Şiilik paradigmasıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Şiilik üst kimliği İran genelinde kıyafetten müziğe, dilden yaşayış biçimine kadar toplumun her kesimini etkileyen pek çok enstrümanla korunmaktadır. Bu enstrümanlar içinde dinî ve millî kimlik etkileşim izlerini en kapsayıcı şekilde yansıtan geleneklerden biri de mersiye geleneğidir. Arap Edebiyatı'ndan Fars Edebiyatı'na geçen mersiye, Türklerin de Müslümanlaşması sonrası edinmesiyle hâlihazırda var olan ağıt geleneğine İslami bir etki kazandırmıştır. Başlıca Türk, İran, Hint ve Arap edebiyatlarında bulunan mersiye'nin bir edebiyat türü olarak Araplarda, Cahiliye Devri'nde başladığına ilişkin görüşler fazladır. Cenaze törenlerinde kadınlarca sesli ve ahenkli bir şekilde söylenen sözler, sonraları manzum kalıplara oturtulmasıyla mersiye türünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslamiyet'in ilk zamanlarında mersiye, ağıt Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış olsa da peygamber sonrası dönemde İslamiyet'in yayılma etkisiyle de gelişerek ve kendi içinde birçok konu türüne bölünerek günümüze kadar gelmiştir.

Mersiye, Batılı araştırmacılar tarafından daha çok taziye performansı üzerinden işlenmiştir. Özellikle de tiyatro türünün gelişimine paralel olarak Batı kaynaklı tiyatrolar ile taziye tiyatral performansı arasında tarihsel ve etkileşim yönlü bir yaklaşımın varlığından söz etmek mümkündür. Bununla beraber yine taziye performansı çerçevesinde ritüelistik çalışmalardan da bahsedilebilir. Bu geleneğe ortak olan ülkelerde ve farklı dinleri, mezhepleri barındırdığı için uygulama sahası kısıtlı olan bölgelerde yapılan çalışmalar ise farklılıklar sergilemektedir. Çalışmaların daha çok bölgesel olması bu durumun birincil sebeplerinden birini teşkil etmekle beraber dinî algılayış ve uygulayış biçimi ve eski kültürel kodlar gibi birçok sebep nedeniyle yaşanan kültürel senkretizmin de etkisi fazladır. Bu durum ise retorikte ve pratikte farklı tanımlamalara ve uygulamalara sebebiyet vermiştir. Bu çerçevede söz konusu çalışma ile daha çok belirli bir bölgeye odaklanılsa da tanımlamalardaki farklılıklara da eğilinerek bütüncül bir şekilde değerlendirme imkânı sunulması hedeflenmiştir.

Çalışmanın ana araştırma konusunu Farslardan sonra en çok nüfusu oluşturan Türklerin İran'daki mersiye geleneğinin, dinî ve millî kimlik etkileşimi teşkil etmektedir. Etkileşimlerin belirlenmesinde farklılıkların veya benzerliklerin rolü önemlidir. Dolayısıyla çalışmanın temel yaklaşımlarından biri, mersiye geleneğinin İran Türklerindeki farklılığının ortaya konularak Şiiliğe karşın geleneğin Türk kültürünü yansıtan özelliklerinin belirlenmesine ilişkindir. Böylece bu gelenek etrafında gerçekleştirilen uygulamalarda İran Türklerinin, Farslara görece başvurduğu pratiklerin (eski) Türk kültüründen izler taşıyıp taşımadığı çıkarımlarında bulunulabilecektir. Bu temellendirmeye bir başka açıdan bakıldığında ise İran Türklerinin geleneği uygulamada Şiiliği ne kadar benimsediğine dair de bir fikir oluşturabilecektir.

Tarihî serüvende mersiye geleneği, Şii inancına nazaran eski olsa da geleneklerin değişimi ve dönüşümü temelinde Şiiliğin heterodoks bir yapıda olduğu dönem olarak addedebileceğimiz Abbasi, Emevi dönemleri ve özellikle de Kerbela Hadisesi sonrasında daha çok dinî bir kimlik olarak Şiiliğin etkisinde gelişim göstermiştir. Bununla beraber mikro ölçüde bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilen gelenekler için kimlik farklılıkları çok daha belirleyici olabilmektedir. Bu çerçevede İran Türklerinde mersiye geleneği özellikle Arap ve muhtelif Türk sahalarıyla karşılaştırıldığında

kitlelerce icra edilmesi gibi çeşitli farklılıklara sahiptir. Bu da mersiye ile Türkçe ilişkisinin araştırmaya konu olmasını destekleyici niteliktedir.

İran'da Rıza Şah'tan bu yana devam edegelen tek ulus kurma çabası, başta Türkler olmak üzere diğer etnik grupların da dışarda tutulduğu bazı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Ülkenin resmî dilinin anayasada Farsça olarak yer alması ve Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmemesi açısından ülke içinde sadece kamusal boyutla sınırlı kalınmayarak sosyal hayatı da çok taraflı etkileyen tek dil yaklaşımı düşünüldüğünde mersiye geleneği, Türkçenin yaşatılmasında en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmada ortaya konulacak bir başka çıktı ise Türkçenin mersiye geleneğinde ne değin yer aldığına yöneliktir. Nitekim mersiye geleneğini icra eden meddahların¹ Fars ve Şii etkisi altında bu geleneği sürdürmelerine yönelik adımlar, Türk çoğunluklu bölgelerde ahund/molla/imamların ve meddahların Fars kökenlilerinin daha çok ön planda olması, yılda bir defa düzenlenen ve dinî lider eşliğinde yapılarak kamusal boyut kazanmış olan konuşmalarda daha çok ekranlara Fars kökenli mersiyecilerin çıkarak popülerlik kazanması ve mersiye konularının daha çok dinî ve bütünsel İran fikrinde tutulması çalışmada ele alınan diğer konulardır.

Folklorik malzemelerin ana özelliklerini taşıması bakımından mersiye geleneği, işlevsel metodoloji çözümlemesine olanak tanıyarak konuya bütüncül yaklaşılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında irdelenecek bir başka husus ise İran'ın Zencan merkezi ve kırsal bölgelerinden verilen örneklemelerden hareketle mersiye geleneğinin genelden İran Türkleri özeline işlevsel boyutudur. İşlevsel özelliğin belirlenebilmesi adına geleneğin performans boyutuyla icrası, icracıları ve mekânlarının da ortaya koyulabilmesi, çalışma açısından bir başka kazanım olarak öne çıkmaktadır.

¹ Meddah kelimesi Türk Edebiyatı'ndaki kısca anlatma ve övme özellikleriyle İran Edebiyatı'ndaki kullanımıyla örtüşmektedir. Ancak sonraları halk hikâyeleri, masallar, efsaneler, destanlar anlatmalarıyla ve ağlatan performansların yanı sıra daha çok güldürme işleviyle İran Edebiyatı'ndaki meddah kavramından farklılaşarak yalancı bir eşdeğerlilik oluşturmuştur. Nitekim İran'da meddahlar, çoğunlukla Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, ehlibeyit ve 12 imamın hayatını, trajedisini ve ölümlerini meth (öven) eden anlamlarında mersiye okuyan ve tiyatral performans sergileyen icracılar için kullanılmıştır.

Bu kapsamda araştırma, üç ana bölüm ve sonuç bölümlerinden meydana gelmektedir. Öncelikli olarak çalışmanın ana hatlarına değinilmiş ve araştırmaya konu olan kavram, terimlerin tanım ve tarihsel açıklamalarına yer verilmiştir. Bu çerçevede İran Türkleri, İran Azerbaycanı bölgesi ve Zencan iline ilişkin bölgeyi tanıtıcı bilgiler paylaşılmıştır. Akabinde birinci bölümde; Mersiye geleneği ana hatlarıyla tanımı, tarihi ve kavram-ayın uygulamaları çerçevesinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde mersiye geleneği, performans teori yönüyle icracı ve dinleyici/izleyici bakımından incelenmiştir. Bu bölümde aynı zamanda Zencan ilindeki (ve çevresindeki) sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarından hareketle icra ortamları aktarılmıştır. Ayrıca icra zamanlarına, icra sırasında kullanılan enstrümanlara ve mersiye örneklerine de yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde mersiye geleneğinin İran Türkleri nazarında dinî kimlik ile millî kimlik alanındaki rolü ortaya koyulmuştur. Tarihî ve dinî anlatıya eşlik etmesiyle bir bütünlük oluşturması açısından sosyokültürel zemini yansıtmak adına öncelikle işlevsel kuram zemininde İran Türklerinde hangi işlevleriyle öne çıktığı belirlenmiştir. Buna göre dili koruma, arınma, geleneği sürdürme, toplu katılımı bütünlüğe, sosyal kontrol ve gizli protesto gibi geleneğe ve bölgeye özgü işlevlerin tespiti sağlanmıştır. Akabinde ise geleneğin, İran Türklerinin dinî ve millî kimlik etkileşiminden hareketle kimlik yansımadaki çözümlemesi değerlendirilmiştir. Son olarak sonuç bölümüyle ortaya çıkan durumun tespiti üzerine değerlendirmelere yer verilmiştir.²

A. ARAŞTIRMANIN PLANI VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

A.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İran'ın daha çok kuzeybatı bölgesinde konumlanan İran Azerbaycanı Türkleri, İran'da yaşayan Türk topluluklarının nüfusu açısından en büyüğünü oluşturmaktadır. Ülkenin mevcut konjonktüründe Farsların iktidara hâkim olması, ülke içinde başta etnisiteye dair

² Kaynakçada Farsça olarak kullanılan kaynakların, yanlışlıklarının olabileceği de göz ardı edilmeden bir fikir oluşturması açısından kendi tasavvurumuzla Türkçeye çevrildiği belirtilmelidir.

olmak üzere tüm ülkeyi kapsayıcı uygulamaların Şii üst kimliği üzerinden Fars etnisitesine odaklı kurgulanmasına sebebiyet vermektedir. Ülkedeki mahalli dillerin; kitle haberleşmede, basım işlerinde, özellikle edebî alanlarda olmak kaydıyla okullarda istifade edilmesinin serbestliği belirtilmesine rağmen resmî dilin anayasada (İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 1980, s. 26) da belirtildiği üzere Farsça olarak tanımlanması diğer toplulukların kamusal ve günlük hayattaki dili kullanım alanlarını daha çok sosyal boyutla sınırlandırmıştır. Bu sınırlılığın resmî yazışmalardan edebî eserlere, kültürden sanata kadar sosyokültürel alanın tamamını kapsaması İran Türklerinin de sözlü ve yazılı ürünlerini etkilemesi açısından dikkate değer bir durumdur. Bu durumun tespiti birçok kültürel unsur üzerinden sağlanabilir. Ancak kamusal bir boyut sergileyecek kadar ülkenin tamamına yayılması ve başta İran Türkleri olmak üzere diğer topluluklarca da farklı icralarının ortaya koyulabilmesi açısından dinî kimlik ile millî-kültürel kimliğin birleştiği bir alan olarak mersiye geleneği, kimlik farkındalığının kültürel unsurlar üzerinden tespitinin sağlanabilmesinde birincil öncelikli kültürel konulardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Topluluklarca farklı adlandırmalarla hayatın olağan akışı içinde süregelen bir gelenek olarak mersiye kültürü, İslamiyet sonrası muhtevasına ve şekillerine göre birçok türde kendisini göstermiştir. Ancak bu türün İran Türklerindeki gelişimine ilişkin Türkiye'deki alan yazın çalışmaları istenen düzeyde değildir. Nitekim inançları her ne kadar heterodoks bir yapıya bürünse de mevcut pratiklerinde, (eski) Türk inançlarının izlerinin ne düzeyde olduğu yeterince tespit edilememiştir. Bu benzerlikler ve farklılıklardan yola çıkılarak yapılan çalışmada, söz konusu durumun tespiti İran Türklerinin mersiye geleneği çerçevesinde başvurdukları pratiklerden ortaya konulması açısından önemi haizdir. Böylelikle icra bağlamları dikkate alınarak yapılan tespitlerde, mersiye geleneğinin işlevleri ortaya konulup özellikle de kimlik farkındalıklarının korunup devam ettirilmesinde hangi rolü yerine getirdiği sorusuna cevap aranmıştır.

Yakın coğrafyadaki en fazla Türk nüfusuna sahip olması açısından mersiye kültürü üzerinden halk bilimsel yöntemlerle sergilenen kimliksel kültürel kod yansımaları, İran Türklerinin literatürünün bu noktasına odaklanılmasının sağlanmasıyla sadece tanıtılmasını değil, akraba toplulukların kolektif düşünce dünyasının yakınlaşması

açısından kimlik bilincinin ve bu bilincin devamlılığının önemi nedeniyle yok olma tehlikesi altında olan geleneklerin muhafazasına da daha fazla olanak sağlayacaktır.

A.2.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada din toplum ilişkisine ait yansımaların görüldüğü mersiye geleneği üzerinden bir üst kimlik olarak benimsenen Şiilik karşısında geleneğin İran Türklerinin millî-kültürel kimliklerini yaşatmadaki rolü ortaya konulmuştur. Geleneğin yer yer Türk kimliğinin Fars kimliğine yakınlştırılması yer yer ise Türklerin millî kimlik farkındalıklarını öne sürebildiği bir alan olması, işlenmeye ve açıklanmaya değer bir kültürel unsur olduğunun göstergesidir. Araştırmadan hareketle geleneğin mercek altına alınması, sosyokültürel ve siyasi sahada oluşmuş ve oluşmakta olan sorunlara cevaplar ve öneriler için bir fikir kaynağı sağlayabilecektir.

A.3.Araştırmanın Sınırlılığı ve Yöntemi

Bu tez çalışması, İran'ın otuz bir ilinden/ostanından biri olan Zencan'daki sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarından ve alan çalışması kapsamında veri toplama yöntemlerinden yararlanılarak elde edilen veriler doğrultusunda hazırlanmıştır.

İran Azerbaycanı bölgesi olarak adlandırılan bölge; Zencan, Kazvin, Hemedan, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan vd. bazı illeri kapsamaktadır. İran Azerbaycan'ının güney bölgesinde Türklerin ve Türkçenin konuşurluluğu açısından büyük değişikliklerin gözlemlendiği sınırı olarak belirtilebilecek Hemedan ilinin hemen akabinde Zencan ili gelmektedir. Bu çerçevede Zencan, İran Azerbaycan'ının Tebriz'den sonra merkezi konumundaki bir bölge olması nedeniyle çalışmada örneklem olarak seçilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmayı bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyabilmek adına kırsal bölgelerden bazı merasimler de kapsama dâhil edilmiş ve böylelikle eşgüdümlü bir inceleme yapılabilmiştir. Zencan'ın çalışmanın merkezi olarak belirlenmesinde, nüfusunun çok büyük bir bölümünün Türklerden oluşması ve icra ortamlarının fazlalığı geleneğin güçlü olarak yaşatıldığını göstermesi açısından önemli rol oynamıştır.

Alan çalışmasında katılımlı ve katılımsız gözlem ile bazı soruları bütünlüğe kavuşturmak adına nitel veri toplama yönteminden yararlanılmıştır. Bu çerçevede tez, İran İslam Devrimi'nin öncesine geleneğin tarihselliği hususunda değinilmiş olursa da temelde Devrim sonrası ve günümüzdeki durumunu içeren süreçlere ait verilerden oluşmaktadır.

Elde edilen veriler, elektronik cihazlarla kayıt altına alınmış ve bağlam merkezli halkbilimi kuramlarından performans teori ve işlevsel teori metotları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Söz konusu durumdan hareketle İran'daki mersiye geleneği ve bu geleneğe yönelik başlıca âyinler/pratikler; tarihsel, bağlamsal ve özellikle de işlevsel kuramlar bağlamlarındaki mahiyetlerinin eşliğinde ortaya konulmuştur.

Bu doktora çalışmasının insanlar ve hayvanlar üzerinde deneysel bir nitelik taşımadığını ifade etmek önemlidir. Çalışma biyolojik açıdan herhangi bir materyal kullanımını gerektirmemektedir. Bu nedenlerle tezin, beden bütünlüğüne müdahaleyi gerektirecek bir özelliğe sahip olmadığı vurgulanmalıdır. Ayrıca tez çalışması kapsamında sahadan elde edilen verilerin, akademik etik ve toplumsal ahlak kurallarına uygun olduğu da belirtilmelidir. Dolayısıyla insanın özel hayatına müdahale edebilecek en küçük bir faktör dahi tez çalışmasının içeriğinde kullanılmamıştır.

Söz konusu açıklamalara bağlı olarak tezin araştırma planı dâhilinde etik bir kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca çalışma için herhangi bir kurum veya kuruluşun destek alınmamıştır. Dolayısıyla da araştırma sahası açısından etik bir kurul izni başvurusu yapılmayarak konuyla ilgili olarak “etik kurul izin muafiyeti” talebinde bulunulmuştur.

B. ARAŞTIRMA ALANIYLA İLGİLİ BİLGİLER

B.1. İran Türkleri

Yakın komşumuz İran, 2016 yılı İran İstatistik Kurumunun verilene göre 79.926.270³ nüfusa sahiptir (MAİ, 2016). 31 ilden (ostandan) oluşan ülke, tarihî süreçte birçok medeniyete ve topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde başlıca Türk, Fars, Lor, Lek, Beluç, Gilaki, Bahtiyari, Kürt, Arap gibi çeşitli etnik grupları bünyesinde barındıran İran'da, Türklerin tarihî uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Bu dayanağa İslamiyet öncesi ve sonrası gibi çeşitli görüşlerle katkıda bulunan araştırmacılar (bk. Zehtabi, 2000; Pyankov, 2002; Karatay, 2003; Lambton, 1968; Bosworth, 1975), başlangıç olarak İran-Turan etkileşimine işaret etmektedir.

İran-Turan Dönemi'ni destanlar çağı olarak tanımlayan Süer Eker, Horasan'dan Orhon Nehri'ne kadar uzanan Turan ülkesi ve İran ülkesinin komşu olduklarını ifade etmektedir (Eker, 2009b). Bu ilişkiler, Şehname'de (bk. Kazvini, 1984; Tusî, 2005) İran-Turan olarak çoğunlukla Türklerin galip geldiği mücadeleler şeklinde aktarılmaktadır (Saray, 2006, s. 1). İslam öncesi olarak ele alınan kaynaklara göre ilk ilişkiler Hunlar Dönemi'ndedir. Büyük Hun Devleti'nin parçalanması sonucu Türklerin büyük bir bölümü Orta ve ön Asya'ya doğru ilerlemiş ve burada Aral ile Hazar arasındaki alanı kontrollerine almışlardır. Bu dönemde Ak Hun-Sasani mücadelesi karşımıza çıkmakta ve sonucunda bölgeye Türklerin yerleşme süreci üç büyük göç hareketi üzerinden okunabilmektedir. Birinci akın, Asya Hunlarının 385 tarihli Anadolu seferi ve 451'de Ak Hunların Mugan bölgesine yerleşmesidir. İkinci göç hareketi, 466'da Avrupa Hunlarının bünyesindeki Ağaçeri boyunun bir kısmının Halep, Şam'a bir kısmının ise Erdebil ve çevresine yerleşmesinden ileri gelmektedir. Üçüncü göç dalgası ise Hazar Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynamış Sabırların Bakü ve Kuba arasındaki bölgeler ile Lenkaran'a yerleşmeleridir (Çay, 2002, s. 90-92).

Bölgede çeşitli devletler altında kümelenen topluluklar, bugün sınırları belirlenmiş milletlerin temellerini ve tarihini oluşturması açısından sahiplenilmektedir. Büyük göç ve akınlar sonucunda yerleşikliğin belirli ölçülerde başlayarak yazılı-sözlü eserlerin

³ 1956'dan 2006'ya kadar on yılda bir yapılan sayımların 2007'de beş yılda bir yapılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda en güncel nüfus sayımının 2021 (1400) yılında olması gerekirken hükümet yetkililerince alınan kararla sayım 2026 (1405) yılına ertelenmiştir. Mevcut çalışmada da resmî bir istatistik sunulabilmesi adına 2016 yılı verilerinden yararlanılmıştır.

geride bırakılması milletleşme süreçlerine dayanak oluşturmaktadır. Ancak öncesinde ilişkilerdeki griftliği nedeniyle birden fazla millet tarafından atalaştırılan topluluklar, ön-topluluklar olarak tanımlanmaktadır.

Bu dönemde bölgedeki Türk varlığını, ön-Türkler olarak addedilen Sakalara (İskitler) Medlere ve Elamlılara bağlayan görüşler de ön plana çıkmaktadır. Konuya “İran Türklerinin Eski Tarihi” adlı iki ciltlik çalışmasıyla eğilmiş olan Muhammed Taki Zehtabi (2000, s. 70-79), Türklerin İran’daki varlığını M.Ö. 550 yılı yani üç bin beş yüz yıl öncesine dayandırmakta ve hâkimiyetin Medlerden Ahemenişlere geçmesiyle Fars hâkimiyetinin Gaznelilere kadar devam ettiği görüşünü beyan etmektedir. Türk tarihine ilişkin araştırmalar yürüten Osman Karatay da (2003, s. 103-104) Türklerin bölgedeki tarihini Elamlara kadar dayandırmaktadır. Babil ve Asur krallıklarının ortaya çıkması, Irak’ın kuzeyinde ve güneyinde yaşayan Türklerin atalarının da içinde olduğu halkları kuzey ve doğuya göç ettirmiştir. Elamlılar bünyesinde Ahemenişlerin hâkimiyeti altına giren Azerbaycan Türkleri de söz konusu dönemden günümüze çok değişmeden gelebilmiştir. Orta Asya’nın eski tarihi araştırmacılarından İgor Vasilyevich Pyankov (2002, s. 922) ise İran-Turan karşılaşmasının ilk olarak ön-Türkler olarak görülen Sakalar devrinde yaşandığına dikkat çekmektedir. M.Ö. ikinci asırda yaşadıkları Tyanşan ve Pamir-Altay bölgelerine akınların fazlalaşması sonucunda Sakalar, Kuzey Hindistan’a ve İran coğrafyasının doğusuna yönelmişlerdir. Yunan kaynaklarında Skuthoi, Asur kaynaklarında ise Ashkuzai adı verilen Asya menşeli bu milletler, Karadeniz’in kuzeyindeki Kıpçak bozkırlarını yerleşim alanı olarak seçmiş ve bu nedenle bölge Sakalar ve Persler arasında paylaşım mücadelelerine sahne olmuştur (Velili, 1993; Çay, 2002, s. 91).

Geçiş sürecine doğru 10. yüzyılda Orta Asya üzerinden başlayan Türk göçünün ilk durağı olarak Samaniler kaynak gösterilmektedir (Azer, 1942, s. 6). Böylece 10. asrın sonları, gücü artan Samanilerin özellikle ordudaki ayrılıkçı güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlaması ve Samanilerin, Karahanlı ve Gazneli devletlerince paylaşılması bölgede Türk hâkimiyetinin başladığı bir sürece evrilmiştir (Garthwaite, 2016, s. 110-116).

552 yılında kurulan Göktürk Devleti, Sasaniler ile iş birliği yaparak Ak Hunları yıkmış ve toprakları paylaşmıştır fakat komşu olan bu iki ülkenin ilişkileri uzun sürmemiştir. Arap akınlarıyla Sasaniler yıkılmış ve İslamiyet, İran'a girmişken Türklere de tesiri uzun sürmemiştir. İslamiyet sonrası ilişkiler, Karahanlı-Samaniler mücadelesi olarak devam etmiş ve en nihayetinde Karahanlıların üstünlüğüyle sonlanmıştır. Sonrasında yönetimleri Türk soylu olan Selçuklu ve Gazneli devletlerinin mücadeleleri boy göstermiştir.

Bu mücadelelere İslamiyet'e geçiş ve başlangıcına açılan pencereden dil ve kültür etkileşimi üzerinden, Fars devletinin ilk temellerinin atıldığı Samaniler Dönemi ve Karahanlı Dönemi'nde Türk dili ve üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan Kaşgarlı Mahmud'un Divanu Lügâti't Türk eserinden de bakabiliriz. Kaşgarlı, Farslar; gayrimüslim Tangutlar; Budist Uygurlar ve Tibetlilerle ilgili verdiği örneklerde onları çoğu zaman düşman unsurlar olarak nitelemiştir. Gazneli ve Selçuklu Dönemi'nde ise Fars dili ve kültürünün gelişmesinin ve yayılmasının önü açılrsa da (bk. Lambton, 1968; Bosworth, 1975; Eker, 2009a, s. 74) Barthold'a göre Makedonyalı İskender ve Selefkoslar sülalesi sonrası Fars İranlıları ile Orta Asya'daki İranî halklar, İslam çatısında bir devlet altında birleşmiş sonrasında bu halklar yavaş yavaş İran lehçelerinden Farsçaya geçmiştir. Böylece ortak genel bir Farsça edebiyat dili oluşmuştur. Bu Farsçanın ise tek rakibi yalnızca Türkçe olmuş ve Türk dili, İslamiyet'in ilk asırlarından itibaren Farsçanın yanı sıra asıl İran dâhilinde de yayılışını devam ettirmiştir (Barthold, 2004, s. 43). Osmanlı-Safevi dönemi münasebetlerinde dil hususundaki etkileşim ve mücadelelerden daha çok Sünni-Şii münasebeti ön plana çıkmıştır. Nitekim Safevilerin kuruluşunda ve Şiiliğin kurumsallaştırılmasında Türkmenlerin rolü büyük olmuştur (bkz. Sümer, 1976). Bu durum ise dil alanına yansımıştır. Şah I. Abbas Dönemi'nden itibaren Şiiliğin etkisini arttırması, Farsçanın Türkçe karşısındaki etkinliğini ilerletme imkânı sağlamıştır. Ancak Afşar ve Kaçar devriyle bu durum Türkçe lehine çevrilmiştir. Her ne kadar araştırmanın bu bölümü ağırlıklı olarak tarihsel etkileşimi aktarmak üzere olsa da birçok örneğin yanı sıra Türk varlığına dair yansımaların başında Türk sözlü kültürünün önemli mihenk taşlarından Köroğlu anlatısı ile Karacaoğlan'dan şiirlerin İran'da diplomatlık görevinde bulunmuş

Polonyalı araştırmacı Alexander Chodzko tarafından 1842 yılında İngilizceye aktarılması durumu destekleyici çalışmalardandır (Chodzko, 1842). Modern Türkiye ile Pehlevi ve sonrasında İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar bu ilişkiler Osmanlı-Safevi, Osmanlı-Afşar ve Osmanlı-Kaçar gibi mücadelelerle süregelmiştir (bk. Sykes, 1921; Konukçu, 1973; Kafesoğlu, 1984, s.88-89; Gömeç, 2009; Saray, 2006; İsmailov, 2017). Dolayısıyla genel teamülü yansıtmaması açısından tek istisna olarak Zend sülalesi haricinde 651 yılında Araplar eliyle yıkılan Sasani İmparatorluğu'ndan 1925 yılı Pehlevi iktidarına (yaklaşık 1300 yıl) kadar İran coğrafyasında birçok devlet kuran Türkler ile İranlıların ilişkilerinde etkileşim konusunun, günümüze kadar girift özelliğini muhafaza ettiği söylenebilir.

B.2. İran Azerbaycanı

İran'daki Türk toplulukları çeşitlilik arz etmektedir. Ülkenin kuzey ve kuzeybatısında İran Azerbaycanı Türkleri, kuzeyinde Türkmenler, kuzeydoğusunda Horasan Türkleri, merkeze yakın Halaç Türkleri, Sungur Türkleri ve güneyinde Kaşkay Türkleri yaşamaktadır. Aynı zamanda başkent olan Tahran'ın İran İstatistik Kurumunun 2016 yılı nüfus verilerine göre nüfusu 13.267.637'dir (MAİ, 2016) ve yaklaşık olarak 6-7 milyonun Azerbaycan Türkü olduğu tahmin edilmektedir. Bu çerçevede Arapların yaşadığı Huzistan, Beluçların bölgesi Sistan-Belucistan ve Kürdistan bölgeleri hariç -ki Kaşkay Türklerinin Buşehr, Huzistan, Kohgiluyi Buyer Ahmed ve Yezd gibi şehirlerde de yaşadıkları unutulmamalı- İran'ın dört bir yanında Türk nüfusunun varlığı söz konusudur.

Araştırmamıza konu olan İran Azerbaycanı bölgesi hakkındaki bilgilendirici içerikten önce İran (Fars) ve Azerbaycan (etnisitesi) adı ile bölgesel isimleştirilmedeki bazı konulara değinilmesi faydalı olacaktır. İran ile tanımlanan bölge, etnik bir kavramdan ileri gelmemektedir. Aryan kelimesi, eski Farsçadan Pehleviceye Er(an) olarak tüm İranlıları tanımlayacak şekilde geçmiştir. Öyle ki I. Şapur Dönemi'nden itibaren Eran İranlı olanların An-Eran İranlı olmayanların kralı şeklinde kullanılmış (Gnoli, 1989, s. 129-131; Shahbazi, 2005, s. 100-112) böylece Eran, İranlıların yaşadığı coğrafya adı olarak kullanılagelmiştir. Bu çerçevede Fars kullanımına bakılacak olunursa Farsça

konuşan İranî topluluklara yönelik sonradan oluşturulmuş bir kavram olduğu söylenilebilir (Attar, 2008, s. 39). Fars üst kimliğinin benimsetilmesi kapsamında ülke içinde Fars olmayan diğer etnik gruplardan özellikle de Azerbaycan Türklerine yönelik Ari nasyonalizmi fazlasıyla kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak Azerbaycan Türklerinin etnik olarak Türk olarak görülmeyip Azeri oldukları ve soylarının Ari adında İranî bir kavimden geldikleri, günümüzde hâlen Azerbaycan'ın bir köyünde arkaik İran dilini konuşmaya devam ettikleri gibi teoriler ortaya atılmıştır (bk. Kesrevi, 1926, s. 12).⁴

Azerbaycan adının kökenine bakıldığında ise en eski iddialardan birinin, M.Ö. 328 yılında İskender vasıtasıyla bölgeye vali statüsünde (satrap) gönderilen Atropat'tan⁵ geldiği görülmektedir. Zamanla kuvvet kazanan Atropat burada bir devlet kurmuş ve bölgeye Atropat'ın toprakları denilmeye başlanmıştır (Barthold, 1963, s. 77). Ermenilerce Atrpatakan, Helenlerce Atropatene anılan bölge zamanla Farsçaya Azerbad olarak geçmiş ve Azerbaycan'ın eski adı olan Azerbadgan hâlini almıştır (Çay, 2002, s. 90). Azerbadgan ismine Türklerin yaşadığı bölgeleri Tatar, Guzziye, Cebel-i Karaçuk, Mesken-i Kıpçak vd. olarak dikkat çekerek İran platosunu açıklamaya çalışan Kaşgarlı'nın Divanu Lügâti't Türk'ündeki haritasında da rastlamaktayız (Atalay, 1992). İran Azerbaycanı bölgesinin kuzey sınırları, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları sonrasında oluşsa da zamanla idare yönetimlerce bölgelere bölünmüştür. Günümüzdeki ostanlık sistemi, Kaçar ve öncesi dönemlerde bulunmamaktaydı. Öncesinde beylik, hanlık sisteminin takip edildiği düzen, 1907'de sonlandırılmıştır. Buna göre İran toprakları; Azerbaycan, Horasan, Fars ve Kerman-Beluçistan olarak dört bölgeye ayrılmıştır. 1907 düzenlemesindeki Azerbaycan bölgesi; Zencan, Kazvin, Hemedan, Batı ve Doğu Azerbaycan ile Erdebil illerinden oluşmaktaydı (Mededli, 2002, s. 5). 1937'de arazi ve idari düzenlemesiyle Azerbaycan bölgesi bölünerek üçüncü ve dördüncü il statüsüne getirilmiştir. Bununla beraber tarihsel çağrışım oluşturacak isimlerin bazıları il isimlerinden kaldırılmıştır. Türklerin nüfusunun fazla olduğu bölgelerden Zencan, Sultanabad, Kazvin, Save ve Hemedan, Azerbaycan ilinin

⁴ Bu fikirler Fars milliyetçiliği ideologları sayılan Taki Arani, Cevat Şeyhülislam, Cevat Tabatabai, Mahmut Afşar, Ahmet Kesrevi, M. Ali Furugi, Nasrullah Purcevari, Kave Ferruh, İhsan Yarşatır gibi isimler eliyle işlenmeye devam etmiştir.

⁵ Bu görüşe karşı olanlar da mevcuttur. Azerbaycan adının yazılı kaynaklarda ilk kez M.Ö. 550'de Avesta'da "Atarpata/Aterpata" olarak geçtiğini savunan Cemil Hasanlı, Atropat isminden daha önce coğrafi bir bölge olarak kullanıldığını belirtmektedir (Hasanlı, 2005, s. 21).

dışında bırakılmıştır. 1941 yılına gelindiğinde yapılan düzenlemelerle Türklerin yaşadığı bölge üzerinde Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Zencan, Hemedan, Erdebil, Tahran, Erak, Elbruz, Kum illeri (ostanları) kurulmuştur (Nesibli, 2017, s. 112).

Pehlevi öncesi Azerbaycan olarak adlandırılan ilin bölünmesi Rıza Şah'ın otoriter rejimini merkezileştirme girişimleri sonrasında çıkan hareketlerin akabinde gerçekleşmiştir. Buradaki illerin temel bölgeleri Eyalet ve Vilayet Encümenleri Kanunu'yla Tebriz ve Urmiye illerine dâhil edilmiş, Zencan ise ilk olarak il statüsünü kaybetmiştir. 1969 yılına gelindiğinde bağımsız bir statüde Tahran'a bağlanan Zencan, 1973'te ise il statüsünü kazanmıştır. 1970'li yıllarda bölge; Zencan, Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan ostanları olarak üç idari birimden oluşmaktaydı (Nəsibzadə, 1997, s. 14-15). Bugün İran Azerbaycan'ının da dâhil olduğu isim ve bölgesel bölünmeler ostan (il), şehristan (ilçe), dehistan (bucak) ve bahş (köy) olarak nüfus ve köy sayısı gibi nedenlerle statüsel olarak devam etmektedir (bk. MAİ).

İran Azerbaycan'ının coğrafi kapsamını belirlemeye çalışan araştırmacılardan Ali Kafkasyalı, İran'da yerleşik Türk topluluğunu Kuzeybatı Türk Yurtları (İran Azerbaycanı), Kuzeydoğu Türk Yurtları ve Güney-Merkez Türk Yurtları olarak üç grupta değerlendirmekte ve akabinde İran Azerbaycan'ının sınırlarını; Tahran'ın doğusundan Kebir Çölü'nün batı sınırlarından Kum iline, Kum'dan da Tefriş, Melayir, Nihavend ve Hemedan ilinin batısından kuzeybatıya yönelerek Türkiye, Irak ve İran sınırlarının kesişme noktası ile Nahçıvan, Ermenistan ve Azerbaycan sınırlarını geçerek güneyde Kazvin'den Tahran'a kadar uzanan bir alan şeklinde çizmektedir (bk. Kafkasyalı, 2009, s.25-26). Nesibli ise Kaçar Devri'nde ve sonrasında ekseriyetini Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu Türklerin yerleşmiş olduğu bölgeleri; Zencan, Kazvin, Reşt, Tahran, Hemedan, Save ve Kum olarak zikretmektedir (Nesibli, 2017, s. 140).

Yukarıdaki bilgilerin yanı sıra İran'da yaşayan Türk nüfusuna ilişkin istatistikler de farklılık arz etmektedir. Bu minvalde veriler 20 ila 40 milyon arasında değişkenlik göstermektedir. Hâlihazırda resmî ve doğrulanabilir bir nüfus istatistiğinin olmaması

sebebiyle tahmini bir rakam verilmesi gerçek nüfus oranına yaklaşılmamasını da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bölge üzerine yapılan seyahatler, diplomatik girişimler ve nüfus sayımlarından hareketle belirli aralıklı kronolojik sıra üzerinden nüfus bilgilerini paylaşmak, günümüzdeki nüfusa ilişkin bir değer verebilmek açısından önemi haizdir.

Bu doğrultuda bölgedeki Türklere dair en eski verilerden birini, Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık ederek bölgenin şekillendiği yıllarda İran ve çevre ülkelere seyahatlerde bulunan Lord Curzon paylaşmıştır. Curzon (bk. 1927), 1892 tarihli seyahat raporunda İran Azerbaycan ilinde 2 milyondan biraz fazla Türk nüfusunun olduğunu kayda düşmüştür.

1912 yılında Türk Yurdu’nda yayımlandığı tahmin edilen yazısında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurucularından Mehmet Emin Resulzade (1993, s. 8), dönemi için ülke nüfusunun 10 milyondan fazla ve bu oran içinde Türk nüfusunun 3 milyondan aşağı olmadığını dile getirmiştir.

1939-40 yılları arasında bir nüfus sayımının yapıldığına işaret eden San’an Azer (1942, s. 11-12), bu dönemde ülke nüfusunun 10 milyon olarak belirlendiğini belirterek bu itibarla ülkedeki etnisite istatistiğini şu şekilde paylaşmaktadır: 5 milyon Türk, 800 bin Arap, 700 bin Kürt, 300 bin Yahudi, Ermeni, Lor vd. yaklaşık olarak 3 milyonu da Fars.

İran filolojisi alanında araştırmalar yürüten Richard Nelson Frye (1954, s. 10), 1954 tarihli çalışmasında ülkedeki Azerbaycan nüfusunun 2 milyondan biraz daha az olduğunu iddia etmektedir. İran’daki Türk lehçelerine dair çalışmalar yürüten Gerhard Doerfer (1987, s. 243) ise 1987 tarihli konuşmasında İran’daki Türk nüfusunun “beş ayrı lehçe konuşan 10 milyonluk halk” olarak zikretmiştir.

1997 yılına gelindiğinde İran’daki topluluklar üzerine çalışmalar yürütmüş olan Rafael Blaga (1997, s. 276), ülkedeki halkları ele aldığı araştırmasında çeşitli istatistiklerden yola çıkarak ülkedeki Azerbaycan nüfusunun oranını %29,5 olarak belirlemiştir. Bu yıllarda ortaya atılan ve Batılı araştırmacılara kaynak teşkil eden bir istatistik bilgisi de

İnsan Hakları Örgütünün 1997’de İran Etnisitesi üzerine yayımladığı raporudur. Rapora göre İran’daki Azerbaycan nüfusu 15 ila 20 milyon arasındadır (HRW, 1997).

Bilgilerdeki farklılığın temel unsurlarından biri İran Ordusu’nun 1950’li yıllardaki nüfus sayımı materyallerinin referans alınmasıdır. Söz konusu çalışmada Türkçe konuşan toplam nüfus 5,3 milyon olarak aktarılmıştır. Akabinde ise ülke içinde bir dizi yayın organının verileri ile ülke idarecilerinin demeçlerindeki bilgi farklılığı⁶ bu istatistiklere ağırlıklı olarak sözlü kaynak oluşturmuştur. Nəsibzadə, 1956’da ülkede yapılan ilk sayıma göre Doğu Azerbaycan’da 2 milyon 124,3 bin; Batı Azerbaycan’da 721,1 bin ve Zencan bölgesinde 386,2 bin olmak üzere 3,2 milyon nüfusun yaşadığını belirtmektedir. Bu sayı o dönem için ülke nüfusunun yaklaşık olarak %17’sine eşittir. On yılda bir yapılan sayımlarda 1966 yılına gelindiğinde İran Azerbaycan’ındaki nüfus 4 milyon 417 bin olarak tespit edilmiştir. 1976 yılında ise bu rakam 5 milyon 178,6 bin sayısına ulaşarak ülke nüfusunun %15,4’ünü oluşturmuştur. “İran’da İstatistik” isimli derleme çalışmasıyla ülkede Farsça dışında konuşulan dillerin istatistiksel bilgisinin derlendiğine işaret eden Nəsibzadə, 1956’da 3,9 milyon, 1973’te ise 5 milyon kişinin Türkçe konuştuğu ve bu rakamın ülke nüfusunun %20,6’sını oluşturduğunu aktarmıştır. Kapsamın geniş tutulduğu söz konusu çalışmada Türklerin ağırlıklı olarak yerleştiği ilçe sayısı 46 olarak açıklanırken ilçe isimlerine yer verilmemiştir (Nəsibzadə, 1997, s. 69-72).

Güncel etnisite nüfusuna ilişkin belirsizlik sürmekle birlikte söz konusu verilerden ve Türklerin yerleşik olduğu bölgelerin nüfus bilgilerinden hareketle İran’daki Türk nüfusu üzerine zikredilen geniş aralıklı nüfus istatistiği belirli bir oranda daraltılabilir. Bu çerçevede en fazla Türk nüfusunun Azerbaycan Türklerinde olduğu göz önüne alınarak İran İstatistik Kurumunun 2016 yılı verilerinden hareketle İran Azerbaycanı bölgesinin bölge valilikleri baz alınması ve bir nüfus verisinin ortaya konulması nüfusa ilişkin bir değeri daha da güçlendirecektir. İstatistik kurumunun 2016 yılı verilerine göre Tahran, 13 milyon 267 bin 637; Doğu Azerbaycan, 3 milyon 909 bin 652; Batı Azerbaycan, 3 milyon 265 bin 219; Zencan, 1 milyon 057 bin 461; Hemedan, 1 milyon 738 bin 234;

⁶ Konuya ilişkin çeşitli nüfus istatistiklerinin derlendiği çalışmalara bk. (Sarrafı, 2000; Attar, 2006; Sarıkaya, 2008; Gökdağ ve Doğan, 2016; Şahit, 2017).

Erdebil, 1 milyon 270 bin 420; Gilan, 2 milyon 530 bin 696; Kürdistan, 1 milyon 603 bin 011; Kirmanşah, 1 milyon 952 bin 434; Kazvin, 1 milyon 273 bin 761; Kum, 1 milyon 292 bin 283; Elbruz, 2 milyon 712 bin 400 ve Loristan, 1 milyon 760 bin 649 (MAİ, 2016) nüfusa sahiptir. Bu bölgelerin toplam nüfusu ise 37 milyon 633 bin 857'dir. Sadece başlı başına Tahran nüfusunun 13 milyon olduğu, burada yaklaşık 6-7 milyon Türk'ün bulunduğu ve söz konusu bölgelerin tamamında Türklerin yaşamadığı göz önüne alındığında şüphesiz 37 milyon gibi bir rakamdan söz edilemez. Fakat bunun haricinde Türkmenler, Şahsevenler, Kaşkay Türkleri, Halaç Türkleri, Horasan Türkleri ve Sungur Türkleri ile diğer Türk toplulukları da dâhil edildiğinde tahmini nüfus oranı 20 ila 40 milyon gibi bir rakam aralığı kadar değişken olmayacaktır (Gözcü, 2019, s. 3-4).

B.3. Zencan

Tarihî Tebriz-Tahran yolu üzerinde konumlanan Zencan, Sasaniler Devleti'nin kurucularından Erdeşir-i Babekan Dönemi'nde Şehin ya da Şahin adıyla anılmış ve sonrasında Zengan, Zendegan, Zendigan olarak adlandırılarak Müslüman Arapların Zencan isimlendirmesiyle kullanılagelmiştir.⁷ Bölgenin adına ilişkin İlhanlı Devleti'nin mali işlerinden sorumlu devlet adamı Hamdullah Müstevfi tarafından kaleme alınan "Nüzhetül Kulub" isimli çalışmada da Zengan-Zencan kullanımına değinilmektedir (Albayrak, 2013, s. 1233). Zencan ile birlikte Kazvin'in de dâhil olduğu bölgenin bir diğer ismi de Hamse Azerbaycanı'dır. Hamse kullanımının Kaçar Dönemi'nin sonlarından itibaren coğrafi kaynaklarda ve metinlerde yer aldığı ifade edilmektedir (Abadis Dictionary, t.y.a). Nitekim Hamse bölgesinin ilgi odağı olması ve gelişiminde Kaçar Dönemi'nin ilk çağlarında ülke merkezi üzerinde olması etkili olmuştur. Hanedanın daha çok Şahseven gibi ünlü ailelerden oluşması da Zencan'a verilen değeri arttırmıştır (Hatibi, 2012).

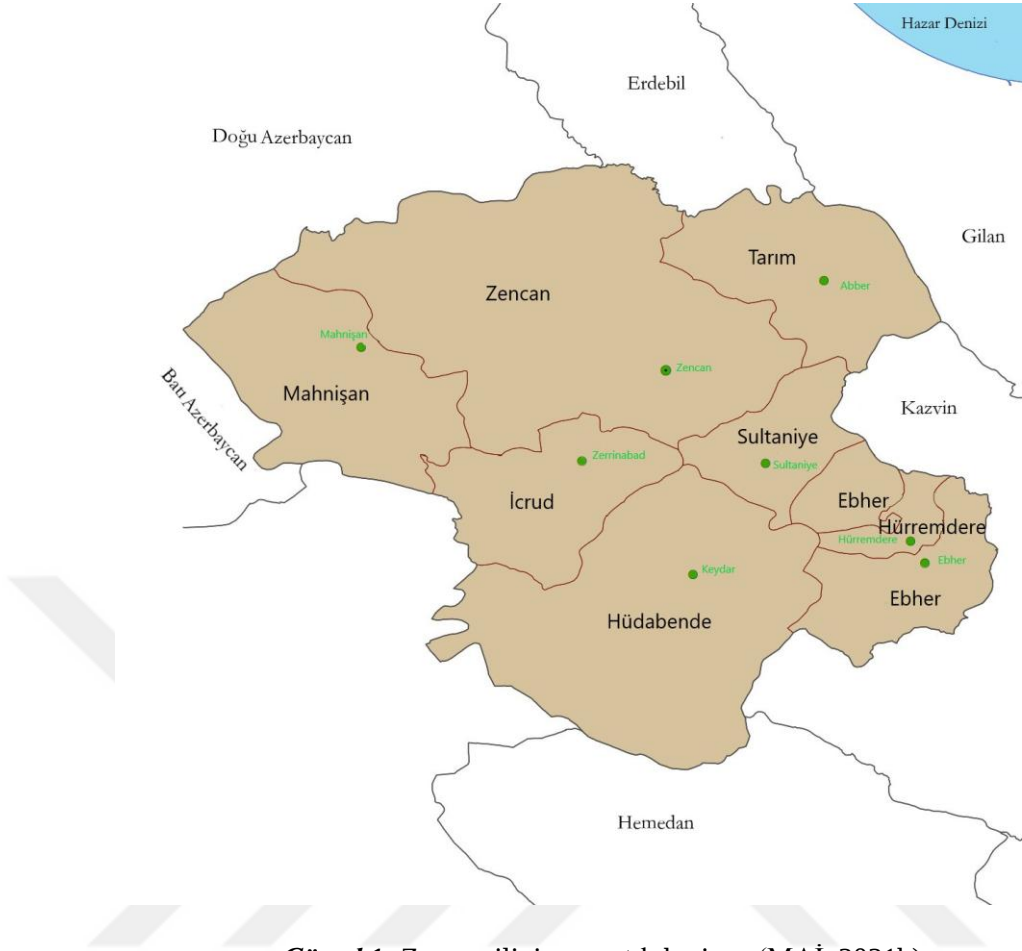
İslamiyet öncesi şehre ilişkin veriler, arkeolojik buluntuların fazlaca olduğu Sultaniye ilçesinin doğusunda yer alan Nur Tepesi kazılarında eski dönemlere ait birçok kalıntıya

⁷ Zengan'dan Zencan'a geçişin Arapçadaki "g" eksikliğinden ileri geldiğini öne süren görüşler ortaya atılmıştır (Rüstemov, 2022, s. 345-346).

ve Asur kaynaklarına dayandırılmaktadır. Buna göre bölge, kaynaklarda Saka ordusunun konaklama alanı olarak ifade edilmiştir (Sadeghnezhad, 2014, s. 13). İslamiyet döneminde ise 645 yılında İslam orduları tarafından fethedilen şehir, 9 ve 10. yüzyılda Tahiriler, Abbasiler, Samanilerin (Özaydın, 2013, s. 251-252) devamında ise 10 ve 11. yüzyıllarda Kazvin ve çevresine göç ederek buraları yurt edinilmesini sağlayan Türk akınları sonrasında Tuğrul Bey ile Selçuklular hâkimiyetine girmiştir. İlhanlılar Dönemi'nde özellikle de Olcaytu Muhammed Hudabende eliyle bölgenin ticari ve kültürel merkezi hâline gelen şehir; Osmanlı-Safevi mücadeleleri, Babi hareketi, Meşrutiyet Hareketi, Azerbaycan Millî hükûmeti vb. birçok tarihî sürece yakinen tanıklık etmiştir (Albayrak, 2013, s. 1233-1234).

Bölgeye ilişkin 1999 yılında yapılmış bir çalışmada sınırlar; kuzeyden Ak kent, doğudan Halhal ve Kızıl Ören Irmağı, batıdan Kazvin Obası, güneyden tekrar Kızıl Özen Irmağı ve Afşar Kışlağı ile çizilmiştir. Bölgenin yüzölçümü ise 21.847 kilometre kare olarak belirtilerek Zencan, Ebher ve Hudabende ilçelerinden meydana geldiği aktarılmıştır (Subuti, 1999). Ancak Zencan'ın alanı geçmişten bu yana birçok değişikliğe uğramıştır. Sadece 30 yıllık (1355-1385) dönemde, ilin alanı beş kez değiştirilmiştir. Yüzölçümü 1976'da 21.848 kilometre kare, 1986'da 36.398 kilometre kare, 1991'de 39.369 kilometre kare, 1996'da 26.139 kilometre kare, 1997'de 22.465 kilometre kare ve 2006'da 21.773 kilometre kare olarak belirlenmiştir (Ahmadi vd., 2017, s. 3).

İran coğrafyasının İran Azerbaycanı sınırlarında bulunan ve 2016 yılı istatistiklerinden hareketle 1.057.461 nüfuslu (MAİ, 2016) Zencan; kuzeydoğusunda Gilan, kuzeyinde Erdebil, batısında Batı Azerbaycan, kuzeybatısında Doğu Azerbaycan, güneyinde Hemedan, doğu ve güneydoğusunda ise Kazvin illeriyle çevrilidir. 1937-1938 yıllarında idari olarak Ebher, Qaydar, Mahnişan ve Tarım olarak beş ilçeden meydana gelen Zencan, mevcut durumda ostanlık sistemi bünyesinde 2021 (1400) yılı siyasi bölümler haritasına göre (MAİ, 2021a) Ebher, Hudabende, İcerud, Hürremdere, Zencan, Tarım, Mahnişan ve Sultaniye adlı sekiz şehristandan, 19 bahştan ve 50 dehistandan oluşmaktadır.

Görsel 1: Zencan ilinin ayrıntılı haritası (MAİ, 2021b).

C. İRAN TÜRKLERİNİN MERSİYE GELENEĞİNE İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Mersiye geleneği ve buna bağlı merasimlere yönelik çalışmalar literatürde azımsanmayacak düzeydedir. Ancak söz konusu çalışmalar daha çok geleneğin tarihî, âyinleri ve günümüzdeki durumu üzerinedir. Bu itibarla geleneğin gelişiminde ve sürdürülmesinde önemli paydaş olan topluluklara ve katkılarına yönelik çalışmalar son derece azdır. Nitekim Batılı araştırmacılar mersiye geleneğinin daha çok tiyatral performansına odaklanırken geleneğin bulunduğu toplumlardaki alan yazın çalışmaları ise sahiplenme, aidiyet ve kullanım alanlarına bağlı olarak meşruiyet ve birleştiricilik sağlama gibi endişeler nedeniyle topluluklar özelinde yeterince gelişmemesine yol açmıştır.

Mersiye türü her ne kadar Arap Edebiyatı'nda belirmişse de gelişimini ve zirve noktasını İran Edebiyatı'yla gerçekleştirmiştir. Yine bu edebiyat vasıtasıyla da diğer edebiyatlara geçerek geniş bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Bu gelişimin İran'da yalnızca Fars topluluğuna mâl edilmesi uzun yıllar söz konusu coğrafyaya hâkim olmuş başta Türkler olmak üzere diğer etnik grupların dışarıda bırakıldığı son derece yanlış bir bakış açısı meydana getirmiştir. Ancak tarihî ve güncel veriler, mevcut çalışmanın konusunu ilgilendirmesi yönünden bölgeye hâkim oldukları dönemden itibaren günümüze değin İran Türklerinin tarihsel süreç içinde geleneğin devamlılığını sağlayan politikalar geliştirme, icracılar yetiştirme, icra ortamları oluşturma ve metin üretme gibi birçok konuda önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Bununla beraber doğrudan bu minvalde olan çalışmaların mevcudiyetine ilişkin olumlu bir görüş belirtmek zordur. Dolayısıyla bu bölümde İran'daki Türklerin mersiye geleneğiyle ilgili ilişkilendirebilen “kitap” ve “tez” çalışmalarına yer verilmiştir.

Bu itibarla ilk çalışmaların seyahatnamelerle meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır:

Vambery, Arminius. (1889). *His Life And Adventures*. London: T.F. Unwin.

Macar asıllı bir Türkolog olan Vambery'nin hayatını ve maceralarını konu alan bu eserde onun, İstanbul'dan başlayıp tekrar Macaristan'a dönüşünü anlatan anıları aktarılmaktadır. 33 bölümden oluşan çalışmanın 5 ve 15. bölümleri İran'a gerçekleştirdiği seyahatlerle ilgilidir. Vambery, Türkiye'de son durak yeri olan Erzurum'un akabinde İran'da; Tebriz, Zencan, Kazvin, Tahran, Kaşan, Isfahan ve Persepolis bölgelerine gitmiştir. Bu yolculuğu sırasında Muhharrem merasimlerine Zencan, Kazvin ve Tahran'da denk gelerek iştirak ettiğini aktarmıştır.

Evliya Çelebi. (2001). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan Malatya - Mardin - Musul - Tebriz – Van*. 4. Kitap, 2. Cilt. (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin günümüz Türkçesine çevildiği söz konusu çalışma, 10. ciltlik eserin dördüncü cildini oluşturmaktadır. 1646 yılında Erzurum'dan Tebriz'e oradan da Erdebil'e geçen Çelebi akabinde Nihavend, Hemedan ve 1655 yılında Dergezin bölgelerine uğramıştır. Dergezin, Çelebi'nin seyahatte bulunduğu dönemde Türk bölgelerinden olan Hemedan'a yaklaşık 83 kilometre uzaklıkta olan bir bölgedir. Çelebi'nin burada katıldığı Muharrem merasimlerindeki gözlemlerini aktarması eseri çalışma açısından önemli kılmaktadır.

Emin, Ahmet. (1341). *İran*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.Y.

İran'a askerî ateşe görevini ifa etmek üzere gönderilen Ahmet Emin, davetler üzerine katıldığı merasimlere ilişkin anekdotlarını bu eserle ortaya koymuştur. Söz konusu çalışma, Batılı araştırmacılarca Kaçar Dönemi mersiye geleneğini aydınlatmak üzere sıkça başvurulan bir kaynaktır. Takiyeler hakkındaki görüşlerini beyan eden Emin'in en önemli tespiti, tiyatral performanslar için oluşturulan mekânların ve performansların Avrupa'ya giden öğrencilerin vasıtasıyla ülkeye getirildiği düşüncesidir.

Seyahatnamelerin dışında Batı'da, Azerbaycan'da, İran'da ve Türkiye'de alan yazına katkı sağlayan birçok çalışma üretilmiştir. Söz konusu çalışmalar ile burada zikredilmeyen ve seyahatlere dayanan diğer bazı çalışmalara metnin genelinde ve özellikle de "Tarihî Gelişimi" başlığı altında detaylıca değinilmiştir. Dolayısıyla tekrara düşülmemesi adına bu bölümde, önemli olarak addedebileceğimiz çalışmalar açıklamalarıyla ele alınmıştır.

C.1. Azerbaycan ve İran'da Yapılan Çalışmalar

Baizaii, Bahram. (1965). *Namaysh dar Iran*. Tahran: Kavyan.

Bahram Baizaii'nin 1962 ve 1963 yıllarında yayımladığı makalelerinin bir araya getirilmesiyle kitaplaştırılan çalışma, 14 bölümden oluşmaktadır. İran'da gösteri sanatının temellerine inen Baizaii, öncelikli olarak İslam öncesi döneme eğilerek bu dönemde dramatik temalı bir metnin var olmayışına dikkat çekmektedir. Çalışmayı önemli kılan husus ise İslamiyet sonrası kukla gösterileri altında gelişimi göstermiş olan Naqali geleneğine yer vermesidir. Nitekim bu gelenek hikâye anlatıcılığı özelinde meddahlık mesleğinin gelişimine katkı sunmuştur. Son olarak taziye formuna da değinen yazarın, bu performansı şebiye olarak adlandırması söz konusu dönem içinde Türkçe ismine yer vererek aktarması açısından önemlidir.

Baktash, Mayel and Farokh Gafary. (1971). *تئاتر ایرانی: سه مجلس تعزیه*. [Iran Tiyatrosu (Üç Taziye Meclisi)]. Tahran: Shiraz Art Festival Publication.

Söz konusu çalışma, İran'daki yas ve hüzn gösterilerinin kökenlerini ve temelini incelemektedir. İslam öncesi dönemdeki yas ritüelleri ile özellikle İran'ın Şii toplumu içinde İmam Hüseyin'in şehit edilmesi etrafında gelişen yas gösterilerinin evrimine odaklanmaktadır. Ayrıca “Fatıma Zehra'nın Düğünü”, “Yahya bin Zakariya” ve “Şirafken'in (Aslan Avcısı) Hikayesi” gibi üç yas gösterisi hakkında bilgi içermektedir. Çalışmayı önemli kılması yönüyle bu gösteriler, geleneksel yas törenlerinden farklı olarak komik öğeler taşıyıp komedi ile temel hikâye arasında mizahi durumları barındırmaktadır. Kitabın diğer bölümleri ise yas gösterilerinin fenomenolojisine ve sahne performanslarına odaklanmaktadır.

Emami, Nasrullah. (1990). *(مرثیه‌سرایی در ادبیات فارسی ایران (تا پایان قرن هشتم*. [Fars Edebiyatı'nda Mersiyeler (8. Yüzyılın Sonuna Kadar)]. Tahran: Cihad Üniversitesi Yayınları.

Emami'nin eseri, alt başlıklarda verilmiş 46 bölümden oluşmaktadır. Çalışmasında erken dönem mersiye türünü ele alan yazar, mersiye türlerini, türlerini ve temalarını açıklamalarıyla vermektedir. Buna göre türlerini dinî, felsefî, sosyal konulu, şahsi, saraylıları konu alan ve destan yapısında olmak üzere altı başlıkta

değerlendirmektedir. 16. bölümden sonra yalnızca bu döneme kadar öne çıkan şairleri işlemektedir.

Safari, Baba. (1991). اردبیل در گذرگاه تاریخ [*Tarih Güzergâhında Erdebil*]. II. Tahran: Omid Yayınları.

Baba Saferi'nin üç cilt olarak kaleme aldığı eserin birinci cildi beş, ikinci ve üçüncü ciltleriye altışar makaleden oluşmaktadır. Birinci ciltte Erdebil'in coğrafyası ve modernleşme dönemine kadar olan tarihi incelenmiştir. İkinci cilt, şehrin tarihindeki olayların ve gelişmelerin tahliline ilişkin bir makaleyle başlamaktadır. Sonraki makaleler dil, din, gelenekler ve kültürel yapı ve tarihî eserlere ayrılmıştır. Bu bölümde Erdebil'deki Muharrem merasimlerine yönelik anekdotlara yer verilmesi çalışmayı konumuz açısından önemli kılmaktadır. Nitekim derleme kapsamında ele aldığımız Zencan ilinin icracılarının büyük bir çoğunluğu Erdebil meddahlarından etkilenmiştir. Dolayısıyla da Zencan'daki merasimlerin gelişimine ışık tutmaktadır. Üçüncü cildin ilk makalesi, Erdebil'in 1941'den İslam Devrimi'ne kadar olan tarihine ayrılmıştır. Ekonomi, ticaret, tıp gibi konular bu cildin diğer içeriklerinden bazılarıdır. Kültür ve bilgi alanında ise eski ve yeni eğitim anlayışı, yeni okulların oluşumu ve kültür-sanat kurumları gibi konular ele alınmıştır.

Muhaddesi, Cevad. (1997). فرهنگ عاشورا [*Aşura Kültürü*]. Kum. Maaruf Yayınları.

Bu eser, Aşura ayaklanması ve onunla ilişkili konuları ele alan bir Farsça ansiklopedi niteliğinde hazırlanmıştır. Aşura olayına dair kişiler, gruplar, mekânlar, kitaplar, terimler, gelenekler, ritüeller gibi konular alfabetik olarak sıralanmıştır. Bununla beraber Mawsuat Aşura adıyla Arapçaya da çevrilmiştir. Eserin sonunda, kitaptaki konular listelenerek sunulmuştur. Çalışmanın önemli çıktısı, Aşura olaylarının ve buna bağlı gelişen gelenek ve ritlere ilişkin bilgi yanlışlıklarına değinilmesidir. Bu eleştiriler arasında güvenilir olmayan kaynaklardan alıntılar yapılması, sayısal hatalar ve bazı olayların doğruluğunun kanıtlanmamış olması gibi durumlar yer almaktadır.

کتاب پژوهشی در تعزیه و تعزیه خوانی: از آغاز تا آخر دوره قاجار در (2001). Şahidi, İnyetullah. [Taziye ve Taziye-hani'yi Anlamak Üzere Bir Araştırma Kitabı: Kaçar Dönemi'nin Başlangıcından Sonuna Kadar Tahran'da Taziye ve Taziye-hani]. Tahran: Kültürel Araştırmalar Ofisi.

Taziyenin kökeninden Kaçar Dönemi'nin sonlarına kadarki gelişimine odaklanan çalışmada; taziye ve taziye okumaları, nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve dönüştüğü, İran toplumundaki rolünün ve işlevinin ne olduğu konuları ele alınmıştır. Bu yönüyle Taziye Devlet başta olmak üzere mekânlarla yönelik bilgi vermesi açısından önem kazanmaktadır. Eseri önemli kılan bir diğer husus ise Kaçar Dönemi öncesi ve sonrası taziye okumaları başlığından hareketle Türk hanedanlarının gelenek üzerindeki etkisine yönelik bilgiler sunmasıdır. 13 bölümden oluşan eserin konu başlıkları şu şekildedir:

Kaçar öncesi ve sonrası dönemde taziye okumaları; Tahran'daki Kaçar Dönemi okumaları ile bunların biçimleri; Taziyenin çeşitleri ve mekânları; Taziye merasimlerinde kullanılan aksesuarlar, enstrümanlar ve musiki; Taziye metinlerinin edebî kaynakları, dili ve edebiyatı ile okuma şekilleri; icracı biyografileri.

Rajabi, Parveen. (2010). بررسی مرثیه و مرثیه سرایی در ادبیات فارسی از پایان عصر صفویه تا آغاز [Safevi Dönemi'nin Sonundan Meşrutiyet'in Başlangıcına Kadar Fars Edebiyatı'nda Mersiye ve İncelemesi]". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kirman: Veli Asr Üniversitesi.

Parveeb Rajabi, Fars Edebiyatı'ndaki mersiye türüne binaen yüksek lisans düzeyinde ele aldığı çalışmayla Farsça ağıt şiiri üzerine eksiklikleri gidermeyi ve bu edebî türün gelişimini kronolojik bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamıştır. Tez, Fars Edebiyatı'nda ağıt şiirinin önemini vurgulayarak şairlerin duygusal ve psikolojik durumlarını, toplumsal zemindeki yapısını ve bu dönemdeki ağıt şiirinin yapısal ve içeriksel özelliklerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Beş bölümden oluşan çalışmada, geneli itibarıyla Farsça ağıt şiirinin kökeni, tarihsel gelişimi ve ilk şairleri hakkında bilgi sunulmaktadır. Bununla beraber ağıt şiiri yazar şairlerin biyografik özelliklerini ve

eserlerinin analizini içermesi Fars Edebiyatı'ndaki mersiye'nin dönem içindeki yapısının belirlenmesi açısından önem kazanmaktadır.

Bayat, Fuzuli. (2014). *Kərbəla Folkloru: Məhərrəmlik Rituallarından Şəbih Meydan Tamaşalarına*. Bakı: Azərbaycan Millî Elmlər Akademiyası: Folklor İnstitutu.

Kərbela trajedisinin sözlü anlatıdan yazılı metinlere geçiş sürecini konu alan çalışma, 12 bölümden meydana gelmektedir. Eserde öncelikle Kərbela Olayı'nın tarihî bilgisi verilmekte akabinde ise Muharrem merasimlerine ve şebih performanslarına değinilmektedir.

Rahmani, Cabar. (2014). کتاب تغییرات مناسک عزاداری محرم [Muharrem Yas Ritüellerindeki Değişiklikler]. Tahran: Tisa Yayınları.

Cabar Rahmani'nin, lisansüstü tezini İran ve Hindistan'daki Şii inananlar arasında Muharrem ritüelleri üzerine yeni konular ve araştırma sonuçlarını da dâhil ederek genişletmesiyle kitaplaştırdığı eseri, Muharrem yas ritüelleri antropolojisi üzerine kitap ve makale koleksiyonları olarak yayımlanmıştır. Eserde çalışmamıza da kaynak sunması açısından ele alınan bazı konular şu şekildedir: Din ve Sosyal Yapı, Din ve Kutsal Semboller, Din ve Ritüeller, Yas Ritüelleri, Geertz'in Görüşleri ve Kültür Teorisi, Geertz'in Kültür Teorisi Bağlamında Din, Şii Konuşma Yapısının Genel Bakışı, Batılı Seyyahların Yolculuklarındaki Yas Ritüelleri, İran'da İslam Devrimi Sonrası Yas Ritüellerinin Dönüşümü ve Yas Tutucularının Yaşam Tarzı. Bununla beraber eserdeki, “Yeni ve Popüler Tarzlar: Seyyid Muhammed Cevad Zakir” başlığı ise araştırmamızı doğrudan ilgilendirmesi yönüyle önemi haizdir. Nitekim Zencan'ın önde gelen meddahlarından Gulam Rıza Eyniferd'in öğrencisi olan Cevad Zakir'in daha çok Farsça mersiye'leriyle yeni bir tarz oluşturarak geleneğin yakın dönemdeki seyrine önemli etkisi bulunmaktadır.

Hüseyn, Sedreddin Bayramoğlu. (2016). *Azərbaycan Mərsiyə Ədəbiyyatı və Əbülhəsən Racinin Poetik Dünyası*. Bakı: Elmlər.

Mersiye şairlerinden Ebülhasan Raci'nin hayatının ve eserlerinin incelendiği çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın önemli olarak addedilebilecek hususu, dönemi itibarıyla İran-Rusya savaşlarına denk gelen şairin, Azerbaycan'ın ikiye ayrılmasını görmesi üzerine duyduğu üzüntüden hareketle birçok mersiye kaleme almış olmasıdır. Bu eserlerin bir bölümü Bakü merkezli Azerbaycan'da bir bölümü ise Tebriz'de basılarak birçok insana ulaşip bilinirliğini sağlamıştır. Bununla birlikte eserde ele alınan diğer konular: Ebülhasan Raci'nin hayatı, dünya görüşü ve şiirlerinin tetkikinden oluşmaktadır.

Haydari, Asker. (2016). در ایران با تکیه بر دوره صفویه (تاریخ و جلوه‌های عزاداری امام حسین ع). [İran'da İmam Hüseyin İçin Yas Tutmanın Safevi Dönemine Dayanan Tarihi ve Tezahürleri]. Tahran: İran Çağdaş Tarih Araştırmaları Enstitüsü.

Mevcut çalışmada İran'daki Muharrem törenleri, Safevi Dönemi odaklı bir perspektifle ele alınmaktadır. Dolayısıyla İslam öncesine de atıfların bulunduğu tarihî gelişimin Siyavuş'a dayandırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede araştırmamıza fayda sağlayan başlıklardan bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür: Muharrem Ayaklanması ve İran'daki Yas Geleneğinin Seyri, Safevilerin İktidarı ve Geleneklerin Gelişimi, Yas Törenlerinin Maliyetleri ve Safevi Dönemi'nde Yabancı Gezginlerin Raporları.

Mezahiri, Mohsen Hossam. (2016). فرهنگ سوغ شیعی [Şii Yas Kültürü]. Isfahan: Arma Yayıncılık.

Şii yas kültürünün 10 farklı konuda ele alındığı eserde, öncelikle mitoloji, gözyaşı ve şefaath gibi temel kavramlara değinilmiş ardından yazılı eserlerden Ravzatü's-Şüheda üzerinde durulmuştur. Çalışmada ele alınan diğer konular arasında dinî figürler, âlimler, ruhani liderler, matem okuyucuları, vaizler, araştırmacılar, şairler ve matem yazarları bulunmaktadır. Araştırmamız açısından söz konusu eseri önemli kılan konuya hüseyniyelere ve takiyelere değinilmesidir. Bu çerçevede bu iki kavramın ayrımı yapılarak tarihî süreçte nasıl ayrıştıkları üzerinde durulmuştur.

Seccadi, Saleh; Rencberi, Ahmed ve Purrezevi, Cafer. (2017). کتاب بیزینله آغلاردیق [Bez Bele Ağlardık]. (Üç Cilt). Tahran: Surey-i Mehr Yayınları.

Bir tür tezkire niteliğinde olan çalışma, Azerbaycan Mersiye şairlerini ele almaktadır. Çalışmayı asıl önemli kılan husus, mersiye şairlerinin tarihî geçmişte Şaman, Kam, Baksı geleneğine kadar öncesine götürülerek temellendirilmesidir. Nitekim bu figürler eliyle ilk sözlü ürünlerin ortaya çıktığı belirtilmektedir. Eserin birinci cildinde, Azerbaycan Türkçesinde mersiye ve dinî edebiyat tarihine giriş konusuyla Oğuzlar arasında toplumdaki iş bölümüne kadarki süreçte sözlü anlatının aktarılmasında bu görevi Bahşilerin üstlendiği belirtilmektedir. Bahşiliğin Salmas ve Urumiye'deki çeşitli yer adlarından hareketle İran'daki mevcut varlığına dikkat çekilmektedir. Eserin ikinci cildinde önem addedilen şair ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci cildin kapsamı 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadarki zaman aralığını kapsamaktadır. Bu dönem içinde ele alınan şairler ve eserleri arasında Şah İsmail Hatâî, Garibi Tebrizi, Mihri Hatun, Fuzuli ve Feridüddin Attar'ın Tezkiretü'l Evliya çalışması zikredilmektedir. Son olarak üçüncü cildinde çağdaş Azerbaycan dinî şiirinin antolojisi konusuyla mersiye geleneğine kaynaklık eden dinî figürleri konu edinen Azerbaycan şairlerine yer verilmiştir.

Rahmani, Cabar. (2022). تاب آیین و اسطوره در ایران شیعی [Şia İran'da Ritüel ve Mit]. Tahran: Arma Yayınları.

Cabar Rahmani'nin söz konusu eseri, geleneğin ve âyinlerin insan topluluklarının yaşamındaki temel unsurlardan biri olduğu vurgusundan hareketle Şii toplumundaki ritlerin bu bakış açısıyla incelenmesini içermektedir. Dolayısıyla geleneğe antropoloji perspektifiyle odaklanılmaktadır. Eserin ilk bölümünde, Şii kültürünün anlaşılabilirliğinin sağlanabilmesi adına âyinlerin teorik bilgisine yer verilmiştir. Sonraki bölümlerde Şii tarihinde matem âyinlerinin kökenleri, bu âyinelere dair çeşitli metinlerin matem âyin sistemini nasıl şekillendirdiği tartışılmıştır. Ardından Kərbela anlatısının manevî kriz ve acıların çözümlenmesindeki rolü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın araştırmamız açısından en önemli çıktısı, merasimlere yönelik entelektüel

eleştirilerden hareketle bazı kavramların nasıl değişikliğe uğradığına ve merasimlerin dinî yapısından hareketle nasıl hurafeye dönüşmediğine değinilmesidir. Nitekim bu husus millî kimlik karşısında dinî kimliğin korunmasına dair ipuçları taşımaktadır. Bununla beraber günümüze de atıfta bulunan çalışmada, mevcut koşullar altında geleneğinin nasıl devam ettirilebileceği gibi konular da ele alınmıştır.

C.2. Batılı Araştırmacılar Tarafından Yapılan Çalışmalar

Pelly, Lewis. (1879). *The Miracle Play of Hasan and Hussain I-II*. London: WM.H. & Co.

Taziye'nin dünyanın en büyük dramı olduğu görüşünü ileri süren Lewis Pelly İran'da bulunduğu dönemlerde, orijinallerini zikretmeden topladığı 50 taziye metnini bu mevcut eserle bir araya getirmiştir. Yalnızca metinlerden oluşan çalışma, taziye metin koleksiyonları arasında gösterilmesi ve mevcut metinlerin söz konusu dönem ile günümüzdeki formlarının karşılaştırılabilmesine olanak vermesi yönüyle öneme sahiptir.

Forough, Mehdi, (1952). "A Comparative Study of Abraham's Sacrifice in Persian Passion Plays and Western Mystery Plays". Master Thesis. Columbia University, reprinted by the Ministry of Culture and Art. Tehran.

Mehdi Forough, taziye geleneğini ciddi bir araştırma konusu olarak gören ilk araştırmacılardandır. Söz konusu çalışmasıyla taziye geleneğini İran'da derleyip inceleyen ilk kişilerden biri olmuştur. 1952 yılında Columbia Üniversitesinde tamamladığı ilgili teziyle yüksek lisansını tamamlamıştır. Bu tez sonraları İran'da İngilizce olarak da yayımlanmıştır. Çalışmanın ana konusunu Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi temasını içeren iki oyunun karşılaştırılması oluştursa da geri kalan bölümler tamamen taziye geleneğine ayrılmıştır. Dolayısıyla da geleneğe ilişkin ilk akademik yayınlardan biri olma özelliği taşımaktadır.

Yarşatır, İhsan. (1971). “Development of Persian Drama in the Context of Cultural Confrontation in Iran”. (Ed. P. Chelkowski). *In Iran: Continuity and Variety*. New York.

Mevcut eseriyle Fars drama sanatının gelişimine odaklanmış olan İhsan Yarşatır, geleneğin temellerini İslam öncesi Dönem’de, Doğu İran’da aranması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşünden hareketle ilk örneğin Şehname’de de zikredilen Siyavuş’un ve buna mukabil Zarir’in hikâyesinde geçtiğini belirtmektedir. Söz konusu görüş pekçok araştırmacı tarafından kabul görmesi nedeniyle araştırmamıza da mersiye geleneğinin tarihî temellendirmesinde katkı sağlamıştır.

Thaiss, Gustav Edward. (1973). “Religious Symbolism and Social Change: The Drama of Husain”. PhD Thesis. Missouri: Washington University, Anthropology.

Gustav Edward Thasiss’in Hüseyin dramından hareketle dinî semboller ve sosyal değişimleri konu aldığı doktora düzeyindeki bu çalışması, iki ana bölüm ve 10 alt bölümden oluşmaktadır. Bu incelemenin öncelikli konusu taziye performanslarını oluşturan mevcut tarihî ortamı ve aşamalarıdır. Dönemi itibarıyla mevcut çalışmaların da sonlara doğru analiz edilmesi son derece önemlidir. Nitekim Batı’da geniş kapsamlı ve toplu araştırmaların başlangıcı olarak görülen 1976 yılından önce yapılmış olması çalışmayı bu araştırmaların karşısında farklı görüşleriyle öne çıkarmaktadır. İçerik olarak tarihî gelişimi sunması, kavram tanımlarına yer vermesi, senf (lonca, organizasyon) kavramını açıklaması ve gelenek içinde gözyaşı dökülmesi işlevini ele alması yönüyle çalışmamız açısından öneme sahip olan nitelikli bir çalışmadır.

Chelkowski, Peter. J. (1979). *Taziyeh: Ritual and Drama in Iran*. New York: New York University Press.

1976 yılında Peter Chelkowski ve Farrokh Ghaffary öncülüğünde gerçekleştirilen “Uluslararası Taziye Sempozyumu”, taziye geleneğinin etraflıca ele alınması açısından önemli bir kilometre taşıdır. Bu sempozyumla dünyanın dört bir yanından farklı

akademik geçmişlere sahip araştırmacılar ve bilim insanlarını bir araya gelmiştir. Sempozyumda sunulan tebliğler, 1979 yılında Chelkowski'nin editörlüğünde ilgili çalışmanın başlığıyla yayımlanmıştır. Katkı sunanlar arasında Türkiye'den Metin And da bulunmaktadır. 20 bölümden oluşan eserin yazarları ve çalışmaları şu şekildedir:

- Chelkowski, Peter, J. "Ta'ziya: Indigenous Avant-Garde Theatre of Iran".
- Humayuni, Sadiq. "Analysis of the Ta'ziya of wedding of Qasem (AS)".
- Beeman, William O. "Cultural dimensions of performance conventions in Iranian Ta'ziya".
- Wirth, Andrzej. "Semiological aspects of the Ta'ziya".
- Shahidi, Anayatullah. "Literary and musical developments in Ta'ziya".
- Peterson, Samuel R. "Ta'ziya and the related arts".
- Yarshater, Ehsan. "Ta'ziya and pre-Islamic mourning rites in Iran".
- Baktash, Mayel. "Ta'ziya and its philosophy".
- Calmard, Jean. "Presentation of Ta'ziya: Preliminary information for comprehensive research".
- Fulchignoni, Enrico. "A few considerations in comparison between the Iranian Ta'ziya ceremony and the depiction of the sufferings of Christ in the Middle Ages Christianity in the West".
- Majoob, Mohammad Jafar. "The impact of European theater and the influence of its theatrical methods in Ta'ziya".
- Mamnoon, Parviz. "Ta'ziya from the viewpoint of the Western theater".
- Elvell-Sutton, L. P. "Literary Resources of Ta'ziya".
- Hanaway, William L. "Stereotyped imagery in the Ta'ziya".
- Iqbal, Zahra. "Elegy in the Qajar period".
- Schimmel, Annemarie. "Marsiyyeh in Sindhi Poetry".
- Jaffri, Husain, Ali. "Ta'ziya ceremonies in India".
- Mazzaou, Michel. "Shi'ism and Ashura in Lebanon".
- And, Metin. "The Muharram observances in Anatolian Turkey".
- Chelkowski "Bibliography".

Mostofi, Abdollah. (1992). *The Administrative and Social History of the Qajar Period: (The Story of My Life)* (3 Vol.). California: Mazda Pub.

Abdollah Mostofi hem siyasetçi hem de anı yazarı olarak tanınan bir İranlıdır. İran’da taziye geleneği hakkında önemli bilgiler sunan ilk kişilerden biri olarak kabul edilmektedir. Üç ciltlik eserinin bazı bölümlerinde Kaçar Dönemi ve sonrasındaki taziye ritüelleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Bununla beraber, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki taziye gösterileri, takiyeler ve Takiye Devlet gibi önemli konuları anılarıyla bir araya getirmiştir. İlgili eser özellikle Farsçada taziye gösterileri hakkında ayrıntılı bilgiler içermesi nedeniyle önemlidir.

Alemohammed, S. M. Reza. (1995). “Taziyeh: History, Form, and Contemporary Relevance”. PhD Diss., University of Warwick. UK: University of Warwick.

S. M. Reza Alemohammed’in 1995 yılında taziye konusunu ele aldığı bu doktora tezi, altı bölümden meydana gelmektedir. Öncelikli olarak taziyenin tarihî gelişimini ele alan yazar, muhtelif araştırmacıların görüşünden hareketle ilk zamanlarında gösterilerin dramatize edilmeden sergilendiği fikrini ileri sürmektedir. Tarihî olarak İslam öncesine fazla değinilmeyen çalışmada, Safevi ve Kaçar dönemlerine detaylıca odaklanılmıştır. Taziye tiyarosu, taziyenin kökeni, taziye tiyatral performansının müziği ve bölümleri, günümüzdeki şekli, kavram tanımları, dönem bilgisi, geleneğe bağlı ritler ve tekiyelere ilişkin bilgiler çalışmayı önemli kılan konular olarak zikredilebilir.

Korom, Frank J. (2003). *Hosay Trinidad: Muharram Performances in an Indo-Caribbean Diaspora*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Frank J. Korom, söz konusu eserinde, Şii Müslüman Muharrem âyinlerinin Trinidad’daki gelişimini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Eserde, Hindistan’dan gelen işçilerle 1845’te adaya getirilen Hosay âyininin, Kerbala trajedisinin anısına yapılan dinî bir tören olarak nasıl Karayip kültürünün önemli bir parçası hâline geldiğini konu edinilmektedir. Korom, Şii âyinlerinin İran ve Güney Asya’daki geleneklerinden

nasıl ayrılarak Karayip bölgesinde kültürel bir etkinlik hâline dönüştüğünü ve bunun standartlaşmaya karşı duruşunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Hosay'ının, kültürel değişimi ve toplumsal üzerine bir incelemeyi içermektedir. Korom'un etnografik ve teorik yaklaşımı, dinî performansın farklı aşamalarını ve kültürel entegrasyonunu anlamak için önemli bir kaynaktır. Nitekim mevcut rejimin Şiiliği ihraç etmeye yönelik girişimlerinden farklı olarak doğal bir süreç içinde gelişim göstererek yayılma alanını göstermektedir. Bununla birlikte Hosay kavramının mersiye türlerinden biri olarak değerlendirilmesini sağlamasıyla da öneme sahiptir.

Aghaie, Kamran Scot. (2004). *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*. Seattle: University of Washington Press.

Kamran Scot, Aghaie'nin ele aldığı çalışma, Kerbela paradigmasının İran tarihi üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu etkiyi, gelenek bünyesindeki ritlerin Kaçarlar tarafından 19. yüzyılda meşruiyetlerini destelemek için nasıl kullanıldığı üzerinden değerlendiren yazar, Pehlevi Dönemi'ni ise seküler yapısıyla öne çıkararak dinî bir anlatıdan daha ziyade mitik anlatı unsurlarını desteklediğini belirtmektedir. Modern dönem içerikleri konusunda İslam Devrimi rejiminin Kerbela anlatısını ve ritlerini propaganda yönüyle kullanıldığı belirtilen çalışmada, İran-Irak Savaşı ve Amerika ile mücadelenin bu kullanım aracını tetikleyen en önemli konular arasında olduğu aktarılmaktadır. Aghaei'nin performansların günümüzdeki etkisi alanına dair anekdotları en önemli tespitleri arasında yer almaktadır. Öyle ki yönetimin gücü ve gündemini dayatma yetisinin, başlıca Tahran'daki geniş, kamuya açık alanlarda etkili olduğu belirtilirken özel toplantılar ve köy gibi bölgeler alanlarda daha az etkisi olduğu not düşülmüştür. Geleneğin tarihî olaylarla örneklendirilerek gelişimini yansıtması çalışmamıza katkı sağlaması açısından önemlidir.

Shahriari, Khosrow. (2006). "Breaking Down Borders and Bridging Barriers: Iranian Taziyeh Theatre". Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, School of Media, Avustralya: Film and Theatre University of New South Wales.

Khosrow Shahriari'in doktora çalışması, İran taziye tiyatral performanslarına ilişkin en kapsamlı çalışmalardan birini teşkil etmektedir. Dört ana bölümden oluşan tezde, ilk olarak 16. yüzyılın başından sonuna kadar Pers epik tiyatrosu ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle taziyenin tarihine eğilen yazar, taziye üzerine yapılan çalışmalara da yer vererek bir literatür sunmaktadır. Safevi Dönemi'ne gelen bu zaman aralığında veri yetersizliğinden hareketle seyyahların anektodlarından faydalanılmıştır. Tarihi bilgisinin yanı sıra özellikle üçüncü bölümde sunulan taziye performansının teknik ve oyuncu kadrosuna ilişkin bilgiler çalışmanın en önemli konularını oluşturmaktadır. Nitekim taziye metinlerinden hareketle oyuncuların rollerinden kostümlerine kadar geniş bir yelpazede bilgi sunulması, ilk metin koleksiyonlarından günümüze değin bir karşılaştırmanın yapılabilmesine olanak vermektedir.

Elbadri, Rachid. (2009). "Shia Rituals: The Impact of Shia Rituals on Shia Socio-Political Character". Master of Arts in Security Studies. Monterey: Naval Postgraduate School.

Şii ritüellerini konu edinen ve yüksek lisans düzeyinde hazırlanan bu eser, altı ana bölümden meydana gelmektedir. İlk olarak Şiiliğin tarihî geçmişi sunularak Kerbela Olayları ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümü Aşura ritüelleri meclisler, Erbain ziyaretleri, mevkibler ve hüseyniyeler olarak detaylandırılmıştır. Dördüncü bölümde bu ritüellerin alt başlıklar hâlinde Emevilerden başlatılarak İran İslam Cumhuriyeti'ne kadar üç ana dönemde ele alınması ise ritüellerin seyri açısından öneme sahiptir. Bununla beraber ritüellerin Şii kimliğine etkisinin incelendiği dördüncü bölüm çalışmamıza dinî ve millî kimlik konusunda katkı sunması yönüyle öne çıkmaktadır. Son olarak Kerbela anlatısı ile siyasi ilişkiyi irdeleyen yazar, günümüze dair anedotlar sunarak başta Lübnan olmak üzere diğer Şii topluluklardaki yansımalarını ele almıştır.

Chelkowski, Peter. J. (2010). *Eternal Performance: Ta'zieh and Other Shiite Rituals*. Seagull Books.

“Taziye: Ritual and Drama In Iran” adlı çalışmanın bir devamı niteliğinde olan eser, 24 farklı başlık altında taziye konusunu ele almasıyla bu alandaki en kapsamlı çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Geleneği; tarih, tiyatral performans ve sanat tekniği, müzik, edebiyat, eleştiri, din, siyaset ve antropoloji gibi geniş bir yelpazede detaylı bir şekilde incelemektedir. Kitabın içinde bulunan çalışmaların başlıkları ve içerikleri aşağıdaki gibidir:

- Peter J. Chelkowski, “Time Out of Memory: Ta’ziyeh, the Total Drama”: Hristiyanlık ve İslam üzerinden tiyatro geleneği karşılaştırılmaktadır. Bu anlamda yas temalı tiyatral performansların daha çok Hristiyanlığa atfedildiği görülse de İran’da da gelişim gösteren önemli bir tür olarak belirdiği aktarılmaktadır.
- Pettys, Rebecca Ansary. “The Ta’ziyeh of the Martyrdom of Hussein”: “Hüseyin’in Şehadeti” adlı bir taziye metni İngilizceye çevrilerek ele alınmaktadır.
- Aghaie, Kamran Scot. “The Origins of the Sunnite-Shiite Divide and the Emergence of the Ta’ziyeh Tradition”: Büveyhi, Safevi ve Kaçar devirlerindeki taziye tarihinin yanı sıra Kerbela mersiyeleri de konu edinilmektedir.
- Calmard, Jean and Jacqueline Calmard. “Muharram Ceremonies Observed in Tehran by Ilya Nicolaevich Berezin (1843)”: Ilya Nicolaveich Berezin’in seyahatlerindeki taziye merasimlerine ilişkin gözlemlerine dayanmaktadır.
- Beeman, William O. and Mohammad B. Ghaffari. “Acting Styles and Actor Training in Ta’ziyeh”: Taziye performansı oyuncularının eğitimine yönelik anekdotları içermektedir.
- Khaki, Mohammad Reza. “Identification and Analysis of the Scenic Space in Traditional Iranian Theater”: Şebih türünün ele alındığı çalışmada bu türe İslam öncesi ve İslam sonrasında dâhil edilen temalar üzerinde durulmaktadır.

- Anvar, Iraj. “Peripheral Ta’ziyeh: The Transformation of Ta’ziyeh from Muharram Mourning Ritual to Secular and Comical Theatre”: Taziye türünün mizahi formlarının tespiti üzerinedir.
- Homayouni, Sadegh. “A View from the Inside: The Anatomy of the Persian Ta’ziyeh Plays”: Geleneğin performansındaki ana unsurların ele alındığı çalışmada; icraya, müziğe ve metne dayalı tespitlerde bulunmaktadır.
- O’Donnell, Terence. “Garden of the Brave in War: Recollections of Iran”: Bir köyde ifa edilen taziye performansının icrası aktarılmaktadır.
- Mottahedeh, Nigar. “Karbala Drag Kings and Queens”: Bu makalede, taziye meclislerindeki kadınlara ve aksesuarlarına yer verilmektedir.
- Blum, Stephen. “Compelling Reason to Sing: The Music of Ta’ziyeh”: İlgili çalışmada, performanslarda kullanılan enstrümanlara ve müziklere odaklanılmaktadır.
- Dabashi, Hamid. “Ta’ziyeh as Theatre of Protest”: Geleneğin protesto işlevine dikkat çekilen çalışma, iyi-kötü ve mazlum-zalim metaforlarının kullanımıyla tarihî karakterlerin çağdaşlarına benzetilmesi üzerine tespitleri içermektedir.
- Afary, Janet. “Shi’ite Narratives of Karbala and Christian Rites of Penance: Michel Foucault and the Culture of the Iranian Revolution 1978-79”: İran Devrimi’nden etkilenen Michel Foucault’un devrim ve Hristiyanlık arasında kurduğu tespitleri içermektedir.
- Riggio, Milla Mozart. “Moses and the Wandering Dervish: Ta’ziyeh at Trinity College”: Taziye oyunlarının Hristiyanlıktaki “passion play” performanslarıyla benzerlik taşıdığı düşüncesinden hareketle ele alınan çalışmada, geleneğin İran’a özgü bir yapı sergilediği sonucuna varılmaktadır.
- 15. bölümde Chelkowski ile Muhammed b. Gaffari’nin taziye merasimleriyle ilişkili mülakatı bulunmaktadır.
- Redden, Nigel. “Presenting Ta’ziyeh at Lincoln Center”: Amerika’da, icra edilen taziye performansları ele alınmaktadır.

- Crombecque, Alain. “Ta’ziyeh in France: The Ritual of Renewal at the Festival D’automne”: Fransa’da, icra edilen taziye performanslarına yer verilmektedir.
- Vanzan, Anna. “Ta’ziyeh in Parma”: İtalya’da, icra edilen taziye performansları konu edinilmektedir.
- Fernea, Elizabeth: “Remembering Ta’ziyeh in Iraq”: Irak’ta gerçekleştirilen taziye merasimleri incelenmektedir.
- Norton, Augustur Richard. “Ritual, Blood, and Shiite Identity: Ashura in Nabatiya, Lebanon”: Güney Lübnan’da gerçekleştirilen taziye merasimlerine ayrılmıştır.
- Mervin, Sabrina. “Shiite Theater in South Lebanon: Some Notes on the Karbala Drama and the Sabaya”: Bir önceki çalışma gibi Lübnan’daki taziye performanslarına ayrılmıştır.
- Hegland, Mary Elaine. “Flagellation and Fundamentalism: (Trans)forming Meaning, Identity and Gender through Pakistani Women’s Rituals of Mourning”: Pakistan’da gerçekleştirilen Muharrem törenleri anlatılmaktadır.
- Bloomfield, Bridget. “The Heart of Lament: Pakistani-American Muslim Women’s Azadari Rituals”: Amerika’da yaşayan Pakistanlı kadınların meclisleri üzerinedir.
- Chelkowski, Peter J. “From the Sun-Scorched Desert of Iran to the Beaches of Trinidad: Ta’ziyeh’s Journey from Asia to the Caribbean”: Bu makale, taziye geleneğinin Hindistan’dan Karayipler’e nasıl taşındığını ele almaktadır.

Mahani, Mahnia A. Nematollahi. (2013). *The Holy Drama: Persian Passion Play in Modern Iran*. Amsterdam and Haren: Leiden University Press.

Altı ana bölümden oluşan eser, diğer çalışmalardan modern İran dönemini ele almasıyla ayrılmaktadır. Taziye oyunları üzerine yapılmış çalışmaları sunarak giriş yapan yazar, taziyenin tarihine kısa olarak değinmektedir. Kitabın katkı sunması açısından en önemli

çıktısı, yazılı metin bilgisinin yanı sıra sözlü gelenekteki taziye metinlerine de yer vermesidir. Bununla birlikte eserin önemli bir bölümü taziye oyunlarında Hz. Zeyneb'in nasıl konu edinildiğine ayrılmıştır. Bu bölümde Hz. Zeyneb'in metinlerde hangi rollerde geçtiği tasvirleriyle birlikte sunulmuştur. Son olarak “The Ta'ziya of the Damascus Bazaar” adlı başlığıyla yeni bir metin aktaran yazar, bu metindeki Arapça isimlerin Farsça karşılıklarına vererek çalışmasını tamamlamıştır.

C.3. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917a). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 1 (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua*, S. 16, s. 305-308.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917b). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 2 (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua*, S. 17, s. 324-328.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917c). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 3: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua*, S. 18, s. 344-348.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917d). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 3: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua*, S. 19, s. 364-367.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917e). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 4: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua*, S. 20 s. 384-386.

Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın *Yeni Mecmua*'da yayımladığı mersiye yazıları, İran'daki mersiye çalışmalarıyla doğrudan ilgili Türkiye'deki ilk kaynaklar arasındadır. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış yazılarda, Anadolu, Arap ve İran sahasındaki mersiye türüne, türün gelişimine ve ilk şairlerine yönelik bilgiler verilmektedir. Çalışmanın, ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla ele alınması nedeniyle burada tekrara düşmemek adına daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

İsen, Mustafa. (1994). *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Türk Edebiyatı'nın farklı dönemlerinden mersiye örneklerini içeren ve bu örneklerin dil, tema ve stil açısından karşılaştırıldığı eserde, aynı zamanda mersiye'nin tanımı ve tarihine odaklanılmaktadır. Bununla beraber İran Edebiyatı'ndaki mersiye konusuna da değinilerek Türk Edebiyatı'yla olan benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekilmektedir. Çalışmanın son bölümlerinde klasik mersiye şairleri, şiirleriyle beraber sıralanmıştır.

And, Metin. (2018). *Ritüelden Drama-Kerbela-Muharrem-Ta'ziye*. Yapı Kredi Yayınları.

Dokuz bölümden oluşan eserde ilk olarak Şia'nın tarihi ele alınmaktadır. Bu tarih Kerbela Olayı öncesinden başlatılarak 12 imamın mevcudiyetine ve günümüze kadar yansıtılmaktadır. Akabinde diğer konuları şu şekilde sıralamak mümkündür: Muharrem ve Aşura, Türkiye'de Muharrem, Taziye nasıl bir tiyatral performans?, Taziye metinleri koleksiyonları, Taziye karakterleri, Osmanlı Edebiyatı'nda dramatik bir tür: maktel, taziye ve sanat ilişkisi. Taziye metinleri koleksiyonlarına yer verilmesi eseri öne çıkaran hususların başında gelmektedir. Bu çerçevede dünyadaki koleksiyon örneklerinin yanı sıra 400 metin örneği de isimleriyle beraber verilmiştir.

Kaya, Zeynep Sena. (2018). "İran'da Âşûrâ Merasimleri ve Tarihsel Gelişimi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Kaya tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde Muharrem törenlerinin yapısı; dinî, tarihî ve sosyolojik temelleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Muharrem merasimlerinin tarihsel kökenleri ve gelişimi ele alınmıştır. Bununla beraber taziye meclisleri, geçit törenleri, desteler, tiyatral performanslar ve Kerbela ziyaretleri de ayrıntılarıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.

Sardarinia, Elnaz. (2023). “İran Azerbaycan’ında Muharrem Törenleri ve Mersiye Kültürü”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk HalkBilimi Ana Bilim Dalı.

Doktora tezi düzeyinde hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde İslam öncesi ağıt edebiyatına değinilmiştir. İkinci bölümde, İslam sonrası Azerbaycan mersiye edebiyatı konu edinilmiştir. Bu başlıkta mersiye'nin tanımı ve çeşitleri ile muhtevasına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Kumri'nin Kenzü'l Meseib Divanı adlı eseri incelenmiştir. Akabinde Muharrem ayında uygulanan ritüeller başlığıyla muhtelif uygulamalara değinilerek inceleme sonlandırılmıştır. Konu başlığı itibarıyla mevcut çalışmamızla örtüştüğü görülen araştırmanın; saha çalışmasına dayanmaması, geleneğin tarihî gelişimine odaklanmaması, dinî ve millî kimlik etkileşiminin ele alınmaması ve daha çok geleneği tanıtmaya yönelik içeriklere yer verilmesi yönüyle çalışma konumuzdan son derece ayrıştığı görülmektedir.

Yılmaz, Adem. (2023). *Meddahlar / İran'ın Suriye'deki Propaganda Ordusu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Adem Yılmaz'ın yüksek lisans tezini kitaplaştırarak meydana getirdiği bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle meddahlığın ele alındığı birinci bölümde, söz konusu kültürün Büveyhi, Safevi, Pehlevi ve İslam Devrimi dönemlerindeki konumu tarihî olarak incelenmiştir. İkinci bölüm İran'ın Suriye Savaşı'ndaki stratejisine ayrılmıştır. Son olarak üçüncü bölümde, meddahların bu savaşta birer propaganda aracı olarak kullanılmasının nedenlerine ve sonuçlarına örnekleri üzerinden değinilmiştir.

1. BÖLÜM:

MERSİYE TÜRÜ VE GELENEĞİ

Toplumun tamamını ya da büyük bir bölümünü etkileyen anıların, duyguların ve hikâyelerin aktarılmasında, başka bir deyişle bireysel ve toplumsal olayların kutlanmasında, dostluk ve düşmanlıkların ifade edilmesinde kullanılan bir araç olarak müzik, birçok işleviyle insan mirasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu parçanın sürdürülebilirliği ise dilin ve kültürün ontolojik yapısıyla zamansal ve mekânsal boyutlarından arındırılması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla sağlanmaktadır. Aktarımın biçimi ve işlevi toplumların yapısına göre değişkenlik arz eder. Bu değişkenlik, toplumun özgür yapısı, söz konusu üretimin gerçekleştirilmesi için uygun ortam, yetişmiş icracıların nitelikleri kısacası ferdi ve toplumu etkileyen tarihî, coğrafi, ekonomik ve kültürel meseleler gibi bir dizi konuyla ilgilidir. Değişkenlik böylece bütünleştiği kültüre özgü nitelikler kazanarak öz bir kazanıma dönüşür.

Bu itibarla kendisine özgü kazanımlarla donatılmış müzikal kültüre sahip milletlerden biri de Türklerdir. Türk müziğinin bu itibarı, evrensel müziğin tarihsel sürekliliği ve kültürel senkretizm sonucunda kendi kültürüne has normları korumasından ve birikiminden kaynaklanmaktadır. Nitekim çeşitliliğiyle tarihin bilinen bölümlerinin büyük çoğunluğunda rol almış Türk devletleri ve toplumlarının varlığı, dillerini yaşatma ve işleme gayesiyle eş güdümlü olarak müziği; başka kültürlerle etkileşime girerek, onları etkileyerek ve onlardan etkilenecek sürdürülmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çeşitliliğe büyük katkılar sunmuş olan topluluklardan biri de yakın coğrafyamızda bulunan ve ülkenin yaklaşık üçte birini oluşturan İran Türkleridir. Günümüzde 1979 yılı itibarıyla İslam Devrimi sonrası oluşturulan idarenin devamının hâkim olduğu coğrafyada, (ön Türk toplulukları haricen) genel teamül üzere istisna olarak Zend Hanedanlığı dışında 963 yılından (Gazneli Devleti) 1921 yılına değin (Pehlevi iktidarı) Türklerin egemenliğinin sürdüğü söylenebilir (Gözcü, 2023, s. 922). Egemenliğin Farslar eline geçmesiyle birlikte ülkede oluşturulmak istenen ideal ulus tipi, başta

Türkler olmak üzere ülke içindeki pek çok etnisiteyi etkileyen uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum, İran Türklerinin dillerini işleyebildikleri bir alan olarak müziğe yönelmelerini ve bu alana katkıda bulunmalarını sağladığı bir sürece evrilmiştir. Bu katkıların başında ise hem dinî hem de millî kimlik farkındalığının okunabildiği, ülkenin sözlü ve yazılı olarak en popüler türlerinden olan mersiye geleneği gelmektedir. Mevcut çalışmanın öncül araştırmasını teşkil etmesi açısından ileriki bölümlerde İran Türkleri nezdinde mersiye'nin işlevleri ve dinî ile millî kimlik etkileşimi, tarihsel süreci de dikkate alınarak işlendiği muhtevalar üzerinden irdelenmiştir. Ancak öncesinde konuya bütüncül yaklaşılması adına mersiye türünün ne olduğu; nasıl tanımlandığı ve gelişim gösterdiği, isimlendirmedeki ve uygulamadaki farklılıkları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.1. TANIMI

1.1.1. Mersiye

Başlıca Türk, İran, Arap, Hint gibi pek çok edebiyatta ve Urdu dilinin yaygın olduğu bölgelerin edebiyatlarında bulunan mersiye, kelime kökü itibarıyla Arapçadaki *resa* kökünden gelmektedir. Türkçe karşılığı yüksel manasındaki “ağ” kelimesine “t” eki getirilerek türetilen (Önal, 2011, s. 3) ağıtın İslamiyet sonrası yerini alan mersiye türü, öncesinde Türklerde hâlihazırda Orhon Yazıtları’nda (Clauson, 1972, s. 807; Köprülü, 2012, s. 95) ve Divânü Lügâti’t Türk’te de (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 153, 179, 465, 565) geçtiği üzere sığır, şölen ve yuğ törenlerinden yası simgeleyen yuğ töreni⁸ için *sagu* olarak adlandırılan şiirlerle (Artun, 2009, s. 53) ifa edilmekteydi. Kaynaklar, Hunların Çinlilerle olan çatışmaları sonucunda yurtlarından ayrılmak zorunda kalan insanlar arasında söylenen en eski ağıtlardan birinin varlığına işaret etmektedir (Görkem, 2001, s. 35). Benzer şekilde Köprülü (2012, s. 95), Türk hakanlarından Türgiş’in babasının ölümünün ardından Roma elçilerine matem tutma geleneğini zorunlu kılmış olduğunu belirtmektedir. Bir tür olarak İslamiyet sonrası Arap Edebiyatı’ndan İran, Türk ve Hint gibi edebiyatlara geçen mersiye, bulunan

⁸ Köprülü’nün “umumi matem ayinleri” olarak belirttiği yuğ, Osmanlıca da ağlamak, Çağatayca da ise yığlamak fiilinde kullanılmıştır. Kelime İslamiyet sonrası zamanla yuğ hâlinde “yığı”ya geçmiştir (Köprülü, 2012, s. 95).

toplumdaki ağıt türünden özellikle de dinî hüviyeti sebebiyle farklılıklar arz ettiği noktalarıyla öne çıkmıştır.

Ağıt türü sonraları koşma, türkü, destan, semai, hoyrat ve varsağı gibi farklı edebî türler içinde işlenerek genişlik kazanmış olsa da uygulamalarda ve tanımlamalarda daha çok ölüm ve ölüme bağlı pratikleri konu edinmiş dolayısıyla da mersiye türüyle bu noktada kesişmesi ancak farklı işlevlere sahip olması açısından da ayrışması gibi genel teamülü yansıtan tanımlamaların yapılamamasına neden olmuştur. Bu itibarla öncelikle muhtelif araştırmacıların muhtevalarını da kapsayacak şekilde ağıt tanımlamalarına değinilmesi akabinde ise mersiye türüne eğilinmesi ağıt ile mersiye ilişkisinin yansıtılması açısından faydalı olacaktır.

Ağıtları, bir ölümün gerçekleşmesiyle ilişkilendiren Nevzat Gözaydın (1989, s. 30), zamansız gelen ölümün ardından ölenin yakınları veya bir ağıtçı tarafından söylenen usulsüz uzun hava türküleri olarak değerlendirmektedir. Bununla beraber muhtevalarını ise mevtanın özelliklerinin ve anılarına dönük davranışlarının olumlanarak duyulan sevginin dile getirildiği ve özel ezgi eşliğinde yas günlerinin hemen başında dile getirilen türkü türü olarak çizmektedir. Ağıtları “ayrılık, kayıp ve ölüm şiirleri” olarak tanımlayan Muhan Bali (1997, s. 88) bununla beraber ağıt şiirlerinin ayrılık şiirlerinden ayrı olduğunu ifade ederek ağıt türünde yalnızca ölüm üzerine söylenen şiirleri değerlendirdiğine dikkat çekmektedir. Bu tanıma yakın bir değerlendirmede bulunan Abdülbaki Gölpınarlı (1977, s. 228) da ölen birinin güzel huylarını sayarak ağlamak, ağlatmak ifadesiyle ağıtın methetme özelliğini vurgulamıştır. Ağıtı, ölümle ilişkilendirerek türkü türünde değerlendiren Ali Duymaz (1990, s. 40) ise önceleri kadınlar tarafından oluşturulan ancak zamanla anonimleşen ağıt türkülerinin; hastalık, afet ve savaş nedenleriyle iz bırakan veya beklenmeyen ölümler sonucunda bireyi etkileyen vakalarla oluştuğunu aktarmaktadır. Türküler sınıflandırmasında değerlendiren bir başka araştırmacı olarak Öcal Oğuz (2001, s. 20) da ağıtları; koşma, semai, varsağı ve ninni benzeri bir ezgi çeşidini aktaran türküler biçiminde tanımlamaktadır.

Genel itibarıyla ağıt, ölüm olayının ardından söylenen türle bağdaştırılsa da muhtevasını geniş tutan tanımlamaları da bulunmaktadır. Bu çerçevede en kapsamlı tanımlardan birini yapan Şükrü Elçin (1981, s. 290) ağıtları insanlığın; ölüm olayının gerçekleşmesi sonrasında, cansız bir nesnesini veya canlı bir varlığını kaybetmesi, kaygı, korku ve coşku anlarındaki hüznünü, haykırışını ve yakarışını tek düze ya da karmaşık söz ve ezgilerle ifade ettiği türküler şeklinde tanımlamaktadır. Yine bu kapsamda bir tanımlamada bulunan Pertev Naili Boratav (1991, s. 444-448) ağıtları, metinsel olarak hiçbir uyak ve nazım ölçüsüne bağlı kalmadan acıklı bir olay üzerine ezgisi ve metni olayı yansıtmak için söylenen türkülerin bütünü olarak aktarmaktadır. Sadece ölümle ilişkilendirmeyerek ölüm dışındaki muhtelif yakınmaların ifa edildiği şiirleri de ağıt türünde değerlendiren İsmail Gökem (2001, s. 160), ağıtların ilk olarak ölüm sebebiyle ve sonraları evlilik ve askerlik gibi törenlerle ilgili olarak da söylendiğini not düşmektedir.

Bu tanımlamalar ağıtların doğrudan ölüme ilişkin bir tür olarak işlendiğinde manzum ya da mensur, ezgili ya da ezgisiz, türkü ya da şiir olarak addedildiğini, diğer edebî türler içinde konu edildiğinde ise “ağıt konulu türler” (Oğuz, 2001, s. 14) olarak değerlendirildiğini ve mevcut sınıflandırmaların dışına çıkılabildiğini göstermektedir. Konu ve muhteva açısından büyük oranda örtüşen ağıt ile mersiye'nin farklılık kazandığı hususlar daha çok işlev ve alt tür bağlamındadır. Bunda mersiye'nin geçtiği edebiyatlardaki kültürel normlara bağlı edebî türler önemli rol oynamıştır.

Türk Edebiyatı açısından mersiye özellikle Arap ve Fars edebiyatlarının etkisinin hissedildiği bir yapıda gelişim göstermiştir. 15. yüzyılda Türk Edebiyatı'na geçen mersiye'yi daha çok Divan Edebiyatı içinde değerlendirilen bir tür olarak görmekteyiz. Anadolu'daki ilk örneği Germiyan beylerinden Süleyman Şah'ın ölümü üzerine şair Ahmedi tarafından “Ahmedi Divanı” eserinde yazılmış olan mersiyede, 18. yüzyıl itibarıyla Tanzimat'la birlikte Batı'ya dönülen yüzün tesiri de hissedilmeye başlanmıştır. Dönemin edebî akımlarıyla beraber farklı bakış açılarının yansıtıldığı, melankolinin hâkim olduğu bir seyirde devam etmiştir (İsen, 1994, s. 8-12).

Araştırma konumuzun temelini teşkil etmesi açısından İran Edebiyatı da modernleşme dönemi edebî tasarım ve içeriklerinden etkilenmiştir ancak mersiye türü açısından gelişimi Türk Edebiyatı'na nazaran çok daha farklı ilerlemiştir. Bu konuda hem Türk hem de İran Edebiyatı'ndaki mersiye türünün ayrıştığı noktaların belirlenebilmesindeki en ayrıntılı ve kuşatıcı bilginin Köprülüzâde Mehmed Fuad tarafından zikredildiğini görmekteyiz. Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın Yeni Mecmua'da yayımladığı “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler (1,2)” adlı yazısı, Türk Edebiyatı açısından mersiye konusunun etraflıca ele alındığı ilk çalışmalardandır. Nitekim ilk zamanlarda ölümler için yazılan ve sonraları bir tür olarak genişlediğini belirttiği mersiyenin eski Türklerde; ahlâka, tabiata, yiğitliğe ve vatan sevgisine değin geniş bir dairede işlendiğini aktarmıştır. Bu itibarla mersiyelerin bir milletin müşterek hissiyatını yansıtmış olması dolayısıyla destani bir mahiyet arz ettiğini ve ondaki kederli ifadelerin okuyana değil bütün cemiyete ait olduğunu ileri sürmüştür (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1917a, s. 305-328; 1917b, s. 324-328) ki bu husus İran coğrafyasında hâlen görülmesi açısından devam eden bir tanımlamadır.

“Bizde Mersiye ve Mersiyeciler (3,4): Acem Edebiyatı'nda Mersiye” isimli çalışmasında ise destani mersiyelere dikkat çekerek ve kahraman ölümlerinin aynı eski Türk mersiyelerinde olduğu gibi destani mersiyeleri ortaya çıkardığını belirterek bu mersiyelerin bütün iptidai mersiyelerde olduğu gibi hususi bestelerle terennüm edildiğini aktarmaktadır. Mersiyelerin milletlerin yaşadığı felaketleri tasvir ettiğini belirten Köprülüzâde Mehmed Fuad, bu tanımından hareketle İran Edebiyatı'ndaki mersiyenin gazel, kaside, mesnevi tarzlarında yazıldığını ifade ederek Hakani, Nizami ve Hüsrev Dihlevi gibi bazı şairlerin isimlerini de zikretmektedir. İran Edebiyatı'ndaki epik unsurlar öne çıkarılsa da ölümlere yazılan mersiye örneğinin ilk örneklerini Fırdevsi'nin Şehname'sinde görülebileceğini belirten Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın bu yazısındaki en dikkat çekici hususlardan biri de taziye ve mersiye türüne vakıf olduğunu gösteren ifadelerdir. Nitekim Acem mersiyelerinin büyük çoğunluğunun bir hükümdarın ölümü veya yeni bir hükümdarın gelişi sonrası düzenlenen ve kaside türünde icra edilen taziye ve mersiyeler olduğunu dile getirmiştir (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1917c, s. 344-348; 1917d, s. 364-367; 1917e, s. 384-386).

Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın “Bugünkü Edebiyat” adlı eserinde Hüseyin Daniş ile İran Edebiyatı üzerine girdiği münakaşa ise mersiye'nin İran Edebiyatı'ndaki seyrini yansıtmaları açısından önem taşıyan bir başka çalışmadır. Nitekim taziye performansı üzerine çalışmalarda bulunmuş Gobineau, Chozko, Barbier De Meynard gibi Batılı araştırmacıların çalışmalarından haberdar olduğunu bildirmekle birlikte bu isimlerin dahi istifade etmediği birçok materyal topladığını aktarmaktadır. Ayrıca dinî mersiye'nin nazarında sadece Muhteşem Kaşani'ye aşina olmayıp bununla beraber birçok mersiye'ye de vakıf olduğunu belirtmektedir (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1924, s. 161-192). Bu anekdotlar mersiye'nin muhtevasının anlaşılabilirliği açısından önemi haizdir.

Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın ve İsen'in (1994, s. 7) de işaret ettiği üzere İran'da mersiye icra ve muhteva açısından bizde bilinen mersiye türüne nazaran farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıkların başında ise mersiye türünün çeşitliliği rol oynamaktadır. Bu açıdan mersiye türünün çeşitliliğinin ortaya konulması önemlidir ancak öncesinde bazı edebiyatlardaki karşılıklarının belirlenmesi çeşitliliğinin de anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

1.1.1.1. Mersiyede Türlerarasılık

Sözlü ve yazılı folklor ürünlerinin tasniflendirme girişimlerinde genelde halkbilimi veya halk edebiyatı özelde ise tip, biçim, cins, muhteva, tür ve görev (bk. Boratav, 1982; Dilçin, 1983; Onay, 1996; İlaydın, 1997; Oğuz, 2001; Albayrak, 2005) özelliklerinden faydalanılmaktadır. Bununla beraber Hikmet Dizdaroğlu'nun “halk şiirinde nazım yoktur, tür vardır” (bk. 1969, s. 46) ifadesinden hareketle türlerin sınıflandırılmasında muhtelif zorlukların da yaşandığından söz edilebilir. Tür sorunu, aynı medeniyet dairesinde gelişim göstermiş topluluklarda dahi gözlemlenebilirken (Güleç, 2007, s. 56) uzak veya yakın coğrafyadaki akraba veya kültür etkileşiminde bulunmuş kolektif kültür paydaşı topluluklarında daha da belirgin olmaktadır.

Edebî ve İslami tesir, kültürel paydaş, akraba topluluk ve sınır konumuyla Türk ve İran Edebiyatı'ndaki ağıt ve mersiye kavramları üzerinden bu tür sorununa benzerlikleri ve farklılıkları açısından yukarıda dikkat çekilmişti. Bu itibarla ağıtlar üzerine yapılan anlam ve tasnif çalışmalarında yaşanan türlerarası geçişler, ağıtın alt tür kategorisine giren ya da ağıtın alt tür kategoride değerlendirildiği durumlar “ağıt konulu türler” olarak belirtilmişti. Ancak özellikle de bilinen klasik mersiye türünden ayrışan İran Edebiyatı'ndaki mersiye kültürü için ağıt kullanımından farklı olarak adlandırmadaki çeşitliliği de sorunsal bir durum oluşturmaktadır. Dolayısıyla mersiye literatürünün sınırlarının en azından kısmi ölçülerde belirlenebilmesi için türlerarasılık üzerinde durulması önemlidir. Türk, İran, Arap, ve Hint gibi muhtelif edebiyatlarda bulunan mersiye türü, mersiye kültürü veya mersiye edebiyatı için bazı adlandırmalar şöyledir:

Muharramiye: Kâmûs-ı Türkî'de (Sami, 1901, s. 1300) de geçtiği üzere Muharrem ayı dolayısıyla yeni yılın kutlandığı (saliye, tebrikiye); Muharrem ayı konulu şiirler için ifade edilen ve Kerbela Hadisesi'nin anlatıldığı maktel olarak zikredilen manzum şiirlerdir. Bununla beraber Osmanlı'da yeni yılın başlangıcı olan Muharrem ayı dolayısıyla devlet erkânı ve ileri gelenlerinin saraya tatbikat üzere gitmeleri sonrasında padişah tarafından verilen para veya hediyeler (atiyye) için de kullanılmaktaydı (Pakalın, 1983, s. 567-568).

Hosay (Hüseyin): Hosay, 1800'lü yıllarda tarım arazilerinde çalışmak üzere gelen sözleşmeli Doğu Hintliler tarafından Jamaika, Guyana, Surinam, Tobago ve Trinidad'a getirildiği düşünülen muharrem merasimlerinden türemiş bir Müslüman Hint-Karayip geleneğidir. Bu ülkelerdeki özellikle de popülerliği açısından Trinidad'daki Şii Müslümanlar, Hz. Hüseyin'in ölümüyle ilişkili olayları sembolize etmek adına davul çalar ve “tadjah” adındaki maket mezarlar inşa ederek duygularını yansıtmaktadır (Korom, 2003, s. 6-7). Hosay, İran'daki Muharrem merasimlerinden çok farklı olmamakla birlikte kültürel ve entik normların merasimlere ve âyinlere taşınmasıyla karakteristik bir hâl almış, bu itibarla Hosay Festivali olarak da adlandırılmıştır.

Soz (Sozhani): Farsça “soz” kavramından gelen “Sozhani”, bazı Urduca, Arapça ve Farsça şiirsel formların yanı sıra özellikle Hindistan’ın Awadhi halkı ve dili çerçevesinde gelişim göstererek Awadhiler arasında ve sonrasında da Lucknow’da popüler olmuş şiirsel ve müzikal anlatım türüdür. İlk soz okuyucuları Hindistan’a Shujaud Duala Dönemi’nde İran’dan gelmiştir. Şii Müslümanları için yas ayı olan Muharrem ayı boyunca icra edilen bu mersiye, insanların yas tutmak üzere toplandıkları meclislerde ifa edilmektedir. Sozlar mersiye’nin bir kıtası veya kısa şiirlerinden oluşmakta ve en az üç kişi tarafından icra edilmektedir. Baş icracıya Sar (baş), diğer ikisine Bazus (destekçiler) denmektedir. İki ek icracı eklendiğinde “AS” ve “BAS” olarak adlandırılmaktadır. AS, herhangi bir müzik aletinin yokluğunda ritmi korurken BAS “soz”un icrasında ton çeşitliliği sunmaktadır (Naqvi, 2015, s. 3). Awasthi (2014, s. 84-86), sozları bir İran geleneğinin Hintlileşmesi olarak zikrederek şu şekilde tanımlamaktadır: Edebî bir tür olarak birden fazla Hint geleneğinin bir sentezini temsil eden soz hem halk tiyatral performansın hem şehir tiyatral performansının hem de kıssahanlığın özelliklerini bir araya getirmiştir.

Salâm/Selam (Salaam): “Salaam” türü genellikle sozlardan daha uzun olarak iki kıtadan oluşmaktadır. Bununla beraber didaktik karakterde, nakaratlı beyitlerden oluşan selamlama veya methiye türünde grup katılımı olmadan söylenebilmektedir (Qureshi, 1981, s. 45).

Mersiye geleneğinin bölgeden bölgeye göre değişiklik gösterebilmesi üzerinden kültürel normların dinî âyinlerdeki etkisi yukarıda da zikredildiği üzere farklı isimlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu minvalde literatürde sadece tür adlandırmasından kaçınabilmek ve geleneğin de birlikte yansıtılabilmesi adına Muharrem merasimleri, Muharrem edebiyatı, Kerbela edebiyatı, mersiye edebiyatı, Aşura törenleri, Kerbela törenleri, meddahlık, meddahi, yas veya ezadari merasimleri, mersiye ve taziye/şebih kültürü gibi isimlendirmelere başvurulmaktadır. Türlerarası geçişler de buna dâhil olduğunda geleneğin bütüncül ele alınması hususunda bir yetersizlik durumu söz konusu olabilmektedir. Bu çerçevede mersiye’nin hem kavramsal hem geleneksel hem de âyin açısından yansıtılabilmesi adına çalışmamızda mersiye geleneği kullanımına yer verilmiştir. İran kültüründeki mersiye türünün tam olarak anlaşılabilmesi için özellikle

de dinî mersiyeler olarak addedilen sınıflandırmaları üzerinde durulmuştur ancak öncesinde mersiye'nin genel türlerine ve muhtevasına değinilmiştir.

1.1.1.2. Mersiye'nin Tür Çeşitleri, Bölümleri ve Temaları

Kaside, terci-i bent, terhib-i bent, mesnevi, gazel ve rubai şeklinde yazılan klasik mersiyeler için Mehmet Faruk Toprak (2004, s. 215) temel bölümlerini üç şekilde ifade etmektedir: Öleni kaybetmenin acısının ve üzüntüsünün belirtildiği ağlama kısmı olan (nedb/nevh); meziyetlerinin dile getirildiği methetme kısmı olan (te'bîn) ve duyulan acıya dayanılmasının öğütlendiği (sabır/aza) kısmı. Fakat Köprülüzâde Mehmed Fuad (1917b, s. 324), mersiyelerin zamanla çeşitli değişikliklere uğradığını söylemekte ve mersiye'nin ferdî matemleri ifade ederken artık millî matemleri ifade etmeye başladığını belirtmektedir. Bu çerçevede mersiye, muhtevası bakımından birden çok konuyu ele alabilmektedir. M. Faruk Toprak (1990 s. 3-15) mersiyeyi konusuna göre ağlama, sabır, methetme, keder, cahiliye dönemi konuları ile İslam sonrası dönemi anlatanlar olmak üzere altı bölümde ele almaktadır. Mustafa İsen (1994, s. 22) ise beş bölümden meydana geldiğini dile getirerek bunları şu şekilde sıralamaktadır: Dünyanın geçiciliği, zulüm, felaketlerin kınanması, ağıt, methetme, olayların betimlenmesi, dua ve temenniler. Tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla tanınan İranlı ilim adamlarından Zeynül Abidin Mutemen (1967, s. 74) mersiyeyi türlerine göre sınıflandırarak bunları dinî, şahsiyetler ile ailelere yazılanlar ve resmî mersiyeler tanımlarken “Fars Edebiyatı’nda Mersiyeler” adlı çalışmasında Nasrullah Emami (1990, s. 35-36), bu sınıflandırmayı alt başlıkları hâlinde: saray mensuplarına, şahsi, dinî, felsefî, sosyal ve destani mersiyeler olarak sıralamıştır.

Bu bölümler bağlamında mersiyeler konu ve tür açısından ele alınabilmektedir. Tahsin Yazıcı (2004) Fars Edebiyatı’nda mersiyeleri konuları bakımından “saraylılar, öneme haiz şahsiyetler veya ailelere (hanedan) ilişkin olanlar, felsefî, sosyal-toplumsal konular, tasavvufî, destanî ve dinî” olarak sınıflandırmıştır. Dolayısıyla mersiyeler genel olarak mevtanın ardından özel olaraksa babalar, anneler, çocuklar, hayvanlar, kentler, mekânlar, ölümü bekleyen hastalar ve mahkûmlar için yazılıp okunabilmektedir. İran Türklerinde anne, baba ve çocuk için yazılıp okunan genellikle dinî ve sosyal konulu

olan bu şiirlere “ohşama⁹ ya da ağı¹⁰” denmektedir. Ohşamalara örnek teşkil etmesi açısından Seyf Azeri’nin “Yanıklı Ohşamalar” eserinden genç yaş ve kız kardeş için okunan ohşama örneklerinden bazıları aşağıdaki gibidir:

Cevan bala ay bala,
Olmaz sana tay bala.
Gece gündüz ağlaram,
Heydeyirem vay bala (Azeri, 1947, s. 19).

Ruhsat virem göz başa,
Kalmadı gamlar daşa.
Bacının derdi olsa,
Sözün diyir kardaşa (Azeri, 1947, s. 21).

Bir başka mersiye türü olarak hastalığın akabinde ölümün yaklaşmasına ilişkin yazılan şiirler gösterilebilir. Nitekim bazı kültürlerde hastalık ölüm yayıcı bir salgın olarak görülme bile hasta ölü adayı sayılabilmektedir (Ölmez, 2008, s. 29), bu türdeki önemli mersiyeler Cahiliye Dönemi şairlerinden İbn Hazzak’ın kaleminden nakledilmiştir (Toprak, 2004, s. 216).

Mekânlar, terkedilmiş yurtlar ve şehirler üzerine yazılmış mersiyeler de bulunmaktadır. Toprak’a (2004) göre Bağdat üzerine Türk asıllı şair Hureymi’nin yazdığı 135 beyitlik kaside, Sadi Şirazi’nin Moğol istilasından sonra Bağdat’ın düşmesine yazdığı ve Viyana bozgunu sonrası Belgrad’ın elden çıkışı üzerine yazılan mersiyeler önemi haizdir. Bu tür içinde değerlendirilebilecek bir başka mersiye biçimi de veba gibi hastalıklar ile zelzele ve sel gibi doğal afetler için de yazılanlardır. Şehirlere özellikle de doğal afetler sonrası yazılmış olan mersiyelere örnek olarak 21 Haziran 1990 yılında Zencan ve Gilan illerinde gerçekleşen deprem sonrası yazılan şu şiir görülebilir:

⁹ Ohşama veya ağı örnekleri için (bk. Azeri, 1947).

¹⁰ Şükrü Elçin, ağları ya da ağıtları insanlığın ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme, korku, telâş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküler şeklinde tanımlamaktadır. İslamiyet’ten önce sagu olarak isimlendirilen ağıtlar; Azerbaycan’da ağı, Kerkük Türklerinde sazlamağ ve Türkmencede ağı, tavs ve tavşa olarak adlandırılmaktayken (Elçin, 1981, s. 290) İran Türkleri açısından da bir mersiye türü olan rovezeye karşılık ağı ya da ohşama olarak kavramın kullanımı sürdürülmektedir.

Yayın gelmesiyle ayrılанда yaz,
Gilan'la, Zencan'a özi verdi hezan.
Titretti zelzele iki ostanı (ili),
Bulaşdı kanına nice min (bin) insan.

Ancak ki vicdanım onların hâlin,
Duyur ki ölenler çekerdi feryat.
İsterdi o hâlde beşeriyetten,
Üreken himayet doğurudan imdat.

Ömürler semerin eyler zahmetin,
Hasilin koyardı kara toprağa.
Varlığı süpürdü o mahallelerden,
Yaşayış dayandı söndi چراغlar (İtkin, 1990, s. 30-31).

Bir hayvanın ölümünün yasını tutmak için yazılan mersiye örnekleri de bulunmaktadır. Bu türde İbnü'l-Allaf tarafından, güvercinlerinin yenmesinden korktukları için komşuları tarafından öldürülen kedisi ve Ebu Nüvas'ın bir yılan tarafından öldürülen av köpeği üzerine yazılmış mersiyeler ilk örnekler arasındadır (Toprak, 2004, s. 217).

Mersiye türünün en popülerleri arasında padişahlara, vezirlere ve şairlere yazılan resmî-törensel mersiyeler de ön plana çıkmaktadır. Bu türü ifa eden şairlerden, ferman almak üzere methiyeler düzmesinin yanı sıra yine saray ahalisinden birinin kötü bir vaziyetle karşı karşıya kalması sonucunda da bunu dramatik bir şekilde işlemesi beklenmektedir. Ahmed Sultani, resmî törensel mersiyeleri icra eden şairlerin saray şairleri olması nedeniyle yazdıkları mersiyelerde duygudan daha ziyade estetiğe dikkat ettiklerini not düşmüştür (Ahmed Sultani, 1991, s. 41). Bu türün en önemli örneklerinden olan Ferruhi Sistani'nin Sultan Mahmud hakkındaki kaside türündeki mersiyesinden bir kesit şu şekildedir:

Gazne şehri benim geçen sene gördüğüm gibi değil,
Bu yıl ne oldu? Tersine dönmüş işler.
Feryatlarla ve ağıtlarla dolu evler görüyorum,
Öyle feryatlar ve ağıtlar ki ruhu yaralayan.
Mahalleler görüyorum kargaşa içinde baştan başa,
Tamamı telaşlı ve kaçışan süvarilerle dolu.
İnsansız caddeler görüyorum ve dükkânların kapısını,
Hepsi kapalı ve her birisinin kapısına kilit vurulmuş.
Saraylar görüyorum muhteşemlikle süslenmiş,
Herkes yüklerini bir anda evinden şehrin merkezine götürmüş... (Sistani, 1970).

Mersiyeyi oluşturan türler içinde destan  mersiyeler oldukça fazladır. K pr l z de Mehmed Fuad, Yeni Mecmua'daki "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler" adlı yazısında, mersiyelerin ilk zamanlarda  l ler için yazılan şiirlerle ortaya çıktığını ve zamanla kapsamının genişlediğini belirtmiştir. Bu erken dönemlerde bedii duygunun, din  duygulardan ayrılamadığını ifade ederek,  l  için mersiye yazmanın sadece din  bir nitelik taşıdığını vurgulamıştır. Aynı zamanda şairlerin, ozanların ilk zamanlarda din  bir misyon üstlendiğini, ölünün defni için uygun zamanı belirleyip kopuzlarıyla birlikte gizemli nağmeler  alarak ölünün ruhuna matem merasimleri düzenlediklerini anlatmaktadır. şairlerin ve ozanların, ruhsal görevler üstlendikleri günlerin sona erdiği ve bedii duygunun din  duygulardan ayrılmaya başladığı dönemlerde ise ölünün anısını yaşatmak amacıyla şiirler okuduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda bu şairlerin, ölünün savaşlarını, kahramanlıklarını heyecan verici bir üslupla dile getirerek hik yelerini etkileyici bir kitleye sunmaya çalıştıklarını da vurgulamıştır (K pr l z de Mehmed Fuad, 1917a, s. 305-308).

Bu çerçevede Köprülü'nün; mersiye, millî müşterek ruh bağı ile milletin başından geçen acı olayların topluca ağıt olarak yansımadır ifadesinden hareketle mersiye türünü destani bir mahiyet sergileyerek bir milletin müşterek hissiyatını yansıtan tür olarak kabul ettiği görülmektedir ki mersiye'nin Divan Edebiyatı'ndaki şeklinden ziyade kavmî dönemdeki şeklini dikkate alması buna temel teşkil etmektedir. Destanî mersiyelerde önemli kahramanlar, şahsiyetler için icra edilen mersiyelerde; faziletleri, cenklerinden belirli safhaları, düşmanla nerede ve nasıl mücadele ettikleri, nasıl öldükleri, bütün bir millet hatta tabiat için ne kadar önemli olduğu anlatılmaktadır (Köprülü, 2012, s. 119). Nizami'nin Hüsrev-i Şirin'inde, Şehname'de ve Vis ü Ramin gibi birçok eserde bu türün örneklerine rastlamak mümkündür (Yazıcı, 2004, s. 218).

Araştırmamızın temel konusunu teşkil etmesi ve İran Edebiyatı'nın klasik mersiye türüne evrilmesi bağlamında en yaygın mersiye türü ise dinî mersiyelerdir. Dinî konulu mersiyeler daha çok Muharrem ve taziye geleneği çerçevesinde gelişim göstermiştir. Bu türdeki mersiyeler İslamiyet'in bölgeye tesiriyle beraber sosyal konuları da içeren baba, anne, çocuklar, akrabalar, önde gelen devlet büyükleri ile halktan herhangi birileri için olabileceği gibi özellikle Safevi Dönemi sonrası kamusal ve resmî bir boyutta

ivmelenen ve dinî referanslarla desteklenen Muharrem gelenekleri ekseninde ülkedeki tüm fertlerce katılım gösterilerek de icra edilmektedir. Safevi Dönemi Şii mezhebinin kuramsal temellerinin atılarak resmî mezhep olarak addedildiği dönemdir. Ancak bu türdeki mersiyelerin yaygınlık kazanması İslamiyet etkisinde değerlendirilebilecek Kerbela Hadisesi'nden ileri gelmektedir. Hz. Hüseyin'in ölümü dinî mersiyelerin temelini oluştururken Ehlibeyt, Hz. Ali, Hz. İmam Zaman (mehdi), Hz. Zeynep, Hz. Fatma, Kasım b. Hasan, Ebulfazl (Abbas), Sekine, Müslüm b. Akil, Hür b. Yezid, Ali Ekber b. Hüseyin, Zeynel Abidin, Hz. Rukiye, Ubeydullah b. Ziyad, Ömer b. Sa'd, Muaviye b. Yezid, 12 imam vd. gibi Kerbela öncesi ve sonrası hikâyeler üzerinden işlenen şahsiyetler bu türdeki mersiyelere konu edinilmektedir. Bitmeyen yas olarak tanımlanan Kerbela Hadisesi her yıl Muharrem, Aşura, Tasua, Erbain vd. günlerde anılmakta ve burada meddahlarca icralar gerçekleştirilmektedir. Bu türün en bilinenleri arasında Hosam Kusfi'nin Kavarannâme'si, Kumri Derbendi'nin Kenzü'l Mesaib Divanı ve Muhteşem Kaşani'nin 12 kıtalık Kerbela Mersiyesi bulunmaktadır. Dinî mersiyelerin oluşumuna kronolojik olarak sonrasında değinilmiştir ancak öncesinde dinî mersiyeleri oluşturan ve alt kategorileri olarak ifade edebileceğimiz novhe, rovze, maktel, çavuşî ve şebih/taziye türlerinin açıklanması dinî mersiye türünün anlaşılması adına önemlidir.

1.1.2. Novhe

Novhe, popüler kültür ve dinî literatürde hüznü bir tonda hareketli veya melankolik biçimde söylenen ve bir musibeti dile getirmek, yüksek sesle ağlamak anlamlarına gelen dinî bir mersiye türüdür. İlk novhe örnekleri Şehname'ye kadar götürülebilmektedir. Nitekim Şehname'deki kahramanlardan Efrasiyab tarafından öldürülen Siyavuş'un ölümü üzerine "Buhara Tarihi" adlı eserinde Arap tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Nerşahi anekdotlarda; güçlü bir rüzgârın çıkarak her yerin bulutlarla kaplandığı ve karanlığa gömüldüğü şeklinde Siyavuş'un ölümü sonrasını tarif etmektedir. Bu merasimlerdeki şairlerin ise kin-i Siyavuş, nevha ve sürud adında şarkılar icra ettiklerini aktarmaktadır (And, 2018, s. 25).

Novhenin mersiye den farkı birkaç şekilde ortaya konulabilir. Öncelikle novheler mersiye nin alt türü olması dolayısıyla her novhe mersiye olabilirken her mersiye novhe olamamaktadır. Dolayısıyla novhe ile mersiye arasındaki unsurlar şu özellikler açısından belirlenebilir:

- Novhelerin konusu mersiye den farklı olmamakla birlikte çoğunlukla dinî sınırlar içinde gelişim göstermiştir. Bu çerçevede matem ve mateme özgü olmak üzere genellikle dinî referanslar, düşünce, ağıt ve destan karışımı bir tür olarak değerlendirilmiştir.
- Genellikle sine ve zincir vurma sırasında okunan novheler bu merasimlerdeki vuruşlarla uyumlu ezgilerle bestelenerek/söylenerek ritmi yönlendirmektedir.
- İcraya katılım gösteren kitlenin önceden alıştırma yapmasına gerek kalmadan novhedeki bazı kıtalar veya tek-üç heceli nakarat kısımlar meddahın akabinde hüzünlü bir tonda ayrılan gruplar eşliğinde karşılıklı ya da birlikte tekrarlanır (Muhammedpur vd., 2021, s. 184-185).
- Novhelerde kıtaların eşitliği gözetilmez dolayısıyla çoğunlukla klasik şiirin alışlagelmiş kalıpları takip edilmez. Metinlerde benzetme, mecaz, ironi, aliterasyon gibi imgelerden yararlanılır.
- Bu mersiye türü yerel müzikten esinlenebilmesi dolayısıyla bölgeye ait ve yöresel şarkıların çoğu ile yakından ilgili olabilmektedir.

Bununla beraber novhelerin icra yapısındaki farklılıkları ise şu şekildedir:

- Hızlı-yavaş ve uzun-kısa: Meddah icra zamanını kontrol ederek uzun veya kısa biçimli novheleri hızlı ve yavaş şekillerde okumayı tercih edebilir.
- Zemine: Dinleyici/izleyici kitlesini sine vurmaya hazırlamak adına basit duygusal ve ağıt temalarının işlendiği biçimdir.
- Zemzeme: Ağız kapalıyken sözsüz bir ton üretilerek sesin burundan çıkmaya zorlanmasıyla yapılan mırıldanma hareketidir.
- Dudme: Özellikle destansı ve devrimci temaların anlatımında novheyle birlikte izleyicinin meddaha eşlik etmesinin farklı bir biçimidir.

- Şur: Destansı ve hüzünlü temaların anlatım biçimidir. Dinleyici/izleyici kitlesinin rolü burada azdır.
- Recez: Hamasi, meydan okuma şiirleridir. Recezhan burada Dinleyici/izleyici kitlesinin -bazen sinelerine vurma- ritmini kesintisiz yüksek bir tonda ezgisiz bir şekilde okuduğu şiirlerle yönlendirmektedir.
- Surudi Payani: Yüksek rütbeli şehitlerin hikâyeleştirilerek okunduğu şiir biçimidir.
- Bahr-i Tavel: Her kıtada birkaç satır bulunan bir şiir türüdür. Kıtaların hem ortasında hem de sonunda kafiye vardır (KK-1; KK-2; KK-3; KK-4).

Alan araştırması esnasında sözlü kaynakların neredeyse tamamı Erdebil ve Zencan muhitindeki Türk novhelerinin Fars novhelerine göre daha gamlı ve hüzünlü söylediklerini belirtmişlerdir. Bu çerçevede Resulzade'nin de novhenin Türklerdeki terennümünün Farslara nazaran daha gamlı okunduğunu ifade ettiği şu ifadesinin önemi haizdir: “Azerbaycan Türk şairleri ya kör oluncaya kadar ağlar ya da ağlatırlar” (Resulzade, 1993, s. 33).

1.1.3. Rovze

Kelime açısından bahçe ve gülistan anlamına gelen rovze muhteva açısından yas ve musibetleri konu edinmektedir. Rovze türü, dokuzuncu yüzyılda Hüseyin Vaizi Kâşifi'nin peygamberlerin çektiği eziyetleri, kafirlerin ve müşriklerin Allah'ın evliyelerine ve Hz. Peygamber'in ailesine karşı takındıkları trajedileri anlatan Ravzatü's-Şüheda adlı eserinden türemiştir. Dolayısıyla Kerbelâ Hadisesi'ni ve ehlibeyit imamlarının şehadetlerini anlattığı konusu itibarıyla bu noktada novhelerden ayrılmaktadır. Önceleri bu eseri okuyanlara “Rovzehan” denilmeye başlanmış ve ilk zamanlar evlerin bahçelerinde okunmasıyla Arapçada “bahçe” anlamına gelen ravzadan gelecek şekilde zamanla rovze türü ortaya çıkmıştır.

Rovzenin icrası rovzehan tarafından minbere çıkıldıktan sonra kısa bir dua biçiminde başlamaktadır. Rovzehan buradaki konuşmasında genellikle Kur'an'dan ayetler veya bir

hadis okumakta ve daha sonraysa bu ayet ya da hadisi yorumlayarak bir ahlak konusunda konuşmasına devam etmekte veya bazı şeriat meselelerini ifade etmektedir. Rovzenin doruk noktası, duanın konusu ile ilgili şiirlerin okunduğu son duadır (Mansuri, vd., 2018, s. 212-213).

Rovze türünün de kendi içinde sınıflandırması bulunmaktadır. Bu sınıflandırmada okunan rovezelerin zamana, dinleyici/izleyici kitlesine ve mekâna göre belirlenmesi önemli rol oynamaktadır. Bu itibarla rovezeleri duygusal ve ağır konulu olmak üzere iki başlıkta değerlendirmek mümkündür. Duygusal konulu rovezelerde, söz ve muhteva bakımından daha çok duyguya yer verilmekle birlikte veda, sevgi, ihtiras ve ayrılık temaları işlenmektedir. Ağır konulu rovezelerde ise ehlibeyitin yaşadığı meşakkatler, ölüm tasvirleriyle ifade edilerek dinleyici/izleyiciler üzerindeki matem havası doruğa çıkarılmaktadır. Bununla birlikte bazen rovezeler, iki veya daha fazla rovzenin birleştirilmesiyle de okunabilse de genellikle rovezelerde ana türlerden biri daha belirgindir (KK-2; KK-3; KK-8; KK-9).

1.1.4. Maktel

Kerbela olayları hadis, tefsir ve ahbar gibi kitaplarda kısa bilgiler olarak ele alınmış ancak sonraları konuyu detaylı izahında bulunan, anlatıya dayalı tarihsel bir yaklaşımla mevcut tüm kaynakları kullanan eserler yayımlanmıştır. Edebî-tarihî nitelikteki bu yazılar maktel-i Hüseyin adıyla sunulmuştur (Güngör, 2007, s. 777). Katl kökünden türeyen maktel “birinin öldürüldüğü yer veya öldürülme zamanı; vahşice öldürme; ölümlere sebep olan büyük savaş” (Güngör, 2003, s. 455) anlamlarına gelmektedir. Bu türün İran’daki muharrem törenlerinde de okunması açısından en önemli örnekleri arasında Hüseyin Vaizi Kâşifi’nin kaleminden Farsça olarak çıkan Ravzatü’ş Şüheda ile yine Kâşifi’nin eserinden etkilenecek yazdığını belirten Fuzuli’nin Türkçe ve Arapça olarak manzum ve mensur şeklinde naklettiği Hadikatü’s Süada eserleri bulunmaktadır.

Makteller, Aşura olaylarının tasavvufi bir destan veya hikâye şeklinde sunulduğu türdür. Bu nedenle Aşura mersiyesi ile karıştırılabilmektedir. Ancak Aşura mersiyesi

daha çok Kerbela Hadisesi'ne odaklanıp İmam Hüseyin'in şehadeti üzerine yazılıp okunan şiirlerken maktellerde bu konu daha detaylı aktarılmaktadır. Daha çok mesnevi türünde ifa edilen maktellerde tarihî olaylara atıfta bulunulmaz, nitekim dinleyici/izleyici kitlesi konuya hâkimdir dolayısıyla meddah doğrudan Aşura'nın hüznü kısımlarına değinerek başlar. Bu türde meddah, tarihî olaylardaki savaş sahnelerinde bulunurcasına birincil tekil şahısla benzetmeler ve metaforlar kullanarak aktardığı hikâyelere yer yer müdahalelerde bulunarak kişisel düşüncelerini de ifade eder (KK-1; KK-5; KK-6; KK,-11).

1.1.5. Çavuşı

Çavuş (čâvuš) Osmanlı Türklerinde ordu teşkilatındaki lider veya kervanın muhafızı anlamlarında kullanılmıştır. Türkçe bir kelime olarak İran literatürüne geçişinde kullanılan diğer anlamları şu şekildedir: Duyurucu, bir ordunun veya kervanın lideri, birliklerin muhafızı ve gözcüsü, rehber ve kervanları hareket etmeye ve savaşçıları savaşıma teşvik eden kişi, bir grup içinde ilerleyerek dinî şiirler söyleyen kimse, bir kervanın veya ordunun önünden geçen ve gelişlerini yüksek sesle ilan eden kişi, merasim lideri, Mekke ve Meşhed'e hac ziyaretlerini ilan eden ve insanları bu tür gezilere katılmaya teşvik eden kişi (Jafari, 2018, s. 83; Ashfari, 2018, s. 56; Saidi vd., 2018).

Bölgesel olarak farklı adlandırmaları da bulunan çavuşinin İran'daki kullanımları şu şekildedir: Mazandari'de tür için ba çavoşi, icracı için ba çavoşihani; Buşehr'de tür için çuvşi, icracı için çuş; Bircend'de icracı için çavuşhan; Kazvin'de tür için çavuşı; Save'de tür için çavuşkeş; Keşan'da icracı için çavuşhan; Şiraz'da hem tür hem de icracı için çavuşhane; Hürmüzgan'da tür için çaşi, icracı için ba çaşi (bk. Ahmedi, 2018) ve Zencan'da tür için çavuşı ve icracı için çavuşhane.

Günümüzde İran’da Türk ve Fars bölgelerinde icrasının gerçekleştiği çavuşı merasimleri temelde; -çoğunlukla olmak üzere- hacıların¹¹ uğurlanması, Muharrem ayının üçüncü gecesi, Aşura ve Erbain gecesi, doğum, düğün ve sünnet gibi törenlerde, yün toplama ve toprak karma gibi bazı ekonomik faaliyetlerde veya ev inşası sırasında ifa edilmektedir (Makuyi, 2010; Beigzadeh ve Parvin, 2015). Çavuşibang ya da çavuşhaniler bir tür meddah statüsünde olup Safevi Dönemi’nden bu yana etkili sesleriyle hac dönemlerinin haber edilmesi ve hac sonrası dönüldüğünde de mersiye okunması gibi icralarda bulunurlar (Mansuri, vd., 2018, s. 211). Hac dönemlerinin başladığını duyurmak ve hacıları yolcu etmek üzere gerçekleşen merasimlerde okunan şiirler genellikle konusu itibarıyla neşeli bir edada olması dolayısıyla mersiye türünden ayrılmaktadır. Ancak diğer icra türlerinde mersiye türünün bir alt türü olarak işlev görmektedir.

Çavuşı’nın hac seyahati için düzenlenen bir merasiminden hareketle icrasına yönelik aşamalar üç şekilde örneklendirilmiştir:

- a. Hacı Ayrılmadan Önce: Hacıların seyahatlerinden bir veya iki gün önce çavuşhani dama veya yüksek bir yere çıkarak mikrofonla şiirler okumaya başlar. Bu günler boyunca akrabalar ve yöre halkı hacıyı görmeye gelir hâl hatırını sorarak desteklerini bildirirler.
- b. Hac Yoluna Doğru: Bu aşamada hacılar yolculukları için bölgeden ayrılırken çavuşhani de yolcularla beraber en ön safta şiirlerini hoş bir sesle okumaya başlayarak katılımcıları yer yer hac için teşviklendirirken ayrılığa doğru ise hüzünlü şiirler okuyarak ağlatır.
- c. Hac Dönüşü: Hacı döndükten sonra da gidişinde olduğu gibi karşılayanlar tarafından eve doğru yolculuk başlar. Çavuşhaninin de eşlik ettiği bu yolculukta şiirler okunurken yoldan geçen araçlardan ve etraftaki insanlar tarafından hac kafilisine ve hacılara selamlamalarda bulunulur. Eve varıldığında ise çavuşhani icrasını tamamlamış olur (Saidi vd., 2018, s. 103-104).

¹¹ Şiirler için Mekke/Kabe ya da Necef, Kerbela ve Meşhed’in ziyaret edilmesiyle Hacı unvanı kullanılabilir.

1.1.6. Taziye / Şebih ve Performansı

1.1.6.1. Taziye

Arapça aza (عزاء) kökünden türeyen taziye, kelime anlamı itibarıyla ölen için yas tutmak, katlanmak, sabır göstermek ve dilemek, acının hafifletilmesini sağlamak, baş sağlığı dilemek, teselli vermek anlamlarına gelmektedir. Kâmûs-ı Türkî’de Farsi usulünde taziye üzerine yazılan mektuplar anlamında “taziyet” olarak da geçtiği belirtilmektedir (Sami, 1901, s. 416; İbn Manzur, 1993, s. 42).

İran’da taziyenin seyrinin iki kolda gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, kelimenin geldiği anlam ve pek çok toplulukta da var olmasıyla bilindiği üzere ölüm olayının gerçekleşmesi sonrası, ölenin tanıdıkları ve yakınları tarafından geride kalanların hayatın akışına devamlılıklarını sağlamak üzere gösterilen çabalardır. Yöreden yöreye değişiklikler gözlemlenebilse de geneli temsil etmesi açısından İran Türklerinde taziyenin gerçekleşmesi, ölüm olayının akabinde ölümün duyulması ve aileye metanet verilmesi adına mevtanın bulunduğu mekâna gelinmesiyle başlamaktadır. Ölenin defnedilmesi ve telkin getirilmesi sonrasında mezar başında taziye süreci devam etmekle birlikte ölü evinin önünde Fatiha okunması toplumsal kabulün ilk aşamasıdır. Nitekim bunu mescitlerde toplanılarak taziyeye başvurulması takip eder. Bu noktada, katılım gösterilip başsağlığı dilenmesi, çay ve gül suyu ikram edilmesi ve ölen kişinin bilgilerinin yer aldığı ilannamelerin (görselli ya da görselsiz duyuru, ilan kağıtları) mescitler ile cadde, sokak başlarındaki panolara asılması gibi taziyenin sosyal rolü izlenebilirken dinî rolünün de icra edilebilmesi adına bir molla/ahund ya da meddah¹² tarafından dinî sohbet gerçekleştirilmekte ve Kur’an ile mersiyeler okunmaktadır. Böylece taziye süreci büyük oranda tamamlansa da tam olarak bitmemektedir.

¹² İcracıların farklılıklarına geleneğin icrası başlığı altında ayrıntılarıyla yer verilmiştir.

Bunu ölünün üçü, yedisi, 40'ı, 52'si ve yıl dönümleri için yası hatırlatmak üzere siyah renkte hazırlanan ölüm kartları¹³; mezar başında ya da ölü evinde tutulan profesyonel meddahlarca özellikle de ilk üç ve yedi gün boyunca mezar başında mersiyelelerin okunması; aileye komşu ve tanıdıklarca bu acılı günlerinde herhangi bir işle meşgul olmamaları ve acılarını yaşamaları için yiyecek götürülmesi; bir taziye sembolü olarak uzatılan saç ve sakalların kesilmesi ve giyilen siyah elbiselerin yerine normal kıyafetlere yer verilmesiyle taziyenin bittiğini gösteren pratikler takip etmektedir.

Mersiyelelerin bu türdeki taziye icrasında ölümün akabinde mescitte gerçekleştirilen ilk performans sonrası özel günler için düzenlenen merasimler de farklılıklar arz etmektedir. İran genelinde ölü evinde, özel bir mekânda veya mezar başlarında profesyonel meddahlarca icra edilen mersiye konuları, meddaha bırakılabilmekte veya ölenin ailesi tarafından seçilebilmektedir. Buradaki mersiyelelerin konuları sosyal, toplumsal ve dinî temaları yansıtmaları açısından dünyanın geçiciliğini, ölümün hatırlanması, ölenin methedilmesi açısından iyi özellikleri, ehlibeyitten örnekler ve ailesinin acılarının anlatıldığı içerikler olabildiği gibi Sadi Şirazi, Hafız, Mevlana, Ömer Hayyam, Baba Tahir ve Hümayun Şeceryan gibi Türk ve Fars Edebiyatı'na ve müziğine yön veren şahsiyetlerin şiirlerinden ve şarkılarından da seçilebilmektedir. Ülke genelinde yaygın olan bu merasimlerde meddahın performansına ney, saz, tambur, sitar, davul ve def gibi enstrüman çalan yardımcı karakterler ile törenin büyüklüğüne göre ses sistemleri ve kayıt altına alınarak hatıratın sürdürülmesi adına kameralar da eşlik etmektedir. Enstrüman ve elektronik teçhizatın dâhil olduğu bu tarz törenlerin İran'da yeni olduğunu belirtmekle birlikte daha çok Fars muhitlerinde yapıldığını ve Türk bölgelerinde böylesi törenlerin genellikle mezar başında veya evde bir meddahın enstrümansız olarak sade bir şekilde icra ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

¹³ İran'da ölüm davetleri, ölen kişinin; yaşının, doğum ve ölüm tarihlerinin, cinsiyetini yansıtmaları açısından erkekse resminin kadınsa bir çiçek veya mum resminin ve üçü, yedisi, 40'ı ya da yıl dönümünün hatırlanarak toplanılacağını haber vermek için katılım gösterilmesi adına dağıtılan kartlardır.

Görsel 2: Mezar başında, ney eşliğinde mersiye icra eden bir meddah (İrantarhim, 2023).

Görsel 3: Evde düzenlenen ve Tambur ile def eşliğinde yapılan bir meddah icrası (Navahangbashir, t.y.).

Görsel 4: Türklerin yoğun olarak yaşadığı İran'ın Hemedan ilindeki Bahar mezarlığında, mezar başında mersiye okuyan bir meddah (Gözcü, 2019, s. 292).

1.1.6.2. Taziye/Şebih Performansı

Taziye kültürünün gelişim gösterdiği ikincil kol ise Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın da Batılılarca Acem Temaşası olarak adlandırdıklarını beyan ettiği (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1924, s. 161-192), Kerbela Hadisesi'ni anlatan tiyatral performanstır. Azerbaycan Edebiyatı'nda Şebih adıyla da icra edilen bu tiyatral performanslar, büyük profesyonel ve amatör oyuncu kadrosu, yönetmen, sahneleme alanı, ayrıntılı kostümler ve sahne donanımlarını içermektedir (Aghaie, 2004, s. 13).

Taziye tiyatral performanslarının kökenine ilişkin bilgiler muhteliflik arz etmektedir. Bu konuya daha sonra etraflıca değinilecek olsa da Batılı ve farklı pek çok kaynak tarafından Büveyhi Dönemi referans olarak gösterilmekle birlikte özellikle Hüseyin Vaizi'nin Ravzatü's Şüheda adlı eseriyle rovezhanlığın ortaya çıkması üzerine 16. yüzyıldan günümüzdeki hâlinin oluştuğu 20. yüzyıla kadar çeşitli tarih aralıkları zikredildiğini söylemek mümkündür (bk. Chelkowski, 1979; Afary, 2003; Aghaie, 2004; Aghaie, 2005; Shahriari, 2006; Rahbarnia and Davari, 2017). Taziye tiyatral performanslarının oluşumuna yönelik görüşlerde Batılı kaynaklar, Batı tiyatrosu

tesiriyle oluştuğunu ileri sürerken Köprülüzâde Mehmed Fuad ve İran’da ataşelik görevinde bulunmuş olan Ahmet Emin de bu görüşü desteklemektedir. Nitekim Köprülüzâde Mehmed Fuad, Hz. İsa’nın yaşamından kesitlerin sunulduğu misterler ile şebihlerin esas itibarıyla aynı olduğunu belirtmektedir (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1924; ayrıca bk. Rafifar and Shirmohammadi, 2015). Ahmet Emin ise taziyenin Avrupa’ya İran’dan giden devlet memurlarınca taklit yoluyla geldiğini öne sürmektedir (bk. Emin, 1341). Ancak bunu Batı tiyatrolarından farklı olduğunu ileri süren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Hamid Dabashi, taziye performansının klasik tiyatroyla ilişkilendirilmesini klasik oryantalist görüşlerden ileri geldiğini öne sürerek bu durumu üretenden ve yaşayan kültüründen izole edilmek için yapıldığını belirtmektedir. Taziyenin tematiğinin sınırlarını ise mazlumiyet kavramıyla çizmektedir. Nitekim taziye performansları, iki temel düşman Hz. Hüseyin ve Yezid ile adaletsiz güç ve zulme baş kaldırış arasında geçen metaforlar bağlamında haksızlığa uğrayışla temellendirilmiştir (Dabashi, 2005, s. 92-93).

Günümüzdeki taziyeden farklı olarak taziyenin referans gösterildiği tarihî anlatı ise İslam öncesi dönemlere dayanmaktadır. Nitekim İslam öncesi dönemle ilişkilendirilen yas âyinleri, Kral Viştaspa’nın (Gürşasp) Zerdüşti’nin telkinleriyle Zerdüş inancını ve kitabı Avesta’yı kabul etmesi üzerine Turan krallarından Efrasiyab’ın kardeşi Savasp’ın oğlu Kral Arjasb (Karzasp, Hazarasf) ile girdiği mücadeleye atfedilmektedir. Bu mücadelede, Viştaspa’nın Zerdüştlüğü benimsemesini kabul etmeyen Arjasb, Viştaspa’nın üzerine ordusuyla yürür. İki krallık arasında gerçekleşen savaşta Viştaspa’nın kardeşi Zarir, Arjasb’ın kardeşi Bidarafs tarafından öldürülür. Zarir’in ölümü üzerine düzenlenen yas âyinleri ilk örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Zarir’in ölümü, inancı uğruna öldürülen Hz. Hüseyin’in ölümü ile bağdaştırılmaktadır. (Mahani, 2013, s. 24; Tafazzoli, 2015).

Bir diğer referans ise Şehname’de konu edilen İran-Turan mücadelelerinde geçtiği üzere Siyavuş’un öldürülmesi üzerine düzenlenen yas merasimidir. Siyavuş’un Şehname’deki hikâyesine kısaca değinmek gerekirse Siyavuş, Keykubad’ın oğlu Keykavus’un oğludur. Keykavus, oğlunu Zaloğlu Rüstem adıyla bildiğimiz yiğitlik gösteren birine yetiştirmesi üzere verir. Belirli bir zaman sonra saraya babasının yanına gelen Siyavuş,

Keykavus'un karısı Sudabe'nin aşkına karşılık vermemesi nedeniyle Sudabe tarafından iftiraya maruz kalır. Dönemin gelenekleri gereği masumiyetini kanıtlamak adına kralın ve saray ahalisinin önünde bir ateşin üstünden at üzerinde geçer. Bu sırada hem yiğitliğini kanıtlamak hem de Sudabe'nin tahriklerini bertaraf etmek adına Turan Kralı Efrasiyab (Alper Tunga) ile savaşa girer. Yiğitliğinden etkilenen Efrasiyab barış talebinde bulununca Siyavuş kabul eder ancak babası bu durumu hoş karşılamaz. Sonraları ilişkisini Efrasiyab ile kurar ve bu ilişkisini ilerleterek Efrasiyab'ın kızıyla evlenir ve bugün Çin'e bağlı Sincan Uygur Özerk Bölgesi sınırlarında kalan ve mezarının burada olduğu belirtilen Hoten şehrinde bir kale inşa eder. Ancak Efrasiyab'ın kardeşi Gersivez'in Siyavuş'u kıskanması nedeniyle verdiği bilgiler sonrası Siyavuş kafası kesilerek öldürülür. Nerşahi, Buhara Tarihi eserinde, Buhara halkınca Siyavuş'un ölümü üzerine şarkılar söylendiğini belirtmektedir (Yarşatır, 1971, s. 88; Örs, 2009, s. 309; Mahani, 2013, s. 23-24).

Bu referansların da tesiriyle Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in Kerbela ovasında Yezid ordusu tarafından evinin kuşatılması ve dokuz günlük müzakere sonrasında Aşura gününde öldürülmesi ve onunla öldürülen arkadaşlarının başlarının mızraklara takılarak sokaklarda gezdirilip Şam'daki Yezid'in sarayına getirilmesi trajedisi, kendisini taziye tiyatral performanslarında göstermiştir. Nitekim Kufe olaylarında Kufelilerin Hz. Hüseyin'in şehadetini engelleyememelerinin verdiği üzüntü sonrası Hz. Hüseyin'in ailesinin götürüldüğü güzergâh boyunca kız kardeşi Hz. Zeynep'in, hüznü ve etkileyici konuşmalar yapması ve bu konuşmaların güzergâhta bulunan toplulukları etkilemesi ile Kufe ve çevresindeki Şiilerin toplanarak Hz. Hüseyin'in mezarında ağıt yakmaları (Meclisi, 1983, s. 133) bu türün oluşumunda Şii temelli ilk örnekler arasındadır. Dolayısıyla da 632'de Hz. Peygamber'e varislik üzere başlayan ve yüzyıllar süren mezhepsel gelişimin sonrası oluşan taziye performanslarından en önemlisi, Hz. Hüseyin ve taraftarlarının şehit edildiği Kerbela Hadisesi'dir.

Kerbela'nın kolektif şuuru, sonraları tarihî, siyasi ve ideolojik gelişmelerle entegre bir biçimde 12 imam Şiiliğinin en karakteristik âyini olan taziye geleneği gibi Şiilikle ilişkili âyinlerin üretilmesini sağlamıştır. Muharrem törenleriyle sınırlı olmayan taziye performanslarının en yoğun işlendiği zamanlar Muharrem ayının ilk on günüdür. Bu

süre zarfında sergilenen oyunlarda Hz. Hüseyin'in ailesinin ve takipçilerinin şehit edilmeleri anlatılır. Bununla beraber Kur'an'dan alıntılara yer verilerek diğer imamların ölümleriyle ilgili hikâyeler canlandırılır. Taziyedeki metinler anonim ürünlerdir dolayısıyla bu metinler zaman içinde halk arasında üretilmiş ve tamamlanmıştır. Bu anonimlik taziyelerdeki metinlerin varyantlaşmasını sağlamıştır (Bayat, 2022, s. 1273). Şebih ya da taziyelerde kullanılan metinleri toplamaya yönelik ilk çalışmalardan biri, 1878 yılında Fransızca olarak kaleme aldığı "Theatre Person, Choix de Teazieh ou Drame" adlı eseriyle Alexander Chodzko'ya aittir. Chodzko, 33 adet olarak derlediği metinleri, 1833 yılında İran'daki diplomatik görevi zamanında toplamıştır. Bir diğer çalışma, İngiliz Lewis Pelly'e aittir. Pelly 1879 yılında neşrettiği "The Miracle Play of Hasan and Hussain" adlı iki ciltlik çalışmasında orijinallerini belirtmediği toplam 50 metin aktarmıştır. 1928 yılında Bağdat'ta konsolosluk görevini ifa ederken metin derleyen bir başka araştırmacı Wilhelm Litten'dir. Litten, "Das Drama in Persien" adlı eserinde taziye performansları üzerine 15 metin neşretmiştir. Ettore Rossi ile Alessio Bombaci tarafından 1961 yılında yayımlanan "Elenco di Drammi Religiosi Persiani" adlı eserde ise 1054 metin bulunmaktadır. Bu metinlerden dördü Arapça ve 35'i Azerbaycan Türkçesiyken 1015'i Farsçadır. Edward Granville Browne'nun¹⁴, daha sonra Reynold A. Nicholson tarafından toplandığı yazılarından oluşan "A Descriptive Catalogue of the Oriental Mss. Belonging to the Late E. G. Browne" adlı çalışmasında da 9 metin paylaşılmıştır. Bunlara ek olarak Türk araştırmacılardan Metin And, "Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye" adlı eserinde yukarıdaki araştırmacıların çalışmalarından hareketle 400 metnin isimlerini paylaşmıştır (bk. Pelly, 1879; Chodzko, 1878; Litten, 1929; Nicholson, 1932; Rossi and Bombaci, 1961; And, 2018, s. 157-177).¹⁵

Metinlerin anonim oluşu çerçevesinde varyantlaşma, kültürel ve etnik farklılıklar da dâhil olduğunda yerleşen performansların ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla da taziye için her bölgedeki farklı icrasıyla tek bir kalıptan söz edilemez.

¹⁴ Browne, "A Literary History of Persi" adlı çalışmasında Hüseyin Daniş'e yardımları için teşekkür edip yakın arkadaşı olarak zikretmektedir. Bu husus, Hüseyin Daniş ile Köprülüzâde Mehmed Fuad arasında geçen taziye/şebih tartışmaları açısından Daniş'in taziye hakkındaki bilgisinin kaynaklarından (birisini) ortaya koymasından önemlidir.

¹⁵ Chodzko'nun (1878), Litten'in (1929) ve (Rossi and Bombaci, 1961) koleksiyonlarına dair istatistik bilgisi, Metin And'ın çalışmasından hareketle verilerek kaynakların orijinalleri kaynakçada belirtilmiştir.

Zamansal ya da mekânsal kısıtlama olmaması dolayısıyla zaman, mekân, seyirci büyüklüğü ya da uzunluğundan bağımsız olarak sahnelenebilmektedir (Riggio, 1994, s. 177; Aghaie, 2005, s. 46).

Bahram Beyzaie, taziye tiyatral performanslarının bugünkü formuna ulaşmasını üç aşamada değerlendirmektedir. Öncelikle ilk zamanlarda belirli kitleler önünde yavaş bir şekilde ilerleyen alayların olduğunu ve bu alaylardaki insanların ağılamalar eşliğinde sinelerini elleriyle döverek ya da zincirlerle vurarak pankartlar taşıdığını ve Kerbela Vakası'nı canlandırdıklarını belirtmektedir. Sonraları bunlara naghal ya da naklhan adındaki anlatıcıların dâhil olmasıyla koro düzeninde anlatının azaldığını ve davullar ile mersiyelerin eşlik ettiğini ifade etmektedir. Son aşamada ise kostümsel değişiklikler ile şehit kıyafetlerine benzer giysilere yer verildiğini ve doğaçlama olarak da sohbetlerin sürece dâhil olmasıyla son şeklini aldığını aktarmaktadır (Beyzaie, 2012, s. 116). Taziye üzerine çalışmalarıyla tanınan Peter Chelkowski de taziyenin gelişim süreçlerini ele almıştır. Chelkowski'ye göre Siyavuş'a yakılan ağıt gibi İslam öncesi anlatılarına benzer şekilde Kerbela Hadisesi sonrasında büyük kitleler, Bağdat şehri etrafında dönerek göğüslerine vurmuş ve hüznü şiirler söylemiştir. Safevi Dönemi'nde Şiiliğin tekrar güç kazanmasıyla müesses nizam tarafından da desteklenen bu törenlerde; düzenli yürüyüşler gerçekleştirilmiş, kıyafet değişikliklerine gidilmiş ve at ile develer kullanılarak novheler okunmaya başlanmıştır. Buna son olarak minberde ya da yüksek bir yerde icralarını gerçekleştiren anlatıcılar da dâhil olmuş sonraları ise tiyatral performansların gözlemlenmesiyle bu dramatik form oluşmuştur (bk. Chelkowski, 1979). "İran Tiyatrosu: Üç Taziye Meclisi" çalışmasıyla Farrokh Ghaffari ise temeli Siyavuş ile ilişkilendirerek Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden 200 yıl sonra bu konuda vaazların yapıldığını belirtmiştir. Hüseyin Vaizi Kâşifi'nin eserinin okunmasıyla bu türün günümüzdeki formunun ilk örneklerinin oluşmaya başladığını ve Safevi Dönemi'yle ise alay yürüyüşlerine başlandığını zikretmektedir (Ghaffari, 2004, s. 68).

Geleneğin İran'da kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte taziye performanslarının icra edildiği ortamlar da üretilmeye başlanmıştır. Şii âyinlerinin çoğunluğu açık havada, kamusal alanlarda gerçekleştirilmektedir ve yol güzergâhı boyunca topluluklar tarafından görülebilmektedir. İlk zamanda taziyeler halkla daha fazla etkileşim içinde

olunmasını sağlamak amacıyla yapılmaktaydı ancak sonraları müzik, ışık, kostüm ve tiyatral faktörlerinin de önemli olduğu görülmüştür (Rahbarnia and Davari, 2017, s. 22). Bu hususa dikkat açısından taziye performansları önceleri deste alaylarıyla ilerlenen bir biçimde yapılmaktaydı. Bunu tekerlekli paletler üzerinde gerçekleştirilen icra biçimleri izlemiş ve günümüze yaklaştıkça “taziye karavanı” olarak adlandırılan traktörler tarafından çekilen uzun ve düz yataklı kamyonetlerle gerçekleştirilmiştir.

Görsel 5: Yezd’de 1998 yılında taziye karavanında sergilenen taziye icra örneği (Chelkowski, 2009).

İlk zamanlarda bu şekilde geçit törenleriyle sokaklarda ifa edilen taziye merasimleri zamanla açık havada, avlularda, takiye ve hüseyniye denilen özel mekânlarda gerçekleştirilen bağımsız bir etkinlik hâline gelmiştir. Takiye ve hüseyniyeler bugün anlamsal ve icrasal küçük farklılıklarla da olsa -bu farklılıklara daha sonra icra başlığı altında değinilmiştir- devamlılığını korumaktadır. Çoğunlukla Muharrem törenleri için inşa edilen bu yapılar üzerine İran’da askerî ataşe olarak görevini ifa etmiş olan Ahmet Emin, aktardığı anekdotlarda şunları not düşmektedir: İran’ın her kenti, kasabası ve köyünde âdeta tiyatro biçiminde “tekye” denilen iki kat locadan oluşan binalar bulunmaktadır. Bu localar diğer günlerde ise dükkân olarak kullanılabilir ki böylece bulunan bölgeyi pazar şekline sokarak canlı tutar. Muharrem geldiğinde ise avize ve lambalarla süslenerek 10 gün üst üste bir gün Hz. Hüseyin’in şehadeti, diğer

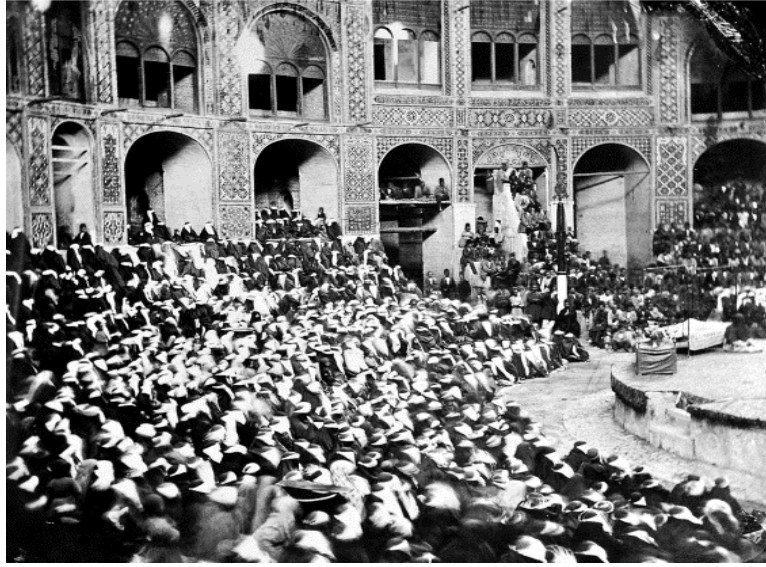
gün ise Yezid ve onun İmam Hüseyin'in aile üyelerine yaptıkları örneği gibi Kerbela Hadisesi canlandırılır (bk. Emin, 1341).

Takiyelerin en önemli örnekleri arasında Nasirüddin Şah Kaçar Dönemi'nde Tahran'da Gülistan Sarayı'nın doğusunda Siyah-Châl (siyah çukur) olarak adlandırılan bölgede inşa edilen "Takyeh Dowlat" (Takiye Devlet) adındaki kraliyet tiyatral performans alanı bulunmaktadır.

Görsel 6: Takyeh Dowlat kraliyet takiyesi (Chelkowski, 2009).

20.000 kapasiteli ve dört katlı locadan oluşan bu tiyatral performans alanı, Nasirüddin Şah'ın 1873 yılındaki İngiltere'ye seyahatinde Royal Albert Hall'da katıldığı bir konser sonrası bu eserden etkilenmesi ve Tahran'a dönüşünde Gülistan Sarayı'nın yanında kraliyet takiyesi olarak hizmet verecek benzer bir anıt inşa etmelerini istemesiyle yapılmıştır (Alemohammed, 1995, s. 146). Bu eser sonraları İran'ın birçok bölgesinde buna benzer yapıların inşa edilmesinde temel referans olarak kullanılmıştır.

Görsel 7: Takyeh Dowlat'taki kadınlar dinleme salonu (Kouchek-zadeh and Azarm, 2022, s. 31).

Görsel 8: Takyeh Dowlat'taki erkekler dinleme salonu (Kouchek-zadeh and Azarm, 2022, s. 32).

Taziye, tiyatral performanslardaki oyuncuları -sonrasında değinilecek olsa da kısaca- kutsal ya da mazlum karakterler, yoldan sapanlar ya da sapkınlar olarak adlandırabileceğimiz karakterler, ara karakterler ve hayvanlar olarak dört kısımda ele almak mümkündür. Bu gruptakiler yer yer ezgili yer yer ise ezgisiz şekilde mersiyeler

ve şarkılar okurlar. Mazlum oyuncular, peygamberler, imamlar ve onların takipçileri rolündedir. Sapkınlar, Hz. Hüseyin'in, Hz. Peygamber'in ve ehlibeytin düşmanları ve muhalifleri rollerinde icralarını gerçekleştirir. Bu karakterdeki oyuncuların müzikal olarak herhangi bir işlevi yoktur. Ara karakterler, Hz. Hüseyin'e Aşura gününde yardım için gelmiş ancak yardımları imam tarafından geri çevrilmiş cinler, melekler, elçiler ve diğerlerinden oluşmaktadır. Bu karakter, hikâyenin seyrine yönelik yer yer müzikal işleve dâhil olurlar. Son olaraksa deve, at ve koyun gibi hayvanlara yer verilmektedir (Hosseinalemi, 2014, s. 38). Devrim sonrası taziye performansları, müesses nizam tarafından kullanım alanının fark edilmesiyle sadece Muharrem törenleriyle sınırlandırılmayarak Kerbela anlatısı temelinde sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı olaylarının tarihsel ve dinî yorumlarının da yansıtıldığı bir şekil almıştır. Böylece karakterler arasında tarihsellik bağlamı sağlanarak geleneğin gittikçe artan bir alanda sürdürülmesi sağlanmıştır (Malekpour, 2019, s. 36). Öyle ki icrasına toplu katılımların bulunduğu bu geleneği UNESCO, 2010 yılında Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil etmiştir (Iranian Dramatic Art Center, 2010).

1.2. TARİHÎ GELİŞİMİ

Muhtelif pek çok edebiyatta bulunan mersiye türü, Araplarda ortaya çıkmış olsa da İran'da doruk noktasına ulaşmıştır. Nitekim Arap Edebiyatı'ndaki gelişimine, Hz. Peygamber tarafından ölen kişiyle ilgili aşırıya kaçabilecek davranışların önlenmesi amacıyla yasak getirilmesinin de (Toprak, 2004, s. 215) etki ettiği söylenilebilir. Bununla beraber İran'daki gelişiminin bu denli ilerlemesinde edebî gelişimin, kültürel normların ve Şiiliğin etkisi göz ardı edilemez. Bu çerçevede türü, son derece fazla etkilemesi ve gelişim yönünün sınırlarını belirlemesi açısından Şii etkisi en temel unsurlardan biri olarak fazlaca önemi haizdir. Dolayısıyla mersiye türünün İran'daki seyrinin anlaşılabilmesi için çalışmanın temel konusunu teşkil etmemesi açısından kısa da olsa Şiiliğin oluşumuna değinilmesi yararlı olacaktır. Ancak öncesinde Türk-İran ilişkilerinin dinî ve millî kimlik etkileşimine dayanak oluşturan bir inanç sistemi olan Zerdüştlüğün etki alanına da eğilmek gerekir. Bununla beraber bu inancın yansımalarının yazılı kaynaklar arasındaki en iyi örneklerinin Şehname üzerinden ortaya koyulduğu görülmektedir. Dolayısıyla destanlar çağı olarak addedilebilecek İran-

Turan mücadelelerini yansıtan Şehname'nin anlatısı ve karakterleri bu doğrultuda önem kazanmaktadır. Söz konusu karakterlerden Zaloğlu Rüstem figürü inançsızlığa karşı inancı savunan bir figür olmasıyla öne çıkması ve Turanlıları putperest olarak addetmesi bölgenin Müslümanlığın gelişine değin yapısını ortaya koyan ipuçlarındandır.

Zerdüşt dininin resmî olarak düalist bir inanç sistemine sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu inanç doktrininin kutsal metinlerinde bulunan unsurların kökenlerini araştırmak, eski inançların yeni dinlerdeki izlerinde veya daha geniş anlamda eski mitlerin yeni mitlerle etkileşiminde bulunabilir. Bu çerçevede İran platosundaki İslam'ın özellikle de Şiilik öncesi Zerdüşt inancının Türk kimliği üzerindeki etkilerini, Rüstem karakteri üzerinden Şehname anlatısıyla ortaya koymak mümkündür. Rüstem karakterine yönelik detaylı analiziyle Şehname ile Zerdüştlük arasındaki bağı Dick Davis şu şekilde gözler önüne sermektedir:

“İran İslam'dan önce Zerdüştlük inancına tabidir. Rüstem ise Şehname'nin ve İslam öncesi İran'ın en büyük kahramanı olmasıyla bir Zerdüşt kahramanı profilindedir. Bununla beraber bazı çalışmalar üzerinden Zerdüştlüğü kesin bir şekilde reddeden bir figür olarak algılanmaya devam ettiğine dair güçlü kanıtlar da var gibi görünmektedir. Ancak onda, Şahname'nin büyülü ve animist Zerdüşt öncesi belki de 'İran öncesi' bir dünyanın son gölgeli temsilcisini görmek abartılı değildir. Nitekim bu dünya onun ölümüyle sonsuza dek yok olur. Firdevsi, Efrasiyab ile Rüstem kavgasının bu dinî versiyonunu bastırarak ve şiirinin Zerdüştlük öncesi bölümlerine Zerdüştlükle ilgili ayrıntılar sokarak şiirin açılış sayfalarından kapanış sayfalarındaki Arap fethine kadar dinî inancın kesintisiz bir sürekliliği olduğunu ima etmektedir” (bk. 2015, s. 339-342).

Tadeusz Kowalski de Şehname metninden yola çıkarak İran-Turan ilişkisini şu şekilde yansıtmaktadır:

“Şehname'de, Zerdüştlük öncesi İran ve Turan dinine dair dolaylı göndermeler bulunmaktadır. Şair, rastgele yayılmış sözler aracılığıyla Türkleri, İranlılar gibi monoteist bir inanca bağlı, Tanrı'nın insan kaderi üzerindeki mutlak gücünü tanıyan ve ona tapınan insanlar olarak anlatmaktadır. Özellikle, Efrasiyab'ın yaşlı komutanı Piran'ın Siyavuş'un ağzını büyü ile etkisiz hâle getirdiği anlatılırken Siyavuş'un bu durumdan kurtulmak için 'her zaman Tanrı'nın adını anarak' bahsedilmesi dikkat çekicidir.” (1983, s. 294).

Şehname anlatısı sadece İran topraklarını değil Afganistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkiye gibi bölgelerde yaşayan halkları da içine alan bir kapsam sunmaktadır. Ulusal destanın mirasını ve yaratıcılığını değerlendirebilmek için sözlü ve yazılı geleneklerin ulusal destanın iletiminde oynadığı rolü derinlemesine anlamak gereklidir. Orta Çağ tarihçiliğinde coğrafyanın, mitolojinin veya efsanevi seyahatnamelerin önemi, bu materyallerin doğruluğuna veya yanlışlığına değil gerçekmiş gibi kabul edilerek bu yönde hareket edilmesine bağlıydı. Efsanelerin, edebiyatın, hatta haritacılığın ve kozmolojinin değeri, onların sadece basit bir bilgi kaynağı olarak değil tecrübelerin yorumlanmasına hizmet eden bilgi ve anlayış kaynakları olarak okunmasında yatmaktadır (Serdar vd., 1997, s. 35; bk. Caferoğlu, 1972, s. 59-68; Anvarian Aghdam, 2015, s. 194).

Görüldüğü üzere etki alanının bugünkü Anadolu sahasına dahi Rüstem adlandırmaları gibi uzayan bir yapı sergileyen Şehname ve buna bağlı Rüstem figürü, İslam öncesi anlatıyı temellendirmektedir. Ancak mersiye geleneği ve İran Türkleri özelinde bu figürün, daha çok Turanlıları putperest olarak addederek dinî bir karakter mahiyetinde din dışılığı karşı mücadele eden ve bu yolla Hz. Hüseyin'in mücadelesine benzetilerek Şiilikle ilişkilendirilen bir yapısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rüstem ve Şehname anlatısının mersiye geleneği özelinde İslam öncesi mahiyetiyle söz konusu hususlar çerçevesinde etkisi bulunarak şekillenmesine katkı sağlasa da tarihî gelişimin asıl şekillenişinin Şiilik üzerinden okunması gerekmektedir. Nitekim tarihî ve dinî anlatıyla desteklenen mersiye geleneğinin tarihî gelişimine yönelik ortaya koyulan görüşlerin ekseriyeti de bu yöndedir.

Şiiliğin doğuşu, Hz. Peygamber'in sağlığında şekillenmeye başlayan ve ölümü sonrası oluşan bir süreçtir. Müslüman âlemine peygamberden sonra kimin liderlik edeceğinin belirlenmesi üzerine başlayan mücadeleler, ileride mezhepsel ayrımların temel farklılığını oluşturacaktır. Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce -Sünni-Şii ayrımının temellendiği vaka olarak Şii dünyanın kutladığı bir bayram olan- Gadir-i Hum olarak adlandırılan mıntıkada halifeyi tayin ettiğinin belirtilmesi üzerine başlayan tartışmalar, peygamberin ölümü üzerine yoğunlaşmıştır. Nitekim bir tarafta en yakın sahabeleri, halefin Kureyşlilerden olması gerektiğini iddia ederken diğer yanda Şii

kavramını da temellendiren Şiatu Ali diğer bir deyişle Hz. Ali taraftarları, Peygamber'in vefatından önce Hz. Ali'yi tayin ettiğine inanmaktaydı. Halka açık bir toplantıda Hz. Ömer'in desteğiyle Hz. Ebubekir'in halef seçilmesi, tecrübesi, önde gelen bir şahsiyet olması ve geç de olsa Hz. Ali'nin biat etmesi çok fazla itirazda bulunulmamasını sağlamıştır. Hz. Ebubekir'in hilafeti kısa sürmüş ve ölümünden önce Hz. Ömer'i tayin etmiştir. Suikast sonucunda ölen Hz. Ömer sonrası, hilafet makamına geçen Hz. Osman dönemi, Şiiliğin mezhepsel olmasa da taraftarlık etkisinin belirgin şekilde hissedilmeye başlandığı dönemdir. Bu dönemde Hz. Osman'ın özellikle Ümeyye ve Haşimi soyundan olanlara devletin üst kademelerinde yer vermesi iddialarından hareketle Müslümanlar arasında ayrımcılık yarattığına ilişkin süreçler Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle son bulmuştur. Sonrasında hilafet makamına geçen Hz. Ali zamanında da tartışmalar devam etmiştir. Hz. Ali ile Hz. Ayşe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı karşı karşıya getiren Cemel Vakası, Ubeydullah ve Zübeyr'in şehit edilmesi, Hz. Ayşe'nin ise esir alınmasıyla sonuçlanmıştır. Öte yandan Hz. Osman'ın intikamı üzerine Hz. Osman'ın Şam valisi Muaviye ile de Sıffin Savaşı'na giren Hz. Ali, hakem olayı sonrası hakem tayin edilmesini onaylamayan ve Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan Haricilerle Nehrevan Savaşı'na girmesi sonucunda şehit olmuştur. Akabinde ise Hz. Ali'nin yerine halef olarak belirlenen Hz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşması ve halifeliği bırakması, Hz. Ali taraftarlarını hoşnutsuz etmiştir. Bu olay, Ali taraftarlarının Hz. Hüseyin'e destek vereceklerini iddia ederek Hz. Hüseyin'in Kufe'ye hareket etmesi ve Kerbela'da şehit edilmesiyle sonlanmıştır. Kerbela Vakası sonrasında artık itikat anlamında ortaya çıkan Şiilik altında pek çok da fırka belirmiştir. Bunlardan günümüze değin ulaşması açısından en önemlileri Hz. Peygamber'den sonra imamet makamını takip etmeleri açısından sırasıyla Ali el-Murteza, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali ve Ali b. Hüseyin'den (Ali Zeynel Abinidin) sonra Zeyd b. Ali'yi kabul edenler Zeydiyye (Beşçiler); Ali b. Hüseyin'den (Ali Zeynel Abinidin) sonra Muhammed el-Bakır, Cafer es-Sadık, İsmail b. Cafer el-Mübarek ve Muhammed bin İsmail eş- Şakir'i kabul edenler İsmailiyye (Yediciler)¹⁶; Cafer es-Sadık'tan sonra Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed el-Cevad, Ali Naki, Hasan el-Askeri ve Muhammed Mehdi'yi kabul edenler ise İsnâaşeriyye (12'ciler) olarak oluşanlardır (Fığlalı, 1984, s. 172-181; Nasr, 1985, s. 167-

¹⁶ Günümüzde İsmailiyye'nin imamı 49. İmam Aga Han olarak devam etmektedir.

200; Fığlalı, 1996, s. 279-280; Onat, 1997, s. 81-102; Aghaie, 2004, s. 3-8; Elbadri, 2009, s. 10-14; Öz, 2010, s. 111-114).

Bugün İran'da yaygın olan İsnâaşariyye'nin oluşumunu Seyyid Hüseyin Nasr, altı aşamada tasniflendirmektedir: İlk aşama, halifelerin seçimi ve Ali'nin başa gelmesi; ikinci aşama, Emevi saltanatının kurulması, Şiiliğe baskı ve Kerbela; üçüncü aşama, Abassi Dönemi ortalarında İmam Rıza'nın önce El-Me'mun'a halef seçilmesi sonrasında ise zehirlenmesi ve yeni halefin Hz. Hüseyin'in mezarının tamamen yıkılması talimatı; dördüncü aşama, Şiiliğin geliştiiği, Büveyhilerin tüm İran'ı kontrole almaları ve Bağdat'a kadar uzanan iktidarlık kurmaları. Fatimilerin ise Mısır'ı fethetmesi ve Abbasi'ye karşı Kuzey Afrika'da İsmaili hilafeti kurması; beşinci aşama, Fatimilerin Haçlılar karşısında yenilgiye uğramasına karşın Sünni Eyyubilerin olağanüstü başarılar elde etmesiyle Şiiliğin zayıflaması; altıncı aşama ise İlhanlı Kralı Mahmud Hudabendihi'nin Şiiliği kabul etmesi ve Safevilere zemin hazırlaması. Seyyid Hüseyin Nasr, İslam araştırmalarıyla tanınan oryantalist Henry Corbin'in ise şu dört dönem ile şekillendirdiğini belirtmektedir: Birinci dönem, Hz. Peygamber ve imamlar dönemi; ikinci dönem, Mehdi'nin gaybetinden Moğol istilasına kadar olan dönem. Bu dönemde Nasiruddin et-Tusi gibi şahsiyetlerin varlığıyla Şii teolojisi doruk noktasına ulaşmıştır. Aynı zaman da Hadis koleksiyonları ile Nehcü'l Belağa yine bu dönemde ortaya çıkmıştır; üçüncü dönem, Moğol istilasından Safevilerin kuruluşuna kadarki olan dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan doktrinlerden en önemlisi İbn Arabi'ye aittir; dördüncü dönem ise Safevi'den günümüze kadarki olan dönemdir. Şii hukuk kelamının canlanmasıyla Bihar'ul Envar bu dönemde meydana gelmiştir (Nasr, 1985, s. 174-178).

Bu fırkalar, günümüz dünyasındaki birçok ülkede yaygın biçimde sürdürölmektedir. Örneğin, Zeydiyye fırkası günümüzde Yemen'de yoğunluk oluştururken İsmailiyye, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Tacikistan, Suriye ve az da olsa İran'da bulunmaktadır. Cafer es-Sadık zamanında Caferiyye/Caferilik olarak da anılmaya başlanan İsnâaşariyye ise yoğunluğu İran'da olmakla birlikte Bahreyn, Lübnan, Irak ve Azerbaycan gibi ülkelerde çoğunlukta; Afganistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan, Katar, Nijerya, Pakistan, Endonezya, Kenya, Mısır, Malezya, Senegal, Suudi Arabistan, Umman,

Yemen ve Türkiye gibi ülkeler de ise azınlık konumunda yaygınlıktadır (bk. Onat, 1997).

Gelenek ayrıntılı bir şekilde irdelendiğinde gelişiminde etkili olan Şiilik başta olmak üzere dinî, tarihî, sosyal ve kültürel birikim göstermektedir ki mersiye geleneği, bir biçimi olarak değerlendirdiğimiz taziye kültüründen ayrı değerlendirilememektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde ele alacağımız tarihî gelişim, anlaşılabilirliği açısından bünyesinde türemiş olan geleneklerden izole edilmeden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1.2.1. İslam Devrimi Öncesi Dönem

İran'daki dinî mersiyelerin İslam öncesi tarihî bağlamı oluşturulurken büyük oranda yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere Turan-İran mücadelelerinden hareketle Zarir ile Siyavuş'un ölümü üzerine düzenlenen yas merasimlerine başvurulmaktadır. İslam sonrası dönemde bu türde gelişimi açısından ilk mersiyelerin Hz. Hüseyin tarafından yakıldığı Şii kaynaklarında geçmektedir. Nitekim Hz. Hüseyin'in su getirmesini istediği üvey kardeşi Hz. Abbas (Ebulfazl), Fırat'tan su tulumlarını doldurup dönerken her iki eli de kesilerek şehit edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Abbas'ın annesi Ümm'ül-Benin ile Hz. Hüseyin'in ağıt yakarak mersiyeler söylediği zikredilmiştir (Ebu Ja'far Muhammed İbn Jarir Tabari, 1992, s. 71; Darül Şifa ve Purkasım; 2013, s. 125-123; bk. Yılmaz, 2009; El-Haseni, 2015, s. 256). Kerbela Hadisesi sonrası Emevi Dönemi olarak zikredebileceğimiz dönemde, Hz. Hüseyin'in ölümü üzerine kardeşi Hz. Zeynep tarafından Hüseyin'i öven ve katillerini yeren konuşması ile Kufe ve çevresindeki Şiilerin toplanarak Hz. Hüseyin'in mezarında ağıt yakmaları, sonrasında oluşacak yas merasimlerine kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Abbasi Dönemi, Mütevekkil Alellah'ın 851 yılında Hz. Hüseyin'in türbesinin ve etrafındaki yapıların yıkılması üzere verdiği emir ve Şii dünyasını etkilemesi açısından bu minvaldeki âyinlerin yasaklanmasına binaen alınan kararlar nedeniyle -devam etse de- zayıf bir dönemdir (Elbadri, 2009, s. 25-32). Bununla birlikte Samani ve Gazneliler dönemlerinde ise mersiye geleneğinin, Ebul el-Azade, Muhammed b. Vasif, Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed Rudeki ve Ferruhi Sistani gibi şahsiyetlerin eserlerinden hareketle ilerleyiş

içinde olduğu görülmektedir (Emami, 1990, s. 9). Ancak akabinde İran ve Irak topraklarına hâkim olmaları ve Şiiliği benimsemeleriyle Kerbela Hadisesi temelinde İslam sonrası günümüzdeki taziye formunun oluşmasını sağlaması açısından törensel olarak icra edildiği ilk dönem, Büveyhiler Devri'dir.

1.2.2. Büveyhiler Dönemi

Abbasi hilafetinin merkezi olan Bağdat'ı ele geçiren Büveyhiler Dönemi'nde Müizzüddeve (hanedanlığın güçlendiricisi) unvanı alan Ahmed b. Buya'nın dinî meşruiyetini desteklemek ve Bağdat ve çevresinde Şii kimlik duygusunu güçlendirmek üzere emriyle 8 Şubat 963 (10 Muharrem 352) yılında, Hz. Hüseyin'in şehadeti dolayısıyla tüm şehrin katılım gösterdiği törensel ilk yas merasimi düzenlenmiştir. Tüm dükkân ve pazar yerleri kapatılan, helvalar ve yemekler yapılan, çadırlar kurulan bu törenlerde; kadınlar yüzlerini siyaha boyayarak saçları dağınık biçimde yüzlerine vurmuş, erkekler sinelerini dövmüş, elbiselerini parçalamış, Hz. Hüseyin'in terk edilmiş binicisiz atını temsilen bir at giydirilerek sergilenmiş, insanlar ağlayarak hüznlerini göstermiş ve mersiyeler okunmuştur. Yine Gadir-i Hum'un bayram olarak kutlanması da bu dönemde, Bağdat'ta davulların çalınması, dükkânların gece boyunca açık kalması, Kazımeyn'deki yedinci ve dokuzuncu imamların mezarları ile Hz. Hüseyin'in ve Hz. Ali'nin Kerbela ve Necef'teki türbelerinin ziyaret edilmesi, buralarda namaz kılınması, yeni elbiseler giyilmesi ve kölelerin azat edilmesi şeklinde teşekkül edilmesinden ileri gelmektedir. Bunu Müizzüddeve'den daha sonra iktidara gelen Adudüdevle'nin vefatı sonrası naaşının Necef'e taşınması dolayısıyla da önemli şahsiyetlerin cenazelerinin dinî merkezlere nakledilmesi ile Hz. Ayşe, Talha ve Zübeyr gibi giyinmiş şahsiyetlerin develere binerek başlatılan alaylar takip etmiştir (Browne, 1954, s. 31; Ibn Al-Athir, 1972, s. 44; Chelkowski, 1985, s. 20; Chelkowski, 1979, s. 101; Aghaie, 2004, s. 10; Güner, 2010, s. 328-331; Shirazi ve Sadeghi, 2015, s. 310).

Büveyhiler Dönemi'yle Aşura matemi dolayısıyla yapılan törenler üzerine kaleme alınan şiirler, erkek veya kadın "niyahacılar" vasıtasıyla cemiyetlere yayılmasının sağlandığı bir meslek hâlini almıştır. Mersiyelerin makamlar eşliğinde okunarak cemiyetin ağlatılması ile trans hâle girilerek sinelere vurulup kıyafetlerin yırtılması da

bu dönemin Şii pratiklerine bağlı gelişen uygulamaları arasındadır (Güner, 2010, s. 334).

1.2.3. Safevi Dönemi

1501 ila 1736 yılları arasında hüküm sürmüş olan Safevi Devleti, İslam sonrası İran topraklarını en geniş sınırlara ulaştırarak Şiiliğin bir güç merkezi olmasını sağlamıştır. Birçok alanda köklü değişikliklerin yaşandığı bu dönemde Şii mezhebi kurumsal bir kimliğe bürünerek meşruluğun ana unsurlarından biri hâline gelmiş, doğuda Özbekler batıda ise Osmanlı'nın Sünni kimliğine karşın Şiilik ön planda tutulmuştur. Dolayısıyla da bu argüman etrafında oluşan normlarda halk ve devlet tabanında güçlendirilerek yeni formların oluşması sağlanmıştır. Nitekim toplumun günümüzde modernleşmeye bağlı sekülerleşmesi nedeniyle gittikçe azalmaya başlasa da mersiye geleneğine dair törenlerde kullanılan bıçak, kılıç ve zincir gibi eşyaların kullanımına, bu dönemde başladığı örnekler üzerinden ortaya koyulmuştur. Yine bu döneme atfedilmesi açısından teşbih sanatının kullanılmaya başlanması, karakterlerin modernizasyonu yönüyle önemi haizdir (Elbadri, 2009, s. 98).

Mersiye geleneğine ilişkin Safevi Dönemi'ne ait bilgiler, çoğunlukla İran'a seyahatlerde bulunmuş olan seyyahlar vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu bilgilerde, bütün olarak bir performans ortaya koyulmazken geleneğin giderek varyantlaştığının izleri görülebilmektedir. Nitekim seyyahlarca gidilen bölgelerden aktarılan uygulamalar, bölgesel farklılıklar göstermektedir.

1627 yılında İran'a diplomatlık görevi üzere giden bir başka seyyah da Thomas Herbert'tir. Kazvin, Kaşan gibi İran'ın birçok bölgesini dolaşarak Muharrem merasimlerine ilişkin gördüklerini aktaran Herbert, yasa binaen uyulması gereken kurallar olarak sakalların ve saçların tıraş edilmediğini zikretmektedir. Melankolik havasında Hüseyin!, Hüseyin! diye bağırarak alayların bağırımlarının uzun ve şiddetli olması nedeniyle çoğunun takatinin kalmadığı ve bir ay boyunca seslerini toparlayamadıklarından da bahsetmektedir. Bununla birlikte alaydaki destelerin hızlı

şekillerde dönerek hüznü şevklerini gösterdiklerini ve Muharrem'in 10. günü, hayali bir Hüseyin'i mezarına götürene kadar hüznelerini feryatlar ve ağıtlarla sergilediklerini belirtmiştir (Herbert, 1928, s. 267-268).

1630'lu yıllarda Doğu seyahatine çıkan Jean Baptiste Tavernier ise 1631 yılındaki İstanbul durağından sonra iç Anadolu'yu gezerek oradan İran'a geçmiştir. Tavernier İran'da, dedesi Şah Abbas'ın ölümü üzerine 1629 yılında devletin başına geçen Şah Safi ile birlikte yas törenlerine şahitlik ettiğini aktarmaktadır. Alay destelerin varlığına işaret ederek her destenin altın bir bezle sarılmış tabutlar taşıdığını belirtmiştir. Destelerin göğüslerini döverek mersiyele eşlik edildiği bu törenlerde, altın kıyafetli fillerin üzerlerindeki binicileriyle meydana gelerek eğilip selam verdiklerini not düşmüştür (Tavernier, 2004, s. 413-414).

17. yüzyıl, Safevi Devri açısından Batılı seyyahlarca bu ülkeye yoğun seyahatler gerçekleştirildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu seyyahlardan 1683'ten 1693'e kadar 10 yıllık bir süre zarfında Hindistan, Rusya, Japonya, Güneydoğu Asya ve İran'a seyahatlerde bulunan Alman seyyah Engelbert Kaempfer'in özellikle 1683 ve 1685 yıllarında İran'da kaldığı süre zarfında yas merasimlerine ilişkin paylaşımları dikkat çekicidir. Kaempfer'in aktardıklarından anlaşıldığı kadarıyla ilk sebklerin oluşmaya başlaması Safevi Dönemi'ne denk gelmektedir. Nitekim icradaki ritmin sağlanabilmesi için dinleyici/izleyici kitlesinin dairesel şekilde hizalanarak ve ayaklarla yerlere vurarak göğüslerini dövdüklerine ait anekdotları sonraki zamanlarda Türk ve Fars sebklerinin oluşumuna zemin hazırlayacaktır. Kaempfer'in bununla birlikte Ravzetü's Şüheda'nın minberlerde okunmasına yönelik bilgileri ise yine ileride rovezhanlık mesleğinin, icrasının temellendirildiği dönemi işaret etmesi açısından önemlidir (Kaempfer, 1984, s. 180-182).

Osmanlı'ya karşı müttefiklik arayışıyla 17. yüzyılın başlarında İran'a diplomatik görevler nedeniyle gönderilen seyyahlardan biri de İtalyan Pietro Della Valle'dir. Valle, yas merasimlerine ilişkin aktardığı bilgiler arasında sinezenlik üzerine kullanılan zincirler yerine ritmin sağlanması adına kemik parçalarının kullanıldığını belirtmesi

dikkate değerdir. Ayrıca her alay, siyah kadife ile sarılmış ve üzerine genellikle yeşil olan tek bir sarık ve bir kılıç yerleştirilmiş tabutlar taşımıştır. Bu törenlerde, siyah elbiseler giyinerek toplanmış kalabalıkların bir minber üzerine çıkan molla tarafından ağlatıldığı ve kalabalığın, ellerindeki halile enstrümanlarıyla İran Azerbaycan'ında Türkçe kısaltmasıyla Şahsey Vaysey olarak bildiğimiz Ya Hüseyin!, Şah Hüseyin! nakaratlarıyla eşlik ettiği de not düşülmüştür (bk. Della, 1969; Rahmani, 2014, s. 100-103).

İran seyahati boyunca karşılaştığı mersiye geleneğine ilişkin en kapsamlı bilgi sunan bir başka seyyah ise Evliya Çelebi'dir. Çelebi seyahatnamesinde, 1655 yılında Dergezin'de bulunduğu sürede Muharrem merasimleri dolayısıyla Dergizin Hanı'nın emriyle farklı renklerde 100 çadırın kurularak şehirdeki bütün aşçılar tarafından aşuraların yanı sıra çeşitli yemeklerin yapılmasıyla hazırlıkların başladığını aktarmaktadır. Han'ın çadırına yerleşmesi sonrasında Şii, Rafizi, Tüüngi, Cevellaki, Harici, Kalenderi, Teberrai, Sebbab gibi fırkalardan önde gelenler çadırda yan yana olacak şekilde oturmuştur. Akabinde beş basamaklı bir merdiven altına süslenmiş bir kürsü yerleştirilmiştir. Evliya Çelebi, gözleri sürmeli, eşek kulaklı, deve dudaklı, görünüşü çirkin olan bir mollanın kürsüye yönelirken gençlerin ayağa kalkarak kendisini selamladığını zikretmiştir. Molla kürsüye çıkınca önce Fatiha okumuş sonrasında ise şaha ve meclistekilere dualar ederek Evliya Çelebi'nin maktel-i Hüseyin olarak zikrettiği Hadikatü's Süeda'sını okumuştur. Bu sırada meclistekilerden bir feryat koparak çadır mahşer gününe dönmüş ve "Va yar-ı gar-ı Şah Hüseyin", "Ey mücahidan-ı Bedr u Huneyn ve refikan-ı ceddi'l-Haseneyn (Ey Bedr ile Huneyn mücahidleri ve Hz. Hasan ile Hüseyin'in atalarının dostları)" nidaları yükselmiştir. Sonrasında bu yörede yaklaşık 700 ila 800 adet selmani (berber) bir yandan usturalar bir yandan da yanan mumlar ile pamuklu fittiler eşliğinde gezmeye başlamıştır. Meclistekilerin tamamı başları, göğsü ya da pazılarını açarak Ya Ali!, "Ya Hüseyin! nidaları çekmeye başlamıştır. Bunun üzerine Han, Evliya Çelebi'ye ayağa kalkmasını ve bu temaşayı seyretmesini söylemiştir. Evliya Çelebi ayağa kalktığında, okunan maktelde Hüseyin'in şehit edildiği kısma gelindiğinde, kürsü ardından açılan bir perdeden İmam Hüseyin şekline sokulmuş başı gövdesinden ayrık biçimdeki temsilinden bir sanat ile fıskiye gibi kan fışkırtıldığını görmüştür. Akabinde Hz. Hüseyin'i, evlatlarını ve yakınlarını taklit eden şahsiyetler, Kerbela Hadisesi'ni

canlandırmak üzere gösteri meydanına çıkınca Ah Hüseyin!, Şah Hüseyin! nidalarında bulunan halk, bileklerini ve göğüslerini selmanilerin usturalarına tutarak kan akıtmış, Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı'ndaki düşen dişi üzere de "Aşk-ı Muhammedi'd dad" diyerek diş sökmüştür. Evliya Çelebi, toplanan kalabalığın mest hâline gelmesi sonrasında aşuralar, "hoşik pilav, muzafer pilav, duzdeh büryanlar" gibi yemeklerin olduğu sofraların kurulup yenilmesinden sonra şehre dağıldığını zikretmektedir (Evliya Çelebi, 2001, s. 476-478).

Seyyahların hatıralarının yanı sıra Safevi Dönemi'nde mersiye geleneğinin ilerleyişine yönelik belirtileri göstermesi açısından ortaya koyulan eserlerin de önemi haizdir. Bu çerçevede öne çıkan şair ve eserlerin başında İmam Herevi, Fahreddin-i Iraki, Selman-ı Saveci, Said-i Herevi, Hasan-ı Kaşi'nin (Kurtuluş, 2022, s. 273) yanı sıra Zamir-i İsfahani, Ahli Şirazi, Baba Fagani ve Hayreti-i Tuni'nin ehlibeytin menkıbelerine yer verdikleri kasideleri, Muhteşem Kaşani'nin Kerbela Mersiyesi ve Hüseyin Vaizi Kâşifi'nin Ravzetu's Şüheda'sı ile Haft Band'ı gösterilebilir (Amrai, 2013, s. 34-35).

Söz konusu eserlerden ve anekdotlardan anlaşılmaktadır ki bu eserler üzerinden rovze okuma (rovzehani) geleneği yavaş yavaş gelişerek bir tür vaizlik sanatı ortaya çıkmıştır. Sonraları meddahlık türünü oluşturacak bu meslek vasıtasıyla sokak sokak, şehir şehir gezilerek meydanlarla sınırlı kalınmayan bir gelenek oluşmaya başlamıştır. Bu durum, Safevi Hanedanlığı tarafından meşruiyetin sağlanması, dinsel ideolojinin oluşturulması ve savaşlarda askerlere motivasyon sağlanması gibi açılardan kullanılan bir güç enstrümanı olarak görülmüştür (Mezahiri, 2011, s. 68; Aghdam, 2015, s. 273).

Kamusal alanda destek gören bu törenler, Safevilerle birlikte artık sadece Muharrem Dönemi'yle sınırlandırılmayarak yıl boyunca kutlanır hâle gelmeye başlamıştır. Dinî tarihsel anlatının yanında dâhili ve harici düşmanların metaforlarla zikredilmeye başlandığının (bk. Elbadri, 2009) görüldüğü Safevi Dönemi siyasi etkisinin mersiye geleneğindeki yansımaları, ileride 1979 İslam Devrimi'yle rejim değişikliğine gidilen İran'da fazlasıyla görülecektir.

1.2.4. Afşar ve Zend Dönemi

Afşar Dönemi, mersiye geleneğinin Safevi ve Kaçar Dönemi'ne nazaran durağan geçtiği hatta yavaşladığı bir dönemdir. Bunda Nadir Şah'ın Sünni olması, Şiileri Irak'a yönlendirmesi, Hindistan seferleri ve Osmanlı Devleti'yle olan yakın ilişkisi etkili olmuştur (Perry, 1991, s. 36; Mahani, 2013, s. 26; Pirmaradyan ve Bahtiyari, 2015, s. 215).

Zend Dönemi'nde ise Şii âyinleri genelinde mersiye geleneği özellikle Kerim Han Zend ile birlikte tekrar popüler olmaya başladığı bir alan kazanmıştır. Nitekim Kerim Han'ın öncelikleri arasında Hz. Hüseyin'in ölümü üzerine düzenlenen törenlere katılım sağlanması ve bu törenlerin icrasına yönelik merkezlerin kurulması bulunmaktaydı. Bunu, Afşar Dönemi'nde sürgüne gönderilen Şiilerin geri dönüşlerini sağlayarak Necef ve Kerbela'ya gidilmesini teşvik etmesi izlemiştir (Amrai, 2007, s. 92; Samani, 2015, s. 139; Collinet, 2021, s. 234).

Bu iki dönemi aydınlatması yönünden seyyahların notları öne çıkmaktadır. 1704 ve 1718 yıllarında Rusya üzerinden İran'a seyahat etmiş olan Hollandalı Corneille Le Brun (Brun, 1718), 1737'de Salmon ve van Goch (Salmon and van Goch, 1739), 1774'te Samuel Hmelin (Hmelin, 1774) ve 1787'de Bengal'den İran'a seyahat etmiş olan William Francklin'in (Francklin, 1797; ayrıca bk. Chelkowski, 1979) notları bu seyahatler içinde örnek olarak gösterilebilir.¹⁷

Salmon ve van Goch'un Muharrem merasimlerine yönelik sundukları anlatımda, tarihî bilginin akabinde gelişen bu dinî âyinlerin İran'ın birçok şehir, kasaba ve köylerinde sergilendiği not düşülmüştür. Muhtemelen taziye karavanının ilk örneklerine rastlamış olan seyyahlar, büyük halkalar şeklinde dizilmiş açık geçit törenlerinde Kerbela Hadisesi'nin canlandırıldığı ve insanlar tarafından çekilen büyük arabalı vagonlardan bahsetmektedir. Bu vagonlar üzerinde tiyatral olarak gerçekleştirilen performanslar, tek bir vagonla sınırlandırılmayarak her sahneye özel olarak hazırlanmıştır. Örneğin bir

¹⁷ (Brun, 1718), (Salmon and van Goch, 1739) ve (Hmelin, 1774) kaynakları, Fransızca ve Almanca olduğundan yalnızca kaynakçada doğrudan orijinalleri gösterilmiştir.

vagon, Hz. Hüseyin'in şehit edilişini temsilen savaş alanını simgeleyecek şekilde tasarlanmış ve kumla kaplanmışır. Vagonun alt kısmında ise insanların ellerini ve kollarını delikler içinden uzatmasıyla parçalanmış uzuv sembolleri oluşturulmaya çalışılmışır. Bir başka vagonda, Hz. Hüseyin'i temsil eden solgun ve kanlı bir karakter uzanırken üzerine canlı güvercinler kondurulmuştur. Her türlü hava koşullarında yapılabilen bu törenler sırasında, duyulan hüznün gösterilmesi için feryat edilmesi ve kan dökülmesi kişinin ölümüne dahi yol açabilecek bir boyuta ulaşabilmektedir. Salmon ve van Goch'un dikkat çektiği noktalardan biri de mersiye türüne yöneliktir. Nitekim eserde, rovzenin bir mersiye çeşidi olduğu zikredilerek geçmişinin Ravzatü's Şüheda'ya kadar uzandığı belirtilmektedir. Rovzahanlık adı altında okunan mersiyeler, bu törenler için özel olarak inşa edilmiş binalarda, kervansaraylarda, bir çadır ve tende altında ya da özel mülklerde icra edilmektedir. Buna bağılı olarak rovzehanlar ise hüznü tonda söyledikleri mersiyeler ve ağılama yöntemiyle gösterilerin öncüsü olarak katılımcıları yönlendirebilmektedir. Bu eserde geçtiğı üzere en dikkat çekici hususlardan biri de taziye olarak bilinen bu performansların şebih olarak da adlandırıldığının ifade edilmesidir (bk. Chelkowski, 1986, s. 227-264).

Bu dönemde, William Francklin 1786-87 yıllarında İran'da katıldığı bir tur üzerine gözlemlerini yayımlayan bir başka seyyahtır. Öncelikli olarak yapılan hazırlıkları aktaran Francklin, Muharrem ayının birinci gününde ahundların minberlere çıkmasıyla merasimlerin başladığını belirtmektedir. Burada ciddi ve hüznü bir tonda aktarılan acıklı anlatıdan etkilendiğini not düşerek insanların aralıklarla göğüslerine Ah Hüseyin!, Yazık Hüseyin'e! diyerek şiddetli bir şekilde vurduklarını ifade etmektedir. Okunan mersiyeler manzum ve mensur bölümlerinden oluşmakta özellikle de manzum bölümler hüznü bir melodi eşliğinde söylenmektedir. Bununla beraber kuklalar getirilerek alaylar hâlinde muhtelif mahallelerde gezdirilmektedir. Bunların arasında Ab-ı Fırat denilen ve Fırat Nehri'ni sembolize eden bir temsil de bulunmaktadır. Hz. Hüseyin'i ve yanındaki askerleri temsilen insanlar sokaklarda koşturmakta ve çarpışmaktadır. Bu birliklerin her birinin sancakları ve birbirlerinden ayırt edici sembolleri bulunmaktadır.

Gösteriler arasında Yezid'in görkemli bir tahtta otururken etrafı muhafızlarla sarılmış ve yanında Avrupalı bir elçinin¹⁸ olduğu bir performans da ifa edilmiştir.

Francklin'in ayrıntılı olarak aktardığı tiyatral gösterilerden bir diğeri ise Kasım'ın Düğünü'nün taziye performansıdır. Genç yaşında Yezid askerleri tarafından şehit edilen Kasım b. Hasan'ın ölümü, Hz. Hüseyin'in kızı Fatıma ile evlenmesi arzusundan hareketle nişanlılıkla başlatılan ancak tamamlanamayan evliliği yansıtmaya adına "Kasım Otağı", "Kasım Düğünü" denilen âyinlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu itibarla Francklin, gelini temsilen bir erkek çocuğun kederli bir ağıt eşliğinde kocasının şehit edilmesini haykırdığı bir performansın gerçekleştiğini aktarmaktadır. Buradaki taziye performanslarında özellikle de ana karakterlerde gelinin dahi bir erkek ile sembolize edilmesi döneme atfedilmesi bağlamında kadınlara fazla yer verilmediğini göstermektedir. Akabinde Hz. Hüseyin'in ölüm haberini getirdiği ifade dilen güvercinler ortaya çıkmaktadır. Bu güvercinler ölüm haberinin doğruluğu ispatlamak adına gagalarını Hz. Hüseyin'in kanına değdirmişlerdir. Performans sırasında sergilenen atlar ise oklarla donatılmış bir şekilde katılımcılara gösterilerek hadisenin hafızada resmedilmesi sağlanmıştır. Francklin de törenler sırasında oluşan havayla katılımcılar arasında sık sık yaralanmaların meydana geldiğini belirtmektedir. Bunda Muharrem'de ölenlerin cennete gideceklerine inanmaları dolayısıyla kendilerine zarar gelmesinin de aynı derecede kutsal sayılacağı düşüncesi yatmaktadır. Törenler sırasında dikkat edilen hususlardan biri de bazı katılımcıların 10 gün boyunca sudan uzak durmasıdır. Nitekim Muharrem boyunca banyo bile yapmaktan kaçınılmakta ve kıyafetler değiştirilmemektedir. Muharrem'in 10. günü kanla kaplı tabutlar getirilerek üzerleri tırpanlar ve sarıklarla doldurulmuştur. Akabinde bu tabutların büyük bir ciddiyetle defnedilmesi sonrasında ahundlar, minberlere çıkarak mersiyeler okumuştur. Bu merasimler Yezid'e yönelik beddualarla son bulmuştur (Francklin, 1790, s. 245-252).

¹⁸ Avrupalı devletlerden hangisinin olduğu tam olarak bilinmeyen bu elçi üzerine çeşitli rivayetler aktarılmıştır. Bir rivayete göre söz konusu elçi, Yezid Dönemi'nde sarayda ikamet ederken bir grup esirin geldiği görmüştür. Bunun üzerine Yezid'e kim olduklarını sorduğunda, Yezid'den Hz. Peygamber'in ailesinden oldukları ve kesilmiş başı işaret ederek isyan edilmesi nedeniyle öldürüldüğü ve bu kişinin Ali oğlu Hüseyin'in başı olduğu cevabını almıştır. Akabinde elçi Yezid'i peygamber ailesine bu şekilde davranmasının doğru olmadığını dile getirmesi üzerine Yezid öfkelenerek kendisinden Zeynel Abidi'nin başını öldürülme pahasına getirmesini emretmiştir. Ancak elçi buna karşı çıkmış ve yerde duran Hz. Hüseyin'in başını kucaklayarak Müslümanlığını ilan etmiş ve Yezid'in emriyle öldürülmüştür (Francklin, 1790, s. 245-246). Kaçar Dönemi'nde İran'da bulunan Lady Mary Leonora Woulfe Sheil, bu elçinin muhtemelen Yunan asıllı ve isminin Fering olduğunu aktarmıştır (Sheil, 1856, s. 127-128).

Anlatılardan da görüldüğü kadarıyla taziye performanslarına benzetmelerin ve mersiye söylenilmesinin başlanması haricinde çeşitli sembollerin ve âyinlerin de (bk. Shahriari, 2006, s. 41; Mahmudi ve Tavousi, 2011, s. 72) eklenmesiyle geniş anlamda ilk tiyatral performanslar Zend Dönemi'ne denk gelmektedir.

1.2.5. Kaçar Dönemi

Kaçar Devri, mersiye geleneği açısından Afşar ve Zend dönemleri sonrası Sünni ve Şii ilişkisine binaen inişlerin ve çıkışların yaşandığı bir dönemdir. Nasıreddin Şah ile zirveye çıkan geleneğin kullanım alanları fazlaca artmıştır. En bariz örneklerinden biri olması yönünden “Takyeh Dowlat” adıyla kurulan kraliyet tiyatral performans alanı dönemin en önemli sembolleri arasındadır. Kaçar Hanedanlığının ikinci şahı olan Feth Ali Şah zamanında 54 adet olan takiye sayısının dördüncü şah olan Nasıreddin Şah ile birlikte 75 sayıya ulaşması (ki Muzafferddin Şah zamanında 43'e düşse de), devletin geleneğe yönelik teşvikini ve politikalarının seyrini göstermektedir. Yine bu dönemde meddahların devlet himayesine alındığı görülmektedir. Meddahlar bu dönemle birlikte İslam Devrimi sonrası oluşacak yapının temellerini de oluşturması açısından saray meddahları ve diğerleri olarak ayrılmaya başlamıştır (Algar, 2008, s. 725). Zend Dönemi'ndeki seyahat anekdotlarından görüldüğü kadarıyla Kaçarlarda da geleneğin icrası, örneğin İsfahan'da 30.000 kapasiteli çatısız mekânların oluşturulması gibi mescitlerde, meydanlarda, açık alanlarda, evler, kervansaraylar ve özel mülklerde sürdürülmeye devam etmiştir. Hanedanlığın geleneğe desteği, kadınların da bu geleneğe sadece dinleyici/izleyici olarak katılımı sınırlı kalmadığı ve ilk adımlarının hanedanlık ailesi çevresinde geliştiği bir icra biçimini geliştirmiştir. Örneğin Feth Ali Şah'ın kızının evinde düzenlenen merasimlerde meddahların ve katılımcıların tamamının kadınlardan oluştuğu bilinmektedir (Şahidi, 2001; Mahmudi ve Tavousi, 2011, s. 73).

Geleneğin gelişimine paralel olarak bu dönemde mersiye metinleri de artmakla kalmamış bazı metinler genişletilmiş bazılarında ise eklemeler veya çıkarmalar

yapılmış, karakter modernizasyonu sağlanmış ve döneme uygun hâle getirilmiştir.¹⁹ Meddahlığın ilerleyişi ise daha çok okuma yazma oranının az olması sebebiyle bu görevin özellikle devlet eliyle din görevlileri ve hatiplerce ifa edilmesinin isteğiyle ilişkilendirilmiştir. Nitekim Takyeh Dowlat'taki çalışan meddah ve oyuncularına saray tarafından maaş bağlanmıştır. Bu dönemde taziye oyuncularında öne çıkan kişiler arasında Mirza Muhammed Taki ve Mirza Muhammed Bagher'in isimleri zikredilebilir (ayrıntılar için bk. Kouchek-zadeh and Azarm, 2022, s. 12-21).

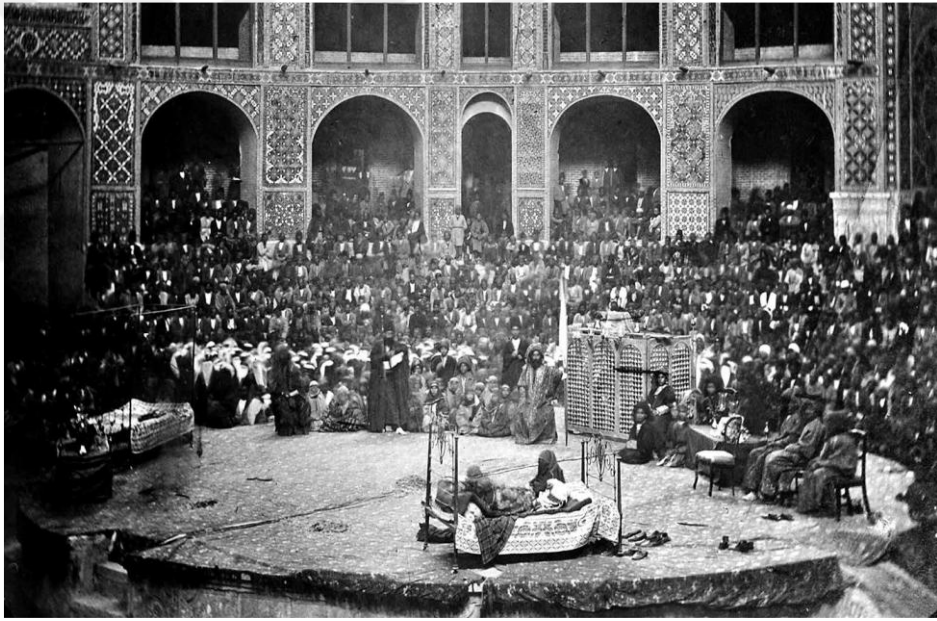

Görsel 9: Takyeh Dowlat'ta Mirza Muhammed Bagher ve diğer oyuncular (Kouchek-zadeh and Azarm, 2022, s. 7).

¹⁹ Taziye/Şebih ve Performansı başlığında Kaçar Dönemi ile oluşmaya başlayan metin koleksiyonlarına ilişkin bilgi verilmiştir.

Görsel 10: Elinde şebihnamesiyle ayakta sağdan ikinci sırada duran Mirza Muhammed Bagher ve oyuncu kadrosu (Kouчек-zadeh and Azarm, 2022, s. 19).

Görsel 11: Mirza Muhammed Bagher ve oyuncu kadrosundan, Takyeh Dowlat'ta bir performans icrası (Kouчек-zadeh and Azarm, 2022, s. 18).

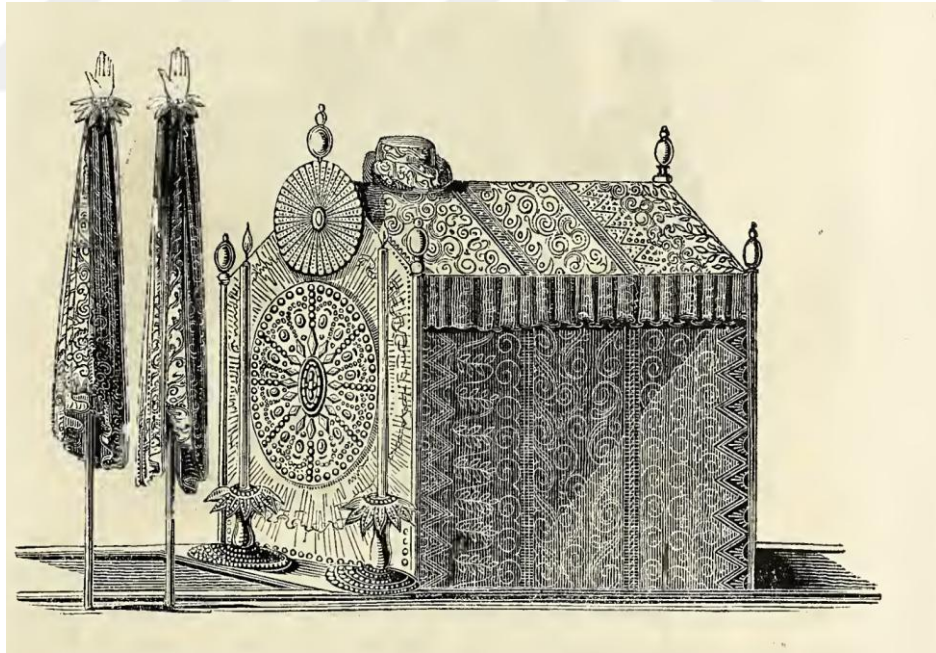
Safevi, Afşar ve Zend dönemlerinde olduğu gibi Kaçar Dönemi mersiye geleneğinin de nasıl bir seyirde gelişim gösterdiği seyyahların anekdotlarından takip edilebilmektedir. Bu dönemde Kaçar memleketine çeşitli görevler veya sebeplerle gitmiş ve notlarını kitaplaştırmış seyyahlar arasında; James Morier (1818), Alexander Chodzko (1878), Lady Mary Leonora Woulfe Sheil (1856), Jokab Eduard Polak (1989), Samuel Greene

Wheeler Benjamin (1887), William Ouseley (1823), İlya Nikolayeviç Berezin (1852) ve Comte de Gobineau (1865)²⁰ örnek olarak gösterilebilir.

Amiral William Waldegrave Baron Radstock'un desteğiyle diplomatik hizmet için İran'a giden James Morier, "Travels in Various Countries of the East, more Particularly Persia" adlı eseriyle 1808 yılındaki gözlemlerini paylaşmıştır. Morier, Muharrem törenlerinde insanların yarı çıplak şekilde hüznlerine binaen gönüllü olarak kestikleri vücutlarından akan kanlarla sokaklarda dolaştıklarını not düşmüştür. Şehirlerin dört bir tarafında siyah çarşafarla donatılan takiyeler hazırlanmıştır. Takiyelere gelen mollaların veya ahundların yanı sıra taziye performans oyuncularının ücretleri ve mekân aydınlatması gibi masrafların tamamı bölge halkı tarafından karşılanmaktadır. Bu masrafların karşılanmasıyla geçmiş günahların kefaretinin ödeneceği düşüncesi, teşvik edici bir inanç olarak fazlasıyla varlığını korumaktadır. Morier, bulunduğu tören sırasında Yezid ve Avrupalı elçi performansından sonra halk tarafından hoş karşılandığını belirtmiştir. Dönemin sadrazamı tarafından davet edildiği bir takiyede, bir mollanın Hz. Hüseyin'e yönelik konuşmasından sonra bir kitaptan mersiye okumaya başlayarak henüz üç sayfa bile geçmemişken katılımcıların vah! vah! vah" nidalarıyla sarsıldıklarına ve akabinde sadrazam ile birlikte tüm topluluğun ayağa kalkarak duaya başladıklarına şahit olmuştur. Daha sonra bazıları kadın kıyafetleri giymiş bir oyuncu topluluğu ellerindeki kâğıtlara bakarak bağırmaya başlamıştır. Diğerlerinden farklı olarak Morier'in katıldığı merasimde, bir ahundun elindeki pamuklarla ağlamanın fazla olduğu bölgedeki insanların yere düşen gözyaşlarını silerek sonrasında bunları bir şişeye damlatarak muhafaza etmesi dikkat çekici bir bilgidir. Nitekim bu duruma, ölüm acısıyla kıvranan birine hiçbir ilacın tesir etmediği bir durumda ağzına bir damla gözyaşının akıtılmasıyla sağlığına kavuşacağı inancı sebep olmaktadır. Muharrem'in 10. günü Şah'ın da dâhil olduğu performansta Hz. Hüseyin'in susuzluğunun simgesi olarak bir su taşıyıcısı, daha çıplak bir hâlde içi su dolu deriden bir çuvalı sırtına ve onun üzerine de dört kişiyi yüklemek suretiyle meydana çıkagelmiştir. Akabinde ise sekiz kişi tarafından taşınan lahit şeklinde üstü büyük bir elmasla süslenmiş bir tahtirevan

²⁰ Alexander Chodzko (1878) (Fransızca), İlya Nikolayeviç Berezin (1852) (Rusça) ve Comte de Gobineau'nun (1865) (Fransızca) çalışmalarının farklı dillerde olması nedeniyle yalnızca kaynakça kısmında orijinaleri gösterilmiştir.

getirilmiştir. Hz. Hüseyin'i savunurken öldürülmüş kişileri temsilen meydana giren beyaz çarşaflı kişiler, kılıçlarını sallarken bir taraftan da mersiye okunmaktadır. Bir şef tarafından yönlendirilen alayların yüksek seste bağırması ve ellerindeki tahta parçalarını birbirlerine vurarak ritmik bir hava oluşturmalarının akabinde süregelen merasimde, Hz. Hüseyin'in temsili şehit edilişi üzerine ağır hıçkırıklar ve gözyaşları oluşmaya başlamıştır. Bu öfke, Yezid ve askerleri rolündeki oyunculara küfürler edilmesi ve taş atılmasıyla dindirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu role bürünmek isteyen oyuncu sayısı azdır ve bu sahneler hızlıca geçilmektedir. Önceden inşa edilmiş birkaç kulübenin yakılması ve Hz. Hüseyin'in defnedilmesi sırasında mezarı koruduğu düşünülen bir aslan figürü mezar başına oturtulmuştur. Morier, bu performans sırasında en çarpıcı sahnenin kesilen başların sırasıyla dizilmek üzere canlandıran oyuncuların kafalarının yüzeyde kalacağı kısma kadar toprak altına gömülmesi olduğunu zikretmektedir. Son olarak peygamberin soyundan gelenlere ve Şah'a dua edilerek gösteriler tamamlanmıştır (Morier, 1818, s. 175-184).

Görsel 12: James Morier'in performansların icra sırasında meydana getirilen tahtirevanı resmettiği örnek (Morier, 1818, s. 184).

1849 yılında kocasının yanı sıra üç İrlandalı ve bir Fransız hizmetçiyle birlikte Tahran'a giden ve yaklaşık dört yıl burada ikamet eden Lady Mary Leonora Woulfe Sheil,

İran'daki izlenimlerini aktardığı eserinde, Muharrem merasimlerinin tamamını izleyemediğini belirtse de birçoğunda bulunduğunu ve bu merasimlerin Muharrem'in 10 günü boyunca her gün birkaç saat şeklinde sürdüğünü aktarmıştır. Muharrem'de şahit olduğu gösterilerde öncelikli olarak Yezid tarafından öldürülen ve adını Fering olarak aktardığı Avrupalı elçinin sergilendiğini söylemektedir. Elçinin temsili olarak gösterilmesinde kıyafetinin Avrupalı ve askerî olması dolayısıyla da şapkasının eğri ve tüylü olması önemslenmektedir. Sheil, törenler için kıyafetten, hayvana birçok ihtiyacın karşılanmasında devletin mevcut yapısının yeterli olmaması dolayısıyla çevre halkına başvurulmasını not düşmesi dikkate değerdir. Nitekim bu elçinin sergilenmesinde kocasının ceketinin ve kasketinin yanı sıra atlarının ve sandalyelerinin de geçici olarak istendiğini ve özellikle eşyaların Avrupalı ziyaretçilerin ağırlanmasında kullanıldığını ifade etmiştir. Sheil, bulunduğu takiyenin devasa olduğunu belirterek tam ortasında yükseltilmiş çok büyük genişlikte bir alanın olduğunu söylemektedir. Törenlere devlet erkânı da davet edilmektedir ve davete katılım göstermemek büyük bir nezaketsizlik olarak görülmektedir. Protokol genellikle küçük deliklerle delinmiş kalın bir keçe halıyla kaplanmış bir locada oturmaktadır. Şah'ın locası ise en üst katta sanatçıların göreceği bir konumdadır. Seyirci bölümünün bir kısmı kadınlara ayrılmıştır.

Gösterinin başlamasından hemen önce kadınlar, terliklerinin demir topuklarıyla birbirlerinin kafalarına vurarak peçelerini yırtmaya başlamıştır. Düzeni sağlamak adına orada bulunan bir görevli bu kadınları susturmak için fiziki müdahalede bulunmuştur. Akabinde kostümlerini giymiş olan temsili Hüseyin, ailesi ve yanındakilerin Kufe'ye yolculukları başlamıştır. Alanın etrafında develer ve atlar dolanırken bir yandan da trompetler ve davullar yankılanmaktadır. Yezid'in ordusunun ortaya çıkmasıyla ordu komutanı olan temsili bir kişi Hz. Hüseyin üzerine hüznü bir tonda konuşmaya başlar ve sonrasında savaşa başlayarak üzeri oklarla dolmuş bir atla geriye dönmektedir. Sonrasında Hüseyin'in oğulları Ali Ekber ve Ali Asgar şehit edilmiş bir şekilde dönerken kızları Sakine ve Rukiye de öldürülür. Yukarıdan inmek suretiyle Cebrail'i temsilen bir kişi pullarla kaplı kanatlarıyla eşlik ederken cinler de yardıma gelmiştir. Muharrem'in 10. günü Hz. Hüseyin ile ailesinin cenazelerinin Kerbela'da defnedilmesi sergilenmiştir. Sheil, bu performanslar sırasında kendisinin de dâhil olduğu ağlama eyleminin yer yer çok yükselmesi nedeniyle bazen kahkaha olarak algılandığı

eğiliminde olduğunu ifade etmiştir. Sheil'in şahit oldukları arasında Şahsey! Vahsey! olarak bilinen ve alaylar eşliğinde söylenen törenlerde bulunmaktadır ki böylece sadece saray etrafındaki performanslara katılmayarak açık alanlardaki gösterileri de kaydettiği görülmektedir (Sheil, 1856, s. 126-323).

Kaçar Dönemi'ne şahitlik eden seyyahlar arasında Jokab Eduard Polak da vardır. 1851 yılında Nasıreddin Şah'ın Sadrazamı Mirza Taki Han Emir Kebir'in çabalarıyla Tahran'da kurulan Darülfünun'da ders vermek üzere doktor, subay, mühendis ve teknik alanlarda uzmanlar alınmak istenmiş ve bu vesileyle Polak burada çalışmaya başlamıştır. Nasıreddin Şah'ın kendisini başhekim yapmasıyla aynı zamanda 1855 yılı itibarıyla hususi doktoru olmuştur. Bir rahatsızlığı nedeniyle Mazenderan'a yolculuk eden Polak sonraları İran hakkında derin bilgiler edinmek üzere birçok bölgeye seyahatte bulunmuştur. Polak'ın mersiye geleneğine yönelik aktardığı bilgiler arasında dikkati çekmesi açısından Kaçar Dönemi'nde Muharrem'in ilk 10 günün aynı zamanda resmî tatil sayılmasıdır ki Devrim sonrası günümüzde de bu şekilde sürdürülmektedir. Polak da devletin bu törenlere çok fazla harcama yaptığını ancak törenlerde kullanılan çeşitli eşyaların daha çok bölge halkından ödünç alındığını aktarmıştır. Ülkenin her bölgesinden özellikle de Kaşan'dan ünlü meddahlar Tahran'a gelmektedir. Bu meddahlar aynı zamanda icra ettikleri törenler başına iyi paralar almaktadır. Rovzehanlar bir günde 15 icra mekânında bulunabilmektedir. Polak bu törenlerin genellikle dokuz, 10 gün sürdüğünü ancak bulunduğu dönem itibarıyla törenleri icra edenlerin sayısındaki fazlalık nedeniyle Muharrem ve Safer ayları olmak üzere iki ay boyunca sürdüğünü belirtmiştir. Loristan'ın bazı bölgelerinde gerçekleştirilen törenler sırasında sergilenen oyunculuklar o kadar gerçekçidir ki bu durum bazılarının hayatına mâl olmuştur. Bununla beraber Polak da Yezid'in yanında ikamet eden Avrupalı Hristiyan bir elçinin sergilendiği gösteriye tanıklık ettiğini belirtmiştir. Gülistan Antlaşması'nda da müzakereci olan Kaçar büyükelçilerinden Ebul Hasan Han İlchi'nin bu törende elçiyi temsil edecek kişinin kullanması üzerine kendisinden kıyafetlerini de istediğini söyleyen Polak, kıyafetlerini verdiğini ancak İran'a özel bir külah takması sebebiyle bu ihtiyacın bir Avusturya külahıyla giderildiğini dile getirmiştir (Polak, 1989, s. 174-175).

İran'a 1883 yılında maslahatgüzar olarak atanan Samuel Greene Wheeler Benjamin de taziye törenlerine iştirak eden ve bunları eserleştiren kişiler arasındadır. Türk usulü bağdaş kurarak oturduğunu zikrettiği törende Benjamin, mekânın yaklaşık olarak 80 fit yükseklikte kubbeli olarak demirle desteklendiğini ve yaklaşık olarak 5.000 mumla aydınlatıldığını aktarmıştır. Şah'ın eşlerine tahsis edilmiş bir bölümün varlığını bildirmekle birlikte bu törene yaklaşık olarak 4.000 kadının katılım gösterdiğini zikretmesi Kaçar Dönemi'nde kadınların katılım oranına ilişkin bir istatistiksel bilginin oluşması açısından önemi haizdir. 1884 yılında katıldığı başka bir törende Benjamin, gösteriler sırasında bir anda beyaz elbise giymiş ve ellerinde bıçak olan insanların ortaya çıkarak kafalarına vurduklarına şahit olduğunu ifade etmiş ve topluluğu yönlendirenler arasında bulunan Şeyh Molla Derbendi'nin, katılımcıları ağıt yakmaya ve kendilerini kırbaçlamaya teşvik ettiğini aktarmıştır (Benjamin, 1887, s. 382-386).

1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay gibi antlaşmalar imzalamış olan Kaçar Devleti, ülkedeki meşruiyetini desteklemek adına yönetimini teokrasi biçiminde ifa etmek eğilimliyle Şii âyinlerine önem vermiştir. Dolayısıyla Safevi Dönemi'nden süregelen pek çok geleneğin devam ettirilmesini yanlış bulmadılar. Nitekim bunu, devlet teşviğinin arttırılması gözetilerek seçkinler ile halk arasındaki hiyerarşinin sağlandığı dinî ve siyasi bir meşruiyet anlayışının oluşturulması için kullanmaya devam ettiler. Böylece dinî temelli gerçekleşen törenlerde öne çıkan ulema ile Kaçar Hanedanlığı arasındaki ilişki olumlu yönde tesis edilmiş oldu. Bununla beraber ulemanın kendi içinde ne onayladığı ne de onaylamadığı bir duruma sebep olan törenlerdeki insanların kesici aletlerle kendilerine zarar vermesi gibi çeşitli hususlara yönetimin sessiz kalması, ayrılıkçı bir kesimin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, Tahran'ın Udlahan Mahallesi'ndeki bir mescitte mersiye geleneğinin icra edilmesi sırasında Mirza Muhammed Ali Mohtaj tarafından bu merasimlerin yasaklanmasına yönelik bir kraliyet kararnamesi çıkartılması dile getirilmiştir. Ancak geneli itibarıyla bu tepkiler çok sayıda olmamıştır (Rezai ve Azari, 1998, s. 282; Aghaie, 2004, s. 15-16).

Kaçar Devri sonlarına doğru geleneğe teşviğin azalmaya başlamasıyla birlikte çeşitli derneklerden ve toplumun daha alt tabakalarından mali destek sağlayacak destekçi arayışlarına girilmiştir. Özel olarak kurulan kumpanyanlar gösterilerini şehir şehir

düzenlenecek şekilde planlayarak maddi destek toplamaya başlamıştır. Şehirlerde durum bu şekildeyken kırsal bölgelerde ise bölgenin ileri gelen din adamları ile halkın desteğiyle geleneksel biçimde sürdürülmeye devam edilmiştir (Beyzaie, 1965, s. 150; Anvar, 2005, s. 66).

1.2.6. Pehlevi Dönemi

1921 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin Ahmed Şah yöntemindeki Kaçar hükûmetini düşürerek ülkeye el koymasıyla İran'da Fars kimliğinin ön planda tutulduğu yeni bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Dönemi itibarıyla modern reformların öncesinde dahi başlamasıyla kendisine yeni reformlar için uygulama alanı bulan Rıza Şah, askerî yeniliklerden eğitime, ziraattan hukuka birçok alanda modernizasyonun sağlanabilmesi adına politikalar geliştirmiştir. Bu itibarla konumuzu ilgilendirmesi açısından söz konusu politikaların arasında yeninin eskiyi kabul etmeyerek kötülediği bir yöntem olarak eski yönetimin Şii âyinlerine verdiği teşvikten vazgeçilmesi ve hatta yasaklanması bulunmaktadır.

Bu zamanlarda taziye törenleri genellikle küçük kırsal bölgelerde ve özel mülklerde kurulan geçici âyin alanlarında icra edilmiş, kentsel alanlarda ise tiyatral performans alanları gibi sanatsal faaliyetlerle sınırlandırılmıştır. Ancak bu faaliyetlerden müesses nizamın elini tam olarak çektiği söylenemez (Arjomand, 1984, s. 241). Dolayısıyla Pehlevi yönetiminin ilk zamanlarında kontrollü bir şekilde sürdürülmeye devam edilmiştir. Ancak bu durum ileride 1979'da İslam Devrimi'ni getiren sınıfların başında olan ulemalar ile yönetim arasında bir fikir ayrılığının oluşmasına neden olmuştur. Bir güç enstrümanı olarak görülen mersiye geleneğinin içinde barındırdığı taziye performanslarının düzenlenmesi ve katılınmasına bu gerekçeyle yasaklar getirilerek sınırlandırılması sağlanmıştır. Devletin mali desteğini çekmesi, Kaçar Dönemi'nin aksine âyin uygulamalarının azalmasına ve daha çok ulema, toprak sahipleri, tüccarlar ve farklı derneklerin desteğiyle devam ettirilmesine neden olmuştur (Elbadri, 2009, s. 48).

Rıza Şah sonrası Muhammed Rıza Pehlevi'yle birlikte ayrılıkçı fikirlerin önlenmesi adına bu âyinlerin desteklendiği küçük adımlar atılsa da yeterli bulunmamıştır. Böylece bu oyunlar, dinî hüviyetlerinden büyük oranda arındırılarak daha çok Şiraz Sanat Festivali'nde folklorik ürünler olarak sergilenmeye başlanmıştır (Fischer, 1980, s. 133). 1948 yılına gelindiğinde ise Takyeh Dowlat adındaki kraliyet tiyatral performans alanı halkın birlik ve beraberlik duygusunun engellenmesi için yıkılmıştır (Anassori, 1994, s. 9).

Pehlevi Dönemi'nde mersiye geleneğinin dinî etkisinin azaltılmaya çalışılmasına yönelik atılan adımlara dönemin en önemli sosyologlarından Ali Şeriati tarafından eleştiriler getirilmiştir. Şeriati, artık bu âyinlerin ağlama ve gözyaşı programları olarak adlandırılmasının uygun olduğunu dile getirerek duygu ve düşüncelerin dili olmaktan uzaklaştığını ifade etmiş ve bu âyinlerin ruhsal bir ödül olduğuna inananlarca aldatıldıklarını belirtmiştir (Büyükkara, 2002, s. 235-236). Şeriati, eleştirileni şu şekilde sıralamaya devam etmiştir:

“Telkinciler, teskinciler ve taziyeciler, halkı bir problemin geçici olduğuna ve hastalığın devamlı olmadığına inandırmaya çalışıyor. Tehlikelerden bahsetmiyorlar. Onları inanılması mümkün olmayan şeylere inandırmak istiyorlar. Halkın çoğunu olaylardan gafil kılıyorlar. Onları gerileme, sükûn, zaaf ve teslimiyet içerisinde bırakmak istiyorlar” (Şeriati, 2010, s. 78).

Pehlevi Dönemi'nin mersiye geleneğine ilişkin kısıtlamaları, Humeyni'nin toprak yasası ve kadın haklarının yanı sıra öne çıkararak eleştirilerini sunduğu bir konu hâline gelmiştir. Bu durum Aşura, Tasua gibi özel günlerde toplanan halk nezdinde ahundlar ve meddahlarca icra edilen törenler sırasındaki telkinler aracılığıyla da ele alınmaya başlamasıyla Humeyni yönetimindeki dinî ulemanın ülkeye hâkim olmasını kolaylaştıran temel dayanaklardan birini oluşturmuştur.

1.2.7. İslam Devrimi Sonrası Dönem

1979 yılı İran açısından neredeyse tüm teamüllerin değişime uğradığı bir dönemdir. İslam Devrimi'nin gerçekleştiği ülkede yönetime el koyan Humeyni belirli bir süre

sürgünde olduğu ülkeler üzerinden bunun altyapısını hazırlamıştı. 1964'ten 1979 yılına kadar yaklaşık 15 yıl boyunca sürgün hayatı yaşayan Humeyni öncelikle Şah'a karşı ayaklanmalar sırasında ölen kişilere yönelik konuşmasındaki iç ve dış politikalara ilişkin eleştirileri nedeniyle bir yıl tutuklu kalmasının ardından 1964 yılında Türkiye'ye sürgün edilmiştir. Ankara'da kısa bir süre kaldıktan sonra Bursa'ya geçmiş ve akabinde Irak'ın Necef şehrine yerleşmiştir. Burada 13 yıl gibi bir süre yaşadktan sonra Şah'ın Saddam Hüseyin'e baskı yapmasıyla Fransa'ya yerleşmiş ve Tahran'a döndüğü 1 Şubat 1979 yılına kadar burada kalmıştır. Humeyni, Şah'ın politikalarını özellikle de dinî hususiyetler üzerinden eleştirerek Necef'te bulunduğu dönemde Velayet-i Fakih teorisini ortaya atmıştır. Bu teori, Hz. Peygamber sonrası dinî ve dünyevi yönetim yetkisinin masum imamlara geçtiği ancak son imam olan İmam Zaman'ın (mehdinin) ortadan kaybolmasıyla bir gaybet dönemine girildiği ve velayetin fakihe geçtiği iddiası üzerinedir. Devrim Muhafızları Ordusu'nun kurucularından olan Muhsin Refikdust'un hatıralarında, Tahran'a gelişinde milyonlarca insanın karşıladığını ve bindiği arabanın yollardaki kalabalık nedeniyle hareket edememesi üzerine bir helikopter vasıtasıyla taşınarak ilerleyebildiğini belirttiği Humeyni (bk. Allamiyan, 2008, s. 11), Tahran'a indikten sonra Behişt-i Zehra mezarlığını ziyaret ederek buradaki konuşmasında İslam vizyonunu ortaya koymuş ve hâlihazırda uygun bir ortamın varlığına şahit olmasıyla bu teoriyi ilk dönemlerden itibaren uygulamaya başlamıştır. Velayet'i Fakih ile tüm yetkileri bünyesinde toplaması günümüz İran'daki -örneğin şehir yönetiminde hem cuma imamlarının hem de valilerin söz sahibi olması gibi- devlet yapısındaki ikiliklerin de temel dayanağını oluşturmuştur.

Bu teori temelinde teokratik bir yönetim biçimi benimseyen Humeyni'nin daha İran'a gelmeden sürgün hayatı yıllarında yönetimi sahiplenmek üzere Şah'a yönelttiği eleştiriler, dolayısıyla çoğunlukla dinî konular üzerinden olmuştur. Bu çerçevede ülkenin neredeyse tamamının dâhil edilebileceği ve bir güç enstrümanı olmasıyla kontrol ederek sokakları kışkırtabileceğini düşündüğü mersiye geleneğine yoğun olarak odaklanmıştır. Nitekim Devrim'den bir yıl önce 1978 yılında başlıca Muharrem alaylarının şeytani güçlere karşı direnişin bir tezahürü olduğuna yönelik "Muharrem: Kanın Kılıca Karşı Zaferi" bildirisini yayımlayarak devrimin temellendirileceği konuya işaret etmiştir ki bu ilgi karşılıksız kalmamıştır. Humeyni'nin İran'a gelmesi için

düzenlenen devrimci yürüyüşler sırasında “Biz Kufe halkı değiliz” şeklinde sloganlar atılması buna örnek teşkil etmektedir. Humeyni’yi Hz. Hüseyin ile ilişkilendiren ve bir kurtarıcı olan gören halk, Kufe halkının Yezid’e karşı Hüseyin’i savunmayışına karşın kendilerinin Şah’a karşı Humeyni’yi yalnız bırakmayacaklarına yönelik bir mesajdır. (Dabashi, 2005, s. 97). Bu mesaj Humeyni ve sonrasının da metaforlaştırıldığı bir hâle gelecek ve zalime karşı mazlum ikilemini ortaya çıkaracaktır.

Kerbela felsefesinin Devrim’den sonra ilk kullanıldığı alan “444 Gün” krizidir. ABD tarafından Rıza Pehlevi’nin tedavi amacıyla ülkeye kabul edilmesinin ardından 1979 yılında İranlı bir grup öğrenci, Tahran’daki ABD Büyükelçiliği’ni basmış ve 52 kişiyi rehin almıştır. Rehineler, 1981 yılında Almanya’da serbest bırakılsa da ABD-İran diplomatik ilişkileri kesilmiş ve İran’a bir dizi yaptırımlar uygulanmıştır. Bunun üzerine dönemin başkanı Jimmy Carter ve Humeyni arasında Yezid ve Hüseyin imgelemleri kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim 1980-1988 yılları arasında süren sekiz yıllık İran-İrak Savaşı’yla Humeyni, Kerbela ve Irak ikilemiyle ikinci bir defa bu gücü kullanabileceği bir alan kazanmış ve Kerbela 1, Kerbela 2 (Riggio, 1994, s. 120) gibi metaforları oluşturmuştur. İran-İrak Savaşı’nda asker sayısını arttırmak adına başvurulmuş adımlardan biri meddahlıktır. Meddahlar mersiyeleriyle “Kutsal Savunma” olarak zikredilen ve sonraları özel bir hafta olarak kutlanacak etki yaratmıştır. Bu dönemde halkı savaşa katılması için teşviklendiren meddahlar ve mersiyeleri arasında Sadık Ahengeran, Gulam Rıza Kuvayti Pur, Ekber Şeriatî (Kerbela Kerbela), Cemşid Necefi (Pilotlar), Muhammed Gülriz (Zafer Sabahı) isimleri öne çıkmıştır (Thurfjell, 2021, s. 309; İlina, 2023). Örneğin Sadık Ahengeran’ın savaş döneminde cephelerde söylediği ve askerler arasında popüler olan mersiyeleri arasında “Ey Leşkeri Sahip Zaman Amade Baş Amade Baş (ای لشکر صاحب زمان آماده باش باش)” adlı mersiyesi şu şekildedir:

Ey Mehdi’nin askerleri amade olun amade.
Savaş sardı her yeri amade olun amade.

Zordur ama ayrılmalı senin için bu dünyadan,
Yiğitler bunu söyledi son anlarında Mevla’ya.

Bilirsin alınları daima aktır,
Dünyadan Mevla'mız gibi koştular.

Kan revan, aynı şehit erbapları gibi,
Bizler aşkın elçileriyiz Dımeşk'in ²¹akan seliyiz.

Ya Zeynep! nidalarıyla Saki'nin gücüyle,
Küfrün hayat umudu kalmaz geride baki.

Ey hemsiper! haydi aşına feryatla,
Allahu ekber, Allahu ekber!

Ey özgürlük rehberi!
Amadeyiz amade.

Seccade olur mevziler daima salavat dillerde,
Her zaman sabır ve imanla gözleri yolda annelerin.

Ben varsam aşkım da sonsuz ve paktır,
Ben varsam düşmanın sonu helâktır.

Şu canın bilirim sonu topraktır,
Hüseyniyim ta kıyamet şehadet başı selamet.

Son zamanlarıdır tağutun²² mermizin ucunda,
Rehberimizin feryadı düşmanın kabusu oldu.

Ey hemsiper! haydi aşına feryatla,
Allahu ekber, Allahu ekber!

Ey özgürlük rehberi!
Amadeyiz amade (İlına, 2023).

²¹ Suriye'nin başkenti Şam'ın diğer adıdır.

²² Tağut, yoldan çıkan anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de beş ayette Firavun'un yoldan çıkmışlığına atıf yapılarak dört ayette ise küfür anlamlarında geçmektedir (Yurdagür, 2010, s. 372).

Görsel 13: Sadık Ahengeran İran-İrak Savaşı sırasında cephedeki askerlere Ey Leşkeri Sahip Zaman Amade Baş Amade Baş mersiyesini okurken (Farsnews, t.y.).

Gulam Rıza Kuvayti Pur'un “Dedim nereye? Dedi kana” mersiyesi ise aşağıdaki gibidir:

Dedim nereye? Dedi kana.
Dedim ne zaman? Dedi şimdi.

Dedim sebep nedir? Dedi cünun.
Dedim gitme, güldü ve devam etti.

Dedim kimdi? Dedi yâr.
Dedim ne söyledi? Dedi sebat.

Dedim nedir seni mest eden? Dedi âşk şarabı.
Dedim kal, duymayıp devam etti.

O an kestim hayata yüreğimi,
Taş kalpli Şimr ona doğru giderken.

O, koşuyordu ben de koşuyordum,
O, maktele doğru ben de katile doğru.

O, oturuyordu ben de oturuyordum,
O, sinesine ben de karşısına.

O, çekiyordu ben de çekiyordum,
O, belinden kılıcı ben de derinden bir ahı.

O, koparıyordu ben de koparıyordum,
O, Hüseyin'in başını ben de dünyadan yüreğimi (Blogfa, 2018).

Görsel 14: Gulam Rıza Kuveyti Pur, kutsal savunma sırasında askerlere sine vurdururken (Farsnews, 2012).

Meddahlarca hakkın batıl ile olan mücadelesi şeklinde okunan mersiyelerle hamasi duyguların kabartılması ve motivasyonun sağlanması hedeflenmiştir. Öyle ki Kerbela şehitleriyle benzerlik kurulması açısından savaş sırasında şehit olanlar şehitlik durumuna göre nitelendirilmekteydi. Genç yaşta şehit olanlar Kasım'a, elleri kesilerek şehit olanlar Ebulfazl'a ve başları kesilerek şehit olanlar Hz. Hüseyin'e benzetilmiştir (Sengri, 2002, s. 55). Kerbela paradigmasının Irak üzerinde kullanılmasında, ülkenin konumu ile Hz. Hüseyin'in Yezid ile savaşındaki gerçek alan olması da etkili olmuştur (Dabashi, 2005, s. 97).

1988 yılında yapılan ateşkes sonrası savaş bitse de mersiye kültürüyle teşviklendirilen askerlerin “Hz. Hüseyin vazgeçmedi ve şehit oldu. Bizler silahsız dahi kalsak savaşmaya hazırız.” gibi söylemlerinden ve savaşın durdurulması nedeniyle Haşimi Rafsancani ile Devrim Muhafızları Başkomutanı Muhsin Rezai'ye duyulan öfkeden

hareketle (Thurfjell, 2021, s. 309) mersiye geleneğinin etki alanının ne denli olabildiği görülebilmektedir.

Kontrol işlevinin daha da fark edilmesiyle Pehlevi iktidarının Şii âyinlerine yönelik kestiği teşvikler yeniden başlatılarak fazlalaştırılmıştır. Bu çerçevede liderlerin televizyonlarda ve halka açık yerlerde yas âyinlerine ve mersiyeğe önem atfettiği konuşmaları artarken meddahlığın özlük haklarının iyileştirilmesine yönelik yeni teşkilatlar da kurulmuştur. Meddahlığın bir meslek olarak sağlık özlük haklarına yönelik sorunlarına ilişkin Humeyni'nin emriyle kurulan Dabal b. Ali al-Khuzai Vakfı bunlar arasındadır (Darül Şifa ve Purkasım, 2013, s. 144). Yine yas âyinlerine bizzat katılarak desteğini gösteren Humeyni, meddahlığa verdiği öneme binaen Hacı Seyyid Kesrevi adında bir meddahı sürekli yanında tutmuş ve konuşmalarının akabinde mersiye okutmuştur (Thurfjell, 2021, s. 309). Humeyni dönemi sonrası dinî liderlik makamına geçen Ali Hamenei devrinde de teşvikler son hızıyla devam ettirilerek günümüze kadar gelmiştir. Dinî lider huzurunda yılda bir defa toplanılan Devrim Muhafızları toplantılarında meddahların özel bir yeri bulunurken seçimlerde popüler meddahların desteklediği adayların kazanma ihtimalinin arttığı kamusal bir alan da oluşmuştur. Sazman-ı Tebligat-i İslami adıyla İslami İrşat Teşkilatının 2017'deki resmî verilerine göre ülke genelinde kayıtlı 80 bin meddah ve 93 bin dinî heyet bulunmaktadır (Tasnim, 2017). Günümüzde pek çok hüseyniye ve takiyede icra edilen merasimler aynı zamanda devlet tarafından teşviklendirilen dinî heyetler eliyle de kurumsallık kazanmıştır.

1.3. KAVRAM VE RİTÜEL AÇISINDAN UYGULAMALARI

1.3.1. Muharrem, Tasua ve Aşura

Kur'an-ı Kerim'de ay ismi olarak geçmese de saldırıya uğranması haricinde savaşın haram olduğu aylar arasında söz edilerek saygı duyulması emredilen ve hicri takvimin ilk ayı olan Muharrem, Lisanü'l Arab ve İbn Düreyd'in Cemheretü'l-Luga'daki anlamıyla yasak, haram ve kutsal anlamlarına gelmektedir (Yaşaroğlu, 2020, s. 4). Bu ayda Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Muharrem ayının 10. gününde Kerbela'da öldürülmesine binaen muhtelif âyinler uygulanarak yasın hatırlatılması sağlanmaktadır.

Tasua Muharrem'in dokuzuncu günüdür. Tarihî anlatıda bugün Şimr Kerbelâ'ya ulaştıktan sonra Hüseyin'e karşı mücadele etmesi, etmemesi durumunda görevi kendisine devretmesine yönelik Yezid'in emrini Ömer b. Sa'd'a iletmiştir. Ancak Sa'd bunu reddederek görevi kendisinin ifa edeceğini belirtir. Bunun üzerine başlayan savaş hazırlıklarını gören İmam Hüseyin, Ebulfazl olarak bilinen Hz. Abbas vasıtasıyla bir günlük mühlet ister. Bu sırada Şimr, kendisi ile kardeşlerine yönelik af fermanı (ammanname) getirdiğini söyleyerek kabul etmesini ister fakat Ebulfazl teklifi geri çevirir (Belâzuri, 2021, s. 345-355). Bu hadise dolayısıyla İmam Hüseyin'e sırtını dönmeyen Ebulfazl, Tasua gününde çokça konu edilerek yiğitliği ve faziletleri mersiyelerle dile getirilmektedir.

Aşura günü ise aşr, aşir veya ısr kökünden türemiş ve Hz. Musa ile kavminin Firavun'dan kurtularak Yahudilerin oruç tutmakla mükellef olduğu gün; Hz. İbrahim'den bu yana oruç tutulan gün; Hz. Âdem'in ve Hz. Davud'un tövbesinin kabul edildiği gün; Hz. Yunus'un balığın karnından çıkarıldığı zaman; Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği gün olduğuna yönelik görüşlerin (Yavuz, 1991, s. 25) yanı sıra özellikle Şiiler tarafından dramatik biçimde tekrarlanagelen Muharrem'in 10. gününe tekabül etmesi ve özellikle de Hz. Hüseyin'in öldürülmesi sebebiyle önem atfedilerek hatırlandığı gündür.

Muharrem'in birinci gününden 10. gününe kadar uygulanan bu âyinler sadece Şiilerle sınırlı olmayıp Sünni mezhebin hâkim olduğu coğrafyada da hatırlanarak uygulanmaktadır. Şii âyinlerine konu olması ve Muharrem ayında düzenlenmesiyle 10. güne kadar bu aydaki önemli bazı olaylar şu şekilde sıralanabilir: Muharrem'in birinci günü: Medine halkı, Yezid'in halifeliğine karşı çıkarak Abdullah b. Hanzale'ye biat etti. Bunun üzerine Yezid, Müslim b. Ukbe'yi bu problemi çözmek için görevlendirdi. Medine'ye üç günlük mühlet verilmesi ardından yaşanan Harre Savaşı başladı ve Hanzale ile sekiz oğlu öldürüldü.

Muharrem'in ikinci günü: Hz. Hüseyin ve takipçileri Kerbela ovasına gelerek burada çadır kurdular. Kufe Valisi Ubeydullah tarafından görevlendirilen Hür b. Yezid, Hüseyin'in gelişini bildirdi.

Muharrem'in üçüncü günü: Mekke'ye doğru giderken Kufelilerin mektuplarıyla yönünü değiştiren Hz. Hüseyin, üçüncü gün Kufelilere cevap verdi. Rey Valisi olan Ömer b. Sa'd'a Hüseyin'in durdurulması emredildi. Bunun üzerine Sa'd Kerbela'ya geldi. Muharrem'in dördüncü ve beşinci günü: Hüseyin'in Kufe'ye gönderdiği elçi Kays b. Musahhar Ubeydullah b. Ziyad'ın emriyle öldürüldü.

Muharrem'in altıncı ve yedinci günü: Ömer b. Sa'd, Hüseyin ile görüşmesinin akabinde cevabı Ubeydullah b. Ziya'da ilettili. Aynı zamanda da Amr b. Haccac'ı görevlendirerek suyun kesilmesini sağladı.

Muharrem'in sekizinci ve dokuzuncu günü (Tasua): Kerbela'daki çadırlar kuşatıldı. Bu sırada Hz. Abbas, Sa'd'dan bir günlük süre istedi. Şimr b. Zülcevşen Kerbela'ya vardı. Hüseyin savaşın ertelenmesini istese de son hazırlıklar tamamlandı.

Muharrem'in 10. günü (Aşura): Sa'd'ın ordusu savaşı başlattı. Şimr b. Zülcevşen Hüseyin'e her taraftan saldırılmasını emretti ve Sinan b. Enes Neha'i Hüseyin'in başını kesti (diğer günler için de bk. Neishabouri, 2010).

Muaviye'nin akabinde Yezid'in bir seçim olmadan halife olması pek çok muhalif arasında gruplaşmalara sebep olmuştur. Hz. Hüseyin'in Kufe'deki destekçileri, Yezid'e karşı kendisini destekleyeceklerine dair mesajlarıyla halifelige kendisinin talip olmasını istemektedir. Bir müddet tereddüt içinde kalsa da Hüseyin bu çağrıya karşılık vermeye karar vermiştir. Bunun üzerine yaklaşık 70 kadar adamıyla Kufe'ye gider. Muharrem'in ikinci günü Kerbela ovasına gelen İmam Hüseyin, Ömer b. Sa'd'ın yanındakilerle beraber teslim olması isteğine savaşı karşılık verir. Öğleden sonraya kadar süren savaşta Hz. Hüseyin ile ailesi şehit edilir. İmamın ölümü başta bölge halkı tarafından olmak üzere büyük bir tepkiye sebep olur. Kufe halkı ölümüne karşı çıkamadıkları için

et-tevvabun (tevbe edenler) olarak bilinen hareketi oluşturmak üzere pişmanlıklarını dile getirdikleri Kerbela Hadisesi sonrası ilk yas âyinlerine uygulayarak ağlamaya ve göğüslerini dövmeye başlarlar. Zamanla imamların ve takipçilerinin evlerinde düzenlenen taziye meclisleri, sonraları yılın herhangi bir zamanında yapılmaya başlanır. Emeviler Dönemi'nde geniş halk toplantılarıyla icra edilen Muharrem törenlerinde Hz. Hüseyin'in hikâyesinin anlatıldığı makteller okunmuştur. Büveyhiler Devri'nde ise dükkânlar ve pazarların kapatılmasıyla (bk. Ayoub, 2011a) tüm topluluğun katılım gösterdiği törenlere dönüşerek günümüze kadar gelişimini sürdürmüştür.²³

1.3.2. Şam-ı Gariban ve Mum Yakmak

Garipler akşamı anlamına gelen Şam-ı Gariban, Hz. Hüseyin'in ölümü sonrası yaşanan matem günüdür. Hüseyin şehit olduğu vakit, Ömer b. Sa'd tarafından kaldıkları çadırların yağmalanarak yakılması emredilmiştir. Çadırların yakıldığını ve yedi kardeşinin birden öldürüldüğünü gören Hz. Zeynep'in feryatlar içinde ilk ağıtı yaktığı belirtilmektedir. Hüseyin'in de içinde olduğu yetmiş iki kişinin başı ve cesetleri Şimr vasıtasıyla Ubeydullah b. Ziyad'a gönderilir. Bu gece Ömer b. Sa'd ise Kerbela'da kalır ve geride kalan ölüleri defnederek diğer esirleri Kufe'ye götürür. Olaydan sonra kimse tarafından teselli edilmeyen ve yalnız bırakılan Hz. Zeynep için sonraları Şam-ı Gariban günü anılan vakitte yalnız olmadığını hatırlatmak ve onu teselli etmek adına matemler düzenlenmekte ve mersiyeleler okunmaktadır. Bugün diğer matemlerden farklı olarak ışıklar yerine mumlar yakılır. Düzenlenen törenlerde gece, mumların yanı sıra temsili çadırların yakılmasıyla aydınlatılır (Mohsenzadeh, 2012, s. 159; bk. Belâzuri, 2021; Qumi, 2022, s. 485).

Bununla beraber insanlar arasında paylaşılacak suretiyle yakılan mumlar; dileklerin yerine getirilmesi, hasta çocukların iyileştirilmesi, çocuğu olmayanlara şifa getirmesi, mumun uzun yanmasına yönelik dileklerinin gerçekleşmesi gibi halk inançlarıyla birleşerek yeni gelenek formlarının oluşmasına da neden olmuştur.

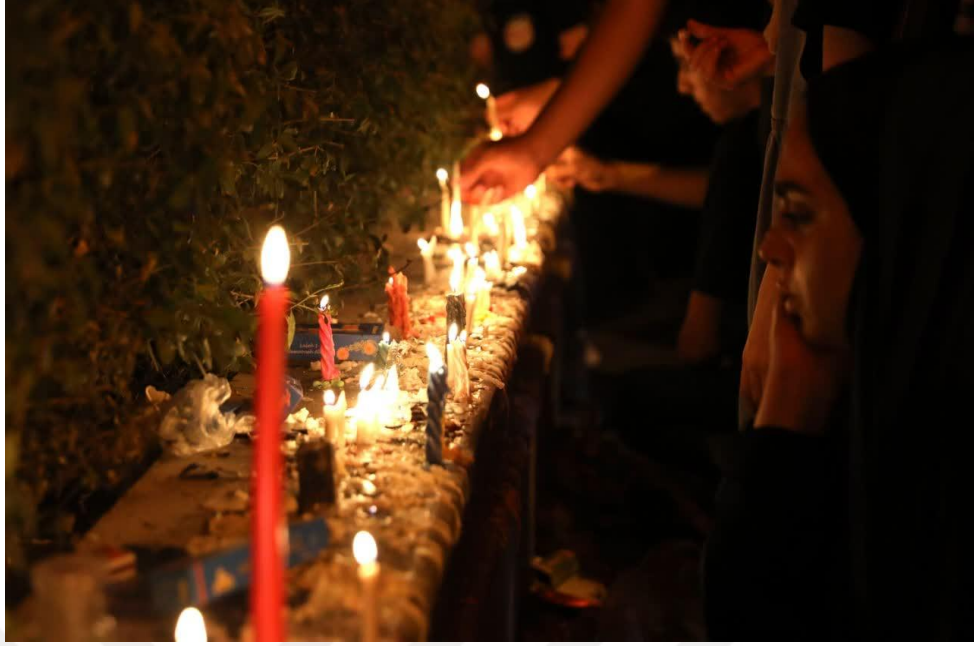
²³ Muharrem törenlerine ilişkin 10 ya da 13 gün boyunca gerçekleştirilen gelenekler ve ritler bölgeden bölgeye değişiklik gösterebildiği için bu bölümde ele alınmamıştır. Bu konuya Zencan İli üzerinden daha sonraki bölümlerde detaylıca değinilmiştir.

Görsel 15: Kerbela’da icra edilen Şam-ı Gariban törenlerinde mum yakma örneği (İqna, 2023).

Görsel 16: Zencan’da Şam-ı Gariban günü mum yakma merasimi (Hüseyniyeyi Azam, 2023).

Görsel 17: Zencan’da Şam-ı Gariban’da mumların yakıldıktan sonra paylaşılması (Hüseyiniyeyi Azam, 2023).

1.3.3. Erbain

Kelime anlamıyla 40 manasına gelen Erbain, Hz. Hüseyin’in şehadetinin gerçekleştiği Aşura gününden 40. gününe denk gelen Safer ayının 20. günün her yıl düzenli bir şekilde anıldığı anma günüdür. Hüseyin’den sonra ailesinden ve takipçilerinden sağ kalanlar Kerbela’dan Şam’a Yezid’in sarayına götürülmüş ve akabinde tekrar Kerbela’ya getirilmiştir. Bugüne önem atfedilmesindeki bir diğer sebep de Hüseyin’in kesik başının bugünde mezarına defnedilerek vücudunun tamamlandığına yönelik rivayettir (Fettal Nişaburi, 1987, s. 270). Dolayısıyla bu anma gününde Bağdat’tan Kerbela’ya, Kufe’den Kerbela’ya ya da Necef’ten Kerbela’ya veya bir şekilde gidilerek hem tarihî anlatı tekrarlanmakta hem de Kerbela’ya varılarak Erbain ziyareti gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber İran sahasında Kum ve Meşhed gibi şehirlerde taklit yoluyla ziyaretler düzenlenmekte; Isfahan, Yezd, Zencan, Erdebil, Tebriz vd. şehirlerde de Muharrem törenlerinin devamı olarak etkinlikler devam etmektedir. Pek çok hadisle desteklenen bu ziyaretlere binaen İmam Hasan Askeri ve İmam Cafer es-Sadık gibi imamlardan ziyaretnameler ve ziyaret sırasında yapılması gerekenlere yönelik tavsiyeler dile getirilmiştir. Bu ziyaretin ilk defa Hz. Peygamber’in

sahabelerinden Cabir bin Abdullah Ensari ile Atiyye el-Avfi tarafından Medine'den Kerbela'ya gelerek gerçekleştirildiği bilinmektedir. Medine'de Hz. Hüseyin'in ölümünün bildirildiği bir ses duyulması üzerine Ensari Kerbela'ya doğru yola çıkmıştır. 40. gün imamın mezarına ulaşmıştır. Ensari'nin ilk olarak Fırat Nehri'nde yıkandığı ve sonrasında beli ile omzuna kadife bir bez sardığı aktarılmaktadır. Hz. Hüseyin'in mezarı başına geldiğinde eliyle dokunacağı sırada bayılmıştır. Kendine geldiğinde ise üç kez Ya Hüseyin! diyerek geri dönen esir kafilesi ve yerel halk ile birlikte ağıt tutmaya başlamıştır (Ayoub, 2011b; Hac ve Ziyaret Araştırmaları Enstitüsü, 2015, s. 35-40; Cevahiri, 2015, s. 24-37).

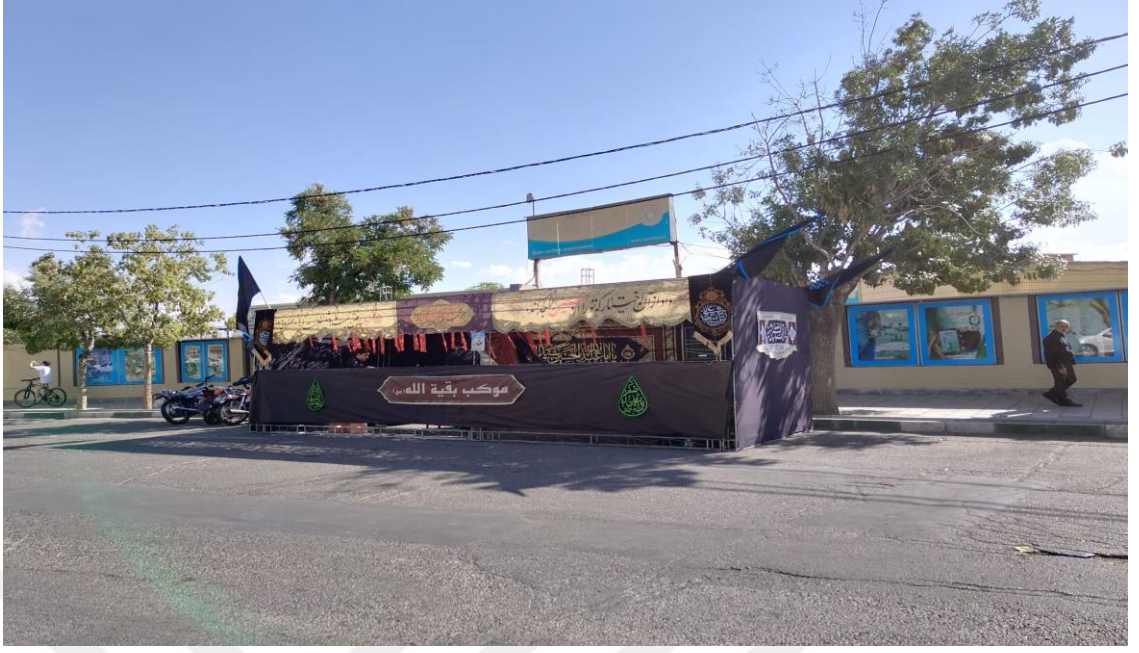
Bu ilk ziyaretten günümüze geleneğin sürdürülmesi daha geniş çaplı katılımlarla devam ettirilmiştir. Nitekim İran'ın resmî haber ajansı IRNA'ya göre tarihinin en fazla katılımcı sayısına ulaşıldığı 2015 yılında erbain merasimlerine 27 milyon insan katılırken 2023 yılı için bu sayı 22 milyon olarak hesaplanmıştır (Irna, 2015; Irna, 2023a). Erbain törenleri katılımcı sayısındaki fazlalık nedeniyle sadece Safer ayının 20. günüyle sınırlandırılmayarak Aşura gününden Erbain gününe kadarki olan 40 günlük süre boyunca devam ettirilmektedir. Ziyaret üzere yürüyüşlerin yapıldığı Erbain merasimlerinde, güzergâh boyunca çeşitli mevkibler aracılığıyla yemeklerden ve içeceklerden oluşan adaklar dağıtılarak katılımcılar teşviklendirilmekte ve Şii felsefesine ilişkin konuşmalar yapılmaktadır. Ayrıca kırmızı, yeşil, siyah bayraklar taşıyan alaylar eşliğinde doldurulan caddelerde meddahlarca okunan mersiyele sinezenliklerle cevap verilerek günün anlamı ve önemini arttırmaya yönelik matem hatırlanışı sağlanmaktadır.

Görsel 18: Meşhed’de 2023 yılı Erbain törenlerinde erkekler bölümüne ait bir kesit
(Heyderiyyun Zencan, 2023).

Görsel 19: Meşhed’de 2023 yılı Erbain törenlerinde kadınlar bölümüne ait bir kesit
(Heyderiyyun Zencan, 2023).

Görsel 20: Zencan’da Muharrem törenleri için hazırlanan bir mevkib örneği (2023).

Görsel 21: Erbain ziyareti üzerine Necef’ten Kerbela’ya gerçekleştirilen yürüyüşte küçük tezgah arabaları üzerinde meddah performansından ve yol kenarlarındaki mevkiblerden bir kare (2023).

Görsel 22: Meşhed'deki Erbain merasimlerinde görev alan Zencanlı Meddah Cevad Resuli ile elinde mersiye yazılı metniyle Gulam Rıza Eyniferd'in oğlu Meddah Hüseyin Eyniferd kürsü üstünde ve kalabalığın ortasında (Heyderiyyun Zencan, 2023).

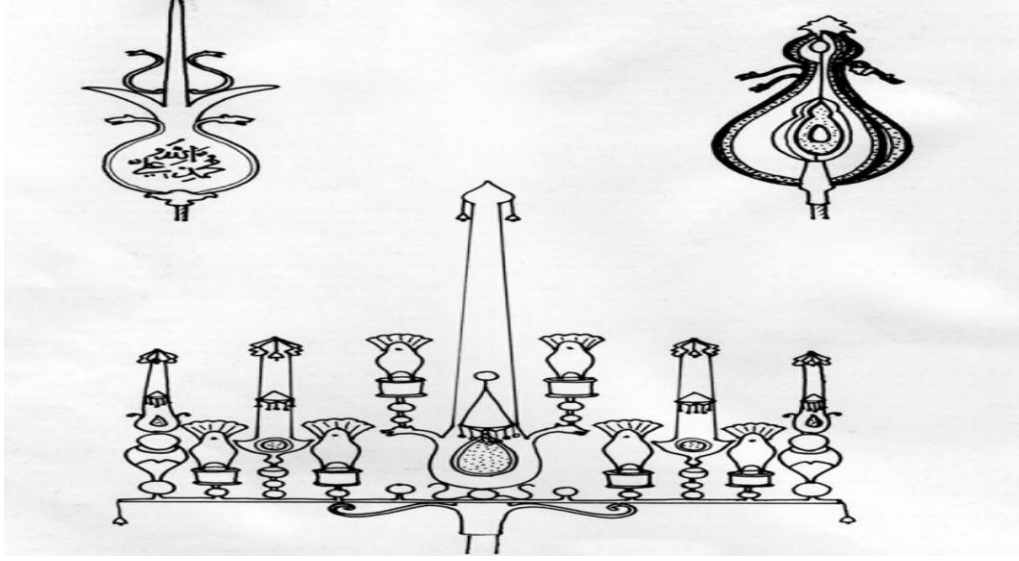
1.3.4. Alem ve Alamet

Bir işaret ya da bayrak anlamlarına gelen alemin (‘alam, ‘elâm, ‘alâ’em) çoğulu alamettir (‘alâmat). Erken dönemlerde bu kelime Farsçada nesân sancak ya da standart bayrak ve yakın zamanda ise perçem olarak kullanılmıştır. Türkçede ise bayrak ya da standarttan biraz daha büyük olarak sancak manalarında kullanılagelmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti’nde bir bölgenin ayırımında ve kontrol altında olduğunu göstermesi açısından sancaklarda alemler kullanılırdı. Bu alemler genellikle sancakların en üst kısmında yer alır ve padişahı temsil etmesi açısından değerli madenlerle süslenirdi (Pakalın, 1946, s. 47; Erdem, 1989, s. 352-354). Timur Dönemi’nde de alemlerin kullanıldığı bilinmektedir. Bir amblem ya da bir sembol olarak büyük çadırların en üstünde bulunur ve parlatılmış bakırdan bir elma ve üzerinde bir hilâl bulunan alemler uzun direklerle desteklenirdi (bk. Calmard and Allan, 2011).

Günümüz İran’da kullanılan alemlerin izleri Safevi Dönemi’ne uzanmaktadır. Türk-Moğol bozkırlarından gelen ve önceleri askerî sonraları ise sivil hayatta da kullanılmaya

başlayan kötülüğü uzaklaştırma anlamında apotropeik bir sembol olarak kullanılan tüqler ya da alemler, Moğollar sonrası Safevilerle birlikte sonraları daha çok dinî alanlarda kullanılmasına zemin oluşturmuştur. Böylece hem askerî hem de dinî işlevini sürdürerek Kerbela Hadisesi'yle temellendirilmiştir. Alemin Kerbela Hadisesi ile olan temellendirilmesi bir alemdarı (sancak taşıyıcısı) olarak Hz. Hüseyin'in kardeşi Hz. Abbas'ın (Ebulfazl) Kerbela'da sancağı taşımasından ileri gelmektedir. Fırat Nehri'nden susuzluklarını gidermek için su almaya gittiği vakitte Yezid'in askerleri tarafından öldürülen Ebulfazl'ı temsilen daha çok Muharrem törenlerinde alemlere yer verilmektedir. Ebulfazl'ın ölümü sonrası alem yere düşse de Şiiler buna sahip çıkmak adına her yıl tekrar ayağa kaldırmaktadır.

Modern sancaklar genellikle kakmacılık işiyle altın olarak kakılmış çelik perdelerden oluşmaktadır ve bu nedenle çok daha eski zamanlardan beri üretimin sürekliliğini göstermektedir. İran'daki modern Şii âyinlerinde kullanılan bir alem sancağı temelde üç parçadan oluşmaktadır: Öncelikle haça benzeyen yatay bir metal çubukla donatılmış güçlü bir asa; ikincil olarak her iki yanında metal ejderha başlarıyla çevrili merkezî asanın tepesine sabitlenmiş bir mızrak ucu bıçağı, çapraz çubuğa sabitlenmiş daha küçük mızrak ucu bıçakları genellikle merkezi olanı çevrelemektedir; son olarak ise çapraz çubuk üzerinde çeşitli metal nesneler; bunlar arasında hayvan temsilleri (aslan, güvercin, insan başlı ve balık kuyruklu kuş gibi melezler, ejder, geyik, koç, deve, horoz ve tavus kuşu vd.) cami maketleri gibi diğer metal nesneler ve mızrak uçlarından sarkan küçük çanlar yer almaktadır. Alem üzerindeki semboller çocuksuzluğu gidermek üzere doğurganlığı, hastalıkların son bulması gibi anlamların yüklendiği güç, hâkimiyet ve koruyuculuk sembolleriyle ilişkilendirilmektedir. Bununla beraber dinî niteliğin taşınması adına Kur'an'dan ayetlere yer verildiği gibi Allah, Muhammed, Ali, Hüseyin ve ailesinden isimlerin de işlendiği alemler bulunmaktadır (bk. Calmard and Allan, 2011).

Görsel 23: Soldaki görselde Allah, Muhammed ve Ali yazan temsili bir alem (Calmard and Allan, 2011).

Merasimler sırasında alaylar eşliğinde taşınan sancaklar heyetlere, mahallelere, gruplara göre farklı çeşitlerde ve türlerde olabilmektedir. Böylece alemler yoluyla grubun kimliği de ön plana çıkarılmaktadır. Halk arasında alemlere ilişkin çeşitli anlatılar dolaşmaktadır. Hemedan'da Seid Eynceferi adlı kaynak kişi, gençlik döneminde bir Mmuharrem töreninde alemdarlığa girdiğini, alemlerin çok ağır olması nedeniyle sağ, sol kanat ve orta direktten olmak üzere en az üç kişi tarafından taşınabildiğini belirttiği alemi, inancından aldığı kuvvetle tek başına taşıdığını aktarmıştır (KK-23). Bununla beraber alemlerin ağırlığı nedeniyle kalp krizi geçirerek ölen ya da ağırlığa bağlı sağlık sorunları oluşan kişiler de bulunmaktadır (bk. Tasnim, 2015).

Alemlerin ağırlığının sağlık sorunlarına neden olduğu, üstündeki ejder gibi figürlerin Çin ve Hint menşeli olduğu ve yine Hz. Hüseyin'e Kerbela'da yardım için geldiği belirtilen cin ve mezarını koruduğu söylenen aslan gibi figürler nedeniyle ulema sınıfının bir kesimi tarafından batıl olduğu görüşlerinden hareketle alemler, şimdilerde törenlerde çok fazla sergilenmemekte daha çok Tasua ve Aşura günlerinde dışarıya çıkarılmaktadır. Günümüzde Muharrem merasimlerinde sergilenen alemlerin kullanımı; İran, Pakistan, Azerbaycan, Hindistan ve Afganistan'ın yanı sıra Türkiye'de Caferiliğin yoğun olduğu Iğdır ve çevresinde de görülmektedir.

Görsel 24: Hemedan'daki Abbas-ı Košte Hüseyiniyesi'nin alem sancağı (2023).

Görsel 25: Zencan'daki Hüseyiniyeyi Azam'ın alemin. Söz konusu alemin Hüseyiniyeyi Azam'ın inşası sırasındaki kazılardan çıkarıldığı halk arasında yaygın bir inançtır (2023).

Görsel 26: Hüseyiniyeyi Azam'ın aleminin Aşura günü dışarıya çıkartılması ve sergilenmesi (Hüseyiniyeyi Azam, 2023).

Görsel 27: Zencan'daki Veli Asr Takiyesi'nin alemi (2023).

1.3.5. Alay/Deste

Muharrem törenlerinde mescitlerde, takiyelerde, hüseyniyelerde veya sokaklarda mersiyelere sine vurarak ritmik olarak eşlik eden çeşitli gruplara deste denilmektedir.

Bu desteler genellikle dinî heyetlerce oluşturulurken mahalleye, bir gruba ya da bir mescide özgü desteler de olabilmektedir. Desteler kendilerine dinî mahiyetlerini ön plana çıkarmak adına İmam Hüseyin, Abbas (Ebulfazl), Zeynep, Sakine, Ali Asgar vd. gibi önde gelen şahsiyetlerin isimlerini verirler. Bununla beraber isimlerin seçilmesi grupların da özelliğini belirleyebilmektedir. Örneğin Ali Asgar desteleri Hz. Hüseyin'in oğlu olması ve Kerbela'da öldürülmesi dolayısıyla genellikle çocuklardan oluşmaktadır. Siyah veya yeşil kıyafetler²⁴ içinde çeşitli şekillerde icralarını gerçekleştiren desteler muhtelifliğinin yanı sıra temelde alemdar, meddah, bayrakçılar, sinezenler ve grubu müzikle destekleyen enstrüman ekibinden oluşmaktadır. Alemदारlar, destenin veya bağlı olduğu heyetin ya da mescidin alemini taşımakla görevli kişilerdir. En az üç kişiden oluşan alemदारlar, destenin alacağı yol boyunca alemini taşıırken alemin ağırlığı nedeniyle yer yer değişiklik yapabilmektedirler. Şimdilerde alemler daha çok Aşura ve Tasua günlerinde çıkarıldığından alemdarlığın da işlevi azalmaya başlamıştır. Alemदारın akabinde (bu durum bazen tam tersi olabilmektedir) bazen doğrudan yürüyerek bazen de yüksekte olacak şekilde etrafı hoparlörle donatılmış bir araç vasıtasıyla grubun önünde ilerleyen meddah gelmektedir. Meddah okuduğu mersiyeyle destenin sine veya zincir ritminin yanı sıra sebkini de (ilerleyiş tarzını) belirleyebilmektedir. Ancak sokaklarda gerçekleşen törenlerde genellikle desteler karşılıklı bir biçimde iki sıra şeklinde ilerlemektedir. Meddahın ardından destelerin önünde, arkasında veya etrafında olacak şekilde bayrakçılar bulunmaktadır. Bayrakçılar, desteyi takiben üzerinde yer alan dinî sloganlı ya da dinî içerikli bayrakları taşıırken öte yandan meddahın desteye tekrarlattığı ara kısımlara da eşlik ederler. Destelerin törenlere hazırlıkları deste başı tarafından desteye metinlerin ezberletilmesiyle başlamakta akabinde ise tonlamaya dikkat edilmesi için prova tekrarlarıyla desteklenmektedir (And, 2018, s. 45).

²⁴ Siyah kıyafetler yası, yeşil renk ise Hz. Peygamber'i simgelemektedir (And, 2018, s. 44).

Görsel 28: Zencan İnkılab Meydanı çıkışı Hüseyiniyyi Azam'a bağlı bir deste (2023).

Zencan'da mersiye geleneğine yönelik yapılan alan çalışması sırasında destelerin önlerine desteyi temsil eden sembollerin veya destenin isminin yazılı olduğu çeşitli bayraklar ya da bezden afişler aracılığıyla yardım toplandığını gözlemlenmiştir. Bu yardımlar dinî heyetler vasıtasıyla törenlerin giderlerinde kullanılmaktadır.

Görsel 29: Zencan'daki törenlerde desteler için toplanan yardımlar destelere özgü perçemlere iğnelenmektedir (2023).

1.3.6. Sinezen/Zincirzen

Sinezenlik, Farsça sinezaniden gelen göğüs vurma hareketidir. Temelde Hz. Hüseyin'in şehadeti sonrası çektiği acılara katkıda bulunmak üzerine gerçekleştirilen bir tür çileyi temsil etmektedir. Arap toplumunda ölünün arkasından yüz çizme, vücuda vurmanın bir biçimi olarak göğse vurma şeklinde gelişmiş ve İslamiyet'in etkisiyle de İran'da da ifa edilmeye başlamıştır. Bir âyin olarak icrası ise Safevi Dönemi'nde gelişmiştir.²⁵ Nasıreddin Şah Dönemi'nde özellikle gelişen yas alayları etrafında ritmik müziklerle göğüs dövülmesi daha da ileriye taşınarak kadınların da daha fazla dâhil olduğu bir hâle gelmiştir. 1955 yılında Pehlevi iktidarınca Iraklı bir Şii alim olan Şeyh Hibatuddin Şehristani'nin özellikle zincir vurma üzerine fetvası nedeniyle bu âyinler yasaklansa da Devrim sonrası oluşan uygun zeminle birlikte günümüzde Muharrem törenlerinde sıklıkla uygulanmaktadır (İbn Hanbel, 1992, s. 274; bk. Mezahiri, 2016; Haydari, 2016, s. 108). Sine vurma âyini, iki veya daha fazla sütunlar şekilde dizilen desteler tarafından icra edilmektedir.²⁶ Sıralama genellikle karma olurken en önde özellikle İran-İrak Savaşı gazilerinin olduğu ve akabinde orta yaşlıların, sonda ise gençlerin geldiği sıralar da mevcuttur. Meddahın okuduğu mersiyelelere eşlik edecek şekilde sinezenler ritme göre göğse, omuza veya başa vurmaktadır. Bununla beraber zincirzenliğin sinezenlikten farkı ise bu icranın zincirle gerçekleşmesi ve sırta vurulması biçiminde olmasıdır.

Sinezenlik ve zincirzenlik vuruş biçimlerine göre farklılıklar arz etmektedir. Temelde dört şekilde icra edilebilen vuruş biçimlerinden ilki: Vahid adı verilen yavaş ritimli vuruştur. Bu biçimde, vuruşlar birkaç saniyelik aralıklarla yapılırken meddahın mersiyeyi okuduğu kısımlardaki ara boşluklarda sesin net bir şekilde duyulması açısından güçlü bir şekilde vurulmaktadır.

Ağır vurma olarak adlandırılan bir diğer şekil, aradaki saniye farkının indirilerek birer saniye arayla vurulmasıdır. Şur olarak adlandırılan üçüncü biçim, aralarındaki zaman boşluğu son derece sınırlandırılarak art arda gerçekleştirilmektedir.

²⁵ Safevi Dönemi'nde ülkeyi ziyaret eden seyyahların notlarında sinezenliğe veya zincirzenliğe ilişkin çok fazla bilgi bulunmaktadır. Detaylı bilgi için "Tarihî Gelişim" başlığı altındaki dönemlere bakınız.

²⁶ Halk arasında sinezenliğin Türk ya da Fars sebklerinde ayrımları bulunmaktadır. Bu konuya ileriki bölümlerde değinilmiştir.

Son olarak ikili, üçlü veya dörtlü vuruşlar bulunmaktadır. Yine art arda olacak şekilde iki, üç ya da dörtlü vuruşlar yapılırken her vuruş sonrası geçilen diğer aşamada kısa ara boşluklar bulunmaktadır (Mezahiri, 2016, s. 296-298).

Vuruş âyinleri arasında kama ve çivili zincirler ile vücuda vurma biçimleri de vardır. Ancak vücutta ciddi izler bırakan bu vuruş şekilleri, dış basında olumsuz intiba bırakarak Muharrem âyinlerinin sorgulanması, ülkeye giren yabancı turist sayısında azalmaya sebep olacağı ve başta Dinî Lider Ali Hamenei'nin²⁷ yanı sıra ulema sınıfından bazı kişilerce de eleştirilmesi nedeniyle halka açık alanlarda oldukça azaltılsa da bazı şehirlerde ve özel mekânlarda gerçekleştirilen törenlerde devam ettirilmektedir. Halkın fazlasıyla katılım gösterdiği Tasua ve Aşura günlerinde sinezenlik ya da zincirzenlik için ikili sütun sıraları oluşturulamaması nedeniyle icralar, büyük halkalar biçiminde gerçekleştirilmektedir.

Görsel 30: Tasua günü Zencan'da icra edilen törenlerde üçlü vuruş biçiminde zincirzenlik yapan bir deste grubu (2023).

²⁷ Hamenei, 2004 yılında Uzmanlar Meclisi toplantısında yaptığı konuşmada kamazenlik ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir. “Bizim düşüncemize göre kamazeni kesin bir şeriat ihlaliydi ve hâlâ da öyledir. Neden bazı yerlerde bu konularda hurafeler var? Bunlar saf batıl inançlar değil, en azından günümüz dünyasında, günümüz küresel kültüründe, evlerimizde, gençlerimizde, kızlarımızda, oğlanlarımızda yaygın olan rasyonellikler içerisinde. Bu durum uygunsuz bir reaksiyona neden olacaktır. Bunlar dünyanın neyi sevip neyi sevmediğini söylememiz gereken şeriat görüşlerinden değildir” (Keyhan, 2016, s. 8).

Görsel 31: Hüseyniyeyi Azam avlusunda ortada meddahın yönlendirmesiyle halka şeklinde icra edilen sine vurma âyini (Hüseyniyeyi Azam, 2023).

Görsel 32: Aşura gününde Zencan İnkılab Meydanı'nda toplanan halk ve kalabalığa rağmen dar alanda iki sütunda, ancak geniş alanda halka biçiminde gerçekleştirilmeye çalışılan sine vurma âyini (Hüseyniyeyi Azam, 2023).

1.3.7. Bebek Buluşmaları Âyini (Şir Haregan-ı Hüseyni)

Mersiye geleneğini teşviklendirme adına yeni üretilmiş bir âyin olarak Şir Haregan ilk defa 2002 yılında Tahran'da gerçekleştirilmiştir. Muharrem ayının ilk cuma gününde eş

zamanlı olarak hüseyniyelerde ve takiyelerde buluŖan anneler, çocuklarını da getirerek yas törenini icra etmektedir. Kerbela Hadisesi'nde Ŗehit düŖen çocuklar anısına düzenlenen bu törende kadınlar, Muharrem törenlerinde kullanılan malzeme dükkânlarına günler öncesinden giderek çocukları ve kendileri için kıyafetleri seçmektedir. Bebekleriyle beraber yeŖil eŖarplar, elbiseler ve kafa bantları takan kadınlar, Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki bebeği Ali Asgar için yas tutarak sembolik beŖiklerini de mescitlere getirirler. Bebeklerin baŖlarındaki kafa bantlarında Ali Asgar yazıları bulunmaktadır. Böylece süt çağında Kerbela'da öldürölen Ali Asgar'ın yası tutulurken aynı zamanda İmam Zaman olarak addedilen mehdinin de tekrar dirilerek bunun hesabının sorulması için adaklar verilmektedir (Ali-Asghar, t.y.).

Âyin sırasında kadınlar, kucaklarındaki çocuklarla mecliste bulunan meddahın mersiye konulu lalaylarına eŖlik ederken bir yandan da “Ben, annem, babam ve çocuğum/çocuklarım sana feda olsun ey Ebu Abdullah” nidalarıyla çocuklarının ileride iyi bir asker olacaklarına dair yeminler etmektedir. Ebu Abdullah (Eba Abdullah), İmam Hüseyin ve İmam Caferi Sadık'ın künyesidir. Böylece Hüseyin'in ölen bebeğinin yasıyla kadınlar çocuklarını bu uğurda feda edebileceklerini dile getirmektedir. Törenin sonlarına doğru yapılan bu adak okumasında okunan yemin metinlerden biri de Ŗu Ŗekildedir: Ey zamanın sahibi, yükselmene yardımcı olmak için çocuğumu adak olarak sana sunuyorum. Onu yakınınızda bulunması için seçin ve koruyun. Ya Hüseyin! Ya Ali Asgar! Bununla birlikte hasta veya felçli çocuklar da bu âyine getirilerek edilen dualarla Ŗifa bulacağı inancı bulunmaktadır. İnancın etkisinin arttırılması adına söz konusu çocuklar meddahların icralarını gerçekleŖtirdięi sıralarda kucaklarına verilmektedir. Bu âyin günümüzde İran, Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Suriye, Lübnan, Kanada, Amerika, Almanya, Türkiye, Danimarka, Fransa, Avustralya, İsveç ve Tayland gibi dünyanın farklı ölkelerinde düzenlenmektedir (Abadis Dictionary, t.y.b).

Görsel 33: Hüseyiniyeyi Azam'da Şir Haregan Âyini (Hüseyiniyeyi Azam, 2023).

Görsel 34: Şir Haregan töreninde kucığında bir çocuk ile Meddah Mehdi Resuli (Hüseyiniyeyi Azam, 2023).

Görsel 35: Şir Haregan törenlerinde Ali Asgar'ı sembolize etmesi için hazırlanmış bir bebek beşiği (Bahiral, 2019).

1.3.8. Kırk Bir Minber

Kırk Minberi, Kırk Minbaran, Yedi Minber²⁸, Mum Işığı ve Mum Aydınlatması gibi isimlerle de bilinen (Mezahiri, 2016, s. 171) ve İran'ın bazı bölgelerinde Tasua günü ve Aşura gecesini düzenlenen Kırk Bir Minber, yas âyinleri olarak icra edilen törenler arasındadır. Geleneğin tarihî dayanağı Kaçar Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Nitekim Kaçar devlet adamlarından Muhammed Hasan Han günlüğünde bu etkinliğe katıldığından bahsetmiştir (Etemad el-Sultaneh, 1971, s. 203).

İran'ın birçok şehrinde düzenlenmesi aynı zamanda da geleneğin bölgesel olarak farklı sahnelenmesine neden olmuştur ancak temel ilerleyiş genelde aynıdır. Tasua gününden önce kürsülerin konacağı yerler belirlenmekte; mumlar, kandiller ve nezir üzerine hazırlanan çikolatalar hazırlanmaktadır. Törene katılanlar önceden belirlenmiş yerlere yerleştirilen kürsüleri gezerek her birinde mum yakar ve nezir için getirdikleri yiyecekleri veya hediyeleri bırakırlar. Kürsü sorumluları olarak belirlenen kişiler ise katılımcılara şerbet, çay gibi ikramlarda bulunurlar. Geleneğe adını veren kırk bir

²⁸ Yeni Minber adı, bazı kişilerin kırk minberde mum yakmak yerine yalınayaklarla yedi türbeye giderek buralarda mum yakmasından gelmektedir. 40 bölgeyi dolaşamayacak durumda olmaları sebebiyle bunu daha çok yaşlılar tercih etmektedir (Taraş, 2013).

minberin temelinde, Kerbela'daki tutsakların akşama kadar kırk eve götürüldüğü, kırk birin ise Kerbela'yı simgelediği düşüncesi bulunmaktadır. Bu nedenle birinci minberden otuz dokuzuncu minbere kadar mum yakılırken kırkinci minberde mumun yakılmasıyla âyin tamamlanmaktadır. Bununla beraber formel bir sayı olarak 40'ın kullanımına bağlı olarak farklı nesnelerin kullanımına da yer verilmektedir. Örneğin bazı törenlerde kırk minberin bulunduğu noktalara 40 kandil, 40 hurma ve bir miktar pirinç konulmakta ve katılımcılar, bunların her biri için birer mum yakmakta, hurma çekirdeği bırakmakta ve bir avuç pirinç alarak ihtiyaçları için dua etmektedir. Söz konusu geleneğin yas âyinleri altında bir tür dilek âyinine dönüştüğü görülmektedir. Nitekim her mum yakıldıktan sonra salavat getirilmekle birlikte özellikle yüzlerini de örterek katılan kadınlar tarafından çıplak ayakla ve konuşulmadan tamamlandığında ibadetlerinin ve isteklerinin kabul olmayacağı düşünülmektedir (Taraş, 2013; Tabatabaei and Raei, 2021, s. 172-175).

Görsel 36: Kırk Bir Minber töreninde evlerinin önüne kürsü koyarak katılımcıları karşılayan bir aile (Mehrnews, 2018a).

Görsel 37: Kırk Bir Minber âyinine boş tabak uzatarak pirinçlerin konulmasını ve sol taraftaki kutuyla yardım toplanmasını sağlayan bir katılımcı (Mehrnews, 2018a).

Görsel 38: Kürsü noktası seçilen bir duvar ve yakılan mumlar (Mehrnews, 2018a).

1.3.9. Kasım Otağı

Hız. Hasan'ın oğlu Kasım, Hız. Hüseyin ile beraber genç yaşta Kербela'da şehit edilmesi nedeniyle yas törenlerinde çeşitli âyinlerle sıklıkla anılmaktadır. Bu âyinlerden en çok sergilenen ise Kasım'ın evlenmeden ölmesi nedeniyle düğününün temsilen gerçekleştiği Kasım Otağı âyini'dir. Bu âyinin Afşar Dönemi'nde dahi uygulandığı

bilinmektedir. Öyle ki 1786 yılında bölgeye bir tur seyahatine katılarak söz konusu âyini gözlemleme fırsatı bulan William Francklin, genç yaşta şehit edilen Kasım için “Kasım Düşünü” adında uygulamaların yapıldığını, bir otağın kurularak Kasım’ın gelin ile vedalaşmasının sergilendiğini belirtmektedir. Francklin ayrıca gelini temsil eden kişinin bir erkek çocuğu olduğunu da not düşmektedir (Francklin, 1790, s. 245-252).

Fuzuli’nin Hadikatü’s Süeda’sında aktarıldığı üzere Hz. Hüseyin’in kızıyla evlendirmek istediği Kasım, düşman askerlerinden “benimle dövüşecek var mı?” diye seslenilmesi üzerine “benim evlenmemin vadesi kıyamete kalmıştır” cevabıyla gelinle vedalaşır. Meydana geldiğinde belirli bir süre savaşmasının ardından Yezid’in askerleri tarafından öldürülür. Bunun üzerine her yıl düzenlenen Muharrem törenlerinde “Kasım Otağı” adıyla dört sopa destekli ve siyahlarla örtülen bir evlilik odası kurularak sembolik de olsa evliliğinin kutlanması sağlanmaktadır. Bu odalar âyin alanlarında birden fazla kurulabilmektedir. Törenlerin başlamasından önce hazırlanan otağ, cami içerisinde uygun bir yerde ya da bir evde korunmaktadır. Bu sembolik otağ “kırmızı elma, kırmızı kumaşlar, ayna motifleri” ile süslenerek ve sırtlarda taşınarak alana getirilmektedir. Alana getirildikten sonra otağın altından üç defa geçilerek sağından ise dönülmek suretiyle dileklerde bulunulur. Ritüelin icrası sırasında içinden geçen ve etrafından dolaşan kişiler gönüllerinden kopan bir miktarda hayırda bulunurlar. Türkiye’de özellikle Kars, Iğdır bölgelerindeki icrasının gerçekleşmesine benzer olarak İran Türklerinde de hazırlığı rengârenk bezlerin adak olarak bağlanması, sırtlarda taşınması, Ali Asgar için bir bebek beşiğinin hazırlanması ve beşiğin sağından geçilmek suretiyle altından üç defa geçilmesiyle ifa edilmektedir (Üzüm, 2010, s. 140-141; Öncül, 2016, s.172-175; Bekbabayi ve Başar, 2020, s. 116, 117).

İcra, ülke içinde bölgesel farklılıkların dâhil olduğu farklı günlerde ve şekillerde gerçekleştirilmektedir. Örneğin İlam’da, Muharrem ayının yedinci gününde düzenlenen törenlerde evli olmayan bir kız gelinlik (yeşil elbise ve beyaz şapka) giyerek ve elinde yanan iki mum tutar. Meydanın ortasına çiçek, tütsü, kına ve yanan mumla dolu bir tepsi konur ve makyajlı gelin de meydanın köşesine yerleştirilir. Bir kadın, Kur’an’dan bazı ayetleri birkaç kez tekrarladıktan sonra Kasım’ın şehadetinin alameti olan kana bulanmış bir kefeni meydanın ortasına getirir. Akabinde sembolik mutluluk

durumundan çıkılarak gelinin başına siyah bir duvak atılır. Yaklaşık iki saat süren bu tören sonunda kutsama işareti olarak yas tutanlara tepsideki kına dağıtılır. Bununla birlikte bu tören sadece Muharrem ayı ile sınırlı tutulmaz. Bazı nikâh törenlerinde gelin ve damadın nikâhı kıyılırken aynı zamanda sembolik olarak Kasım'ın da nikâhı kıyılmaktadır. Huzistan'a bağlı Mahşehr'de Kasım'ın düğün töreni Muharrem'in dokuzuncu gününde gecesı yapılmaktadır. Bu günün gecesinde damatların bir tepsiye mevsim meyveleri, kuşburnu, nergis, bitkiler ve bir miktar kına koyup, içinde çok sayıda mum yakıp tören alanına getirmeleri adet olarak kabul edilmektedir. Akabinde ahund, Kasım'ın düğün hikâyesini anlatırken gençler tepsilerini yerleştirir, meclise girer ve kalabalığın arasında dolaşırlar. Hürmüzgan'a bağlı Kiş'te yine Muharrem'in dokuzuncu gününde yapılan törenlerde, mahalle sakinleri tarafından içinde büyük bir miktar kına, bir cam vazo, bir vazo, üzerlik, şekerler ve fesleğenler bulunan kına bantları için özel bir tepsi hazırlar ve tepsinin içindeki tabakları alçıyla dibine yapıştırılır. Tören günü yas tutanlar, göğsüne vurup mersiyeler okuduktan sonra tepsiyi hazırlayan kişinin evine giderler. Törenin sonunda nezir olarak adanan tatlılar ve şifalı olduğu düşünülen kınalar halka dağıtılır. Kum'da otağı süslemek için kristal vazolar, ayna parçaları ve kavanozlar kullanılır. Bazen içine üç-dört yaşlarında bir çocuk da konulur ve bir kişi tarafından bu çocuk boyuna alınarak taşınır (Zamir, 2000, s. 193-194; Mukhtarpour, 2003, s. 143-144; Kayseri, 2012, s. 150-151; Rafgoran, 2019).

Görsel 39: Buşehr'de Ali Asgar beşiğiyle icra edilen bir Kasım Düğünü âyini (Irna, 2023b).

Görsel 40: Ahvaz’da hazırlanmış bir Kasım Otağı (Farsnews, 2020).

1.3.10. Tas Yerleştirme (Teşt Gozari)

İran Türklerine özel olan “Tas Yerleştirme” âyini, başta Erdebil’de olmak üzere Zencan, Hemedan, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Kazvin, Mazenderan, Gilan, Tahran vd. bazı şehirlerde yapılmaktadır. Her yıl Muharrem ayının hemen başlangıcından önce Zilhicce ayının 27’si ila 30’u arasında yapılan bu âyin, 2019 Kasım ayında manevi miras listesine dâhil edilmiştir. Geleneğin temel aldığı tarihî anlatı, Hz. Hüseyin’in Kerbela’ya doğru gerçekleştirdiği harekete dayanmaktadır. Nitekim Mekke’ye doğru yola çıkan Hüseyin, Zilhicce ayının başlarında birkaç yerde konakladıktan sonra Kerbela’ya gelir. Hz. Hüseyin tarafından Zebalah bölgesine gönderilen bir asker etrafı ağaçlarla çevrili bir orman gördüğünü söylemesi üzerine Hüseyin bunun orman değil bir ordu olduğunu anlar. Hür b. Yezid’in ordusu, Hüseyin’in kervanının yanına varınca askerleri için su ister. Bunun üzerine Hüseyin, kervanın yanında bulunan tasların yere koyulmasını ve kaplardaki suyun boşaltılmasını böylece hem ashabının hem de askerlerin o sudan içebilmesini sağlayarak atların dahi içmesi için taslara su doldurulmasını emreder (Safari, 1991, s. 129-130). Böylece sonraları bu anlatının sembolik olarak tekrarlanacağı bir âyinin kaynak alınacağı zemin oluşmuştur.

Geleneğin uygulanmasında bağı kalınan temel icra biçimi, birkaç gün önceden yuvarlak ve bronz veya bakırdan yapılan tasların hazırlanmasıyla başlamaktadır. Merasim günü mahallelerce farklılık gösteren katılımcılar, en önde saygın olarak görülen aksakallı, akpürçekliler sonrasında ya Ebulfazl nidalarıyla ve zincirlerle sinelerine ve sırtlarına vurarak ilerleyen desteler ve akabinde diğer insanlar olarak bir diziliş biçiminde tasların koyulacağı camiye veya hüseyniyeye doğru ilerlemeye başlarlar. Söz konusu noktaya gelindiğinde taşı taşıyan gruplar birkaç defa caminin ya da hüseyniyenin etrafında dolaşırken mersiyeler okunur ve akabinde özel bölümlere tasların içi su doldurularak yerleştirilir. Bununla beraber tasların üzerine koyulan tahtalara mumlar yerleştirilir. Güneşin batmasıyla birlikte mumlar yakılır ve bir sıra hâlinde tasların yanlarında hizalanan katılımcıların her biri metal kâsedan sakkalara²⁹ bereket olarak birer yudum su içererek Fatiha ve farklı dualar okurlar. Duayı okuyanlar genellikle bölge halkı tarafından tanınan ve saygı duyulan kişilerden seçilmektedir. Hüseyniyelerin ve mescitlerin haricinde birçok evde de tas yerleştirme töreni gerçekleştirilirken bu taslar Safer ayının sonuna kadar hane halkınca özel odalarda muhafaza edilmektedir (Muhaddesi, 1997, s. 273; Mezahiri, 2016, s. 329; Mohammadpour ve Shahizadeh, 2019, s. 133).

Su dolu tasların yerleştirilmesi; Fırat Nehri'nden hareketle suyu, Hz. Hüseyin'in düşman da olsa yardım eli uzatmasını ve buna bağlı matemi sembolize etmektedir. Bu çerçevede İran'daki Türk bölgelerinin birçoğunda gerçekleştirilen söz konusu âyin, temelde aynı sırayı takip etmekle birlikte sadece yapılış günü açısından farklılık arz edebilmektedir. Örneğin Erdebil'de Zilhicce'nin 27'sinde yapılırken Zencan'da Zilhicce'nin son cuma günü gerçekleştirilmektedir. Tas yerleştirme âyini Safeviler Dönemi'nden bu yana uygulanmaktadır. Buna kaynaklık etmesi açısından Safevi hanlarından Şah Abbas Dönemi'nden kalan iç kısmı ve kenarı bitki ve balık motifleriyle oyulmuş bir su tasında "Hz. Abbas'a ithaf 1038" ibaresi bulunmaktadır. Bu tas hâlihazırda Erdebil'in Bıçakçılar Çarşısı olarak da bilinen Ulu Cami'de (Mescid-i Azam ya da Jame Cami'de) sergilenmektedir. Dolayısıyla geleneğin ilk çıkış yeri olarak

²⁹ Kâseyle su dağıtan kişi anlamına gelen sakkalar, saki ile ilişkilendirilmektedir. Baki'nin Divanı'nıda da bazı beyitlerde söz konusu anlamıyla kullanılması buna örnektir (bk. Ekici, 2017, s. 56).

Erdebil gösterilmekle birlikte diğer bölgelere zamanla yayıldığı düşünülmektedir (Mezahiri, 2016, s. 330).

Görsel 41: Erdebil Ulu Cami’de gerçekleştirilen bir tas yerleştirme (Kolbehkhabar, 2023).

Görsel 42: Taslara su doldurulurken yerleştirileceği bölgeye ellerde taşındığını gösteren bir kare (Iribnews, 2019).

1.3.11. Nahl Gezdirmek (Nakhl Gardani)/ Gel Mali/ Meşale Gezdirmek (Meş'al Gardani) ve Halı Yıkama (Kalisuyan)

İran’da mersiye geleneği etrafında Türk bölgelerinden farklı olarak gerçekleştirilen farklı ritüeller de mevcuttur. Bunlardan biri olarak Nahl Gardani ritüeli, Yezd’de

düzenlenmesiyle ünlüdür. Hz. Hüseyin'in sembolik tabutu Muharrem ayının 10. gününde Nahl adı verilen ahşaptan yapı ile taşınır. Nahl, ağaç yaprağına benzeyen ahşap bir yapıdır. Üçgen çatılı bir odayı andıran nahl, çoğunlukla siyah kumaşla kaplıdır. Bu ahşap yapı, bayraklar, aynalar, kılıçlar, hançerler ve farklı dinî sembollerle süslenir. Süslemedeki bu silahlar, Hz. Hüseyin'i yaralamak ve öldürmek üzere kullanılan silahları temsil etmektedir (Chelkowski, 2008). Amir Chakhmaq Meydanı'na getirilen nahl ahşapı, desteler eşliğinde mersiyeler okunarak ve sinelere vurularak hüseyniyeye götürülür. Hüseyniyeye varıldığında nahlı taşıyan desteler birden hızlanarak dönmeye başlar ve dört, beş turun ardından Nahl yere koyulur. UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil edilmiş olan bu geleneği (Adele ve Samanyan, 2017, s. 105-110) Ali Bölükbaşı, çöl kültürünün ve şehirlerin bir parçası olarak addetmekte ve Yezd, Teft (Yezd), Nain (Isfahan), Abyaneh (Isfahan), Kaşan (Isfahan), Meybod (Yezd), Simnan, Zavare (Isfahan) ve çevre yerleşim yerlerinde yaygın olduğunu belirtmektedir (Bölükbaşı, 2010, s. 57). Chelkowski (2008) ise söz konusu ritüeli İran'ın büyük orta çölünün Simnan ve Damğan'dan (Simnan), Kum, Kaşan, Khor, Biyabank, Zavare, Ardistan ve Nain'e kadar olan bölgeyle ilişkilendirmektedir.

Görsel 43: Yezd'de düzenlenen Nahl Gardani âyininde destelerin omuzlarında taşınan bir Nahl (Mehrnews, 2018b).

Muharrem ayının Aşura gününde İran'ın batı illeri, Zagros bölgesi ve özellikle Loristan'da icra edilen bir başka âyin de Gel Mali'dir. Tarihsel olarak Siyavuş'un ölümü üzerine tutulan yas merasiminde uygulandığı görüşlerine dayandırılmaktadır. Hamama gidilip temizlenilmesiyle başlayan bu âyinde, Abbas tıraşı adı verilen bir biçimde saçlar ve sakallar tıraşlanır. Mevsimin soğuk veya yağmur gibi hava olaylarında sorun yaşanmaması adına yakılmak üzere odun toplanır. Buna bağlı olarak odun istenilen evlerden nezir dilekleri karşılığında odunlar verilir. Sonrasında kilden özel bir tür yumuşak toprak hazırlanarak mescitlerin ve hüseyniyelerin önünde kurulmuş olan kare alanlara dökülür. Aşura günü bu toprak karıştırılır ve çamur elde edilir. Bununla beraber gül suyu ve çiçekler tören alanına getirilir. Aşura sabahı "Çamari" adı verilen kişiler hüzünlü bir tonda insanları mateme davet eder. Çamari aynı zamanda ölüm üzerine yas tutmak için çalınan hüzünlü ses anlamına da gelmektedir. Akabinde katılımcılar yüzlerine ve vücutlarına bu çamurları sürer veya doğrudan yerdeki kare alanlarına girerek çamura bulanırlar. Vücuda çamur sürülmesi ve çiçeklerin yas merasimlerinde kullanılması, Loristan bölgesinde normal cenaze zamanlarında da uygulanan pratiklerdir. Muharrem törenlerindeki yapıya bağlı olarak meddahların gelmesi ve mersiyelerin okunarak sinezenlik icrasının gerçekleştirilmesiyle ritüel sona erer (Musavi Esadzadeh, 2020, s. 95-100).

Görsel 44: Hürremabad'da düzenlenen Gel Mali ritüelinden bir kare (Shojaei, 2021).

İran'ın orta bölgelerinde olmak üzere daha çok Araplarda gözlemlenen ve meşalelerin yakılarak performansların gerçekleştirildiği ritüellerden bir diğeri ise Meş'al Gardani ritüelidir. Meş'al Gardani ritüelinde, geleneksel alemlere benzer şekilde sıralı meşaleler yakılarak halka açık meydanlarda sergilenmektedir. Hz. Hüseyin'in ve takipçilerinin Kerbela'da çadırlarının yakılmasında kullanılan meşaleleri sembolize etmesi açısından bu harekete; trampet, davul ve ziller eşlik ederken meddahlar eşliğinde okunan mersiyelerle birlikte birden fazla kişi tarafından taşınan meşaleler bazen döndürülerek yuvarlak ateş halkaları biçiminde sergilenmektedir (Mezahiri, 2016, s. 450-451).

Görsel 45: Meşalelerin döndürülerek yuvarlak ateş halkaları biçiminin verildiği bir fotoğraf (Shayan Mehrabi Arşivi, 2022).

Mersiye geleneği etrafında gerçekleştirilen muhtelif ritüeller arasında bulunan ve 2012 yılında UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'ne dâhil edilen (ICHHTO, 2012) Kalisuyan ritüeli de icrası yönünden dikkat çekicidir. Bir tür halı yıkama ritüeli olan Kalisuyan, İснаaşариye fırkasının beşinci imamı olan Sultan Ali b. Muhammed Bakır'ın ölümünün Hz. Hüseyin'in ölümüne benzetilmesinden ve imamzadesinin (türbesinin) İran mitolojisindeki yağmur tanrısı Tiştar'ın mezarıyla aynı yerde bulunduğu düşüncesinden ilham alınmıştır. Tiştar kuraklık iblisi olarak bilinen Abush ile savaş hâlinindedir. Zerdüş inancının tanrısı Ahura Mazda'nın yanına giderek başarısızlığının insanların kendisine kurban sunmayıp dua etmemesinden kaynaklandığını söyleyince Ahura Mazda kendisine kurban sunarak ona at, deve, on dağ ve on nehirin gücüne kavuşması için üflemiştir. Bunun üzerine tekrar Abush ile savaşa

girerek kazanınca tarlalara ve meralara su rahat bir şekilde girebilmiştir (Hinnells, 2008, s. 36-38). İslam öncesi anlatıda su sembolizmi Tiştar'dan alınsa da Muharrem merasimleriyle bağdaştırılmasında en önemli role sahip olan Sultan Ali b. Muhammed Bakır ile ilişkilendirilmesi ise dinî rehberlik üzerine gittiği Kaşan'da dönemin Kaşan bölgesinin lideri Zarin Kashfer'in emriyle öldürülmesinden ileri gelmektedir. Muhammed Bakır, Kaşan'a vardığında Fin Kaşan Ulu Cami'ni rehberliğini yaymada bir üs olarak seçer. Bazı dönemler havanın sıcak olması nedeniyle Meşhed'in Ardehal ve Kum'un Khave bölgelerinde de bulunur. Ancak halk tarafından sevilmesiyle önemli bir konuma ulaştığında dikkatleri üzerine çeker. Kum ve Kaşan valilerinin hakkında ölüm emri çıkarması üzerine Bakır, Kaşan'da yaşayan Fin ve Çihil Herasan ile Kum'daki Khave halkına durumu anlatır. Ancak buradaki halklar Ardehal'da gerçekleşen savaşa zamanında yetişemeyince kafası kesilmek suretiyle Bakır öldürülür. Bölgeye gelen bu halklar, Bakır'ın cesedini bir halıya sararak Bari Karsaf'da bulunan bir nehrin yanına getirirler. Burada Bakır'ın naaşı yıkanarak defnedilir (Mazdapour, 2008, s. 206-208). Bu nedenle ölümü Hz. Hüseyin'in Kerbela'daki şehadetine benzetilerek her yıl büyük katılımlarla anılmaya başlanır.

Her yıl düzenli bir şekilde Fin, Çihil Herasan ve Khave halklarınca Meşhed'de icra edilen bu ritüelde öncelikle törende kullanılmak üzere özel halılar dokunmaktadır. Halının dokunması görevi sadece Fin halkı tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunun sebebi Sultan Ali b. Muhammed Bakır'ın naaşı bölgeye ilk ulaşan Fin halkı tarafından görülmesidir. Akabinde halka, ritüelin gerçekleştirileceği zaman bildirilir. Bu duyuru çarçi vasıtasıyla yapılmaktadır. Kodeks Kumanikus'ta da geçtiği üzere Moğolca jarçi kelimesinden gelen çarçi, temelde avazı çıktığı kadar bağırarak duyurularda bulunan kişi anlamına gelmektedir. Bununla beraber Farsça kaynaklarda Timur Dönemi'nde çağırmaq, emretmek anlamlarında kullanıldığı da belirtilmektedir (Melville, 2008, s. 580-581; Gözcü, 2019, s. 139).

Bu ritüelde ahundların Kur'an okumaları sonrasında meddahlar ile aynı görevi ifa eden bir çarçi, Cuma günü Fin Ulu Cami'nde mersiyeler okur ve akabinde halı yıkama ritüeline insanları davet eder. Siyah kıyafetler giyerek üzerine Muhammed Bakır'ın ismini kazdıkları ahşap sopalarıyla hazır bulunan katılımcılar, Bakır'ın türbesine

(imamzadesine) gelirler ve burada sopalarını havaya kaldırarak dönmeye başlarlar. Fin halkından önde gelen biri halk arasında toplanan yardım paralarını imamzadede görevli kişiye teslim ederek kendilerine ritüel için hazırlanan halıyı vermelerini ister. Halı teslim edilince gençler vasıtasıyla koşar adımlarla halı alınmaya çalışılarak yerden toz kalkacak bir şekilde kargaşa ortamı yaratılır. Halıyı alan gençler omuzlarda taşımaya başlayarak türbenin yaklaşık 800 metre uzaklığında bulunan bir su kaynağına getirir. Bir taraftan kurbanlar kesilirken öte yandan sopalar havaya kaldırılarak birbirlerine değdirilir ve dönülerek düşmana hareketler edilir. Bu su kaynağında halı yıkandıktan sonra katılımcılar birer birer nehre girerek gusül abdesti almayı da ihmal etmez. Halı tekrar omuzlara alınarak türbeye doğru yola çıkıldığında ellerinde sopa olan katılımcılar diğer katılımcıların halıya dokunmasını engellemek adına halı etrafında yuvarlak bir halka oluşturarak sopaları tekrar havaya kaldırır. Türbeye varıldığında halı, gençler tarafından halkın önde gelenlerine teslim edilmek istenmez bunun üzerine “Hz. Hüseyin!”, “Allahu Ekber!” nidalarının yükselir ve halı teslim edilir. Halıyı teslim alanlar türbenin içine yerleştirirler ve tekrar mersiyeler okunmaya başlar. Halının türbeye girişi akabinde tören geleneksel yas merasimlerinde olduğu gibi sonlanır (Mazdapour, 2008, s. 206-210; Parsa, 2023).

Görsel 46: Halının taşınarak su kaynağına götürülmesi (Parsa, 2023).

Görsel 47: Sopaların kaldırılarak oluşturulan halkanın etrafında dönülmesi (Parsa, 2023).

2. BÖLÜM:

KÜLTÜREL BİR ENSTRÜMAN ARACI OLARAK MERSİYE GELENEĞİNİN BAĞLAMI

Emile Durkheim'ın diğerleri olarak addettiği kutsal dışı ile kutsalın ayrıştığı ve yasaklanmış şeyler üzerine tutarlı inançlar sistemi olarak tanımladığı din (2018, s. 50), düzenli, sıralı veya karmaşık biçimlerdeki icralarıyla ve bulunulan toplumun kültürel normlarıyla senkretik özellik sergileyerek kutsalın etrafında toplanılmasını sağlar. Bu ortak paydaşlık, söz konusu pratiklerin uygulanmasında temel aldığı dinî referansların haricinde mitler ve halk anlatıları gibi sözlü ve yazılı folklorik ürünlerden de esinlenilmesine ve özelden genele grup kimliğini yansıtmada muhtelif kültürel enstrümanlara başvurulmasına yol açabilir. Dolayısıyla geleneklerin tarihi, gelişimi, değişimi, bitimi veya dönüşümü gibi zamansal, mekânsal ve icrasal olarak seyrinin izlenebilmesinde kültürel enstrümanların önemi haizdir. Bununla beraber bu araçların bazılarının aynı zamanda bir disiplin olarak süregelmesi söz konusu izlerin sadece metinsel yaklaşımla takip edilebilmesinde eksikliklere yol açmaktadır.

“Sözeldoku (texture), Metin (text) ve Bağlam (context)” çalışmasında Alan Dundes, folklor ürünlerinin dilinin yalnızca dilbilimcilerin ele aldığını ve halkbilimcilerin daha çok metne odaklandığını belirtmektedir. Dolayısıyla bağlamın göz ardı edilerek araştırmalarda çevre ve şartların dışarıda bırakıldığını ifade etmektedir (Dundes, 1998, s. 108-109). Dolayısıyla metnin ve icranın bağlamıyla değerlendirilmesi son derece önemlidir.

Folklor ürünlerinin sosyokültürel içeriğinin belirlenmesi, söz konusu ürünün bütüncül ortaya koyulması açısından sosyal ve kültürel zeminin ele alınmasından geçmektedir. Bağlamsal planın önemine dikkat çeken araştırmacılardan Richard Bauman, kültürel ve sosyal açıdan irdelenebileceğini belirttiği bağlamın çalışmalarda sosyal yönüyle zemin, bireysellik ve durumsallık; kültürel yönüyle ise kurumsallık ve iletişim çerçevesinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (bk. Bauman, 1983).

Bu itibarla bu bölümde, mersiye geleneğinin üretim ortamlarından icracılarına, icra zamanlarından, dinleyici/izleyici kitlesi ve mersiye örneklerine değin performans zeminini yansıtan unsurlar ele alınmıştır. Bu unsurların başında ise geleneğin üretimini devam ettirmesi yönüyle öne çıkan meddah mektepleri ve dinî heyetler gelmektedir.

2.1. GELENEĞİN ÜRETİM ORTAMI: ZENCAN EKOLÜ MEDDAH MEKTEPLERİ VE HEYETLER

İran’da mersiye geleneği etrafına özellikle Türk ve Fars etnik grupları arasında 1979 Devrim’i öncesi ve sonrasında pek çok meddah mektebi kurulmuştur. Türk grupları arasında bu mekteplerin ilk olarak Erdebil’de ortaya çıkmaya başladığı kaynak kişilerin birçoğu tarafından ifade edilmiştir. Bununla beraber özellikle Türk bölgelerinde gözlemlenmeye başlayan mekteplerin Fars kimliğini öne çıkaracak rakibi konumunda başkent Tahran’da da sonraları meddahları eğitmeye yönelik mektepler ortaya çıksa da bunlar Türk bölgelerindeki geleneksel yapıdaki gibi geniş bir alana ulaşamamıştır. Nitekim daha çok bir dizi konferanslar şeklinde düzenlenen eğitimlere sonraları elektronik kültür ortamı özelinde internet ortamındaki eğitimler dâhil olmuştur ki bunlara İran Türkleri de katkı sağlamıştır (KK-1; KK-2; KK-3; KK-4; KK-7; KK-12). Erdebil’i ise alan çalışmaları sırasında gözlemlendiği kadarıyla Zencan ili takip etmektedir. Zencan’da hâlihazırda bir ekol oluşturan bu mektepler, öğreticileri olan meddahlarıyla ünlenmiştir. Zencan ili örneği üzerinden meddah mektepleri, muhtemeldir ki konunun dinî yönü sebebiyle fiziki açıdan sıralarla donatılan ve hususi mekânlar içinde olan bilinen sınıflardan ziyade mescit veya evlerden oluşmaktadır. Bunda elbette ki aynı zamanda icranın gerçekleştirildiği yerler olması etkili olmuştur. Koronavirüs pandemisine kadar aktif olarak yürütülen mekteplerin çoğu pandemi döneminde kapanmıştır. Ancak çevrim dışı ve çevrim içi olarak elektronik ortamda sürdürülmeye devam etmiştir. Nitekim pek çok meddah CD’lerin ve kişisel web sitelerin yanı sıra Telegram, Eta, WhatsApp, Instagram ve Aparat gibi uygulamalar üzerinden meddahlık eğitimlerini yürütmektedir.

Şimdilerde meddah mektepleri hususi mekteplerin yanı sıra dinî heyetlerin bünyesinde faaliyet gösteren yapılara bürünmüştür. Dolayısıyla klasik meddah mekteplerinden ayrı olarak heyetler hem geleneğin sürdürülmesi noktasında sınıf işlevi görmekte hem de bir bölgeye, meslek grubuna, aileye ait olmasıyla ya da bir meddahın etrafında toplanılmasıyla temsiliyet özelliği sergilemektedir. Heyetlerin bu muhtelif yapısı niceliği hususunda sınırlılığının önüne geçmektedir. Bu çerçevede bir heyete bağlı üye sayısı net olarak ortaya konulamamaktadır. Bununla birlikte birkaç kişinin birleşiminden bir heyet oluşturulabilirken birbiriyle birleşerek yeni bir heyetin meydana getirilebilmesi durumu da söz konusudur. İsimlendirme ve gruplardaki çeşitliliğiyle farklılıklar arz eden heyetlere katılım gösteren yaş grubunun herhangi bir aralığı yoktur. Ancak yeni dönemde daha çok gençlerden meydana gelen heyetler için genel bir aralığın belirlenmesinde heyetlerin şekli, müzik kullanımları, yürüttükleri faaliyetleri ve bağlı olunan meddahın ya da mescidin geçmişi dikkat edilen nedenler olarak öne çıkmaktadır (Kaynamazoğlu, 2022, s. 71).

Günümüzde heyetlerin büyük bir bölümü bir meddah veya meddahın yetiştirdiği öğrencilerin etrafında kümelenmektedir. Böylece meddahın popülerliğine göre söz konusu bağlı olunan heyet öne çıkarken ünlü bir heyette icranın gerçekleştirilmesiyle meddahlığın popüler hâle geldiği durumlar da söz konusudur.

Her heyet içinde heyetin işlerini, programlarını düzenleyen ve mali durumunu destekleyen ya da desteklenmesi için gerekli görüşmelerin, yardımların toplanılmasını sağlayan ve diğer üyelerden ayrılan heyetin önde gelenleri bulunmaktadır. Bu kişiler genellikle yaşlı olmaları sebebiyle aksakallılar olarak zikredilmektedir. Önceleri halkın önde gelenleri ya da meşguliyetini tamamen buraya harcamasıyla öne çıkan kişilerden oluşan bu aksakallılar şimdilerde hükûmetin de desteklediği seçimlerle belirlenmektedir. Müesses nizamın heyetlere verdiği önem eski dinî lider Humeyni ve şimdiki lider Hamenei'nin konuya yaklaşımından da ortaya koyulabilmektedir. Heyetler, insanları eğitmek ve onlara İslam'ın kurallarını öğretmek gibi dinî işlevleri içerirken cihat ve şehitlik arzusunu uyandırmak, zalimlere karşı mücadeleyi örgütlemek ve İslami bir hareketin başlatılması için zemin hazırlamak gibi siyasi işlevlere de sahiptir (Kaynamazoğlu, 2022, s. 71). Ancak heyetlerdeki bu seçimler daha çok

Tahran'daki heyetler için geçerlidir. Nitekim Zencan'daki heyetlerin ekseriyeti öne çıkan ya da çıkarılan süreçle süregelmış bir aksakallı heyetine sahiptir.

Meddah mekteplerinde meddah adaylarına; mersiye okuma biçimleri, ahenk, nefes, meddahlığın temel prensipleri, Kur'an, Nehcü'l Belağa, yorumlama, tema belirleme, muhtelif kalıplarda şiir yazma, icra sıralaması, sinezenlik ve stilleri üzerine ders verilmektedir. Bunula birlikte meddah mekteplerinde sadece meddahlar yetiştirilmez aynı zaman da dinî heyetlere bağlı şairlerin de etrafında toplanması sağlanır. Zencan'da öne çıkan hemen hemen her heyetin bir şairi³⁰ vardır. Bu şairler şiirlerini genellikle bulundukları heyetin meddahlarıyla paylaşıp da özellikle halk arasında meşhur olmuş şiirler ya da mersiyeler diğer meddahlarca da söylenmektedir.

Zencan'da hususi olarak meddahlara ait meddah mekteplerinin kurulmasından önce meddahlık mesleğinin bir disiplin olarak ifa edilebilmesi adına bölgenin ileri gelenleri ve meddahların desteğiyle ortak bir okul kurulmuştur. "Mekteb-i Novhe Hanan" (Mersiyeciler Okulu) adıyla kurulan bu meddahlık okulu; Asgar Genç Hanlu, Asgar Senayi, Seyid Ezzahari, Muhammed Taki Şeriatî ve Zencan Hüseyiniye Kurulu'nun kurucusu oğlu Şeyh Fayaz Zencani, Gulam Rıza Eyniferd, Ekber Nur Behmeni, Velîyullah Kelami ve sonraları dâhil olan Cevad Resuli gibi şimdilerde Zencan'ın en önde gelen meddahları eliyle idare olmuştur (KK-1; KK-2; KK-3). İlk olarak kurulan bu okulun akabinde meddahların kendileriyle özdeşleşen hüseyiniye ya da takiyelerin ve buna bağlı dinî heyetlerin oluşmasıyla her meddah kendisine özel mektepler kurmuştur.

Meddah mekteplerine öğrenci temini, dersi veren meddahın aynı zamanda dinî heyetin önde geleni olması dolayısıyla çoğunlukla heyetlerden sağlanmaktadır. Bununla birlikte yerel popülerliği aşarak ülkenin genelinde tanınan meddahların mektepleri için bu durum pek çok bölgeden katılımın gösterilmesiyle çok çeşitlilik arz etmektedir. Zencan'da pandemi nedeniyle geçici süreliğine ara vermiş ya da hâlihazırda faaliyetlerini sürdüren meddah mektepleri arasında Gulam Rıza Eyniferd, Asgar Genç Hanlu, Velîyullah Kelami, Cevad Resuli ve Mecidi Meleki mektepleri öne çıkmaktadır.

³⁰ Bu konu, icracılar bölümünde şairler başlığında ele alındığından bu bölümde detaylandırılmamıştır.

Bu meddah mekteplerinin yanı sıra bölgede özellikle Muharrem ayına denk gelmesi ve birçoğunun farklı şehirlerde olması birçoğunun ise hâlihazırda kapanmış olması sebebiyle meddah ve şairlerin bir araya geldiği encümenler de tespit edilmiştir. Müdürlüğünü Murtaza Paşai'nin üstlendiği Mekteb'ül Sakaleyn, bu encümenler arasında en eski cemiyet olarak öne çıkmakta ve hâlihazırda faaliyetlerini sürdürmektedir. Encümen-i Edebî Feryat, Encümen-i Edebî Kızılözen, Encümen-i Edebî Sırat ve Encümen-i Edebî İştâg meddah ve şairleri buluşturan diğer cemiyetler olarak sıralanabilir. Bu encümenlerin yanı sıra yetenekli görülen ve bu mesleğe yönelmek isteyen çocuklar için de mektepler bulunmaktadır. Celil Muhammedi başkanlığındaki Besici-i Meddahan altında oluşturulan bu mektepler Zencan merkezinin Dervazeh Caddesi'nde bulunmaktadır.³¹

2.1.1. Gulam Rıza Eyniferd Mektebi (El-Zeynep Mektebi Heyeti)

1949 doğumlu olan Gulam Rıza, Zencan'daki en ünlü meddahlar arasındadır. Başta Zencan olmak üzere ülke genelinde sonradan aldığı Eyniferd adıyla bilinmektedir. Meddahlık mesleğine yedi yaşında başlamıştır. Babası Sakka Rıza'nın yeteneğini keşfetmesiyle evin bir odasını hüseyniyeye çevirmesi sonrasında meddahlığını geliştirme imkânı bulmuştur. Ancak yağmur sebebiyle bir odalı hüseyniyesinin nem tutması sonucu mahalle sakinlerince yapılan bir mescitte geleneği sürdürmeye devam etmiştir. İlk profesyonel meddahlığını bu mescitte "Asgari Şirin Sohanim" adlı Farsça mersiyeyle icra etmiştir. 9. sınıfa kadar Emir Kebir Lisesi'nde öğrenimini sürdüren Eyniferd, mevcut yönetim için düzenlenen bir kutlamada geçit töreninde yer almak istememesi üzerine okuldan atılmıştır. Belirli bir süre bakırcılık ve oymacılık işlerinde çalıştıktan sonra işverenlerinin ve babasının telkinin yanı sıra bölgenin önde gelen ulemalarından Ayetullah Zevahir Zencani'nin de yönlendirmesiyle Zencan'daki Kırk Sütun Mescidi'nde dinî eğitimine devam etmiştir. Devrim'i destekleyen meddahlar arasında olan Eyniferd, 1978 yılında yakılan ve yaklaşık 670 kişinin ölümüyle sonuçlanan Rex Abadan Sineması olayı üzerine yaptığı konuşma nedeniyle belirli bir süre tutuklu kalmış ve Pehlevi Hanedanlığının istihbarat teşkilatı olan Saziman-ı İttilât

³¹ Bu kurum, bünyesinde ağırlık olarak dinî derslerin verilmesi ve meddahlığa ilişkin eğitimlerin ilgisi ve yeteneği tespit edilen öğrencilerin ünlü meddah mekteplerine yönlendirilmesi üzerinden sürdürülmesi nedeniyle çalışma kapsamına alınmamıştır.

ve Emniyet-i Keşver (SAVAK) tarafından fişlenmiştir. 1960-1965 yılları arasında Kazvin halkının daveti üzerine Zencan'dan Kazvin'e geçerek meddahlık geleneğini burada sürdürmeye devam etmiştir. Ancak müteveli heyetinin davetiyle sonrasında tekrar Zencan'a dönmüştür. 1969 yılında Zencan'da Zeynebiye Mahallesi kurulunca artık meddahlığını burada icra etmeye başlamıştır. Zamanla bu mahallede Zeynebiye Mescidi kurulmuş ve bu mescidin en ünlü meddahı olarak Eyniferd öne çıkmıştır.

Meddahlık üzere icra ettiği performansları üzerine ilk şiirlerini 1969 yılında yazmaya başlayan Eyniferd meddahlığı taklit yoluyla öğrenmiştir. Zencan ulemalarının meddahlarda gördükleri noksanlıklar üzerine teşvik ettiği Gulam Rıza Eyniferd 1972 yılında Zencan'da meddah mektebini açmıştır. İlk zamanlar bireysel eğitimler vererek meddahlar yetiştirmeye başlayan Eyniferd'in Devrim öncesinde yetiştirdiği ilk ve en önemli meddahlar arasında popüler meddahlığın önemli temsilcilerinden Seyid Cevad Zakir bulunmaktadır. Zakir, 1373 yılında medrese eğitimi tamamladıktan sonra rüyasında görmesi üzerine Gulam Rıza Eyniferd'in yanına giderek meddahlık eğitimi almaya başlamış ve zamanla tüm ülkede tanınan bir meddah hâline gelmiştir. Ancak mersiye icraları sırasında abartılı yorumlarda bulunduğu düşüncesiyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır.³²

Seyid Cevad Zakir ile birlikte Eyniferd Mektebi'nin ilk döneminde 25 öğrenciye meddahlık eğitimi verilmiştir. Sonraları sadece Zencan'la sınırlı kalınmayarak çevre illerden de öğrenciler kabul edilmiştir. Ancak sistematik bir kayıt işleyişinin olmayışı nedeniyle bu mektepten eğitim alarak meddah olanların sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Eyniferd Mektebi'nden meddahlık eğitimi alarak muhtelif hüseyniyelerde meddahlık icra edenler arasında Gulam Rıza'nın iki oğlu Muhammed Eyniferd ile Hüseyin Eyniferd de bulunmaktadır.

³² Seyyid Cevad Zakir, bir mersiye icrasında "Ben Hüseyin'in köpeğiyim" demiş ve akabinde köpek gibi havlamıştır. Bu nedenle ulema sınıfı tarafından ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bu tepkiler üzerine "Ben Hüseyin'in delisiyim akılla işim yoktur. Hüseyin'im var olduktan sonra akla ihtiyacım yoktur" cevabını vermiştir (Rahmani, 2014, s. 73, 162).

Görsel 48: Meddah Gulam Rıza Eyniferd ve öğrencilerinden Seyid Cevad Zakir (Gulam Rıza Eyniferd Arşivi).

Pehlevi Dönemi'nin özellikle de son dönemlerinde mersiye geleneğinin hükûmetin eleştirildiği bir protesto alanına dönüşmesi nedeniyle bu dönemde dinî heyetler kendilerine çok fazla yer bulamasa da 1979 İslam Devrim'i sonrasında çok hızlı bir artışla pek çok dinî heyet oluşturulmuştur. Bu heyetler oluşturduğu grubun kimliğini yansıtırken zamanla önemli hüseyniye ya da takiyeleri temsil ederek mekânı da yansıtan bir şekle bürünmüştür. Meddah mekteplerinin ve heyetlerinin aynı mekânda bulunduğu mescitlerden biri de Zencan'daki Zeynebiye Mescidi'dir. Zeynebiye Mescidi'nin bağlı olduğu dinî heyet El-Zeynep Mektebi'dir.

Zeynebiye Mescidi'nin inşası sonrasında Gulam Rıza Eyniferd ve öğrencileri, meddahlık yeteneklerini burada göstermeye başlamıştır. Ancak günümüzdeki popülerliğine Zeynebiye Müteveli Heyeti'nin oluşturularak kurumsal kimliğini kazandığı 1968 yılı itibarıyla ulaşmıştır. Zeynebiye mahallesinin soylu sakinlerinden ve müteveli heyetinden Mahmud Kalami'nin Eyniferd ile görüşmesi ve Zeynebiye'nin giderleri için çevre halkınca toplanan miktarın 36.000 tümenle sınırlı olması sebebiyle giderlerin karşılanamadığı bir dönemde, merasimlerin haftada bir salı günü yapılması kararlaştırılmıştır. Salı günün kararlaştırılmasında, pazartesiye salıya bağlayan gecede

Müslümanların amel defterlerinin mehdi huzuruna götürüldüğü rivayeti etkili olmuştur. 1968 yılında mütevelli heyeti kurulsa da Eyniferd'in Zencan'da olmayışı dolayısıyla halkın büyük kesiminin katılımıyla düzenlenen ilk merasim 1969 yılında yapılmıştır. Kuruluşunun birinci yılında dikkatleri üzerine çekince El-Zeynep Mektebi Heyeti'ne büyük oranda katılım sağlanmıştır. Tahran'daki dinî heyetlerin üyelik kartı sistemi başlatmasından istifade edilerek üyelerine grup aidiyeti kazandırmak adına kart vermeye başlayan bu heyetin şu anki üye sayısı 3.000'e yakındır (KK-1).

Görsel 49: Eyniferd Meddah Mektebi olarak da kullanılan Zencan Zeynabiye Mescidi (Zeinabieh, 2022).

2.1.2. Asgar Genç Hanlu Mektebi

1945 doğumlu Asgar Genç Hanlu, 8 yaşında meddahlığa başlamıştır. Zencan'ın önde gelen meddahlarından olması dolayısıyla Asgar Zencani olarak da bilinmektedir. Görme engelli olan Genç Hanlu da Eyniferd gibi meddahlığı taklit yoluyla öğrenmiş alaylı meddahlardandır. Taklit yoluyla öğrendiği meddahlar arasında hocası olarak Muhammed Taki Şeriati'yi kabul etmektedir. Meddahlık konusunda eğitim vermeye daha çok İran-İrak Savaşı Dönemi'nde başlamıştır.

Gulam Rıza Eyniferd ile birlikte aynı dönemde meddahlık yapması sebebiyle yer yer Eyniferd Mektebi'nde de dersler vermiştir. Çocuklarının sesini beğenmemesi sebebiyle

aile içinden kendisinden sonra gelecek bir meddah yetiştirmemiştir. Hususi olarak bir mescide veya dinî heyete bağlı olmaması nedeniyle meddahlık derslerini kendi evinde ve diğer meddah mekteplerinde vermiştir. Asgar Genç Hanlu eğitimlerinde tamamen Türkçe mersiyelelere yer vererek Türk sebkinin icra edilmesini öğretmiştir. Şimdilerde yaşının ilerlemesi ve sağlık sorunları nedeniyle meddahlık eğitimi vermemektedir (KK-1; KK-12).

Görsel 50: Meddah Asgar Genç Hanlu Zencani (Hac Asgar Genç Hanlu, 2019).

2.1.3. Veliyullah Kelami Mektebi (El-Zehra Mektebi Heyeti)

1954 yılında orta sınıf bir ailede dünyaya gelen Veliyullah Kelami, meddahlığa yedi yaşından itibaren eğilim gösterse de ilk şiir yazma ve mersiye okumalarına 13 yaşından itibaren ailesinin teşviğiyle başlamıştır. Gerçek soyadı Ocaklı olan Veliyullah, sıklıkla katıldığı ehlibeyt toplantıları sonrasında anne tarafından büyük dedesi Seyid Kelam Miri'den hareketle Kelami soyadını kullanmak istemiştir. Şairler Derneğine katılım gösterdiği dönemlerde Habibullah Lagizi, Zeynel Abidin Ümidi ve Fazıl Seid Asım Zencani gibi önde gelen şairlerle tanışarak meddahlık mesleğini geliştirme fırsatı bulmuştur (Kelamizenjani, t.y.). Kendisinin gerek taklit gerekse de çeşitli sohbetlerde mesleğin gerekliliklerine yönelik öğrendiği bilgilerden hareketle Manteki Zencani,

Vafed Zencani, Munzavi Erdebili, ve Abed Tebrizi'yi hocaları olarak kabul etmektedir (KK-2).

Meddahlık dersi vermeye ilk olarak Zencan'da Mekteb-i Novhe Hanan adında kurulan meddahlık okulunda başlamıştır. Sonraları bireysel eğitimler ve diğer meddahların mekteplerinde derslere girerek meddahlık eğitimlerini devam ettirmiştir. Veliyullah Kelami Mektebi'nin bağlı olduğu dinî heyet El-Zehra Mektebi'dir. Kelami faaliyetlerine Zencan'da bağlı olduğu bir hüseyniye, takiye olmaması nedeniyle daha çok Hüseyniyeyi Azam'da yürütmektedir. Her yıl Muharrem'in birinci gününde Hüseyniyeyi Azam'da düzenlenmesi üzerine planlanan merasimlerde ilk icrayı gerçekleştiren meddahlar arasındadır.

Görsel 51: Meddah Asgar Genç Hanlu ve Meddah Veliyullah Kelami (Hac Asgar Genç Hanlu, 2023).

2.1.4. Cevad Resuli Mektebi (Musa b. Cafer Heyeti)

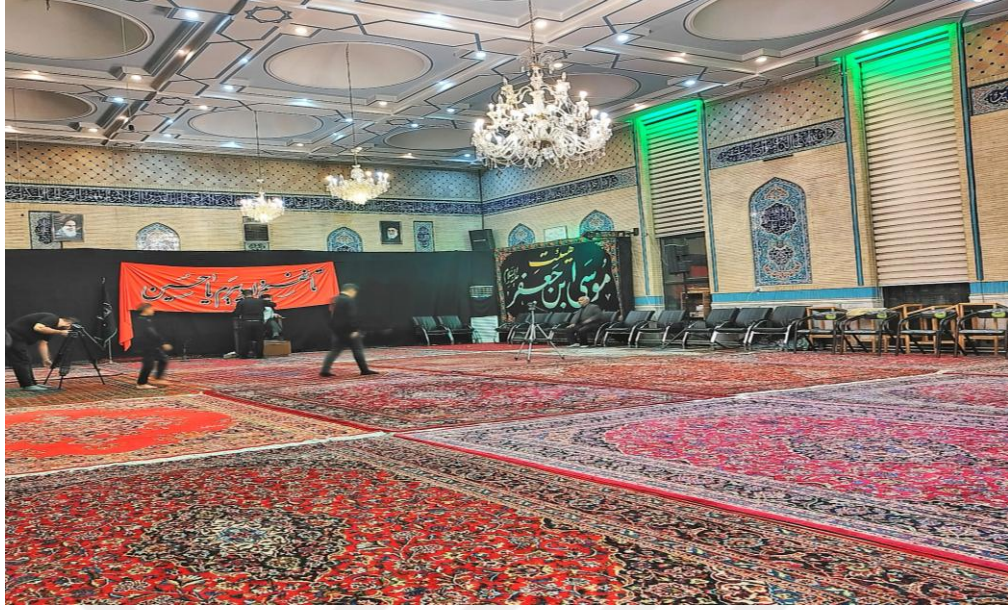
Zencan'da dindar ve orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak 1959 yılında doğan Cevad Resuli, 12 yaşından itibaren meddahlığa başlamıştır. Babasının ahund olması ve çevresinin teşviğiyle meddahlığa yönelmiştir. Mesleğini resmî olarak 1971 yılı itibarıyla

icra etme fırsatı bulmuştur. 1987 yılında bölge meddahlarının mesleğin icrasında yetersizlikleri üzerine bir meddah mektebi kurulmuştur. Bu mektebin ilk dönemlerinde Seyid Yusufi, Seyid Mahmudi Hüseyini, Abbas Resuli, Rahim Kelamteri gibi sonradan Zencan'da ve başka illerde ünlenen meddahlara eğitimler verilmiştir. Dönem itibarıyla Tahran'dan da Baba Muradi, Bakiri ve Hakkani gibi isimler bu mektepte meddahlık eğitimleri almıştır. Ayrıca Cevad Resuli'nin oğlu Hüseyin Resuli de bu mektep aracılığıyla meddahlık öğrenerek törenlerde babasıyla birlikte meddahlığını icra etmektedir.

İlk dönemlerinde farklı takiyelerde ve hüseyniyeler de ya da evlerde verilen meddahlık dersleri 2016 yılından bu yana Zencan'da bulunan Ahmediye Mescidi'nde verilmektedir. Diğer mektepler, pandemi nedeniyle geçici süreyle derslerine ara verse de Resuli Mektebi eğitimlerine ara vermeden devam etmiştir. Cevad Resuli Mektebi'nin bağlı olduğu dinî heyet Musa b. Cafer'dir. Bu heyetin üye sayısı yaklaşık olarak 300'dür. Zencan'da Hüseyniyeyi Azam ve Zeynebiye'den sonra en büyük üçüncü heyeti oluşturmaktadır (KK-3).

Görsel 52: Meddah Cevad Resuli (2023).

Görsel 53: Cevad Resuli'nin meddahlık derslerini verdiği Ahmediye Mescidi (2023).

2.1.5. Mecidi Meleki Mektebi (Ali Ekber Heyeti)

1953 doğumlu olan Mecidi Meleki, 15 yaşından bu yana meddahlık mesleğini ifa etmektedir. Bu yaşlarda Zencan'da düzenlenen bir merasim sırasında meddahlardan etkilenererek Gulam Rıza Eyniferd'e meddah olma isteğini iletmıştır. Zencan'daki meddah okulundan ziyade kendi evinde Eyniferd'den ve dönemin diğer önde gelen meddahlarından mesleğe yönelik gerekli bilgi edinimini sağlayınca ses sınavına tabi tutulmuştur. Birkaç hüseyniyede performansını icra etmesinin akabinde meddahlık için uygun görüldüğü kendisine bildirilmiştir.

Mecidi Meleki'nin meddahlık eğitimi aldığı bu ev, kendisiyle birlikte Hacı Ekber Nur Behmeni, Şehidi ve Bahar Abbasi gibi meddahların da ders aldığı bir mektebe dönüşmüştür.

Görsel 54: (Sağdan ikinci sırada oturan) Mecidi Meleki'nin evinin dersler için ayrılmış alt katı. Şimdilerde küçük bir takiye olarak kullanılmakta ve merasimlere sahne olmaktadır (2023).

İlk profesyonel meddahlığını komşusunun takiye olarak düzenlediği evinde icra eden Meleki'nin bağlı olduğu dinî heyet Ali Ekber'dir. Aynı zamanda kendisini 1985 yılında kurulmuş olan Veli Asr Heyeti üyesi olarak da tanımlamaktadır. Mecidi Meleki Mektebi'nden; Mehmed Meleki, Mirtad Haşimi, Muhammed Meleki, Ali Rıza Bikdeli, Mehdi Karabağlı, Ekber Nedirli, Safiyullah Rahimi, Ekber Ahmedi, Asgar Piri ve Mehdi Eceli gibi Zencan'da ve farklı illerde meddahlık icra eden isimler yetişmiştir (KK-4).

2.1.6. Kadın Meddah Mektepleri: İlmiye Havzaları

Zencan'da meddahlık mesleğine yönelmiş kadın sayısı azımsanmayacak seviyededir. Devrim öncesi dönemde kadınlar meddahlığı genellikle kocalarından ya da aile içinde bu meslekle iştigal olan birinden veya taklit yoluyla öğrenmiştir. Devrim'den sonra devlet teşviğiyle önem atfedilen meddahlık erkekler tekelinden sıyrılarak kadınların da kullanım alanına girmiştir. Buna bağlı olarak sadece evlerde veya hususi takiyelerde icralarla sınırlı kalınmayarak büyük hüseyniyelerde de erkekler meclisine erkek bir meddahın seslenmesine karşın kadınlar meclisinde kadın meddahlar boy göstermeye

başlamıştır. Ancak sesinin güzel olduğu ve toplumdaki kabul derecesinin artacağı düşüncesinden hareketle pek çok kadının meddah olma isteği, kadın meddahların ilk dönemi açısından alaylı öğrenime ve disipliner olmayan bir artışa işaret etmektedir.

Sonraları erkek meddahlar için oluşturulan meddah okulları ile hususi mekteplerin kadınlar için de gerçekleştirilmesiyle Zencan'da da bu minvalde bir eğitim vermeye başlanmıştır. İlmiye havzaları, ağırlıklı olarak dinî derslerin öğretildiği ilahiyat okullarıdır. Zencan'da ilmiye havzalarına bağlı olarak kadınlara yönelik meddahlık eğitimi, İmam Sadık İlmiye Havzası ile Fatimet'ül Zehra İlmiye Havzası'nda verilmektedir. Bu ilmiye havzalarında Muharrem törenlerinin dinî ve katılım yönü nedeniyle kadınlara yönelik düzenlenen konferanslara zamanla meddahlık eğitimleri de eklenmiştir. Akabinde ise eğitimlerin geliştirilmesi ve devamlılığı üzerine Meddah Kadınlar Derneği kurulmuştur. Derneğin de katkılarıyla daha çok Muharrem ayından bir ay önce hafta da iki gün şeklinde planlanmakla birlikte yılın farklı dönemlerinde iki veya üç ay şeklinde de verilebilen dersler arasında novhe ve rovze okuma sanatı, merasimlerin nasıl yönetileceği, ses ve zaman kontrolü gibi dersler bulunmaktadır.

Görsel 55: Zencan'ın Hürremdere bölgesinde Rukiye Hüsrevi eğitimliğinde kadınlara yönelik verilen meddah derslerinden bir kare (Asemanezanjan, 2023).

2.1.7. Elektronik Kültür Ortamında Meddah Mektepleri

Walter Ong, kayıt teknolojisinden hareketle kültür ortamlarını birincil ve ikincil sözlü kültür olarak tanımlamaktadır. Her iki kültür ortamının da en eski kayıt teknolojisi olarak yazı temelinde ilerlediğine işaret etmektedir. Bununla beraber sözel anlatımın elektronik dönüşümünün dinleyici/izleyiciler arasında yeni bir grup, topluluk bilincini ortaya çıkardığını ifade etmektedir (bk. Ong, 2002). McLuhan'ın global köy olarak tanımladığı bu topluluk, anonim ve nonim çevrim içi biçimde iletişim kurarak toplumsallaşabilmektedir (bk. McLuhan and Powers, 2001).

Bu toplumsallaşmaya ayak uyduraran İran Türkleri açısından mersiye geleneğinin de ürünleri sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında üretilerek tüketilmektedir. Türkiye'yi takiben İran'da da elektronik ortamın ilk dönemi radyo yayınlarından ileri gelmektedir. Nitekim Türkiye'deki âşıklarda olduğu gibi (bk. Özarslan, 2001, s. 300) bunu kasetler ve akabinde televizyon yayınları takip etmiştir. Bu dönemin kültür ortamında kendisini posterler veya kaset kapaklarındaki görsellerle sesini ise plak ve kasetlerle duyuran meddahlar, CD'lerin çıkmasıyla performanslarını görüntülü olarak da sergileyebilme fırsatı elde etmişlerdir.

Görsel 56: Zencan'ın geçmişten bu yana genel ve yerel meddahlara ve meddahlığa dair kaset ve CD satışını yapan Süheyl Stüdyo ve sahibi Hüseyin Rızai (2023).

Günümüzde elektronik kültür ortamının en çok işlendiği ve üretildiği ortamlar arasında bilgisayar ve grup bağlantısını sağlayan internet öne çıkmaktadır. Mersiye geleneğinin icrasında ve sürdürülmesinde fazlasıyla katkı sağlamış olan internet ortamında meddah mektepleri oluşturulmaktadır. Sayıları yüzleri bulan bu mektepler için web siteleri ve farklı uygulamalar üzerinden gruplar kurularak öğrenciler toplanmaktadır. Örnek teşkil etmesi açısından Gulam Rıza Eyniferd'in öğrencilerinden biri olarak Zare Şirazi'nin sanal meddahlık mektebi, saat ve gün değişiklikleriyle dokuz farklı paket satışıyla oluşturulmuştur. Bu vasıta ile yaklaşık 7.700 meddah yetiştirdiğini beyan eden Şirazi, mesleğin öğretiminde taklit yönteminden farklı metotlar kullanması nedeniyle çok sayıda kişiye ulaşabildiğini aktarmaktadır (Zareshirazi, t.y.).

2.2. PERFORMANS TEORİ ÇERÇEVESİNDEN GELENEĞİN ZENCAN'DAKİ İCRASI

Geleneğin; icracılarından icra zamanına, mekânlarından dinleyici/izleyici kitlesi ve metin örneklerine değin sürekliliğinin, değişiminin ve yeni bağlamlarının anlaşılabilirliğinin ortaya koyulabilmesinin en uygun yollarından biri Performans Teori bağlamında ele alınmasıdır. Nitekim en temel unsurlar olarak icracı, dinleyici/izleyici ve anlatı yolu üzerinden konuya halk bilimsel yaklaşımla yaklaşabilmekte ve detaylı analizi sağlanabilmektedir.

Zygmunt Bauman, performans teorisinin kavramsal yapısıyla meydana gelişinde katkı sağlamış olan araştırmacıları, yaptıkları katkılarla birlikte ortaya koymaktadır. Bauman'a göre; Malinowski'nin bağlamsız metni ölü olarak nitelendirmesi, Milton Singer'in kültürel performans unsurlarına atfı, Roman Jakobson'ın işlevin sözel dokusuna yönelik tespitleri, Milman Parry ile Alber Lord'un sözlü destanların icra ve yapısına yönelik çalışmaları ve Melville Jacob'sun folklor ürünlerinin estetik yönüne yönelik incelemeleri gibi çalışmalar, Performans Teori'nin folklor ürünlerine uygulanmasında temel araştırmalar olarak öne çıkmaktadır (2012, s. 96-97).

Performans Teori yoluyla folklor ürünlerine eğilinmede pek çok araştırma modeli öne sürülse de Dan Ben-Amos'un (2007, s. 238) da bireysel boyut, sosyal boyut ve sözel boyut kategorileriyle üç kısımda ele alınabileceğini aktardığı bu modeller temelde; icra ortamlarının, icranın performans edildiği dinleyici/izleyicilerin ve metnin dikkate alınmasıyla oluşturulmaktadır. Bu itibarla inceleme sonucunda folklor ürünlerinin canlı bir yapıda ortaya koyulabilmesi adına Kenneth Burke; yapılanın ne olduğu, zamanı ve nerede yapıldığı, yapanın kim olduğu, yapılış tarzı ve yapma amacına yönelik soruların cevaplanması gerekliliğini belirtmektedir (Carlson, 2013, s. 60-61). Magoulick (2019, s. 15) ise söz konusu teoriyle ulaşılması beklenen sonuçları: Belirli bir performans etkinliğine ait yeteneklere ve bu performansın metinsel yönüne dikkat etmek; İnsanlığın sahip olduğu kültür ürünlerinin anlaşılabilmesi için daha eksiksiz çevresel koşullar yaratmak; Kültüre sosyal ve estetik açıdan yaklaşılarak bu hususları oluşturan bileşenlerin harmanlanması ve bir fikrin meydana gelmesini sağlamak olarak sıralamaktadır.

Bu doğrultuda İran Türklerinin mersiye geleneği üzerinden yukarıdaki soruların cevaplarına ve sonuçlarına ulaşılması hedeflenen çalışmada, şifahi kültürün baskın olduğu topluluğun getirisi olarak sadece sözlü anlatıya sahip olmayarak pek çok yazılı kaynağın da bulunduğu mersiye geleneğinde özel anlatıcıların, mekânların ve dinleyici/izleyici kitlesinin mevcut olduğu alan çalışmasıyla gözlemlenmiştir.

2.2.1. İcracılar

Bu bölümde icracılar; adlandırma, yaş, sosyokültürel çevre, meslek, eğitim durumu ve anlatım biçimleri yönünden ele alınmıştır. Daha öncesinde geleneğin türlerine ilişkin bilgilendirmede kısa olarak icracılara dolaylı olarak değinilse de alan çalışmasıyla belirlenen icracıların, icraya olan etkisine yönelik pek çok unsur Performans Teori üzerinden ele alınmıştır.

Bu kapsamda derleme yapılan Zencan'da özellikle Muharrem ayı ile birlikte görünmeye başlayan meddahlar öncesinde bölgenin ileri gelenlerinin yardımıyla ve internet

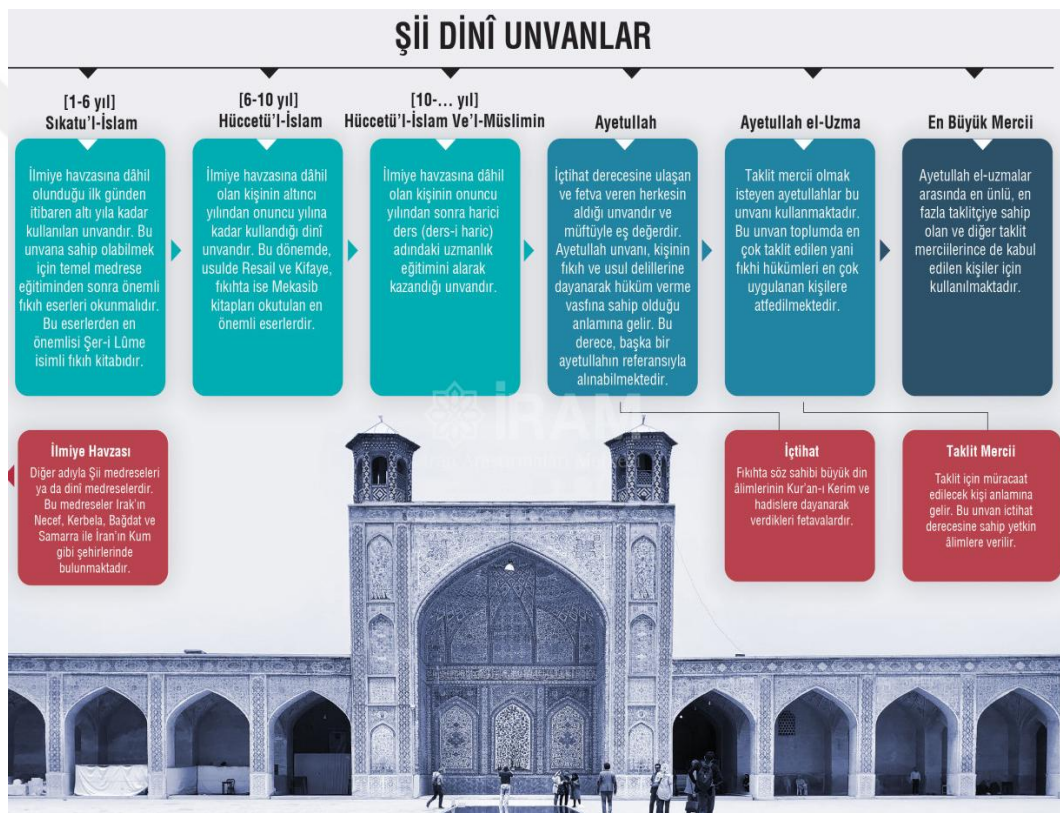
ortamındaki icralarından hareketle belirlenmiş ancak genel tablo sahada oluşturulabilmiştir. Geleneğin toplu olarak icrasının gerçekleştiği hüseyniye ve takiye olarak adlandırılan mescitlerin yanı sıra açık alanlarda gözlemlenerek derleme, yarı yapılandırılmış görüşmelerle sürdürülmüştür. Merasimlere katılımlı gözlem yoluyla dâhil olunması icracıların doğal ortamlarında performanslarını sergilemesi açısından önem kazanmıştır. Ancak Zencan'da 600'e yakın mescidin bulunması (KK-11) ve hemen hemen her mescitte bir veya birden fazla icracının performans gerçekleştirildiği düşünüldüğünde kapsam katılım sayısı ve öne çıkan icracıların dikkate alınmasıyla sınırlandırılmıştır.

2.2.1.1. Zencan'da Anlatımlarına Bağlı Adlandırmalarıyla ve Bilinen Mersiyeleriyle İcracı Profilleri

Mersiye geleneğinin icracıları, anlatımlarına bağlı olarak çeşitli adlandırmalarla nitelendirilmektedir. Bu çerçevede geneli meddah olarak adlandırılan ve kendi içinde novhehan, rovezhan ve recezhan olarak sınıflandırılan icracılar ile icrayı doğrudan ya da dolaylı etkileyen ahund, şair, taziye performansı icracıları da bu bölümde ele alınmıştır. İcracı profilleri ve icraya yönelik derleme ve araştırma yoluyla toplanan değerlendirmeleri deşifre edilerek aktarılmıştır.

Hüseyniyelerde veya takiyelerde gerçekleştirilen icraların sıralamasına bağlı olarak ilk icrayı ifa edenler arasında ahund/molla/imamlar bulunmaktadır. Törenler, geleneğin dinî yönünün icra edilmesine yönelik ahundlarca Muharrem'in ve Hz. Hüseyin temelli gerçekleştirilen ritüellerin önemine dikkat çekilerek başlatılmaktadır. Ahundların icracılar sınıflandırmasında değerlendirilmesindeki temel sebep bazı icracıların hem ahund hem meddah olabilmesinden ve icranın ifa edilmesinde ilk ve bazı törenlerde dua bölümüyle törenleri tamamlamaları mukabilinde son görev alan kişiler olmasından ve yine geleneğin icra edildiği taziyelerde telkin getirilmesi akabinde toplanılan mescitlerde meddahlık ifa etmelerinden ileri gelmektedir.

Ahundlar aldıkları eğitime göre Sıkatu'l İslam, Hüccetü'l İslam, Hüccetü'l İslam vel-Müslimin, Ayetullah, Ayetullah el-Uzma ve En büyük mercii (taklit mercii) olarak sınıflandırılmaktadır. Buna göre ilmiye havzasına katılım sağlandığı birinci günden altıncı yıla kadar Sıkatu'l İslam unvanı kullanılmaktadır. Altıncı yıl ila 10. yıl aralığında Hüccetü'l İslam unvanı, 10. yıl sonrasında uzmanlık dersleri alınarak Hüccetü'l İslam vel-Müslimin unvanı, içtihat derecesine ulaşılmasıyla Ayetullah unvanı, taklit mercii yoluna girilmesiyle Ayetullah el-Uzma unvanı ve son olarak taklit mercii unvanı kullanılmaktadır.

Görsel 57: İran'da ahundlar tarafından kullanılan dinî unvanlar (İRAM, 2019).

Zencan'da Hüseyin Azam Mescidi'nin dinî ve teknik bilgi yönünden halkın sorularının cevaplandırılması için özel ayrılmış bir bölümü olarak defter-i revabeti umumiye ofisinin dinî bilgi kısmında görevli ahundlardan 1992 doğumlu Seyyid Abdul Muhammedi Safevi, kendisinin internet ortamında da soru cevaplayıcısı olduğunu aktarmış ve ahundlar arasında kafaya takılan sarığın renginden hareketle kişinin seyyid olup olmadığının belirlenebileceğini belirtmiştir (KK-8). Buna göre seyyid soyundan

gelindiğinin simgeleştirilmesi adına siyah sarık diğer ahundlarca ise beyaz sarık takmaktadır.

Mesleğini daha çok ahund olarak ifa eden icracıların, meddahlık mesleğini bir eğitimden geçerek öğrenmemeleri ve daha çok şifahi kültür yoluyla bilgi sahibi olmaları, icra ve icracılar arasındaki farklara dair yorumlarının da teknik bilgidan ziyade taklit ve gözlem yollu geleneksel çerçevede gelişmesine neden olmuştur. Bu çerçevede Safevi; mersiye türlerine ilişkin farklılıkları şu şekilde yorumlamıştır:

Meddahi olarak bilinen aslında novhedir. Novhe okunurken sine vurana novhehan denir. Meddah hem novhe okuyabilir hem rovze okuyabilir. Novhe sinezenliktir, bir musibet üzere okunan şiirlere ise rovze denir. Rovzede sineye vurulmaz sadece ağlanır (KK-8).

Bununla birlikte ahundların mersiye geleneğine bakışı meddahlara nazaran meslekleri dolayısıyla da daha çok dinî çerçevededir. Nitekim geleneğin dinî yapısının tüm icracılarca yadsınmaz olduğu gerçeği bir yana meddahlar, ahundlara nispeten daha çok birleştirici ve görsel yanlarını öne çıkarmaktadır. Bu hususu örneklendirmek açısından Safevi'nin merasimlerin önemine ilişkin görüşü şöyledir:

Burası İmam Hüseyin'in mektebidir. Biz Muharrem'in on günü İmam Hüseyin'e eza saklarız (yas tutarız), göz yaşı dökeriz, sine vururuz fakat bunların hepsi tutulan yasın önemi için bir bahane sebebidir. Böylece hem kendimize hem çocuklarımıza bunu öğretir hem de bunu bilmeyenlere gösteririz (KK-8).

Ahundların akabinde törenleri tamamen yöneten ve sonlandıran icracılar meddah olarak adlandırılmaktadır. Meddahlık İran genelinde profesyonel olarak icra edilen bir meslektir. Öyle ki pek çok meddah, bölgesel derneklere üyedir veya devletin tüm ülke genelinde istatistik bilgisine sahip olmak adına oluşturduğu sisteme kayıtlıdır. Örneğin Zencan'da mesleğin sorunlarına çözüm bulmak ve özlük hakkı arayışlarına öncü olmak sebebiyle kurulmuş olan “Meddahlar Derneği”ne bölge meddahlarının çoğu üyedir. Popüler bir meslek olması ve gelir getirisi nedeniyle meddahlığın profesyonel olarak ifa edildiğini gösteren örnekler arasında pek çok meddahın adına basılmış kartvizite sahip olması da gösterilebilir.

Görsel 58: Ahund Seyyid Abdul Muhammedi Safevi (ortada) (2023).

Mersiye geleneğinde meddahlık, ahundluk mesleği bir yana bırakılırsa anlatımlara bağlı olarak kendi içinde sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırmada novhe okuyanlar novhehan, rovze okuyanlar rovzehan ve recez okuyanlar ise recezhan olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu sınıflandırma meddahlar arasında geçerliliğini korusa da genel itibarıyla tamamı meddah olarak adlandırılır. Nitekim bir meddah bu üç türü de icra edebilmektedir. Ancak sadece rovze okuyanların da bulunması bu sınıflandırmanın devam ettirilmesinin temel sebeplerinden biridir.

Bu bölüm itibarıyla icracılara ilişkin genel hatlarıyla yapılan bilgilendirmede öncelikle adlandırılışları da göz önünde tutularak meddahlar ve şairler akabinde ise taziye performansı oyuncularını ele alınmıştır. Zencan'da gerçekleştirilen alan çalışmasında sınıflarının da mevcudiyetinden hareketle en öne çıkan ismin Gulam Rıza Eyniferd olduğunu söylemek mümkündür.

74 yaşında olan Gulam Rıza Eyniferd³³, bölgenin Hüseyiniyeyi Azam'dan sonra en kalabalık katılımcılarından birine sahip olan Zeynebiye Mescidi'nin sabit

³³ Eyniferd'in hayatı, meddah mektepleri bölümünde detaylarıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla burada tekrara düşülmemesi adına daha çok meddahlığına değinilmiştir.

meddahlarındadır. Öyle ki Zeynebiye Mescidi ülke genelinde Eyniferd ile tanınmıştır. Taklit yoluyla öğrendiği meddahlığı, bu mescitte oluşturduğu meddah mektebiyle kendisinden sonrakilere öğreterek sürdürmektedir. Diğer meddahlardan farklı olarak uzun yıllar meddahlık eğitimi vermesi sebebiyle geleneksel yapıdan çıkarak mesleğin teknik yönüne de hâkim olmuştur. Bu itibarla meddah olunması için ortaya koyduğu şu 10 ölçüt meddahlık eğitiminde de başvurduğu temel hususlardandır:

1. Samimiyet: Öncelikle meddah olmak isteyen kişide bu işi Allah ve ehlibeyit için yaptığını gösteren bir samimiyet duygusu olmalıdır. Gelir getirisi nedeniyle bu mesleği icra edenler ilerleyemez.
2. Aşk: Meddahlık mesleğine gönülden inanmayan hiç kimse bu mesleği icra edemez.
3. Mersiye Seçimindeki Ustalık: Meddah ulusal ve uluslararası birçok mescitte boy gösterebilir. Birçok bölgeden davet alması onun iyi bir meddah olduğunu gösterir. İyi meddahlar mescitlerde, halkın duygularına tercüman olabilmek adına hangi mersiyeleri okuyacağını bilmelidir. Bu nedenle Muharrem'in günlerine de dikkat edilerek tarihî anlatıdan yola çıkılarak o gün tarihî canlandıracak mersiyelere yer vermesi önem arz etmektedir.
4. Okuryazarlık: Taklit yoluyla mesleği öğrenen ilk kuşak meddahların birçoğunun okuryazarlığı yoktur. Kur'an'dan ve özellikle de İslam ve Şii tarihinden habersiz olan birinin mesleği icra etmesi çok zordur.
5. Ses: Aslında meddahlığın en önemli özelliği iyi bir sesin olmasıdır. Günümüzde sesi iyi olmayan pek çok meddah bulunmaktadır. Ancak bu meddahlar daha çok yerel mescitlerde boy gösterebilmektedir.
6. Çalışkanlık: Kur'an okumayı okuryazarlıkla ilişkilendirmek zordur. Nitekim gençlerimiz başta olmak üzere insanların çoğu Kur'an okumamayı isteklerine bağlamaktadır. Meddah ise vereceği mesajlarla örnek olmalıdır. Dolayısıyla Kur'an'ı mutlaka okumalı ve bunun üzerine düşünmelidir. Bu konuda gerekirse tefsir hocalarından dersler almalıdır.
7. Hafıza: Şimdilerde performansıyla yorgun düşen meddahlar, mersiyelerini unutmamak adına kağıtlara yazarak okusalar da hafıza bir meddah için önemlidir. Varsa repertuarından yoksa da öğrendiği şairlerden her durumda her ortamda bir mersiye istendiğinde bunu okuyabilmelidir.
8. Giyim-Kuşam: Meddah her zaman bir topluluğun önüne çıkacağından giyim ve kuşamına dikkat etmelidir. Methedeceğinden giyimi de bununla doğru orantılı olmalı halk tarafından yadsınmamalıdır.
9. Ahlak: Meddah aynı zamanda da bir tür yorumcudur. Ehlibeyitin hayatını günümüze taşıyarak insanlara tarihî canlandırır. Bu nedenle söz konusu dramı hafızalarda tazelerken okuduğu mersiyelerde inişli çıkışlı bir atmosfer yaratır. Dolayısıyla kendisini ve aşırı yorumunu işin içine katacak kibir ve gurura kapılmamalıdır.
10. Saygı: Halka ve kendisiyle aynı mesleği icra eden meddahlara saygısı olmayan bir meddah çok kalıcı olamaz. Meddahlık bu on madde dikkate alınarak icra edildiğinde ister bölgesel isterse ulusal çapta olsun halkın sevgisine kavuşur. Bu sevgi, meddahın saygısının önüne geçmemelidir (KK-1).

Eyniferd adını sonradan mahlası olarak kullanmaya başlayan Gulam Rıza için bu ad, zamanla soyadı olarak bilinmiştir. Eyniferd, mersiye'nin tüm türlerini okuyabilmektedir. Ancak Zencan'da recez okumaları şimdilerde daha çok Aşura ve Tasua günleriyle sınırlandırılmak suretiyle azalmaya başladığından kendisi de ağırlığı novhe ve rovze okumalarına vermiştir.

Ülke genelinde Isfahan, Meşhed, Bender Abbas, Abadan, Tebriz, Erdebil, Kirman gibi muhtelif pek çok bölgeye giderek mersiye okuyan meddahın ünü, ülke sınırlarını aşarak Azerbaycan ve Türkiye'de de bilinmektedir. Nitekim 2010 yılının 20-22 Mayıs tarihlerinde Sivas'ta gerçekleştirilen Uluslararası Kerbela Sempozyumu'na bildiri sunmak ve "Çeşitli Dillerden Mersiyeler Konseri"nde performansını sergilemek üzere davet edilmiş ancak o tarihlerdeki bir başka programı sebebiyle iştirak edememiştir. Azerbaycan'da kendisinin tanınmasıyla ilgili anekdotu ise şu şekilde aktarmıştır:

Bakü'de ünlü bir meddah var, Seyyid Tali. Tahran'a gelmişti. Yanında benim dostlarımdan biri vardı. Ona, Gulam Rıza'ya söyle senin bir mersiye geldi Bakü'ye. Aşura'dan Aşura'ya kulak asarlarmış demiş. O mersiye Zehra mersiyesiydi (KK-1).

Zehra mersiyesi aynı zamanda en bilindik mersiyelerindendir. Kendi kaleminden çıkan bu mersiye'nin Türkçe yazılmış olması Azerbaycan'da bilinir olmasında önemli rol oynamıştır. İcrasının ilk yıllarından itibaren Arapça ve Farsçadan ziyade Türkçe mersiyelere ağırlık veren Eyniferd, Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı görevinde olduğu 2013 yılında kendisine ve birden fazla kez Dinî Lider Ali Hamanei'ye de Türkçe mersiyeler okumuştur. Hâlihazırda basılmış 16 mersiye kitabı bulunan Gulam Rıza, bunlardan 14'ünü Türkçe ikisini de Farsça olarak kaleme almıştır. Kitaplarından bazılarının isimleri şunlardır: Erşad-ı Zeynebiye, Feryad-ı Zeynebiye, Tufan-ı Zeynebiye, Peyman-ı Zeynebiye, Ecaz-ı Zeynebiye, Hemraz-ı Zeynebiye, Neşar-ı Zeynebiye, Hatırat-ı Zeynebiye, Bakyat-ı Zeynebiye, Mevkib-i Zeynebiye, Mekteb-i Zeynebiye, Negar-ı Zeynebiye, Divan-ı Farsi Eyniferd, Perçem-i Zeynebiye, Hemdem-i Zeynebiye, Mehtername.

Gulam Rıza'nın en bilinen mersiyesi "Fatma Kabrin Üstüne Gelmişem Ağlayam Gidem" adlı mersiyesidir:

Fatıma kabrin üstüne gelmişem ağlayam gidem,
Evde yatıp Hüseyin Hasan gelmişem ağlayam gidem.

Gün batırı kara salır başa hicaz-ı dağları,
Ağları derdime benim hasretiyle bulakları,
Yel asuri çalır acep gamlı terane (ezgi) bağları,
Gamlıydı gülşen u çemen gelmişem ağlayam gidem.

Evde gider gece hamı (hepsi) merd u zen (erkek ve kadın) istirahatete,
Gün batırı Ali batır behr-i gam u melamete (serzenişe),
Boş görebilmerem yerin nayel (nasip, kısmet) ola ziyarete,
Kabrin üstüne gelmişem Fatıma ağlayam gidem.

Riše-yi sabr-ı heyderi³⁴ seyl-i ferakatın yolur (yolunu açar),
Yâde salanda mehnatin (üzüntün) gözlerim eşkilen (gözyaşıyla) dolur,
Hırda (küçük) balalar ağlaşır gül kimi Zeyneb'in solur,
Gurbet olup mene vatan gelmişem ağlayam gidem.

Rihlet (vefat ettiğin) iden zaman atan başuna kara bağladın,
Men bile bildum hicret-i Ahmed'e sine dağladım,
Bilmez idum yaralısan sen gece gündüz ağladın,
İndi o sırr olup elan (şimdi) gelmişem ağlayam gidem.

Heyme vurupdı gusse (üzüntü) u gam-ı dil-i dağdarime (gönül yarama),
Yâde salanda yarevi âşkım ahar üzerime,
Hasretilen düşer gözüm kabze-i zülfikârime,
Çekmem onu galafeden (kılıf) gelmişem ağlayam gidem.

Vardı yâdımda bir günü sen mena eyledin hitab,
Çek gile zülfikâriyu hakkunu al Abu Turab³⁵,
İndi Ali'nin eylürü kalbi o manzara kebab,
Yohdu Ali'ni dindiren gelmişem ağlayam gidem.

Aldılar hakkımı benim meclis-i şûr kurdular,³⁶
Boynuna şal saldılar şir-i hudanı yordular,
Sen kömek (yardım) eyledin sana zulmile kamçı vurdular,
Topraka düştün onda (o zaman) sen gelmişem ağlayam gidem.

Taht-ı nezerdedür³⁷ benim menzil-i vahyi munzelim (vahinin gökden gelmesi),
Sen sağidün biraz gine evde var idi git gelim,
Gittin elimden indi sen bağlı kapın dilim elim,
Yohdu bize gelip giden gelmişem ağlayam gidem.

³⁴ Heyder'in sabrının kökü.

³⁵ Hz. Ali için kullanılan bu kelime toprağa bulanmış anlamına gelmektedir.

³⁶ Gürültülü, eğlenceli, şamatalı meclis.

³⁷ Göz önünde.

Gerd-i (baht) gamın nişest (oturup) edip kalbimi çoh çetin silem,
Can yetişip dudağıma Fatıma razıyam ölem,
Gelmişem indi kabrinin üste birazca dincelem,
Ölmür Ali neden? neden gelmişem ağlayam gidem.

Sen ivime gelin gelem vakte yohidi çün anan,
Gusselenerdin (kederlenirdin) her zaman gözyaşın eyledi revan (aktı, gitti),
Zeyneb arus (gelin) olan zaman baht evine giden zaman,
Fatıma neylüm onda men gelmişem ağlayam gidem.

Ayrılığın salupdı od bu dil-i pur şerarime (kıvılcıma),
Yalvararam yohi gele dide-yi eşkibarime (gözümde akan yaşım),
Muhsini³⁸ al kucağına gel yuhuda kenarıma,
Ruh tapa bu heste-yı (hasta) ten gelmişem ağlayam gidem.

Mihnet-i Fatıma seni eyledi (Eyniferd) hüzün,
Kalbinü yandırır çıkar sineden ah-ı ateşin,
Şiir yazanda sıdkiylen (doğruluk/içtenlikle) yaz ele pak-ı niyyetin,
Gör ne güzeldi ser sühan (sözbaşı) gelmişem ağlayam gidem (KK-1).

Görsel 59: Dinî Lider Ali Hamenei ve Gulam Rıza Eyniferd (Eynifardezanjani, 2013).

Gulam Rıza'nın yetiştirdiği meddahlar arasında iki oğlu Muhammed ile Hüseyin Eyniferd de bulunmaktadır. 1979 doğumlu büyük oğlu Muhammed Eyniferd, ilk meddahlığına 12 yaşında başlamıştır. Bu yaş itibarıyla hususi takiyelerde icralarda bulunan Muhammed, ilk profesyonel icrasını 1997 yılında Zeynebiye Mescidi'nde gerçekleştirmiştir. Her yılın Şam-ı Gariban gecesinde mersiye okuyan meddah sonraları

³⁸ Hz. Fatıma'nın çocuğu.

Fatimiyye ve Heyderiyyun mescitlerinde 21 yıl boyunca mesleğini ifa etmiştir. Tahran'da yaşayan Türk gruplarının davetiyle buraya da giden meddah, şimdilerde daha çok sabit bir bölgesi olmaya başlayan Mekteb-i Hüseyin ve el-Zehra Mektebi Heyeti'ne bağlı olarak Zencan'daki Zeynebiye mescitlerinde bulunmaktadır. Tahran'daki mescitte kendisini dinlemeye gelen Türk grupları arasında yoğunluğu Tebrizliler oluşturmaktadır.

Muhammed Eyniferd, babasıyla yaptığı hususi derslerin haricinde Eyniferd ile Cevad Resuli meddah mekteplerine de giderek meddahlık eğitimi almıştır. Bu çerçevede meddah ve mersiye türlerine yönelik biçimsel yorumuyla en farklı görüşü ortaya koymuştur:

Mersiye novhe farkı şekil farklılığıdır. Vezinli şiir novhedir ve sadece manzumdur. Mersiye ise manzum ve mensur olur. Şimdilerde hepsine meddah denilmektedir. Ancak önceden farklı yerlerde okuyan kişilere mersiyehan, bölgesinde okuyanlara ise novhehan ya da rovzehan denilirdi (KK-5).

Siyasi kurumlarda da görev alan Muhammed Eyniferd, 2013 yılında Zencan'ın Sultaniye şehristanının belediye başkanı olarak seçilmiştir. Tahran'da ve Isfahan'da pek çok öğrencisi olan ve dersleri telefon aracılığıyla sürdürdüğünü belirten meddahın en bilinen mersiyesi Heyderiyem Heyderiyem Ebulfazl'dır. Bu mersiye, ezgisi bakımından Erdebil'in ünlü meddahlarından Selim Müezzinzade Erdebili'nin³⁹ Ebulfazl Ebulfazl mersiyesini anımsatmaktadır:

Men ki Ebulfazl agamın vurulmuşam âşkına,
Kurban olum üstadımın mektebinin meşrine.
Heyderiyem heyderiyem Ebulfazl nökerinin (hizmekârının) nökeriyim Ebulfazl,
Âşkı mevla kapısında çakiriyem (hamalım) Ebulfazl.

T'ane (iğneleyici söz) vuranlara deyin biz size biganeyek (yabancıyız),
Şem imiş Abbas elemi biz ona pervaneyek,
Siz çalışın akıl olun biz hamı (hepimiz) divaneyek (düşkünüz).
Heyderiyem heyderiyem Ebulfazl nökerinin nökeriyim Ebulfazl,
Âşkı mevla kapısında çakiriyem Ebulfazl.

³⁹ 1936 Erdebil doğumlu olan Müezzinzade; Farsça, Arapçanın yanı sıra özellikle Türkçe mersiyesiyle Zencan'da pek çok meddahı etkilemiştir.

Başı belahlılar gülün derde deva burdaydı,
 Ey! serataniler (kanserliler) gülün şehd-i sefa burdaydı,
 Olsa hulusi (temiz) niyetin kerb (gam) ve bela burdaydı.
 Heyderiyem heyderiyem Ebulfazl nökerinin nökeriyim Ebulfazl,
 Âşkî mevla kapısında çakiriyem Ebulfazl (KK-5).

Görsel 60: Muhammed Eyniferd (Mecme’-i Heyderiyyun, 2023a).

Gulam Rıza Eyniferd’in yetiştirdiği bir diğer oğlu ise Hüseyin Eyniferd’dir. Zencan merkezdeki Hüneristan Caddesi’nde Mecme’-i Heyderiyyun heyetine bağlı Heyderiyyun Mescidi’nde sabit olarak meddahlık yapan Hüseyin, 1981 doğumludur. Babasının yanı sıra öğrencilerinden Cevad Zakir’in performanslarından etkilenerek başladığı meddahlıkta ilk profesyonel icrasını 18 yaşında, Zeynebiye’de tas yerleştirme töreni sırasında gerçekleştirmiştir. Heyderiyyun Mescidi’ni bir grup arkadaşlarıyla beraber kendi imkânlarıyla kurduklarını belirten meddah, mali destek olarak herhangi bir yere bağlı olmadıklarını aktarmıştır.

Heyderiyyun’u kurduğumuz yıllarda Zencan’da buna benzer bir tarzda heyet yoktu. Bu nedenle ehlibeyt hizmetçileri ve bir grup arkadaşıyla beraber kurmaya karar verdik. Çok şükür hâlihazırda faaliyetlerine devam etmektedir. Çünkü herhangi bir mali kaynağı olmayan bu heyet ilk zamanlarında bizim haricimizde hiçbir özel kuruluş ya da kişi tarafından desteklenmemiştir. Mescidin adını Heyderiyyun olarak belirlememizde gittiğim bir şehirde adı Heyderiyyun olan heyetten etkilenmem etkili oldu (KK-6; KK-11).

Hüseyin Eyniferd'in bizatihi kaleme aldığı mersiye bulunmamaktadır. Bu nedenle törenlerde babasının yanı sıra ünlü meddahların ve bölge şairlerinin yazdığı mersiyeleere yer vermektedir. Bu anlamda en çok Gulam Rıza Eyniferd ile Hac Dadaşı'nın şiirlerinden faydalanmaktadır.

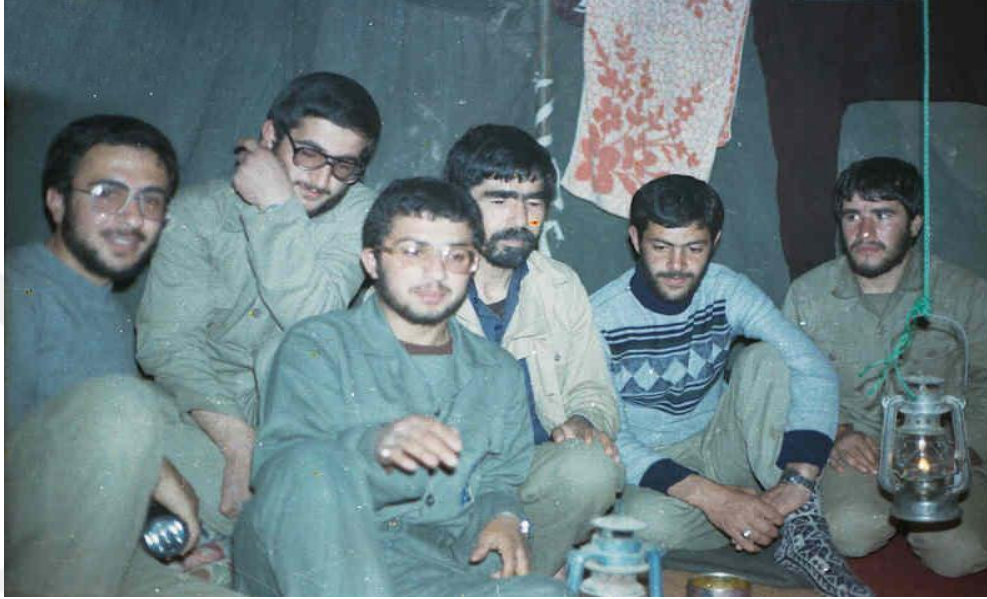

Görsel 61: Hüseyin Eyniferd (Mecme'-i Heyderiyyun, 2023b).

Zencan'ın ünlü meddahları arasında Asgar Genç Hanlu ismi çokça dile getirilmektedir. Hz. Hüseyin'in şehadetinin acısını annesinin sütüyle almaya başladığını belirten 78 yaşındaki Genç Hanlu, 8 yaşında meddahlığa adımını atmıştır. Devrim'i destekleyen bir meddah olarak 1968 yılında Humeyni ile tanışmıştır. Buna mukabil dinî eğitim aldığı Ayetullah Burucerdî okulunda da bu tanışıklığını sürdürmüştür. Bu nedenle SAVAK tarafından çok kez tutuklanan meddah, Zencan'da bulunduğu dönemde öldürülme emrinin çıktığını öğrenmesiyle Tahran'a akabinde ise Lahican'a ve Kirman'a gitmiştir. Meddahlığını bu geçmişine bağlı olarak tarihî anlatıyı tekrarlamak ve dinî propaganda yapmak olarak ifa ettiğini belirtmiştir.

Genç Hanlu İran-Irak Savaşı'nda cephede medreselerin bulunmaması nedeniyle açık alanlarda meddahlık eğitimi verdiğini söyleyerek bu dönem gerçekleştirdiği icralarıyla ilgili hatırasını şu şekilde aktarmıştır:

Savaşın ilk zamanlarında meddahların cepheye gitmesi nadirdi. Ahmed Kazemi önderliğinde bir tugay kurulmak üzereyken askerlerin Devrim Lideri'nin Doğu Azerbaycan Temsilcisi olarak tayin ettiği Esadullah Medeni'nin 1981 yılında cuma namazı esnasında şehit edilişi üzere ağıt yaktıklarını gördüm. Savaşın ilerleyen zamanlarında Huzistan yakılarındaki bir cephede benden mersiye okumam istendi. Ben okurken askerlerde sinelerine vuruyordu (KK-12; Noornava, t.y.).

Görsel 62: İran-İrak Savaşı'nda Veli Asr taburundaki savaşçılarla birlikte Asgar Genç Hanlu (soldan dördüncü) (Hüseyniyezi Azam, 2023).

Şimdilerde Kerec'de ikamet eden Asgar Genç Hanlu, meddahlık eğitimlerinde öğrencilerine her zaman için abdestli gezmelerini tavsiye ettiğini belirtmiştir. İkincil tavsiyesi ise şehitlerden yardım isteyerek icralarını gerçekleştirmeleridir. Ona göre bu husus meddahlara tevazu kazandıracak ve dinleyenlerin kendilerinden nezaket öğrenmesini sağlayacaktır. Genç Hanlu eski törenlerin şimdikilere göre daha farklı olduğunu belirterek günümüz ile özellikle 1980'li yıllar itibarıyla büyük katılımların gerçekleştiği törenlere ilişkin şunları söylemektedir.

Günümüzdeki merasimler görkemli bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Ancak özellikle Zencan özelinde söyleyebilirim ki Devrim sonrası ilk 10 yılda yas merasimlerine katılım, eşsiz bir atmosfere sahne olmaktadır (KK-12; Noornava, t.y.).

Öncesi ile şimdiyi mersiyeler ve icracılar açısından da mukayese eden meddah, eskiden meddahların törenin her alanında görev aldığını ancak şimdilerde daha çok mersiyelerini okuyup gittiklerini not düşmüştür.

Önceden okunan mersiyeler özeldi, şimdikilerden farklıydı. Bir girişi ve sonuç bölümleri vardı. Öncelikle kürsüden nasihat verilirdi, meddahın kendinden söyleyeceği bir şeyleri vardı. Törenin hazırlığında görev alırdı. Ancak şimdilerde hoparlör, eko ve ışık sistemleri dâhil oldu. Bazıları iki mersiye okumakla meddah olunacağını sanıyor ancak bu doğru değil. Okunan mersiyeler çok yönlü olmalıdır ve hareketlerimizle aynı ritimde söylenmelidir. Ayrıca sanatsal değerine dikkat edilerek tarihsel olarak da doğru olmalıdır (KK-12; Noornava, t.y.).

Asgar Genç Hanlu, mersiyelerini büyük oranda Türkçe okumaktadır. Bunda Humeyni'nin de etkisi olduğunu Necef, Tahran ve Kum'da kendisiyle görüştüğü dönemlerde, onun isteğinden kaynaklandığını belirtmiştir:

Herkes İmam Hüseyin için kendi dilinde dua eder ve göz yaşı döker. Humeyni ile görüştüğüm dönemlerde bir gün kendisiyle üst düzey bir görevlinin görüşme isteğini mersiye okunduğunu işaret ederek reddettiğini hatırlıyorum. Bu sırada Humeyni bizden Türkçe rovze okumamızı istedi. Okumamız üzerine her şey bir tarafa İmam Hüseyin bir tarafa diyerek Türkçe öğrenmeliyim ifadesini kullandı. Altı ay Necefte bulunduğum dönemde Humeyni her akşam mescide gelerek Türkçe mersiyelerimi dinlerdi (KK-12; Khabarban, 2022).

Zencan'da meddah mektebi bulunan ve bölge halkınca da önemli olarak addedilen bir diğer meddah ise Cevad Resuli'dir. 64 yaşında olan Resuli, Sistan-Beluçistan haricinde ülkenin tüm şehirlerine davet edilerek meddahlığını icra etmiştir. Taklit yoluyla öğrendiği meddahlıkta genellikle; Veliyullah Kelami, Gulam Rıza Eyniferd, Asım İkbali, Garik Zencani, Enver Erdebili, Yahya Munzevi, Hüseyin Tebrizi, Gulam Rıza Sagazag ve Moid Meshedi gibi ünlü meddahların mersiyelerini okuduğunu belirten Resuli aynı zamanda kendi yazdığı mersiyeleri de okumaktadır. Yazdığı mersiyeleri Mahrem-i Del (Yürek Mahremi) adlı kitapta toplayarak yayımlamıştır.

Meddahlığı kutsal bir meslek olarak gören Resuli, toplumun gözünde saygın bir konumda olduklarını belirtmiştir. Bunda Hz. Hüseyin'e onlardan daha yakın oldukları düşüncesinin yer aldığını dile getirmiştir:

İnsanlar meddahlığı kutsal sayarlar. Çünkü bizleri İmam Hüseyin'e daha yakın görürler. Meddahın duası kalp kırıklığının yaşandığı anlarda kutsallığı nedeniyle kabul olur (KK-3).

Meddah olarak yetiştirdiği öğrencileri arasında oğlu Hüseyin Resuli de bulunmaktadır. Ahmediye Mescidi'nde bulunduğu icraların hemen hemen hepsinde öncelikle oğlu sahne almakta ve akabinde kendisi çıkmaktadır. Diğer şehirlere veya mescitlere davet edildiği zamanlar da ise bu mescitteki merasimleri, tamamen oğlu ya da beraberinde davet ettikleri meddahlar gerçekleştirmektedir. Cevad Resuli'nin en meşhur mersiyesi “Muharrem Geldi Eza Geldi, Yere Göylerden Seda Geldi” adlı mersiyesidir:

Gene yaran daşdı behr-i bela (bela denizi), şah-ı kerbubela yası başlandı,
Hanım Zehra saldı başa gara, seyyid-i şüheda yası başlandı,
Muharrem geldi eza (yas) geldi, yere göylerden seda geldi.

Çekip gare (kara) asimane (gökyüzüne) felek, sakinami⁴⁰ felek novhehan⁴¹ oldi,
Semavate (göklere) nale (inilti) saldı tenin, kalbi Fatime'nin lehte gan⁴² oldi,
Bu matemde yandı kalb-i nebi, nazıdanesibi (cananı, azizi) aşıyan (yuvasız) oldi,
Açıp başın yekser (baştan başa) ehl-i sema, hamsetin nücebah⁴³ yası başlandı.

Meabilde⁴⁴ saf çekenlere bah, sinezenlere bah sine dağlırlar,
Düşüp Şie behr-i derd (derd denizi) u game, mescide eleme gara bağlırlar,
Salıp yâde Fatıme balası, kalbinin yarası bahem (beraber) ağırlar,
Diyür Zehra can yaralı bala, şah-ı mülk-i vila⁴⁵ yası başlandı.

Vurur başe âşıkân-i Ali, Şieyan-i Ali bu müsibette,
Ali seslir (seslenir) sındı⁴⁶ bal operim, odlanıp ciğerim nâr-ı mihnette⁴⁷,
Çıkıp arşe suz-i ahı⁴⁸ Hüseyin, hey megah-ı (çadır) Hüseyin yandı garette (yağmada),
Eyle ah u neva (ses/ahenk), çün veli-yi Huda yası başlandı.

Bu ayda her kim nevaye gele, ah u vaye gele har u zar⁴⁹ olmaz,
Kıyamette itibare çatar, iftihare çatar eşgibar (yaş akıtmaz) olmaz,
Ölen vahte sağ sola dolanıp, nar-ı hicre⁵⁰ yanıp intizar (beklemez) olmaz,

⁴⁰ Gökyüzünün sakinleri.

⁴¹ Mersiye okuyan, meddah.

⁴² Kanın kuruması, pıhtılaşması, kesilmesi.

⁴³ Merhametli veliler, dinî büyükler, beş büyük (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan).

⁴⁴ Yollardaki, yolların kenarlarındaki yürüyen insanlar, yayalar.

⁴⁵ Şah, ve mülkünde yaşayan dostlar.

⁴⁶ Kırıldı.

⁴⁷ Mihnet ateşi

⁴⁸ Ah ateşi.

⁴⁹ Kötü olmaz, ağlamaz, yıkılmaz ve inlemez.

Gözüm ağla yari eyle Rıza, çün şefiy-i ceza (ceza şefaathçısının) yası başladı.

Bu gözyaşım müttedir (üzüntülü) elenir, gözde cilvelenir şam-ı Aşura,
Gelir yâde gusse hatiresi, heyme menzeresi gorhuli Zehra,
Rubab⁵¹ ağırlır gözde hun-i ciğer (ciğeri kanlı), gaş edip süt emer ah u vav eyler,
Diyür Allah can verir bu bala, galdı hâldan hâlâ yası başladı.

Gece geçtim esti bad-i hezan (güz rüzgârı), mader-i nigeran⁵² geldi efgane⁵³,
Öpüp birde nah-ı paresini (ay parçası), şir-i haresini⁵⁴ verdi sultane,
Oğul getti şogi vesletile⁵⁵, tir-i mihnetile (üzüntü oklarıyla) battı al gane,
Kemanan ok attı Hermele'ta⁵⁶, tıfl-i mahilegah⁵⁷ yası başladı.

Hüseyin bastı bağına balanı, attı arşe gani göyler ağlaştı,
Edip tesir arşeyan-ı gami, heymede heremi Heyder ağlaştı,
Didi laylay ey yaralı bala, ses çekip o hâlâ leşger ağlaştı,
Atasınnan kovzanıp (yükseldi) bu nida, bang-i vaveledah⁵⁸ yası başladı.

El yüz ganlı geldi heymelere, ta Rubab'e vere ohlu gurbani⁵⁹,
Hanım Zeynep çıltı tez kabaga (öne), erz edipti ağa pozma Zehran'i,
Azizim kalbim kebab eleme, gözyaşım eleme sen anam canı,
Diyim goy geysin garesi ana, oğlu battı gana yası başladı.

Bu ayda her kim nevaya gele, ah u vaye gele har u zar olmaz,
Kıyamette itibare çatar, iftihare çatar eşgibar olmaz,
Ölen vahte sağ sola dolanıp, nar-ı hicre yanıp intizar olmaz,
Gözüm ağla yari eyle Rıza, çün şefiy-i ceza yası başladı (KK-3).

⁵⁰ Ayrılık ateşi.

⁵¹ Hz. Hüseyin'in eşi.

⁵² Bakan annesi.

⁵³ Feryada.

⁵⁴ Süt emen çocuğunu.

⁵⁵ Tutku amacıyla, vasıtasıyla.

⁵⁶ Ali Asgar'ın şehadetinde rol oynamış olan Ömer b. Sa'd'ın okçularından Hermele b. Kâhil Esedi.

⁵⁷ Küçük ayın yüzü, ay yüzü.

⁵⁸ Toplu feryat etme.

⁵⁹ Buradaki kurban olarak belirtilen Ali Asgar'dır.

Görsel 63: Meddah Cevad Resuli (sağda oturan) ve oğlu Hüseyin Resuli (ayakta) Ahmedi Mescidi'nde meddahlık icra etmeye hazırlanırken (2023).

Mekteb-i Novhe Hanan'ın kurucularından olması ve burada dersler vermesiyle öne çıkan Veliyullah Kelami de Zencan'ın ünlü meddahları arasında sayılmaktadır. Asıl soyadı Ocaklı olan 69 yaşındaki Kelami, ilk ve orta öğrenimini Şaphur ve Tofik okullarında tamamlamıştır. 1978 yılındaki evliliğinden iki kız ve iki erkek olmak üzere dört çocuğu dünyaya gelmiştir. Ancak bunlardan Said adlı çocuğunu 19 yaşında bir hastalık nedeniyle kaybetmiştir. Dört kardeşiyle birlikte 1980 yılında İran-İrak Savaşı'na katılmış olan Kelami, kardeşi Serdar Nasır Ocaklı'yu da bu savaşta kaybetmiştir.

İlk mersiyelerini 12 yaşında yazmaya başlayan Kelami, meddahlıktaki bu ününü ülkedeki Türk topluluğuna borçlu olduğunu ifade etmiştir. Ağırlıklı olarak Türkçe mersiye okumakla birlikte icralarında Farsça mersiyelere de yer vermektedir. Mersiye türleri arasında ise daha çok recez okumayı tercih etmektedir.

Devrim ideolojisini destekleyen meddahlardan olan Kelami, savaş döneminde cephede bulunduğu zamanlarda bu desteğini, mesleğini ifa ederek gerçekleştirmiştir. Bu sebeple Devrim sonrasında pek çok kez dinî lider Ali Hamenei'nin de katılım gösterdiği

törenlerde sahne almıştır. Edebî üretim açısından bölgedeki en çok eser sayısına sahip olanlardan biri olarak tüm şiirlerini 40 kitapta toplayan ve yayımlayan meddahın ayrıca Türkçe ve Farsça olmak üzere Şehadetname-yi Aşikan (Külliyat-ı Türki) (2014) ve Şehadetname-yi Aşikan (Külliyat-ı Farsi) (2014) adında iki ciltlik divanı da bulunmaktadır.

Görsel 64: Meddah Veliyullah Kelami (solda oturan) cephede bulunduğu dönemde (Kelami Zencani, t.y.a).

Diğer kitaplarının isimleri ve basım yılları şu şekildedir: İnkilab-ı Hüseyini Tarih-i Evvelin Nöbet-i İntişar (1980), İnkilab-ı Hamasi (1981), Kerbela-yı İran (1982), Şem'e Şehadet (1983), Rahyan-i Kerbela (1983), Aşikan-ı Şahadet (1985), Aşina-yı Muhabbet (1990), Neşengan-ı Serab (1991), Çahardeh Masum (1992), Kelam Kelami (1993), Naleha-yı Kelami (1995), Aşar-ı Kelami (1996), Münacat-ı Kelami (1997), Mebahat-ı Kelami (1997), Yâdigar-ı Said (2000), Selam Kelami (2000), Ava-yı Kelami (2000), Fehrist-i Mevzua' Kitabha-yı Kelami (27 Cilt) (2001), Peyam-ı Kelami (2001), Neva-yı Kelami (2002), Arad Tename Kelami (2003), Arzha-yı Kelami (2004), Kelam-i Del (2004), Selam Del (2004), Serudha-yı Kelami (2005), Zahirah-ı Kelami (2005), Recezha-yı Kelami (2005), Mişak-ı Kelami (2006), Novheha-yı Kelami 'Gelçin' (2006), Arzu-yı Kelami (2007), Abru-yı Kelami (2007), Takiyegah-ı Kelami (2008), Fatıme-yi Kelami (2010), Penahgah-ı Kelami (2010), Ya Ali Meded 'Gelçin' (2011),

Hediye Kelami (2012), Velayetname-yi Kelami (2014), Recezha u Novheha 2 ‘Gelçin’ (2016), Besiretname-yi Kelami (2016) ve Saye Neşin Herem (2018).

Bu eserler arasında ülke içinde ve dışında bilinen en meşhur mersiyesi “Yel Yatar Tufan Yatar, Yatmaz Hüseyin Perçemi”dir:

Yel yatar tufan yatar, yatmaz Hüseyin perçemi,
Dide-yi devran yatar, yatmaz Hüseyin perçemi,
Can Hüseyin canan Hüseyin âlem sana kurban Hüseyin.

Bu Hüseyin de azizan (değerliler) perçemi üç rengidi,
Günbedi (kümbeti) üstünde kırmız yadigâr cengidi,
Hem yaşıl peymanidi (yeminiydi) Abbas onun serhengidi (askeriydi),
Sen kara perçem götür bu Zeyneb’in ferhengidi (hüneriydi),
Selsel-i her bünyan (yapı) yatar, yatmaz Hüseyin perçemi.

Kara perçem kırmız perçem,
Yeşil perçem diyir cavidan-ı (ebedi) Kerbela,
Helka hadis gam diyir,
Tek Hüseyinler demiyir.

Belki hamı âlem diyir,
Ey mesihiler bu zikri,
İsa-yı Meryem diyir,
Payiye-yi edyan (dinlerin direği) yatar, yatmaz Hüseyin perçemi.

Ey Irak’ın toprağı,
Ver şûr ve sinenen haber,
Sendedi altı imam⁶⁰,
İfa-yı dinen (dini yerine getirme) haber.

Ya Necef ya Samarra ya Kazım’inen haber,
Her taraftan od yağır,
Kabr-i Hüseyininen haber,
Korkma bu buhran yatar, yatmaz Hüseyin perçemi (KK-2).

Zencan’da ikinci kuşak meddah olarak addedilen ve bağlı olduğu heyetiyle kalabalık kitlelere hitap eden icracılardan biri de Mehdi Resuli’dir. 1988 doğumlu olan Resuli, ilk ve orta öğrenimini Şehid okulunda tamamladıktan sonra lisansını Zencan Üniversitesinde İnşaat Mühendisliği ile Kültürel ve Sosyal İşler Yönetimi bölümlerinde tamamladı. Yüksek lisansını ise Dar-el Hadis Üniversitesinde Kuran ve Hadis bilimleri

⁶⁰ Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmam Ali el-Hadi, İmam Hasan el-Askerî, İmam Musa el-Kâzım, İmam Muhammed el-Cevâd.

alanında yapan meddah, mesleğe yöneliminde annesinin çocukluk dönemlerinde kendisini beraberinde götürdüğü yas merasimlerinin etkili olduğunu belirtmiştir. Ortaokul dönemlerine denk gelen 1999 yılında şehit çocuklarıyla birlikte Ali Asgar adında kurdukları grupla birlikte profesyonel olarak meddahlık icra etmeye başlamıştır.

Görsel 65: Meddah Veliyullah Kelami (Kelami Zencani, 2023).

Meddahlık alanında Veliyullah Kelami, Asgar Genç Hanlu ve Musa Şabari Zencani'yi örnek aldığını belirten Resuli aynı zamanda kurucusu olduğu Sarallah Heyeti'ne bağlıdır. Mersiyelerini Türkçe, Farsça ve Arapça olarak üç dilde de okuyan meddah, 2009 yılında Hüseyiniyeyi Azam Mescidi'nde okuduğu Arapça mersiye ile halk tarafından tanınmaya başladığını dile getirmiştir. Azerbaycan Türkçesiyle okunan mersiyelerin Farsça mersiyelere göre daha zengin ve gamlı olduğunu belirten meddah, daha çok gençleri etrafında toplamasıyla Zencan'ın popüler meddahı olarak görülmektedir. Şüheda Mescidi'nin sabit meddahların olan Resuli, buradaki icralarında Türkçe mersiyelerin yanı sıra ağırlıklı olarak Farsça mersiyeler okumayı tercih etmekte ve sinezenlikte daha çok Tahran (Fars) sebkinin icrasını uygulamaktadır. Mehdi Resuli Zencan'ın yanı sıra ülkenin birçok bölgesinde ve Rusya ve Gürcistan gibi ülkelerde mesleğini icra etme fırsatı bulmuştur (KK-9).

Görsel 66: Meddah Mehdi Resuli (Mehdi Resuli, 2023a).

Daha önce farklı şehirlerde mesleğini icra etmemesi ancak birçok öğrenci yetiştirmek suretiyle meddahlık dersi vermesi ve Veli Asr ile Ali Ekber heyetlerine bağlı takiyelerde sahne almasıyla yerel üne sahip meddahlar içinde zikredebileceğimiz bir icracı da Mecidi Meleki'dir (Görsel 54). Meddahlığı Gulam Rıza Eyniferd gibi bölgenin önde gelen icracıları takip ve taklit ederek öğrenmiş olan Meleki, kendisini çok etkilemesi sebebiyle asıl ustası olarak Erdebilli Selim Müezzinzade'yi kabul etmektedir.

Evinin alt katını bir hüseyniye dönüştüren meddah, hâlihazırda burada yetiştirmiş olduğu öğrencilerle yılın belir bölümlerinde buluşmakla birlikte geleneğin sürdürülmesine de katkıda bulunmaktadır. Nitekim bu takiye etrafında meddahların haricinde şairlerin de toplanmasını sağlamıştır.

Mecidi Meleki meddahlık derslerinde de dile getirdiğini belirttiği üzere mesleğin kriterleri olarak belirlediği dört hususu şu şekilde açıklamaktadır:

- a. Samimiyet: Gelir getireceği veya ünleneceği düşüncesiyle meddahlık ifa edenlerin dinleyici/izleyiciler tarafından samimiyeti sorgulanır. Meddahlığın

özü İmam Hüseyin'e bağlılıktır. Bu bağlılığı göstermeyenler mesleği de icra edemezler. Etseler dahi bu çok sürmez.

- b. Ses: Sesi güzel olan meddahlar diğerlerine göre daha çok meşhur olur. Tabii ki kötü sesli meddahlar da vardır ki bunlar daha çok nesir biçiminde olması nedeniyle recez okurlar. Sesin önemini; Zencan ve Erdebil meddahlarının ülkenin tamamında hem güzel sesleriyle hem de daha gamlı söylemeleriyle ünlü olmasından da anlayabiliriz.
- c. İslam ve Şii tarihini bilmek: Meddahlığın tarihi, dinî tarihle bir bütündür. Dinî tarihi bilmeyen meddahlar, ezber biçiminde icralarını gerçekleştirirler de kalıcı olamaz. Çünkü takipçileri fazla olmaz ve zamanla unutulurlar. Katılımcıların bu durumu fark etmesi durumunda ise eleştirirler.
- d. Yüzü olmalı: Meddahlık, küçük ve büyük mescitlerde ya da geniş meydanlarda yüzlerce, binlerce insanın katıldığı törenlerde yapılır. Bu nedenle meddahın yüzü olmalıdır, utanmamalıdır. Bunu zaten yetişme sürecinde aşmış olması gerekir (KK-4).

Mecidi Meleki, törenlerde diğer meddahların ve şairlerin şiirlerini okumakla birlikte kendi yazdığı mersiyele de yer vermektedir. Yazdığı şiirleri “Ahvalat” adlı kitabında toplayan Meleki'nin, bilinen en meşhur mersiyesi “Asgar Seni Yâd Eyleyem Men Dade Gellem”dir:

Asgar seni yâd eyleyem men dade gellem,
Gehvaremi (beşiğimi) boş terpedüb (hareket ettirip) feryada gellem,
Asgar balam vay,
Asgar balam vay.

Men ağlamaktan ta varam doymam Ali can,
Tenden eza rahtin (yas yolun) dahı soymam Ali can,
Gelsen kucağıma yere koymam Ali can,
Gehvaremi boş terpedüb feryada gellem.

Her yâdıma düşdükçe od sallam cihana,
Ahım sarar öc eder heft-i asimana (yedi göğ),
Günler kabağında kalub men yana yana,
Gehvaremi boş terpedüb feryada gellem.

Ahvalle kan ağlaram ahu görende,
Süd emse ger emlik (sütten kesilmemiş) kuzu dest u deminde,
Tay-ı tuşalların bayram günü kırmızı giyende,
Gehvaremi boş terpedüb feryada gellem.

Nesgil olub bu gam mene dil açmadun sen,
Ekber gelende pişvaze (karşılamaya) kaçmadun sen,
Ahır nefisde kollarun açmadun sen,
Gehvaremi boş terpedüb feryada gellem.

Ey altı ay menle kucak yoldaşı laylay,
Vay Ekber'im hordaca (küçük) kardeşi laylay,

Ohlu boğazun ağıldar dağ daşı laylay,
Gehvaremi boş terpedüb feryada gellem.

Yarib seni verruh Kasım al abaya,
İste bu cem'ile gelleh garb-u belaya,
Bu dillerile biz gelleh bahem (birlikte) novheya
Gehvaremi boş terpedüb feryada gellem (KK-4).

Görsel 67: Meddah Mehridat Haşimi Veli Asr Mesici'ndeki bir icrasından (2023).

Mecidi Meleki'nin yetiştirdiği meddahlar arasında yerel üne sahip olmasıyla 34 yaşındaki Mehridat Haşimi ismi öne çıkmaktadır. 1985 yılında kurulan Veli Asr Heyeti'ne bağlı Veli Asr Mescidi'nde sabit olarak meddahlık yapan Haşimi, dokuz yaşından itibaren mesleğe yönelmiştir. Meleki Mektebi'nde bulunduğu dönemlerde ses ve İslam tarihi dersleri alan Haşimi, İslam tarihi derslerinin çoğunlukla Şeyh Abbas Kumi'nin Münehi el-Amal kitabından işlendiğini aktarmıştır. Şimdilerde Veli Asr'ın yanı sıra Mecidi Meleki'nin hüseyiniesinde de icralarda bulunan meddah bu anlamda Zencan'ın dışına çıkmamıştır.

Haşimi'nin yetiştirdiği bir öğrencisi yoktur. Bununla birlikte gerek mekteplerden gerekse de taklit yoluyla öğrendiği meddahlığa ilişkin bilgisinin, mersiye türleri konusundaki tanımlamalarından hareketle geleneksel bilgiden ileri geldiği söylenemez.

Okunan mersiyelerin novhe, rovze ve recez olarak farklılaştığını belirten meddah, şebih'in ise daha ayrışan bir tür olduğunu dile getirmiştir:

Novhe'de meth-i İmam Hüseyin okunur. Rovzede müsibetler okunur. Nasıl şehadete erdi? Nasıl başını kestiler? Rovze okunurken insanlar ağlar ve tavsiyeler verilir. Novhede sadece şiir okunur ve sinezenlik yapılır. Tüm geleneğe meddahi denilir. Rovzehan novhe okumaz. Ohşama bir gamlı rovzedir. Şebih ise bir tiyatral performanstır. Oyuncular aynı zamanda meddahlık eyler (KK-10).

Ekber Ahmedi de Veli Asr Heyeti üyelerinden olan bir başka meddahtır. Meddahlığa 13 yaşında başlamıştır. Üstadı olarak aynı zamanda amcasının oğlu olan Mecidi Meleki'yi kabul etmektedir. Meleki'den 10 yaşından beri meddahlık dersleri almıştır. Kendisinden sonra bir öğrenci yetiştirmemiştir. Sadece Zencan'da meddahlık yapan Ahmedi, kendisine ait şiirlerinin olmaması dolayısıyla farklı şairlerin ve meddahların mersiyelerini okumaktadır. İlk meddahlığını Hac Kerimi'nin bir kitabından "Ey Batan Kızıl Kanlar" mersiyesiyle Veli Asr Mescidi'nde icra etmiştir:

Ey batan kızıl kanlar,
Lay lay Ekber'im lay lay.

Rahmeyle bunlara,
Lay lay Ekber'im lay lay.

Bununla birlikte Zencan'da daha çok Hayyam mahlaslı Enver Erdebili'ye ait olan "Menim Penahım Umidgahım" mersiyesini okumasıyla tanınmaktadır:

Menim penahım (sığınağım) umidgahım, dayan Hüseynim sana sözüm var,
Öpüm ayağın yanan dudakın, aman Hüseynim sana sözüm var.

Dayan birader-i aziz-i mader⁶¹, gelir dalınca piyade Zeynep,
Hara gidersin? şitap (acele) edersin, bahr-ı belada Zeynep,
Ne çare eyleyim yanır bu kalbim, çıkıpdı derd-i ziyade Zeynep,
Vade-yi ahır tevakkuf (bekle) et bir, zaman Hüseynim sana sözüm var.

Bacuva lütfet biraz dayan get, amandı kardaş amandı öllem,
Gözümde yaşım ağardı başım, gamım bilirsin girandı (ağır) öllem,
Ayıldı kadim yaralı kalbim, hadeng (ok) zulme nişandır öllem,
Terhim (rahmet dile) eyle atuva virme, inan Hüseynim sana sözüm var.

⁶¹ Annesinin değerli kardeşi.

Bu gamda kızlar gama giriftar (tutulur), heremserade kalıpdılar ağılar,
O fociaya (acıya/açıklı) bu çölde تنها (ıssız/yalnız), balalı Zeynep ne ne'vi sahlar,
Teeccüb (şaşkınlık) var meger atalar, balalarını bu novhe yohlar,
Kömekleri yoh balaları çoh, inan Hüseynim sana sözüm var.

Eger birader kıyıtmakın var, o köhne (eskimiş) köynek nedir bedende,
Ürek sıhıldı ivim yihıldı, o köyneği sen alıp giyende,
Mene bes (yeter) oldu müşehhes (belli/açık) oldu, seni soyarlar yakın ölen de,
Hemişe (her zaman) mağmum (üzüntülü) mazlum, olan Hüseynim sana sözüm var.

Kızın Rukiye diyende emme, hani babam bes edim ne çare,
Nece deyim men gedipdir olan, Hayyam'a gelmez babun dobare (tekrar),
O bağı kanlar o ağlayanlar, balalarundur edir nezare (seyir),
Atıb gedirsən ovalara sen sen, goman⁶² Hüseynim sana sözüm var (KK-13).

Görsel 68: Meddah Ekber Ahmedi (2023).

Zencan'da aynı zamanda müezzin olan bir meddah da bulunmaktadır. 63 yaşındaki Gaffar Rahmani, müezzinliğinin yanı sıra yaptığı meddahlığa 11 yaşında başlamıştır. İlk meddahlığını Akkent Mescidi'nde icra etmiştir. Bu mescitte okuduğu ilk mersiyesi kimin tarafından yazıldığını bilmediğini belirttiği şu şiirdir:

Ey nur cevan Kasım, azade şehzade,
Yalduz arus (düğün) getir bala, yalvarma celleda (KK-14).

⁶² Koymam/bırakmam.

Önceleri sadece novhe okuyan Rahmani, zamanla rovze de okumaya başlamıştır. Taklit yoluyla öğrendiği mesleğinde üstadı olarak Meddah Mecid Meleki gibi Erdebilli Selim Müezzinzade'yi kabul etmektedir. Bunun yanı sıra Gulam Rıza Eyniferd ve Mecidi Meleki'den de istifade etmiştir. Zaman zaman Cevad Resuli'nin meddah mektebinde bulunmuştur. Pek çok meddah yetiştirmiş olan Rahmani, bunlar arasında Hücettullah Rahmani, Beşir Rahmani, Cafer Rahmani, Fahrettin Hicazi, Eşratul Rahmani ve Mehdi Meleki isimlerini öne çıkarmaktadır.

Veli Asr Heyeti'ne bağlı olan Rahmani'nin, en bilinen mersiyesi bu heyete ithafen "Methiye-yi Heyeti Veli Asr" adında yazdığı ve yayımlamadığı şu şiiirdir:

Var Veli Asr heyetinde çok sefa,
Onların ezalarında (yaslarında) var vefa.

Her şeb-i cuma merasim varları,
Takiyenin görüren açıktır kapıları.

Her gelen derdini deyir mevlasına,
Ağlıyanlar Kerbela sekkasına (su verene).

Var bir orda ba isalet (asaletiyle) novhehan,
İndi de oldu reis-i karevan (kervan).

Kimdi ol şahsın adın kılıram beyan,
Hacı Mecid üstad-ı ebiyattır⁶³ inan.

Ayda üç yol Kerbela zevvaridir⁶⁴,
Mahiha u salih purkâridir⁶⁵.

Hâdim-i (hizmet eden) takiye Veli-yi Asr'dir,
Membake ebka tebaka mislidir (benzer).

Evvelin zahir olupdur Meşhed'em,
Erzihalin (takdim etti/gösterdi) eyleyip ol sermedem (sürekli).

Lütfelem ol mevla berati Kerbela,
İmam Rıza'nın mezherinde (çiçekliğinde) istedi,
Ceddi Hüseyin'i ziyaret eyleyem.

⁶³ Beyitler.

⁶⁴ Kutsal mekânları ziyaret eden insanlar.

⁶⁵ Aylar ve yıllarca çalışır.

Erzihalin başlayıp ol sermedem,
Lütfelem ol mevla berati Kербela,
Olmuşam ceddin Hüseyin'e müptela.

Nökerem ol mevla inayet eyledin,
Bareha (defalarca) ceddin ziyaret eyledin.

Ağlayan gözle deyipdir Ya Hüseyin,
Kabri Zehran'ı görem gam etmerem derdimi,
Derdimi vazih (açık) deyip gizletmerem.

Huda'yı men vaktiki İmam Rıza'dan,
Ziyareti Hz. Hüseyin şühedanı aldı,
Vakti Hz. Seyyidi şühedanı ziyaret eyleyenden sonra,
Dedi aga nenen gabri yâdına düşüp ziyaret eyleyem.

Olmuşam ben növkeri ol hanedan,
Ve firgeti (uzaklaştım, terk oldum) Zehra'dan oldum,
Ve firgeti Zehra'dan oluram bagrigan,
Her ne kadar ömrüm olar yâd eylerem,
Hanedanı heyderin şad eylerem.

Vardır bir dostum adı Rahmani'dir,
Şair-i sultan-ı mazlumanidir (KK-14).

Görsel 69: Meddah Gaffar Rahmani (2023).

Meddahlar kendi içinde novhe, rovze ve recez okumalarıyla farklılıklar gösterebilmektedir. Bu farklılığıyla öne çıkan Zencan meddahlarından Celal Müntezeri, yalnızca rovze okumaktadır. Bu nedenle bölgede rubaici olarak bilinmektedir. İlk rovzesini 20 yaşında okuyan ve şimdilerde 83 yaşında olan Müntezeri, Zencan'ın yanı sıra Kerbela'da ve Medine'de de mesleğini icra etme fırsatı bulmuştur. Kendisinden sonra öğrenci yetiştirmemiştir. Çok sayıda mersiye yazmış olan meddahın bölgede genelinde bilinmesiyle “Hoş Geldin Oğul” ile “Kalbimde Dedim Yohtu Anam Hâlîme Yansın” adlı şu iki mersiyesi meşhurdur:

Hoş Geldin Oğul

Olmuşan can vermeğe amade hoş geldin oğul,
Git boyun kurban ey şehzade hoş geldin oğul.

Yatmadım on sekiz yıl bilsen kimi can besledim,
Hun-i dil serpeyleyip lel-i belahşan (kanlı gözyaşı) besledim.
Men seni el hak bugünden, ötrü kurban besledim.
Yahşı vahtimde yetiştin, dade (sese, feryada) hoş geldin oğul.

Cam-ı mesl-i âşk⁶⁶ ilen sermeşti (kendinden geçmiş) metuş (bayılmış) olmuşam,
Âşık-ı bezz-i muhabbet ilen hemaguş (sarmaş dolaş) olmuşam.
Durma git çün roz u şog ilen (mutlulukla) kefenpuş (kefenlenmiş) olmuşam,
Razıdır bu gitmege leylad-ı hoş geldin oğul.

Çekme zahmet bir bele (bu kadar) âlât-ı cenge olma bend⁶⁷,
Kaşların buran (keskin) kılıçtır zülf-i purçinin (züliflerin) kement (ip).
Gam yeme doğransa cismın rize rize bend-i bend (parça parça),
Gelme hergiz (hiçbir zaman) ney kimi feryada hoş geldin oğul.

Daim isterdin ola feyz-i şahadat hasilin (şehadetin meydana gelsin),
Hemdüllilah oldu hasıl akıbet kamudillın (bütünün).
Hançer-i hunriz (kanlı hançer) elinde müntazirdir (hazır) katilin,
Rahmeyle rahmetmeyen cellada hoş geldin oğul.

Kalbimde Dedim Yohtu Anam Hâlîme Yansın

Kalbimde dedim yohtu anam hâlîme yansın,
Salsın yüzümü kıbleye başım ucalansın,
Töksün saçını sineme al kana boyansın.

⁶⁶ Kadehinle âşk sarhoşu olmuşum.

⁶⁷ Savaş aletlerine bu kadar alakalı olma, ilgi duyma.

Zehra anam ahırda gelip göylümü aldı,
Sildi gözümün kanını kol boynuma saldı.

Nöckerliğe germende Hüseyin olsa liyaket (layık),
Gel başımın üste ölürem eyle iyadet (ziyaret),
Senden beni bu kum etti hicalet.

Su vadesi vermiştim eğer olmadı imkân,
Affeyle bu taksirimi canım sana kurban.

Bilmezdim özümde ben özüm böyle liyaket,
Tovfik (kısmet) tapam terkeyleyem terk-i feyz-i şehadet,
Hamd eylerem Allah’a acep etti inayet.

Her müdde-i âşk bu yoldan geçebilmez,
Hüseyin sen teşnesen (susuzsun) Abbas serin su içebilmez (KK-15).

Görsel 70: Meddah Celal Müntezeri (2023).

Bölgede yalnızca rovze okuyan meddahlar arasında Rezzag Abbasi ismini de zikretmek gerekir. 62 yaşındaki meddah 13 yaşından bu yana mesleğin içindedir. İlk meddahlığını kendi mahallesindeki İmam Hüseyin Heyeti’ne bağlı olarak evlerde yapmıştır. Herhangi bir meddah mektebine gitmemiş ve taklit yoluyla öğrenmiştir. Bu alanda hocası olarak görebileceği Ekber Nuh Behmeni, Sadi Zaman ve Enver Erdebili isimlerini öne

çıkarmıştır. Kendisine ait bir şiiri bulunmayan Abbasi, merasimlerde başka meddahların mersiyelerini okumaktadır. Zencan'ın dışında Tahran ve Kerec'e de davet üzerine giderek icralarını gerçekleştirmiştir. Rezzag Abbasi, evlerde düzenlenen mevlitlere de katılmasıyla bölgedeki meddahlardan farklı olduğunu dile getirmiştir (KK-16).

Görsel 71: Meddah Rezzag Abbasi, Ahmediye Mescidi'nde (2023).

Zencan merkezde görüşme fırsatı bulunan meddahlardan biri de İskender Haripur'dur. 36 yaşındaki Haripur, mesleğe 16 yaşında başlamıştır. Öncesinde Kur'an eğitimi aldığını belirten meddah, ilk icrasını Emcedi Mahallesi'ndeki İmam Rıza Mesici'nde gerçekleştirmiştir: "Ben Kur'an'dan eğitimime başladım. Ondan sonra dua okumaya başladım ve sonrasında meddah oldum. Meddah Kur'an okuyabilmeli, dua okuyabilmeli" (KK-17).

Meddahlığı Seyyid Yusuf Şubeyri'den öğrendiğini belirten Haripur, bunun yanı sıra bir müddet Cevad Resuli Mektebi'nde de ders almıştır. Mektebe gittiği dönemlerde meddahlığın temel prensiplerine ve ahlakına yönelik derslerin işlendiğini aktarmıştır. Rezmendigar Heyeti'ne bağlı meddah, hâlihazırda bu heyete bağlı mescitlerde sahne almasının yanı sıra bölgedeki farklı hüseyniyelere ve Tahran ile diğer şehirlere de davet edilmektedir. Aynı zamanda meddahlık dersleri veren Haripur'un, şimdiye kadar

yetiştirdiği ğrencileri Mehdihani, Seyyid Halisi ve Muhammed Hammanmedi'dir (KK-17).

Zencan merkezinin haricinde gözlemlene fırsatı bulduğumuz kırsal bölgelerdeki meddahlar arasında Hasan Abdal Köyü'nde ikâmet eden ve mesleğini burada ifa eden Ali Rahimi'den de söz etmek gerekir. 42 yaşındaki meddah mesleği, kitaplardan ve üstat olarak gördüğü diğer meddahları taklit ederek öğrenmiştir. Bu anlamda hocası olarak Erdebilli Seyid Muhammed Amili'yi kabul etmektedir. Mekteplerin varlığından haberdar olmakla beraber daha önce hiçbir meddah mektebine gitmemiştir. Katıldığı törenlerde mersiyelerini daha çok Gulam Rıza Eyniferd, Cevad Resuli ve Veliyullah Kelami'nin kitaplarından okumaktadır (KK-18).

Bağlı olduğu Hz. Masume Heyeti 1963 yılında kurulmuştur. Bununla beraber bölge gençleri tarafından 2002 yılında kurulan Ali Ekber Heyeti'ne de bağlıdır. Daha önce resmî olarak farklı şehirlere davet edilmemekle birlikte farklı şehirlerdeki küçük hüseyniyeler ya da takiyeler olarak düzenlenen arkadaşlarının evinde meddahlık yaptığını dile getirmiştir. Ancak genellikle Zencan merkezde ve Hasan Abdal Köyü'ndeki törenlere katılmaktadır.

Meddahlığı öğrendiği şekilde öğreten Rahimi, öğrencileri olarak eşini ve kardeşinin oğlunu işaret etmiştir. Yüz yüze derslerini devamında mescide taşıyarak törenler sırasında icranın ilk kısmını kendisinin gerçekleştirdiğini devamını ise öğrencisine bıraktığını belirtmiştir. Kendisinden sonra geleneği devam ettirmek üzere oğlunu da eğitmek istediğini eklemiştir. Rahimi aynı zamanda Hasan Abdal'da düzenlenen şebih törenlerinde de meddahlık yapmaktadır. Bu törenlerde genellikle Yezid'in askerleri rolünde olması dolayısıyla pişmanlık duyduğunu ancak insanların bu tarihin öğretilmesi için kendisini teşviklendirdiğini aktarmıştır (KK-18).

Görsel 72: Meddah Ali Rahimi (sağda) ile Hasan Abdal Köyü'nde dükkânı önünde gerçekleştirdiğimiz görüşmeden (2023).

Zencan'da bölgeyi temsil etmesi açısından önemli olarak addedilen bu meddahların yanı sıra 40'a yakın kadın meddah da bulunmaktadır. Bölgede bulunan dönemde Muharrem merasimlerine hazırlanılması ve buna bağlı olarak çoğunun aileleriyle birlikte farklı şehirlere gitmesi nedeniyle yalnızca Hasan Abdal Köyü'nde bulunan Süheyla Mahmudi Rahmani ile görüşme fırsatı elde edilebilmiştir. 29 yaşındaki kadın meddah, mesleği kendisi gibi meddah olan eşi Ali Rahimi'den ve kitaplardan öğrendiğini aktarmıştır. Dolayısıyla herhangi bir meddah mektebine gitmemiştir. Kütüphanesinde bulunan mersiye kitaplarının çoğunluğu Farsçadır. Ancak merasimlerde bunları Türkçeye çevirdiğinden söz etmiştir. Bunlar arasında daha çok Veliyullah Kelami ile Gulam Rıza Eyniferd'in mersiyelerini okumaktadır. İcralarını genellikle Hasan Abdal'daki Hz. Masume Mescidi'nde yalnızca kadınlara gerçekleştirmektedir. 60 kişilik Hz. Zehra Heyeti'ne bağlı olan Rahmani, mesleğini icra etmesine karşılık herhangi bir ücret almadığını belirtmiştir. Hasan Abdal'daki icralarının yanı sıra birçok defa Zencan merkezde kadınlar tarafından kendi evlerinde düzenlenen takiyelerde de meddahlık yaptığını dile getirmiştir (KK-19).

Bölgedeki meddahların yanı sıra geleneğine şiir üreterek katkı sunan şairlerin de mevcudiyeti önemi haizdir. Zencan'da her önemli heyete veyahut meddahıyla ünlenmiş mescide bağlı ya da kendisini o topluluğun üyesi sayan bir şairi bulunmaktadır. Bu

şairler, meddahların bir maddi beklenti olunmadan isteği üzerine ürettikleri şiirleri kendileriyle paylaşmaktadır. Buna mukabil şair tarafından yazılan ve ünlenen mersiyeler farklı meddahlarca da okunabilmektedir.

Söz konusu şairlerden 62 yaşındaki İsrail Muhammedi'nin şiirleri, El-Zeynep Mektebi Heyeti'ne ve Zeynebiye Mescidi'ne bağlı olarak şiirlerini yazmakta ve buradaki meddahlarla paylaşmaktadır. 12 yaşından bu yana şiir yazan Muhammedi'nin şiirlerini okuyan meddahlar arasında Gulam Rıza Eyniferd, Seyyid Mecidi Musevi, Hüseyin Cemali, Aliyi Eyniferd ve Ehbili Nur Behmeni gibi isimler bulunmaktadır. Peyman mahlaslı Muhammedi, yazdığı şiirleri bir kitap hâline getirse de yayımlamamıştır. En bilinen şiirleri, “Bilmem Aziz Mustafa Ağlamak İster İstemiyir?” ile “Halet-i Müslim”dir. Halet-i Müslüm şiiri şöyledir:

Ey melek âşka söymeli bir bağban-ı Hüseyin,
Aram-ı can u ruh (can ve ruhu huzurlu) revan (giden) mihriban-ı⁶⁸ Hüseyin.

Müslim esir-i düşman olup gelme Küfe'ye,
Koyma sefali güllerin olsun hezan Hüseyin.

Bad-ı sebaya (seher yeline) sözlerimi mu be mu (bir bir) didim,
Gelme dedim amoğlun olub bağr-ı kan Hüseyin.

Gezdim bu şehri heç kişilikden nişane yoh,
Namerd şehridur budi-yi تنها nişan Hüseyin.

Tua evinde men konak oldum giçen gece,
Ol şir-i zen (cesur kadın) verübdü fakat imtihan Hüseyin.

Bullar hükûmetin sözüne allanıbdılar,
Biat şekendiler bu zelil-i küfyan (hor görülmüş) Hüseyin.

Çoh bi-vefadı Küfeliler bilmişem elan (şimdi),
Acizdi del cefaların etsin beyan Hüseyin.

Kızlarımın mevazıbı (mekânı) ol ey-i negustir,
Müslim dahı diri kala yoh hiç geman (sanmaz) Hüseyin.

İstir bugün garub eleye ömrümün günü,
Seru kadim sitemden olubdur keman Hüseyin.

⁶⁸ Güler yüzlü, şefkatli, dost.

Dar el-İmare⁶⁹ damında meni sahlıbdılar,
Amadeyim yolunda verem indi can Hüseyin.

Başımda getse ibn Ziyad başımı egmerem,
Ollam şehid adım kala ta cavedan (sonsuz) Hüseyin.

Ey Şehriyar arz u semavat-ı elvedaya,
Hoşdur gedem peyambere men mihman-ı Hüseyin.

Yazma kalem şehadet-i Müslim'den et hazer,
Çünkü onun gamında olub novhe han Hüseyin (KK-11).

Görsel 73: Şair İsrâfil Muhammedi (solda) ile Zeynebiye Mescidi'nde gerçekleştirdiğimiz görüşmeden (2023).

Kendsini Veli Asr Heyeti'ne bağlı olarak kabul eden şairlerden bir diğeri ise Muhammed Rıza Bigri'dir. Mahlası Rezevi olan 54 yaşındaki şair, dokuz yaşından itibaren şiir yazdığını belirtmiştir. Ancak 20 yaşına kadar şiirlerini herhangi bir kimseyle paylaşmamış ya da yayımlamıştır. Sonraları başta Mecidi Meleki ve Veliyullah Kelami olmak üzere çevresinin de teşviğiyle şiirlerini meddahlarla da paylaşmaya başlamıştır. İlk şiir kitabını 1997 yılında yayımlamıştır. Sonrakileri sırayla olmak üzere toplam 6 cilt hâlinde yayımlamıştır. 2019 yılında ise son yazdığı şiirleri kitaplaştırma fırsatı bulmuştur. Hem Farça hem de Türkçe olarak yazdığı şiirleri İran'ın

⁶⁹ Kufe'de eski bir mescit yanında bulunan ünlü bir saray.

tamamında bilinmekle birlikte özellikle Türk bölgelerinde okunmaktadır. İran’da Tebriz, Hemedan, Edebil, Tahran, Kerec, Urumiye, Simnan ve Kum gibi bölgelerde şiirlerinin çok iyi bilindiğini belirtmiştir. Şairliğin yanı sıra meddahlık da yaptığını aktaran Bigri bunun şairliğinin önüne geçmeyecek kadar az olduğunu dile getirmiştir. Şiirlerini daha çok meddahların isteği üzerine yazdığını belirten şair bu hususta şunları aktarmıştır: “Meddahlar şairlerden şiir sipariş ederken istedikleri ahenge, ezgiye göre isterler. Bununla birlikte konuyu kendileri verebilir veya şaire bırakırlar” (KK-7).

Şiirlerini yazarken ilhamının ehlibeyitten geldiğini vurgulayan Bigri, Hz. Mesume için yazmaya çalıştığı bir şiir ile ilginin anısını şu şekilde dile getirmiştir:

Bir Hz. Mesume şiiri yazmıştım. Üç hamse yazdım, beşlik sonrasını yazamadım. Altı ay boyunca gece gündüz ilham gelmiyordu. Bir gece kadir gecesi bir merasimden çıktım. Kum’a gittim Hz. Mesume’ye durumu arz ettim. 32 saat boyunca uyumamıştım. Zencan’a geldiğimde öğle namazını kılıp yemeğimi yedikten sonra o an şiirin devamı geldi ve yedi sayfa yazdım. İnayeti Hz. Mesume’dir bu (KK-7).

Zencan’da Mecidi Meleki ve ona bağlı grubun haricinde diğer meddahların kendisinin mersiyelerini tercih etmediğini belirten şair bunu sebebini ise kendisinin ikinci kuşak şair olması ve meddahların aynı zamanda mersiye yazabilmelerine bağlamaktadır:

Edebilli Enverin haricinde Kumri’den de şiirler okurlar. Dolayısıyla bize sipariş eylemezler. Aynı zamanda özlari de yazar. Kumri Derbendi, Dehili Meragi, Yahyavi Erdebili’nin Tac-ı Şuera kitabından, Enveri Münzevi bunların şiirlerini okurlar. Zencan’da ise daha çok İkbali mahlaslı Seyyid Bagiri Hurri “Gamname” ve “Matemname” kitaplarından okurlar. Zencan’da çok meşhur şairler vardır. Mirza Hasan Garik bunlardan biridir. Zencan’da noktasız şiir yazan şair olarak öne çıkmış eskilerden. Ekber Gaffari, Rahman Şaciri bunlar da Zencan’ın önemli şairleridir (KK-7).

Muhammed Rıza Bigri, şiirleri en bilineninin “Mekke” adlı şiir olduğunu belirtmiştir:

Misafiran gidi siz ol yere selam aparın,
Hicaz-ı Keba-yi hoş manzara selam aparın.

Sefa ve Merve ve Zemzemde yâd edin bizi de,
Minavbe seyreyleyim meşhere (mahşer) selam aparın.

Yüzün görende resuli Huda tapardı aramış,
Huda eda eyleyen Kevser'e selam aparın (KK-7).

Mersiye geleğinin icracıları geneli itibarıyla yukarıda ele alınan ahundlar, meddahlar ve şairlerdir. Ancak buna yine geleneğin bir parça olan şebih performanslarında görev alan oyuncuların dâhil edilmesi yerinde olacaktır. Hz. Hüseyin'in şehadetinin baştan sona hikâyesinin canlandırılarak anlatıldığı tiyatral performanslar Zencan'da Aşura ve Tasua günü merkezde yapılmakla birlikte Zencan şehristanına bağlı Armağanhane'de Muharrem'in 10 günü boyunca icra edilmektedir. Bu performanslarda Hz. Hüseyin ve takipçilerine karşın Yezid ve askerleri rollerine giren oyuncular aynı zamanda meddahlık da yapabilmektedir ki performansın büyük bir bölümü meddahlık icrası üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Görsel 74: Abbas Ocaklı (solda) Armağanhane'deki şebih gösterilerinde kulis odasındaki görüşmeden (2023).

Armağanhane'de düzenlenen şebih oyuncularından Abbas Ocaklı aynı zamanda buranın baş görevlisidir. Veliyullah Kelami'nin de uzaktan akrabası olan Ocaklı,

tiyatral performansların bir metin üzerinden icra edildiğini belirtmiştir. Buradaki tiyatral performansta ise genellikle Mehmed Hasan Beg tarafından yazılan metinlerin oynandığını dile getirmiştir. Hasan Beg'in yazdığı yakşalık olarak 80 sayıdaki metnin yanı sıra farklı şairlerin kaleminden çıkan 300 adet metnin de mevcut olduğunu bunları ise nadiren oynadıklarını aktarmıştır (KK-20).

2.2.1.2. İcracının Yetiştirme Ortamı

İcracıların yetiştiği sosyokültürel ortamın daha iyi anlaşılabilmesi adına bu hususun İslam Devrimi öncesi ve sonrası şeklinde ele alınması önemlidir. Nitekim İslam Devrimi öncesinde Safevilerden bu yana geleneğe yönelik teşvikler, nicelik yönlü pek çok icracının yetişmesine zemin hazırlamıştır. Ancak Afşar ve Kaçar sonrası Pehlevi Dönemi'yle birlikte mevcut yönetime bir tehdit unsuru olarak görülmesi nedeniyle sınırlandırılan geleneğin sosyal ve siyasi ortamından icracılar da etkilenmiştir. Pehlevi Dönemi'nin sonlarına doğru 1979 İslam Devrimi'ni gerçekleştirenlerin mersiye geleneğini bir araç olarak kullanması ve ülkede yaşanan iç ve dış sorunların mevcut hükûmetin düşeceğine yönelik sinyaller vermesi gibi nedenlerle pek çok icracı Devrim'i desteklemeye başlamıştır. Bu nedenle birçoğu Pehlevi iktidarının istihbarat servisi olan SAVAK tarafından fişlenmiş ve çeşitli cezalara maruz bırakılmıştır. Dolayısıyla da İslami referanslarla da donatılan icracılar için uygun zemin Devrim sonrasıyla başlamıştır.

Mersiye geleneğini icra eden icracılar, geleneğin tarihsel yönünden süregelen bir gelenek içinde var olmaları sebebiyle daha çocukluk yaşlarında katılım göstermeleri ve özellikle seslerinin güzel olması dolayısıyla istek göstermeleri durumunda yönlendirmeleriyle yetişmektedir. İlk kuşak olarak nitelendirebileceğimiz icracılar daha çok alaylı olarak taklit yoluyla yetişmiş kişilerdir. İlk kuşak icracılar, Zencan'da bir meddahlık ekolü oluşmadan önce taklit yoluyla gerçekleştirdiği öğrenimlerine bağlı olarak daha çok Erdebil bölgesinde öne çıkan icracılardan istifade etiklerini aktarmışlardır.

İkinci kuşak olarak nitelendirebileceğimiz icracılar ise çoğunlukla Zencan'da ilk kuşak icracılar ve bölge halkı eliyle kurulan “Mekteb-i Novhe Hanan” (Mersiyeciler Okulu) adlı meddahlık okuluna giderek yetişmişlerdir. Bununla birlikte zamanla bu okulda ders veren meddahların kendilerine ait mektepler oluşturmasıyla yeni icracılar buralardan eğitim almıştır. Bunlar arasında öne çıkan mektepler arasında Gulam Rıza Eyniferd Mektebi, Asgar Genç Hanlu Mektebi, Veliyullah Kelami Mektebi, Cevad Resuli Mektebi ve Mecidi Meleki Mektebi bulunmaktadır. Bununla birlikte elektronik kültür ortamlarından CD gibi unsurlar ve internet gibi ortamlar vasıtasıyla da icralar gerçekleştirilmekte ve icracılar yetiştirilmektedir.

Alan çalışması sırasında gözlemlendiği üzere geleneğin sadece şehir merkezinde güçlü olduğunu söylemek doğru değildir. Nitekim Zencan'ın birçok ilçesinde ve köyünde özellikle de şehirden aldıkları eğitimle bölgelerinde icracılarını devam ettiren pek çok icracıya rastlanmıştır. Bu konuya icra mekânları bölümünde detaylıca değinilmiştir.

Geleneğin bir bölgeden ileri gelmeyerek tüm ülkede yaygın olması bölgesel farklılıkların da eklenerek bölgeye özgü geleneklerin üretimini sağlamıştır. Bu çerçevede İran Azerbaycan'ı olarak addedilen bölgede olması dolayısıyla Zencan'da yetişmiş olan icracılar Türkçe mersiyeleriyle ve Türk sebkini icra etmeleriyle öne çıkmaktadır. Ancak ülkede Farsçanın resmî dil olması nedeniyle diğer etnik azınlıkların dillerine yönelik herhangi bir olumlu yaklaşımın olmayışı, bölgede geleneğin icrasının Türkçe ve Farsça olarak gerçekleşmeye başlamasına ve ağırlıklı olarak da Farsçaya kaymasına neden olmaktadır.

İracıların öncelikle bölgesinde akabinde ise ülke genelinde popülerliğini etkilemesi yönünden; seyid olması, davet edildiği ülke ve şehirlerin sayısı, Devrim Lideri huzurunda mersiye icra etmesi, özellikle ilk kuşak icracılar için Devrim'in destekçisi olduğunu göstermesi açısından kendisinin ikinci ve sonraki kuşaklar açısından ise ailesinden bir büyüğünün İran-Irak Savaşı'nda rol almış ya da şehit olması gibi unsurlar önem arz etmektedir.

Devletin meddahlığı profesyonel bir meslek olarak tanımlaması ve çeşitli özlük haklarına sahip olmaları üzerine oluşturduğu kurullar ve devlet destekli derneklerin yanı sıra dinî heyetlerin de varlığı icracıların devamlılığı açısından büyük öneme haizdir. Nitekim dinî heyetler vasıtasıyla hem icracı hem de dinleyici/izleyici sadece icra zamanlarında değil aylık veya yıllık toplantılarda da bir araya getirtilmektedir. Buna halkın dinî ve kültürel yönü nedeniyle sunduğu katkıların yanı sıra meddahlık mesleğinin siyasi alandaki konumu da dâhil edildiğinde geleneğin giderek artan bir seyir izlediği söylenebilir. Nitekim ülke seçimlerinde özellikle de yerel seçimlerde bölgeyi temsilen seçime giren adayların girdikleri bölgenin en ünlü icracılarıyla boy göstermesi ve mitinglerine dâhil etmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

2.2.1.3. Cinsiyeti ve Yaş Aralığı

Ülke genelinde de aynı olmasıyla Zencan’da erkeklerin yanı sıra kadın icracılar da bulunmaktadır. Kadınlar daha çok aile büyüklerinden veya kocalarından taklit yoluyla öğrenerek başladıkları icralarını şimdilerde ilmiye havzası bünyesindeki mekteplerde veya özel olarak düzenlenen konferanslar yoluyla aldıkları eğitimler üzerinden devam ettirmektedir. 2016 yılı istatistiklerine göre Zencan’da 40 kadın meddah bulunurken (Mehrnews, 2016) bu sayı hâlihazırda bir istatistik bilgisine ulaşılamaması nedeniyle bilinmemektedir. Büyükşehirleri haricinde çoğunlukla geleneksel bir yapı sergileyen İran toplumunda yapı, dinî hassasiyetler ve Muharrem ayının hemen hemen her gününde programlarda bulunmaları sebebiyle saha çalışması yoluyla kadın icracılara ulaşmak güçtür.

Zencan’da 2015-2016 yılı verilerinden hareketle İslami Dernekler Organizasyonu bünyesinde kurulmuş olan “Tuba” sisteminde⁷⁰ erkek ve kadınlardan oluşan yaklaşık 1.500 meddahın kaydı bulunmaktadır (Tuba, 2016). Bunların tamamına ulaşılabilmesindeki güçlük bir yana 2023 yılı itibarıyla birlikte pek çoğunun ünlü

⁷⁰ 2001’den beri faaliyet gösteren İslami Dernekler Organizasyonu bünyesinde internet ortamının da gelişimiyle birlikte Tuba olarak adlandırılan bir sistem kurulmuştur. Bu sistemde il bazında çalışanlar, işçiler, heyetler ve mahallelere yönelik veriler sisteme kaydedilirken dinî heyetler üzerinden veya bağımsız olarak meddahlar da kaydedilmektedir. Kayıt işlemi organizasyondan ziyade bireysel veya kurumsal olarak yapıldığından interneti ve bilgisayarı kullanamama veya bireysel istek doğrultusunda resmiyete bürünmeme gibi nedenlerden kayıt dışı icracıların da var olduğunu söylemek mümkündür.

meddahlarla rekabette geride kalmaları veya farklı iş kollarında çalışmaları dolayısıyla mesleği terk etmeleri net bir istatistiğin ortaya koyulamamasını sağlamaktadır. Bununla birlikte Zencan'da mersiye geleneğini icra etmesi açısından derleme yoluyla öne çıkan en önemli kaynak kişiler olarak gösterilebilecek nitelikte 20 icracının yaş aralığı 31 ila 83 arasındadır. Daha çok erkek icracıların mevcut olduğu gözlem yoluyla da anlaşılan mersiye geleneğine yönelik Zencan'daki meddahların yaş istatistiğinin net olarak belirlenebilmesi adına 1.500 meddahın yaş bilgisi gerekmektedir. Ancak bu sayının paylaşılabilmesi nedeniyle yaş bilgisi istatistiği belirsizliğini korumaktadır.

2.2.1.4. Eğitim Durumu ve Mesleği

Zencan özelinde gözlemlenen icracıların eğitim durumlarının ilk okuldan yüksek lisansa değin bir aralıktta olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra büyük bir oranının dinî medrese çıkışlı olduğu görüldüğünden ortalamanın lise olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Nitekim İran'da dinî kurumlarda alınan eğitimlerin örgün eğitime karşılık gelen unvanları bulunmakla birlikte bölge icracılarının lise düzeyine denk gelen yaş aralığına kadar eğitimlerini sürdürmesi bu olanağa temel teşkil etmektedir.

Meddahlık mesleği ülkede profesyonel olarak yapılmaktadır. Ancak birçok meddahın bu mesleğin haricinde farklı iş kollarında çalıştıkları görülmektedir. Zencan'daki icracıların meslek bilgisini aşağıdaki gibi alfabetik olarak sıralamak ve örnek göstermek konunun detaylandırılmasında faydalı olacaktır:

Ekber Ahmedi,	sıpahta bulunmuş emekli askerdir.
Gaffar Rahimi,	meddahlığının yanı sıra müezzin mesleği ile tanınmaktadır.
Hasan Abdal	bölgesindeki meddahlardan Ali Rahimi ile eşi Süheyla Mahmudi Rahimi birlikte bakkal işletmektedir.
Mecidi Meleki,	bir müddet medrese müdürlüğü ve öğretmenlik yapmıştır. Ancak şimdilerde yaşı dolayısıyla emeklidir.
Mehridat Haşimi	kendisine ait dükkânında halı satışı yapmaktadır. Ayrıca öğrenci ofislerinde de görev almaktadır.

Muhammed Eyniferd Zeynebiye Mescidi'nde bulunmaktadır ve bir dönem Sultaniye belediye başkanlığı yapmıştır. Ancak şimdilerde daha çok meddahlığını ifa etmektedir.

Veliyullah Kelami bölgenin önde gelen meddahlarından olup okulu bıraktığı dönemlerde terzilik ve gömlek nakışı alanında serbest meslek olarak çalışmıştır. Sonraları bir kitap dükkânı da işletmiştir.

Görsel 75: Veliyullah Kelami'nin terzilik yaptığı dönemden (Kelami Zencani, t.y.b).

2.2.1.5. İcracıların Anlatım Biçimleri

Geleneksel anlatılar belirli biçimlerde icra edilir. Tarihi ve dinî anlatıya dayanan bu ürünler; menkıbe, masal, halk hikâyesi, efsane veya şiir şeklinde formlarla ifa edilebilmektedir. İran özelinde mersiye geleneği çerçevesinde sunulan anlatılarca icracılar, beslendikleri kaynaklardan hareketle olay örgüsünün anlatıldığı kısımda genellikle nesire başvurmakta ve hikâyelerini şiir diliyle de anlatmaktadır. Nesir bölümlerinde birçok anlatıda hikâyeler her icrada tekrar oluşturulurken (Durbilmez, 2017, s. 20-21) bu durum mersiye için de geçerli olabilmekle beraber yazılan şiirlerin aktarımı için söz konusu değildir. Nitekim her icrada Kerbela Hadisesi'nin farklı olayları tasvir edilebilirken olayla ilişkili mersiye okunmasında yazılışıyla sabit olunan şiirler değiştirilmez.

Olay örgüsünün aktarılışında mekânın, zamanın ve dinleyici/izleyicilerin durumu gözetilebilmektedir. Bu doğrultuda anlatıcı icrasını gerçekleştirirken anlatıya hâkim olan dinleyici/izleyicilere yer yer açıklamalarda bulunabilmektedir. Anlatım sırasında çeşitli metotlara başvurulmakla birlikte bunlar arasında tasvir, örnek verme, taklit ve benzetmenin (Aktaş, 1991, s. 84) varlığından söz edilebilir.

Mersiyelerin icrasında kullanılan söz konusu yöntemlerden tasvir ile meddahlar, anlatım kurgusunu oluşturarak dinleyici/izleyicilerde Kербela Hadisesi'ne dayanan anlatıyı tekrar tekrar canlandırmaktadır. Canlandırma sırasında olayla ilişkili şahsiyetlerden ve hayatlarından örnekler verilmektedir. Bununla birlikte taklit yöntemine, geleneksel icrada başvurulmamaktadır. Taklidin kullanım alanının tiyatral performansla sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu performanslarda kostümden mekâna icracılar, tarihî anlatıyı canlandırmakta ve olayla ilişkili şahsiyetleri temsil etmektedir. Örneğin Hz. Hüseyin'in hikâyesinin sahnelendiği kısımlarda mekân, dekoratif olarak anlatıya uygun olarak düzenlenerek sahne alanına çobanlık yaptığı dönemleri yansıtmaları açısından koyunlar ve bölgeyi tasvir etmesi yönüyle de kumlar doldurulmaktadır. Şehadetinin gerçekleştiği bölümlerde ise Hz. Hüseyin'i ve şehit edeni temsilen karakterler, farklılıklar gösterse de kesik baş motifini yansıtmak üzere toprak altına gömülerek anlatıya benzerlik oluşturmaktadır.

Geleneğin icrasının anlatım biçimlerinde öne çıkan bir diğer husus ise icracılar ile dinleyici/izleyici etkileşiminden meydana gelen ağlama ve ağlatma bölümleridir. Gözlemlerden hareketle meddahların hüseyniyelerde ya da takiyelerde icralarını gerçekleştirdiği zamanlarda, topluluğa matem havası katmak amacıyla nesir veya şiir bölümleri fark etmeksizin aralıklarla ağlatmaktadır. Kendisinin de ağlamasıyla başlayan bu aşamadaki icrada meddah, ahengi daha sesli veya sessiz tutarak ritmi belirleyebilmektedir. Sesini gerek eko gerekse de normal yolla arttırarak bir trans edasında icrasını gerçekleştirmek suretiyle dinleyici/izleyiciye etkilemektedir. Şaman-kam-baksı geleneğine değin uzanan bu anlatım biçiminin (Bekbabayi ve Başar, 2020, s. 115) zamanla toplumdaki iş bölümünden kaynaklı musikiyi icra eden ozanların veya

şamanların ruhsal yapısını yansıtmak üzere girdiği trans şekline benzediği söylenebilir. Bu düşünceden hareketle topluluk önünde mersiye okuyan meddah; ayinini başarıyla tamamlamak, geleneğin anlatısına uygun tekrarlanışını sağlamak ve dinleyici/izleyici nazarında bu reaksiyonu almak adına kendisinden geçtiği bir anlatım tarzına başvurmaktadır.

2.2.2. İcra Zamanları

Mersiye geleneğinin icrasının çoğunlukla Muharrem ayının hemen öncesinde yapılan hazırlarla başladığı söylenebilir. Bu doğrultuda öncelikli olarak icranın gerçekleşeceği mekânlar hazırlanır. Mekânların hazırlanışında sadece bu merasimlere tahsis edilmiş hüseyniyeler kısa sürede hazırlanabilirken hususi evlerde oluşturulan takiyeler ise nerede kurulacağının belirlenmesi açısından zaman alabilmektedir. Bu konuda genellikle ev ya da mescitlerin hazırlanmasıyla kurulan takiye mekânlarının belirlenebilmesinde heyetlere bağlı toplulukların ortak bir kararı etkili olmaktadır. Akabinde merasimlerin düzenleneceği mescitler ile icrada bulunacak meddahlara ilişkin bilgiler içeren afişler, şehrinin işlek noktalarındaki yüksek konumlara asılır.

Muharrem ayının gelişiyle beraber genel icralar ilk 10 gün veya 13 gün boyunca sürdürülmektedir. Bu dönemde ülkede resmî tatil ilan edilerek halkın katılımı desteklenmektedir. Ancak icraların sadece bu zaman aralığıyla sınırlı olduğunu söylemek doğru değildir. Gözlemler sonucunda elde edilen verilerden hareketle başta Muharrem ayı olmak üzere sürdürülen icraların, yılın farklı zamanlarına yayılarak ifa edildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak bölgenin önemli mescitlerinde, yılın her haftasına denk gelecek şekilde bir gününün belirlenmesi ve icraların gerçekleştirilmesi de söz konusudur. Örneğin Zencan merkezinde bulunan Zeynebiye Mescidi'nde her salı gününde icralar sürdürülmektedir. Ahmediye Mescidi'nde ise bu gün çarşamba olarak belirlenmiştir.

Zencan özelinde icralar, geneli itibarıyla Muharrem ve dokuzuncu ile 10. gününü temsilen Aşura ve Tasua günlerinin yanı sıra Hz. Hüseyin'in 40'ını simgeleyen Safer

ayı ve özellikle de Erbain adındaki 20. gününde zirveye ulaşmaktadır. Bu aylara bağlı gerçekleştirilen merasimlerde, şebih performansı haricindeki tüm icraların akşam ezanından sonra namazın kılınması akabinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Akşam ezanının başlangıç olarak seçilmesinde kuvvetle muhtemel katılımcı sayısının arttırılması hedeflenmiştir. Öğle saatlerinden itibaren kamera, alamet vd. hazırlıklar yapılarak mekân icranın gerçekleşmesi için uygun hâle getirilmektedir. Akşama doğru mescidi yavaş yavaş doldurmaya başlayan dinleyici/izleyicilere çay ikram edilerek son hazırlıklar tamamlanmaktadır. Bölgede bulunan dönem boyunca gözlemlenen törenlerin başlangıç saatinin genel itibarıyla 21.00 olduğu görülmüştür. Yaklaşık iki veya üç saat süren merasimlerin sonrasında bazı meddahlar mescitte bulunarak geride kalanlarla dinî ve güç içinde gerçekleştirdiği performansa yönelik sohbetini sürdürmektedir.

İran genelinde icraların gerçekleştirildiği zamanı ve bu zamanlar çerçevesinde düzenlenen günlere atfedilen önemi, sebepleriyle birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür: Muharrem, Safer, Rebiyülevvel, Rebiyülsani, Cemaziyülevvel, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları.

Muharrem ayının ilk 10 günü anlatıyı tekrarlamak adına başvuru alan genel zaman aralığıdır. Özellikle de Hz. Hüseyin'in şehadet zamanına denk gelmesi dolayısıyla bu ayın 10. günü ve 13, 22 ile 26. günlerinde icralar sıklıkla gerçekleşmektedir. Safer ayının yedinci günü İsnâaşariye fırkasının yedinci imamı Musa Kazım'ın doğumuna denk gelmesi açısından önem kazanırken 20. günü Erbain adıyla Hz. Hüseyin'in vefatının 40'ını simgelemektedir. Bu nedenle Irak Kerbela'ya yürüyüşler düzenlenerek ve yürüyüş boyunca meddahlarca icralar gerçekleştirilmektedir. Buna mukabil olarak Kerbela'yı takliden İran'ın Meşhed bölgesinde de bugünde merasimler düzenlenmektedir. Safer ayının 28. günü ise Hz. Peygamber ve Hz. Hasan'ın vefatının yıldönümleri dolayısıyla öne çıkmaktadır.

Önceki bahar anlamına gelen Rebiyülevvel ayının sekizinde, İsnâaşariye fırkasının 11. İmamı olan Hasan el-Askeri vefat etmiştir. 17'si ise altıncı İmam Cafer es-Sadık'ın

doğumuna denk gelmektedir. Evvelki bahar anlamındaki Rebiyülsani ayının altıncı gününde İmam Hasan el-Askeri dünyaya gelmiştir. İslami ayların beşincisinden Cemaziyülevvel ayına, Hz. Fatma şehit edilişi dolayısıyla önem atfedilmektedir. Recep ayı; beşinci İmam Muhammed Bakır ve Hz. Ali'nin doğumuna, 10. İmam Ali el-Hadi ve yedinci İmam Musa Kazım'ın vefatına denk gelmesi nedeniyle icraların sürdürüldüğü aydır. Şaban ayında, Hz. Hüseyin doğmuştur. Ayrıca bu ayda 12. İmam Mehdi gaybete girmiştir. Şevval ayının 25'inde Cafer es-Sadık vefat etmiştir. Zilkade'nin 11'inde İmam Rıza doğmuş ve 29'unda dokuzuncu İmam Muhammed et-Taki vefat etmiştir. Beşinci İmam Muhammed Bakır'ın vefatı ve 10. İmam Ali el-Hadi'nin doğumu ise Zilhicce ayına denk gelmektedir.

2.2.3. Zencan İlindeki İcra Ortamları

İcra mekânları, halk bilgisine dayalı ürünlerin geleneksel yapısında sahibi olan grup tarafından yaratıldığı, yeniden tasarlandığı veya tekrarlandığı doğal ortamlardır (Ekici, 2018, s. 67). İran'ın genelinde mersiye geleneğinin icrasının uygulandığı ortamları mescitler adı altında hüseyniyeler, takiyeler; imamzadeler (türbeler); şebih/taziye tiyatral performans alanları ve halka açık meydanlar olarak sıralamak mümkündür.

Geleneğin açık alanlar haricinde tarihî süreçte ilk olarak mescitlerde ifa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak zamanla kullanım alanı artmış ve özel mekânların da dâhil olduğu bir yapı sergilemeye başlamıştır. Bu yapılar arasında öncelikli olarak takiyeler gelmektedir. Takiyeler; bir evin, bahçenin, dükkânın veya özel bir mülkün mescide benzer bir şekle büründürülerek yas âyinlerinin gerçekleştiği alanlar için kullanılmaktadır. Genel adlandırmasıyla pek çok alana verilen ad olan takiyeler, inşa edilen büyük yapılar için de kullanılmaya başlanmıştır ki bunun en önemli örnekleri arasında Takiye Devlet tiyatral performans alanı bulunmaktadır. Takiyelere ilişkin Samuel R. Peterson (1979, s. 68-70), İran'da Şiilerin ortak yas törenleri için kullandıkları alanlar anlamına geldiğini söyleyerek bu alanların bir kasabanın kavşağındaki basit bir arenadan ya da binlerce izleyiciyi barındıracak ayrıntılı bir binadan oluşabileceğini belirtmektedir.

Takiye özelinde icraların, sokak ve meydanlardan özel mülklere taşındığı söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise her şehrin her köşesinde inşa edilen arena tiyatral performans alanları için kullanılmaya başlanmıştır. Bu takiyeler genellikle varlıklı kişiler eliyle dinî ve kamusal bir hizmet olarak görülerek idare olmuştur (Alemohammed, 1995, s. 143-144).

Sonraları bu alanlar için hüseyniye, tiyatral performansın sergilendiği mekânlar için ise şebihane adlandırması kullanılmaya başlanmıştır. Bu isimlerin kullanımı ile beraber günümüzde takiyelerin daha çok evlerden ya da küçük mescitlerden oluştuğu söylenebilir. Hüseyniyeler ise daha büyük hususi mekânlar ile büyük mescitler için kullanılmaktadır. Bu çerçevede hüseyniyeler sabit olurken takiyeler ise farklı yerlerde kurulabilmesiyle sabit değildir.

Ülke genelinde olduğu gibi Zencan'da da çok sayıda mescit ve hüseyniye, takiye bulunmaktadır. Daha çok Muharrem dönemlerinde faaliyet göstermeleri nedeniyle tamamıyla görüşme fırsatı yakalamak alan çalışması açısından oldukça zordur. Dolayısıyla bu bölümde bağlı olunan heyetin üye sayısının katılıma olan katkısından ve bilinirliliğinden hareketle önde gelen icra ortamlarına yer verilmiştir.

2.2.3.1. Hüseyniyeyi Azam

İran'ın ulusal kültürel miras listesinde 10. sıradan dâhil edilen Hüseyniyeyi Azam, Zencan'ın şehrinin güneyinde konumlanmıştır. Hüseyniyenin tarihine ilişkin bilgiler net olmamakla birlikte ilk defa Rüstem el-Hikme'nin Tarih-i Dar el-İrfan Hemse adlı eserinde ele alındığı görülmektedir. Eserde, Nadir Şah Afşar'dan Feth Ali Şah'ın yükselişine kadarki dönem konu edinilmiştir. Zencan bölgesinin yöneticilerinden Abdullah Mirza'nın isteği üzerine Mir Eşref Beg Zencani ve Mirafezl Beg Zencani adlı iki kişinin rivayetlerine dayanan kitapta, Hüseyniyeyi Azam'ın şu anda bulunduğu yer, Kerim Han Zend Dönem'inde Zencan'ın ünlü bir mahallesi olarak Hüseyniye adıyla geçmektedir. Kaçar Dönemi'nde ise yine bölgenin üç ünlü mahallesinden biri olarak

kabul görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu tarihlerde hem bir takiyenin hem de bir mahallenin adı olarak geçtiği bilinmektedir:

“Bir yaz ikindi vaktiydi ve şehir sakinlerinin güneyinde Hüseyniye adını verdiği mahallenin etrafında ve Zencan Nehri’ne bakan bahçelerin çevresinde garip bir sıcaklık hâkimdi” (El-Hikme, 2008, s. 37).

Mekânın tarihine ilişkin kaynak olarak gösterilebilecek ikinci husus, Hüseyniyeyi Azam’a ait alemdir (*Görsel 25*). Alemin üstünde 1842 yılında yapıldığı yazmaktadır. Bu tarih Kaçar Dönemi’ne denk gelmektedir.

Üçüncü husus mescidin koridorunda bulunan taş kitabeden elde edilen tarih bilgisidir. Kitabede 1882 yılı tarih olarak kazınmıştır. Kitabeden hareketle halk tarafından mescidin bu tarihte tamamlandığı düşünülmektedir:

Görsel 76: Hüseyniyeyi Azam’daki kitabe (2023).

Yüce Allah’a övgüler olsun,

O cömerttir, güç ve iyilik sahibidir.

Mahallenin inançlı olanları,

Hepsi Buzer ve Selman’ın çilesinde⁷¹.

⁷¹ Maddi ve manevi dünyevi zevk ve işlerden uzaklaşma yolunda.

Seyyitleri ve liderleri Muhammed Ali, İtibar, zenginlik ve şan sahibidir.
Peygamberin temiz denizinin incisi, Evlatlarının ismi Musa İmran gibidir.
Benzersiz mescit istediler, Hz. Yazdan'ın⁷² lütfundan.
Bu mescit tamamlandığında, Sert bir kapı sesinden oluşuyordu.
Ne hoş ki güzel manzaralı bu mescit, Hoşnutluğun cennet bahçesi olmuş.
Yıllarca bunu talep ettim, Güzel konuşan bir sufiden.
Bu mescidin çatısından düşen bir taş, Mücevherli parlak bir yaprağa döküldü.
Bu anıtın temiz tarafından, Mescid-i Haram'ın yüzü görölüyordu.

Azam adı, tarihî yapısıyla zamanla bölgenin ve ülkenin en önemli simgelerinden biri hâline geldikten sonra halk tarafından verilmiştir. 12.000 metrekareden fazla bir alana sahip olan mekânda aynı zamanda birçok kültürel, dinî ve tıbbi hizmet de verilmektedir (Hüseyiniyeyi Azam Zencan, t.y.a). Kubbesi ve iki minaresi sarı renkli metallerle kaplıdır. İki girişi bulunan mescidin sol girişi doğrudan erkeklerin kullanım alanına gitmekte, sağ girişi ise yine sağ ve sol olarak ayrılarak sol tarafı erkekler mescidine sağ tarafı ise kadınlar mescidine çıkmaktadır.

Görsel 77: Hüseyiniyeyi Azam'ın sağ girişinden erkekler ve kadınlar mescidine geçişlerin yapıldığı iki kapı (2023).

⁷² Kadim İran'da tanrı karşılığında kullanılan yazata kelimesinin çoğulu (Alıcı, 2013, 512).

Sağ girişinden erkekler mescidine geçilen aralıkta kalan küçük mescitte, mescidin alemi simgelenmektedir. Yine sağ giriş kapısının hemen önünde sandık-ı nezirat adıyla yardımların toplandığı bir kutu bulunmaktadır. Ana mescit bölümü, büyük bir avizeyle kaplıdır. Mescidin en önünde ise meddahların kullanım alanı olarak sahne tarzında bir bölüm ve minber ile kürsü amacıyla kullanılan iki basamaklı bir oturma bulunmaktadır. İç kısımda sahne alanının sağında kalacak şekilde büyük camla kaplı penceresi olan ışık ve ses odası yer almaktadır. Bu odadan icra zamanlarında meddahın okuma ritmine göre eko sistemi ve ışıklar yönetilmektedir.

Görsel 78: Sol ana giriş kapısı, mescit içi ve ses-ışık odası (2023).

Zencan'ın en büyük hüseyniyesi olan icra ortamında, her yıl ülkenin dört bir tarafından binlerce kurban sunulmaktadır. Bu nedenle Mekke'deki Mina'dan sonra İslam dünyasının en büyük kurban kesilen mekânı olarak bilinmektedir. Hüseyniyeyi Azam kurulunun açıkladığı verilere göre 2023 yılında düzenlenen merasimler boyunca 1.151 adet kurban kesilmiştir.

Muharrem'in ilk 13 günü boyunca insanlar burada toplanarak İmam Hüseyin'in matem merasime katılmaktadır. Yum al-Abbas olarak bilinen Muharrem ayının sekizinci

akşamı yani Tasua gecesi Zencan ilinden ve diğer birçok şehirden gelen yas grupları Hüseyniyeyi Azam’da toplanarak alaylar eşliğinde İmamzade Seyyid İbrahim türbesine kadar yürüyüşler gerçekleştirir. Bu icra mekânında aynı zamanda maktelhane adıyla bir merasim düzenlenmektedir. Şebihhaneden farklı olarak tiyatral performans içermeyen bu merasimde maktel okumaları gerçekleştirilir. Zencan’da yas merasimlerinin başlangıcını simgelemesi adına bayrak değişimi yine burada yapılmaktadır. Hüseyniyeyi Azam’ın bayrak rengi kırmızıdır ve 10 ay boyunca asılıdır. Ancak Muharrem ayının gelişiyle beraber “Yas İzni” veya “Bayrak Değiştirme” adındaki tören ile kırmızı bayrak yerine siyah bayrak çekilir. Mescidin kubbesinde Safer ayının sonuna kadar bu siyah bayrak asılı kalır. Bu merasim aynı zamanda katılımcılara Muharrem’in gelişinin haber verilmesi amacını taşımaktadır.

Görsel 79: Hüseyniyeyi Azam Zencan (2023).

2.2.3.2. Zeynebiye (Mescidi)

Zencan’ın Hüseyniyeyi Azam’dan sonra gelen ikinci en büyük icra mekânı Zeynebiye Mescidi’dir. 2019 yılında ulusal kültürel miras listesine giren bu mekânın tarihi hakkında bilgiler kaynağı olmaması nedeniyle daha çok şifahidir. Mescidin sabit

meddahlarından Gulam Rıza Eyniferd ve şairlerinden İsrafil Muhammedi, Zeynebiye'nin oluşumuna istinaden aktardığı anekdotlar tarihî başlangıcı hakkında bilgi sunması açısından önemlidir:

Zeynebiye, tıpkı Hüseyniye gibi daha öncesinde Zencan'ın bir mahallesiydi. Bu mahalle ve özellikle de mescidin bulunduğu konum çiçeklerle dolu bahçelerden oluşmaktaydı. Burada yaşayanlar bazı zamanlar Ya Zeyneb! Ya Zeyneb! nidalarıyla ağlama sesleri duyarlarmış. Bu mülkün sahibi de bu sesleri duymuş ve bu nedenle bu bölgeye Zeynebiye adı vermiş. Aynı zamanda bahçe sahibi ve bölge halkı tarafından bahçenin etrafı siyah perçemlerle çevrilir ve Muharrem ayında merasimler yapılırdı (KK-1; KK-11).

Günümüze kadar üç kez yeniden inşa edilen yapı, 1713 yılındaki inşası sırasında ahşap kirişlerden meydana getirilmiştir. 1913 yılında bölgenin ileri gelenlerinden Zeynep Hanım adlı bir şahıs tarafından mescide çevrilmesi için yapılan bağışla tekrar inşa edilmiştir. Son olaraksa bölge halkı ve meddahların desteğiyle 2016 yılında son hâline getirilmiştir (Zeynebiye, t.y.).

Mescidin ana giriş kapısının karşısında soru ofisi, misafirhane ve yardım toplama odası bulunmaktadır. Ana giriş kapısından itibaren mescidin iç bölümüne direkt geçiş bulunmaktadır. Mescidin arka kısımlarına doğru meddahların dinlenmesi için bir oda tahsis edilmiştir ki burayı daha çok Gulam Rıza Eyniferd kullanmaktadır. Giriş kapısı ile karşısında bulunan ofislerin ortasından bir cadde geçmektedir. Bu bakımdan cadde daha çok mescidin avlusu şeklinde kullanılmaktadır. Ana avlunun sağ ve sol sütunlarında Şam-ı Gariban gecesi ve farklı günlerde mum yakmak ve paylaşmak için alanlar bulunmaktadır.

İcranın gerçekleşme sıralamasına göre destelerde karışıklık olmaması adına Tasua'dan bir gün önce yani Tasua gecesi Hüseyniyeyi Azam'da desteye çıkılmaktadır. Zeynebiye ise hemen sonrasında gelmekte ve burada Tasua günü alaylar, mescidin önünden meddahların mersiyeleri eşliğinde sinezenlik yaparak ve kurbanlar keserek hareket etmekte ve Seyyid İbrahim türbesine gitmektedir. Bununla birlikte önemli günlerin haricinde yılın tamamında haftanın salı günleri düzenli olarak merasimler düzenlenmektedir.

Görsel 80: Zeynebiye ana giriş kapısı (solda) ve iç avlusu (sağda) (2023).

Görsel 81: Mescidin iç ve mum yakma bölümü (2023).

2.2.3.3. Ahmediye (Mescidi)

Zencan'ın Emirkebir Mahallesi'nde Ahmediye Caddesi'nde yer alan Ahmediye Mescidi, icra mekânları yönünden üçüncü büyük mescittir. Ahmediye Mescidi'nin tarihine ilişkin yazılı ve sözlü bir kaynak bulunmamaktadır. Mescid'e bağlı alaylar, diğer iki mescitten farklı olarak Aşura günü deste çıkmaktadır.

Nispeten diğer iki mescide göre küçük olan bu mekânın da erkekler (sol) ve kadınlar (sağ) için iki ayrı kapısı bulunmaktadır. Bu kapılardan aynı mescit içine geçilmektedir. Dolayısıyla kadın ve erkek meclislerini ayırmak için siyah renkli bir perde kullanılmaktadır.

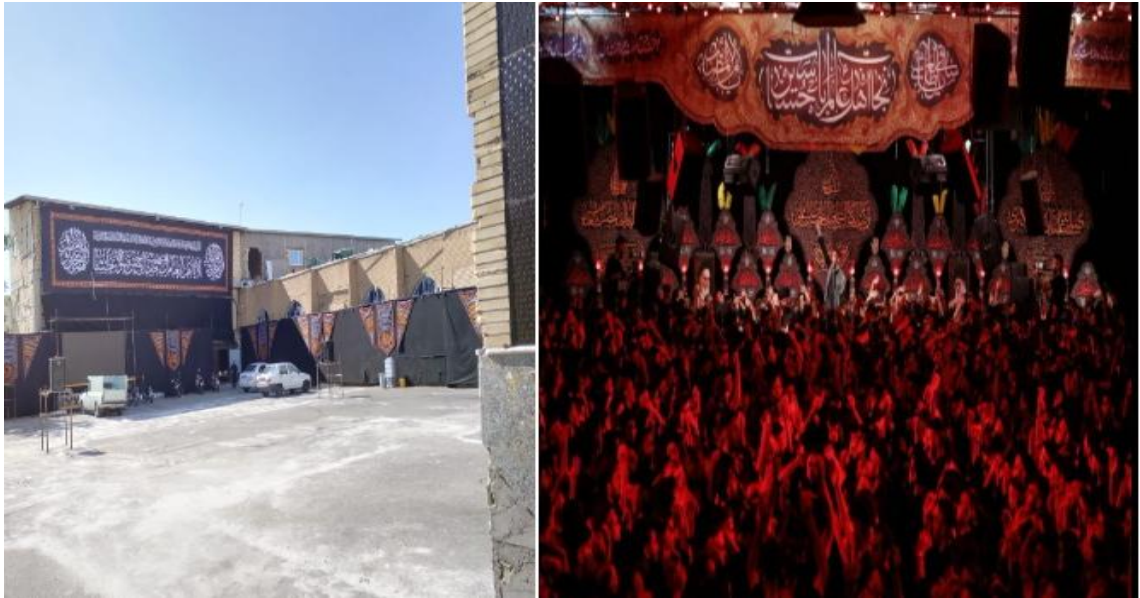
Görsel 82: Ahmediye Mescidi ve iç bölümü (2023).

2.2.3.4. Şüheda (Mescidi)

İkinci kuşak ve popüler meddahlarıyla bölgede şimdilerde en kalabalık dinleyici/izleyici kitlesini toplayan mescit ise Şüheda'dır. Şehit mezarlıkları ve merkez mezarlıklardan

birinin arka kısmında konumlandırılan Şüheda Mescidi, Meddah Mehdi Resuli ile özdeşleşen Sarallah Heyeti'ne bağlıdır. İcranın gerçekleştiği ortamın ana giriş kapısı aynı zamanda mezarlık kapısıdır. Sağ ve sol tarafındaki şehitliklerin ortasından geçmek suretiyle mescidin dış bahçesine ulaşabilmektedir. Bu durum merasimlerin aynı zamanda manevi yönünü teşviklendirmektedir. Törenler sırasında yol boyunca güzergâhın takibinin sağlanabilmesi adına 10 metrede bir rehberler bulunmaktadır. Dış bölümü yaklaşık 100 kişilik bir alana sahiptir. İçerdeki icranın takibinin sağlanabilmesi adına ses sistemleri ve büyük bir ekranla donatılmıştır.

Mescidin iç kısmı yaklaşık 1.000 kişiyi içine alacak büyüklüktedir. Sahne kısmı ise Hüseyniyeyi Azam'dan daha büyük bir yapıdadır. İcraların aynı zamanda TV kanallarında canlı yayınlanması nedeniyle mescidin onda birlik kısmı kamera alanı olarak belirlenmiştir. Törenlerin sona ermesiyle çıkış kapısına yakın yardım toplama stantları kurulmaktadır. Bu mescidin dinleyici/izleyicileri ve heyet üyeleri diğer üç heyetin deste çıktığı tarihlerde çıkmaktadır. Dolayısıyla Sarallah Heyeti'ne ait özel bir gün bulunmamaktadır.

Görsel 83: Şüheda Mescidi'nin dış avlusu ve iç bölümü (2023; Mehdi Resuli, 2023b).

2.2.3.5. Veli Asr (Takiyesi)

Zencan'daki icra ortamları arasında bölgesel popülerlik sergileyen Veli Asr Takiyesi'nden de söz etmek gerekir. Adını İran-İrak Savaşı'ndaki bir tugaydan alan mescit, küçük yapısıyla yaklaşık olarak 100 kişinin sığabileceği bir alana sahiptir. Mescidin solunda kalan ve sonradan birleştirilmiş yapısı kadınlar mescidi olarak belirlenmiştir. Diğer mescitlerden farklı olarak çay ocağı doğrudan mescidin girişinde bulunmaktadır. Meddahların icralarını gerçekleştirdiği minber ise üç basamaklıdır. Minberin hemen yanına kurulan mikrofonla ifa edilen merasimler için bunun haricinde herhangi bir elektronik aletin kullanıma yer verilmemektedir.

Takiye olması dolayısıyla önceleri farklı evlerde kurulmuş sonraları mevcut yapısında konumlanmıştır. Dolayısıyla da tarihî bilgisine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Sarallah Heyeti gibi Veli Asr Heyeti'nin de deste çıktığı özel bir gün yoktur. Ancak bununla birlikte diğer mescitlerden icra açısından farklılık gösterdiği durumlar vardır. Bunlardan en önemlisi takiyenin dış mekânında Aşura ve Tasua günleri çadırlar kurulması ve şebih performansının sergilenmesidir. Diğer mescitlere ve heyetlere göre hem mekân hem de katılımcı yönüyle geride kalması sebebiyle çok daha küçük heyetler ile zaman zaman birleşerek Zencan özelindeki konumunu sürdürmektedir.

Görsel 84: Veli Asr Takiyesi mescit içi (2023).

2.2.3.6. Armağanhane Takiyesi (Şebih Performansı)

Zencan merkezinin kuzeybatısında bulunan ve merkeze yaklaşık 40 kilometrelik mesafede olan Armağanhane, bölgenin ve ülkenin en eski takiyelerindendir. 2009 yılında ulusal kültürel miras listesine dâhil edilen yapının, Safeviler Dönem’inde bölgeye gelen Afşar Türkleri tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir. Geçmişte birçok defa restorasyona uğramış takiyenin, kurucuları olarak Tevekkül Han Afşar, Nusratullah Han, Gulam Hüseyin Han, Muhammed Ali Yaver, Musaib Asadi ve Safar Afşar isimleri dile getirilmektedir. Bunlardan Afşar soyundan gelen Tevekkül Han, aynı zamanda el yazma taziye metinlerini yeniden yazmasıyla meşhurdur. Dolayısıyla her yıl Muharrem merasimleri adı altında anılmaktadır (KK-20).

Görsel 85: Armağanhane Takiyesi ön girişi (2023).

Muharrem ayının birinci gününden 13’üne ve Erbain’den Safer ayının 28’ine kadar bu takiyede Kerbela Hadisesi tiyatral bir şekilde canlandırılmaktadır. Bununla beraber sadece bu günlerle sınırlı kalınmayarak yılın diğer günlerinde de çeşitli programlar düzenlenmektedir. Muharrem’e birkaç gün kala başlayan hazırlıklar arasında öncelikle performansın icrasında kullanılacak kıyafetler ve aksesuarlar temin edilmektedir. Bir

gün öncesinden matem duyurusu adıyla bir program düzenlenir ve yasın başladığı duyurulur. İlk 13 gün boyunca Aşura gününe kadar saat 15.00 ila 18.00 arasında üç saatlik gerçekleştirilen icralar, Aşura gününde sabah 09.00'dan öğlen 16.00'a kadar sürdürülmektedir.

Yalnızca Türkçe icralara yer verilen ve antik dönem tiyatro mimarisini anımsatan bu takiye, tam yuvarlak yapısıyla her yıl yaklaşık 100 bin insana ev sahipliği yapmaktadır. Ön ve arka olarak iki girişi bulunan takiyenin, arka girişinin sağında oyuncu kulisi bulunmaktadır. Ön girişinde, sağında olmak suretiyle takiyenin tarihî hakkında çok eski olmayan bir duvar yazısı mevcuttur. Arka girişten solda, ön girişten ise sağda konumlanan oturma alanları yalnızca kadınlara tahsis edilmiştir. Sahnenin tamamı tavandan demir paravanlarla kaplanmıştır. Alanın tam ortasında ise demirlerle çevrili topraktan bir alan ve onun da ortasında iki basamaklı bir yükseklikte olan ve kırmızı, siyah, yeşil bayraklarla donatılan dört sütunlu demirlerle örülü kubbeyi andıran sahne alanı bulunmaktadır. Alanın erkekler tarafına doğru yine genel alan sınırları içinde bir bölüm icra sırasında kullanılacak enstrümanlara ayrılmıştır.

Görsel 86: Kulis odası (2023).

Anlatının durumuna göre farklı enstrümanlara yer verilmektedir. Kullanılan enstrümanlar arasında trampet, ney, saksafon, küçük ve büyük davul mevcuttur. Savaş sahneleri ile ara sahnelerde genellikle trampet ile saksafon kullanılırken meddahın mersiye okuduğu ya da nesir diliyle olayları aktardığı kısımlarda ney üflenmekte ve davul çalınmaktadır.

Armağanhane Takiyesi'nde pek çok Türk meddah ve şebih oyuncusu yetişmiştir. Takiyenin baş sorumlularından Abbas Ocaklı'nun aktarımıyla geçmişten günümüze performanslarıyla öne çıkan meddah ve taziye oyuncularları şunlardır: Hüseyin Kalaçı, Ali Necefi, Macid, Sami Sohrini, Mirza Cemşid, Gulam Hüseyin Dussani, Ali Farzand Kanbar, Alireza Rüstemi, Şah Hüseyin Magsudi, Resul Ocaklı, İsa Mürşidi, Cafer Ali Afşari, Tarab Asadi, Mirza Yakub, Firuz Rüstemi, Bahar Kerbelai, Mirza Bakir, Musayeb Asadi (KK-20).

Görsel 87: Armağanhane Taziye sahnesi (2023).

2.2.3.7. İnkılap Meydanı

Zencan'ın ilk meydanlarından biri olan İnkılap Meydanı, Pehlevi Dönemi'nde planlanarak oluşturulan bir alandır. Bu nedenle Devrim öncesinde adı Pehlevi

Meydanı'ydı. Öyle ki 1940'lı yılların başına kadar şu an ki sembolün yerinde Rıza Şah'ın heykeli bulunmaktaydı. Devrim sonrasında adı da İnkılap olarak değiştirilen meydanın tam ortasında, karşılıklı uzundan kısaya birbirlerine bağlanmış dörder sütun ve ortalarında da yere gömülü kubbe sembollü heykel mevcuttur. Bölge halkı tarafından sembolün ellerini göğsüne kaldırmış ve dua eden iki eli temsil ettiği belirtilmiştir (KK-21; KK-22).

Başta Hüseyiniyeyi Azam olmak üzere diğer mescit ve heyetlerin takipçileri, Muharrem'in dokuzuncu günü olan Tasua'dan bir gün önce bu meydanda toplanırlar. Alayların deste çıktığı icralar sırasında öncelikli olarak bağlı olunan mescit önünden hareket edilmektedir. Hüseyiniyeyi Azam alayının hareket yolundan örnek vermek gerekirse sonrasında Firdevsi Caddesi'ne ve oradan da İmam Humeyni Caddesi'ne yol alınmaktadır. Bu caddenin tamamlanmasıyla tüm katılımcılar İnkılap Meydanı'na doğru hareket etmektedir. Akabinde ise yine bölgenin icra ortamlarından biri olarak zikredebileceğimiz Seyyid İbrahim türbesi önüne gidilmektedir. Seyyid İbrahim'in, dördüncü İmam Zeynel Abidin'in oğlu olduğu diğer bir görüşte ise Hz. Abbas'ın soyundan geldiği düşünülmesi nedeniyle hareket ve icra güzergâhının önemli ayağını oluşturmaktadır.

Dört yol bağlantısı bulunan İnkılap Meydanı'nda toplanan halk, meydanın ve yolların tamamını doldurmaktadır. Meydanın ortasındaki kubbenin üstüne kurulan bir platform ile meddahlar icralarını sergileyebilmekte ve halka seslenebilmektedir. Burada okunan mersiyeler ve konuşulan konular genellikle dinî içerikli olsa da kitlelere ulaşılması nedeniyle recez yoluyla ya da doğrudan, propaganda yapıldığı durumlar söz konusu olabilmektedir. Öğle namazından itibaren başlayan programlar yürüyüşün tamamlanmasıyla sonra ermektedir.

Görsel 88: Tasua ve Aşura günlerinde Zencan İnkılap Meydanı ve bağlı caddeleri (Hüseyniye Azam, t.y.b.).

2.3. DİNLEYİCİ/İZLEYİCİ

Dinleyiciyi/izleyiciyi icranın olmazsa olmazı olarak değerlendiren Walter Benjamin, anlatıyı dinleyenleri, anlatıcının misafiri olarak görmektedir ve dileyicinin icra ile bütünlük arz ederek mecliste yer aldığını belirtmektedir (2018, s. 103). Dinleyicilerin/izleyicilerin icra performanslarının ana bileşenlerinden biri olarak gören Richard Bauman da icranın; icracı, dinleyici/izleyici ve performansın ortak başarısı olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim değerlendirme aşaması bölgeden bölgeye, toplumdan topluma ve kişiden kişiye göre farklılık arz edebilmektedir. Bu aşamada dinleyici/izleyici kitlesi performansı açık veya örtük olarak değerlendirebilmektedir (Benjamin, 2018, s. 101).

Dinleyici/izleyicilerin genel performansın bütününde değerlendirilmesi gerektiğini belirten bir diğer araştırmacı Dan Ben-Amos ise sosyal çevrenin performans üzerindeki etkisinin önemli olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla kültürel ve kişisel davranışlar, icranın her türünde farklılıklar sergileyebilmektedir. Buna bağlı olarak yaş aralığı,

cinsiyeti ve düzenli ya da düzensiz bir biçimdeki grup şekli ile dinleyici/izleyici ya da dinleyiciler/izleyiciler, folklor ürünlerinin icrasına doğrudan etki edebilmektedir (Ben-Amos, 1997, s. 75).

Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde dinleyici/izleyicinin mersiye geleneğindeki yerine, etkisine ve geleneğe karşı takındığı yaklaşımına odaklanılmıştır. Alan çalışmasıyla gözlemlenen icralarda, dinleyici/izleyici kitlesinin doğrudan icraya, icracıya ve sözlü ya da yazılı olan metne etkide bulunduğu görülmüştür.

2.3.1. Cinsiyeti ve Yaş Aralığı

Dinyecilerin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Ancak kadınların katılımının da azımsanmayacak seviyede olduğu söylenebilir. Nitekim geleneğin dinî temelli olması ve bölgenin geleneksel yapısı gibi nedenler bu durum üzerinde etkili olabilmektedir. Bununla birlikte meddahların ekseriyetle erkeklerden oluşması erkek katılımcıların fazlalığı hususundaki en önemli konudur. Öyle ki muhtelif hadislere dayandırılarak kadın sesinin haram olduğu fikri nedeniyle kadınlar, erkek dinleyici/izleyicilere icra gerçekleştirememekteyken erkekler, başta “Bebek Buluşmaları” âyinlerinde olmak üzere doğrudan ya da bir oda veya perde vasıtasıyla ayrılmış bölümlerde oturmak suretiyle kadın dinleyici/izleyicilere hitap edebilmektedir.

“Kadın sesi erkek meclisine haramdır. Gerek sesi duyulmaya. Veli erkek meddahlar, kadınlara meddahlık eyleyebilir” (KK-8).

Tasua ve Aşura gibi cinsiyete dikkat edilmeden büyük katılımlara sahne olan günlerin dışında erkek ve kadın dinleyici/izleyicilerin doğrudan dâhil olduğu merasimler söz konusudur. Buradaki ayrım daha çok kadınlar için oluşturulmuştur. Nitekim erkekler hemen hemen her merasime dâhil olabilmektedir. Yukarıda da zikredilen “Bebek Buluşmaları” (Şir Haregan-ı Hüseyin) âyininin yanı sıra Kasım Otağı merasimlerine de ekseriyetle kadınların katılım sağladığı söylenebilir. Ancak önceki dönemlerde bu merasim için hazırlanan kız figürünün dahi erkeklerden seçildiğinin belirtilmesi

gerekmektedir ki bu durum kadınların katılım oranının giderek artan bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Çocukların performanslara katılımı daha çok kadınlara yüklenen bir görev gibi görülmektedir. Bu doğrultuda dinî anlatının temellendirdiği ölçüde katılımcının cinsiyetinin ve yaşının belirlenmesi hususu önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle dinî anlatıyı şekillendiren figürlerin cinsiyeti, uygulanacak olan pratiğin dinleyici/izleyici kitlesini de doğrudan etkileyebilmektedir. Örneğin desteye çıkıldığında en önde Ebulfazl'ı temsilen alem taşıyarak alemdarlık yapan gençler ve çocuklar görülebilmektedir. Buna mukabil Ali Asgar'ın bebek yaşta ölümü üzerine temsili beşiğinin yapılmasında da daha çok bebekleriyle birlikte kadınların katılım sağladığı görülmektedir. Aslında dinî anlatıyı şekillendiren kadın şahsiyetlerin varlığı, kadınların katılımını belirleyen en önemli ölçüdür. Dolayısıyla performanslara dinleyici/izleyici rolüyle katılımın sağlanmasında cinsiyet ayrımı bulunmamakla birlikte geleneğin çizdiği sınırlar dâhilinde bu oranın arttığı ya da azaldığı durumlar söz konusu olabilmektedir.

Dinleyici/izleyicilerin yaş aralığına yönelik istatistik bir veri sunmak oldukça zordur. Ancak yaş aralığının başlangıcını bebeklik dönemiyle başlatmak mümkündür. Dolayısıyla bebeklikten en üst yaş sınırına kadar bir katılım mevcuttur. Özellikle son nefesini verecek olan yaşlı insanların bu merasimlere katılımı son derece önemli görülmektedir ki ölüm sonrası rahat bir geçişin yaşanması ve şefaath olunacağı düşüncesi ağır basmaktadır.

2.3.2. Eğitim Durumu ve Statüsü

Dinleyici/izleyicilerin eğitim durumlarının, hiç okula gitmeyenden doktora düzeyine kadar bir aralıkta olduğu söylenebilir. Ancak gittikçe seküler bir yapı kazanan İranlı gençlerin katılım oranının da azalmaya başlaması, eğitim durumunu da doğrudan etkilemektedir. Bu noktada eğitim durumunun alt sınıflardan üst sınıflara, doğru ortantıda çoktan aza bir seyirde ilerlediği söylenebilir.

Statü olarak özellikle de devletin üst düzeyinde görevli olan kişilerin, müesses nizamın desteklediği merasimlere katılımı en üst seviyeden olmaktadır. Ancak farklı iş kollarında çalışan dinleyici/izleyicilerin katılımı, çalıştığı mesleğe ve mesleğini şehirde ya da köyde ifa etmesine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin özel sektörde çalışan katılımcıların özellikle de alışveriş temelli ticari mal satışında bulunması ve bunun şehirde gerçekleşmesi durumunda katılım yine en üst düzeyde olmaktadır ki ticaretini doğrudan etkileyebilmektedir. Zencan özelinde elektronik alet satan muhtelif dükkânların Muharrem ayı itibarıyla yası temsilen siyah gömlekler ile mersiye CD'leri ya da USB'lere aktarılacak suretiyle mersiye satışları gerçekleştirdiği ve hoparlörler vasıtasıyla gün bitimine değin mersiye örneklerini seslendirdiği görülmüştür.

2.3.3. Geleneğe Yaklaşımı

Kerbela Hadisesi ile temellendirilen dinî anlatının ve anlatıya kaynaklık eden karakterlerin gerek nesir ve şiir diliyle gerekse de tiyatral performansla tekrarlanması ve canlandırılmasında mersiye geleneğinin rolünün öneme haiz olduğu açıktır. Söz konusu trajedi sonrasında anlatıyı sürdüren meddahlar ile anlatının ve buna bağlı âyinlerinin yayılmasını ve nesilden nesile aktarılmasını sağlamada önemli bir görevi yerini getiren dinleyici/izleyiciler, tarihsel süreklilikteki yerini koruyarak günümüze kadar bu işlevini yerini getirmiştir.

Bu çerçevede dinleyici/izleyicilerin geleneğe yaklaşımını şekillendiren ilk hususun dinî yapıdan ileri geldiği söylenebilir. İslam'ın Şii mezhebinin İsnâaşariye çatısı altında aynı dine ve fırkaya bağlı olunması, katılımın manevi bir görev olarak görülmesine neden olmaktadır. Böylece ülke genelinde ve İran Türkleri özelinde düzenlenen merasimlere, halkbiliminin efsane, halk hikâyesi vd. sözlü ürünleri gibi sınırlı olmayan büyük katımların gerçekleştiği görülmektedir. Bu konuya geleneğin tanıtıldığı başlıklarda ve icra ortamlarında etraflıca ele alındığından burada yalnızca yaklaşımı yansıtmak amacıyla değinilmiştir.

Dinî yapıya bağlı olarak söz konuşumu yaklaşımı belirleyen ikincil faktör, dinleyici/izleyicilerin yaş grupları üzerinden ortaya konulabilmektedir. Mersiye geleneğine bağlı her türlü icranın katılımında bir yaş aralığı gözetilmektedir. Öyle ki bebek buluşmaları olan Şir Haregan merasiminden zincirzenlik ile zincir vurulan törenlere değin en gencinden en yaşlısına bir katılım söz konusudur. Yaş gruplarının bu denli geniş aralıkta olmasının ana sebebi ise yine anlatının ana karakterlerinde çocukların yer almasından ileri geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin çocuk yaşta şehit olan Hz. Kasım ile 20'li yaşlarında şehit olan Hz. Abbas'ın merasimlerle anılan icralarında çocukların sıklıkla bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla farklı kültür çevrelerinde yetişmiş genç nesil ile yaşlı neslin ayırım yapmaksızın icralarda hazır bulunduğu söylenebilir.

Kitle psikolojisi zemininde değerlendirilebilecek bir başka husus ise dinleyici/izleyicinin icracıya yaklaşımıdır. Gustave Le Bon, dinî duygunun ağırlıkta olduğu bir kitlede anlatıcıya normalden daha fazla bir bağ beslenildiğini aktarmıştır. Bu bağın mevcudiyetinin; çekinme, düşünceleri sorgusuz kabullenme ve inanma gibi davranışlarından anlaşılabilirliğini belirtmektedir (1997, s. 66). Mersiyenin icracıları olan meddahların ve dinleyici/izleyicilerin görüşlerinden hareketle söz konusu davranışların gelenek içinde var olduğu görülmektedir. Bu durum, icracı açısından popülerliğini arttırmak adına kullanılan bir araç olmaktadır dinleyici/izleyici yönünden kendinden geçme hâlinin meydana gelişini tetiklemektedir. Mersiyelerin gerek ses sitemleriyle gerekse de doğal ses yoluyla coşkun bir şekilde okunduğu zamanlarda daha çok ortaya çıkan bu hâl, yüksek seste ağlama ve sineye daha fazla vurulmasıyla kendisini tekrarlatmaktadır.

2.3.4. İcraya ve İcracıya Etkisi

Zencan'da gerçekleştirilen mersiye geleneği derlemelerinde törenler sırasında gözlemlendiği üzere dinleyici/izleyicilerin icraya ve icracıya çeşitli yönlerden etkide bulunduğu durumlar görülmüştür.

Kolektif şuuru yansıması yönüyle heyetler vasıtasıyla grup kimliğinin oluşturulması bu etkinin en önemli aşamalarındandır. Oluşturularak üye toplayan ve diğer gruplarla birleşebilen yapısıyla dinî heyetler, düzenli toplantılar vasıtasıyla bir dizi kararlar almaktadır. Bu kararlar arasında; katılımın hangi mekân özelinde sağlanacağı, yardımların kimler tarafından toplanacağı, tören öncesi çay ve gül suyu ikramlarının kimler eliyle yapılacağı ve açık alanlarda alem taşıyıcılarının kimler olacağı gibi icrayı doğrudan etkileyen hususlar bulunmaktadır. Böylece dinleyici/izleyiciler üzerinden yapılan görev dağılımlarıyla icranın kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi hedeflenmektedir.

Halka açık belirli meydanlarda kurulan mevkibler, bu etkinin diğer bir yönünü oluşturmaktadır. Mevkibler, merasim sırasında hayır dağıtmak üzere ya da nezirde bulunan kişilerin dualarının manevi açıdan zirveye ulaşıldığı düşünülen bu günlerde kabul olması nedeniyle adak mahiyetinin de çeşitli yiyecek ve içeceklerin ikram edilmesi için kurulan platformlardır. Bir yolun, caddenin veya sokağın herhangi bir kısmına stant şeklinde kurulabilmektedir. İkram olarak bölgeye ve ülkeye özgü yemek ve içeceklerden; abguşt (et çorbası), kebab, helva ve çeşitli şerbetlerin dağıtıldığı mevkiblerde görev alacak kişiler dinleyici/izleyiciler arasından belirlenmektedir.

Özellikle mescitlerde yapılan merasimlerde, başlangıcından bitişine kadar büyük oranda töreni yönetenler icracılar olsa da dinleyici/izleyiciler arasında okunan mersiye'nin türüne göre ara tekrarları yaptıran ve sinezenlik biçimini belirleyen kişiler de bulunmaktadır. Bu kişi ya da kişiler, icra sırasında meddahın en yakınında konumlanırlar. Mersiye'nin anlatıya dayalı hüznü kısmında meddahın kendisinden geçerek yüksek bir ses perdesiyle okuduğu mersiye'lere dinleyici/izleyicileri ritme göre sineye tekli, ikili ve üçlü vurma biçimlerinde yönlendirirler. Bunun yanı sıra yoğun bir tempoda icrasını gerçekleştiren meddahın aralarda dinlenebilmesi ve sonraki bölüme hazırlanabilmesi için Ya Hüseyin! Ya Zeyneb! gibi ara tekrarlara başvurarak ya da son okunan beyiti tekrarlayarak hep bir ağızla okunmasını sağlarlar.

Bununla birlikte icranın doğrudan bölünmesi ya da itiraz üzere bir müdahalede bulunulması gibi durumlar söz konusu olmamakla birlikte dolaylı olarak icranın yönlendirildiği zamanlar olabilmektedir. Hem icraya hem de icracıya etki etmesi yönüyle merasimlere hastalıkları için şifa bulmak üzere katılan dinleyici/izleyiciler, bir çocuksa meddahın kucağına verilmek suretiyle yetişkinse yanına oturtularak okunan mersiye'nin konusunu ve icracının davranış biçimini değiştirmesiyle doğrudan etkilemektedir. Fazlaca örneği bulunan söz konusu durumlarda daha çok rovze okumalarına yönelen meddah, icrasına ayrıca tüm dinleyici/izleyicilerin de dâhil olduğu dua bölümünü katmaktadır. Meddahın davranış biçimi ise yanında bulunan katılımcının hastalığının ağır olması durumunda genellikle ayakta sergilenen performansın oturma pozisyonunda gerçekleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla da hem meddah hem de dinleyici/izleyiciler için icra performansının büyük bir kısmını oluşturan sinezenliğin yapılmamasına sebebiyet vermektedir.

2.4. METİN ÖRNEKLERİ VE BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Mersiye metinleri, yazarları olan meddahlar ya da şairleri tarafından yayımlanmak suretiyle kitaplaştırılmaktadır.⁷³ Böylece meclislere iştirak eden katılımcıların bunları okuyarak icra sırasında meddaha eşlik etmek üzere hazırlıklı gelmeleri sağlanmaktadır. Nitekim rahat taşınması ve elde bulundurulması için genellikle küçük el kitapçıkları boyutlarında bastırılmaktadır.

Söz konusu metinler aynı zamanda geleneğin yazılı ürünlerde nasıl olduğu ya da oluştuğu ve hangi biçimlerde yazıldığını göstermesi açısından da öneme sahiptir. Bölgede yapılan derleme sırasında gerek meddahlardan gerekse de muhtelif kitap ya da elektronik eşya satıcılarından temin etme fırsatı bulunan birçok kitaptan mersiye örnekleri incelenmiştir. Ele alınan kitaplar şu şekildedir:

⁷³ Kitaplara, basılmış olan yayın evi üzerinden ulaşılabilmeyle beraber Zencan özelinde sahibi Hüseyin Rızai'nin olduğu Süheyl Stüdyo adlı dükkândan da erişilebilmektedir. Söz konusu mekân Devrim'den bu yana açık olmasından hareketle bölgedeki mersiye külliyyatını muhafaza etmesi ve satışta bulunmasıyla ünlüdür.

Nasır Mehdizade'nin *Perestuha-yı Kərbela* eserinden 190 mersiye (2004); Cevad Resuli'nin *Gizli Gönül* eserinden 113 mersiye (2006); Gulam Rıza Eyniferd'in *Zeynebiye'nin Feryadı* eserinden 69 mersiye (t.y) ve *Zeynebiye'nin Bayrağı* eserinden 87 mersiye (2014); Mehdi Meleki'nin *Mehdi'nin Yadiğârı: Mecmua-yı Eşar Mezhebi* adlı eserinden 121 mersiye (2017); Veliyullah Kelami'nin *Saye Neşin Herem* eserinden 167 mersiye (2018); Sara Azizi'nin *Hüseyini Armağanı: Dinî Şiirler Koleksiyonu* eserinden 89 mersiye (2018) ve Murtaza Necefi'nin *Novhe-yi Nevayi* eserinden 130 mersiye (2018).

Söz konusu eserlerin dışında İsrâfil Muhammedi'nin herhangi bir yerde yayımlanmamış *Ali Asgar Novhesi* ile *Hz. Kasım* adlı iki mersiyesi de incelemeye dâhil edilerek toplamda sekiz meddahtan mersiye örnekleri incelenmiştir.

Mersiye alt türlerini oluşturan novhe, rovze, recez, rubab (rubai) ve ohşama türlerindeki örnekler arasında geneli itibarıyla Türkçe ve Farsça mersiye örneklerinin karma bir şekilde verildiği görülmüştür. Bununla birlikte kitabında yalnızca Türkçe mersiye bulunan meddah ve şairler de bulunmaktadır. Meddah Veliyullah Kelami'nin Türkçe Divanı, Meddah Gulam Rıza Eyniferd'in kitapları ve İsrâfil Muhammedi'nin mersiyeleri buna örnek olarak gösterilebilir.

İncelenen kitaplarda, mersiyelerin başlıklandırılması hususunda ekseriyetle şiirlerin ilk satırındaki ifadenin tamamı ya da bir veya birkaç kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum büyük oranda dinî şahsiyetlerin konu edinildiği mersiyelerde, bir kitap içinde aynı başlıkta birden fazla şiirin meydana gelişine sebep olmaktadır. Mersiyelerin muhtelif başlıklandırmalarla verilmesinin yanı sıra “ohşama, rubab (rubai) novhe, zeban-ı hâl (dilimden)”, ön başlıkları kullanılarak devamının oluşturulduğu durumlar da gözlemlenmiştir ki bu durumun daha çok Türkçe mersiyeler için geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin kadın meddahlardan Sara Azizi'nin “Armağan-ı Hüseyin” adlı eserindeki 89 mersiye şiirinden “Dilimden Hz. Ali (Zeban-ı Hâl Hz. Ali) örneği gibi 13'ü bu başlıklarla oluşturulmuş Türkçe mersiyelerdir (bk. 2018).

Devrim sonrasında İran Azerbaycan'ı şiirinin üç kolda gelişim gösterdiğini ileri süren Ali Rıza Miyanalı, bunları: Devrim'den beslenen coşkun, vatanperver şiirler; Aruz ve hece kalıbı arasında bir kalıp kullanılarak yazılan şiirler; Ferdî üslupta gelişen şiirler olarak sıralamıştır (Miyanalı, 1997, s. 6). İran'da üretilen mersiyeleri, Türk Edebiyatı ve Türk-İslam Edebiyatı çerçevesinde ele almak mümkündür. Nitekim Dîvân Edebiyatı ve Türk Halk Edebiyatı'nda olduğu gibi Azerbaycan Edebiyatı'nda da Kerbela mersiyeleri, klasik şiir tarzıyla birlikte Halk Edebiyatı'nın özellikleriyle ifade edilebilen ayrı bir alan olarak belirlemektedir (Kurt, 2022, s. 18).

İncelenen mersiye örneklerine bakıldığında şiirlerin ağırlıklı olarak aruz ölçüsüyle yazıldığı görülmektedir. Ancak bu kalıpta yazılan şiirlerin genel itibarıyla kusurlu olduğu görülmektedir. Bununla beraber Türkçe şiirlerde hece ölçüsüne de sıklıkla yer verilebilmektedir. Hece ölçüsünde yazılan mersiye örneklerinin 7'li, 8'li, 11'li ve Türk Edebiyatı'nda fazla kullanıma sahip olmayan 9'lu, 10'lu, 12'li, 14'lü ve 16'lı ölçülerinin bulunduğu söylenilebilir. Aruzla yazılan mersiyelerin birçoğunda bir kalıba oturtulabilmesi için aruz kusurlarının fazlaca kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte herhangi bir kalıba uyarlanamayan mersiyeler de bulunmaktadır.

Bu yönüyle Halk Edebiyatı'ndaki hece ile yazılan ağıt örnekleri ve daha çok Divan Edebiyatı'yla bir tür olarak işlenmeye başlayan aruz vezinli mersiye örnekleriyle örtüşmektedir. Nitekim Halk Edebiyatı'nda yer alan ağıtlar nazım birimi olarak dördlük özelliği gösterirken Divan Edebiyatı'nda yer alan mersiyelerde nazım birimi ağırlıklı olarak beyit ve bent şeklindedir. İran Türkleri özelinde ele alınan mersiye örneklerinde de nazım birimi olarak bent, beyit ve dördlük kullanımına başvurulduğu görülmektedir. Bazı mersiyelerde dizeler ikili, üçlü, dördlü, beşli, altılı ve yedili şekilde düzenli olarak gitmekteyken bazılarında ise karışık bir düzen seyredebilmektedir. Mensur olarak yazılan recez türü ve şebih metinleri haricinde mersiye örneklerinin büyük bir bölümü manzum olarak yazılmaktadır. Ancak icra sırasında metinden bağımsız olarak mensur bölümler eklenebilmektedir. Bu zeminde aynı zamanda icranın başlangıcını oluşturmak üzere giriş ya da nakarat mahiyetinde çoğunlukla beyitle veya bentlerle başlanmaktadır.

Mersiye örneklerinde nazım biçimi olarak gazel, rubai, terkeb-i bend, terci-i bend, methiye ve dua bölümlerinden hareketle kaside, mesnevi ve murabba nazım şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte tekrar eden kelimelere sıkça başvurulmakta, kafiye, redif, aliterasyon ve asonanslar ile şiirde ahenk unsurlarına dikkat edilmektedir. Dolayısıyla ölüm konusu yönüyle ortaklık gösteren ağıt ve mersiye'nin, nazım ve ölçü birimi olarak ayrıştığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına bazı mersiye metinlerine yer verilmesi yerinde olacaktır. Aşağıda verilen örnekler, çalışmayı genişletmemek ve tekrara düşmemek adına nicel ve nitel bilginin ortaya konulabilmesi için Zencan meddah ve şairlerine ait 15 mersiye örneğiyle sınırlandırılmıştır.

Ali Asgar Novhesi

Del aşmayan danışmayan, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Rubab'ı etme bağı kan, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin (düşünceni) başdan at.

Gül üste bülbül ağlasa ağıyar bağlar, (ağıyar bağlar),
Sen ağlayan zaman Ali illerim ağlar, (illerim ağlar),
Bacun Rukiye ehlin-i sinesin dağlar, (sinesin dağlar).

Ürek sözünü beyan eder, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Delün çeküb dudakıva, çok figan etme, (çok figan etme),
Bele nefes nefes virüb, hevesden gitme, (hevesden gitme),
Ali bu hasta canuyı, beyle incitme, (beyle incitme).

Ürekde kalmadı tevan (güç), Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Mene bahıb güzel balam, el ayak çalma, (el ayak çalma),
Tevan yuhumdı sineme çoh şerer (ateş, kıvılcım) salma, (çok şerer salma),
Hecaletem (utanırım) seven sevdun fikrine kalma, (fikrine kalma).

Nice andım gamın nehan (gizli), Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Yoh indi düşlerimde seved, Ekber'in canı, (Ekber'in canı),
Çekende dırnağın ahir, sinemin kanı, (sinemin kanı),
Görende Zeyneb ağlayar, bu kazayanı, (bu kazayanı).

Edürsen âşkımı revan (rahat, büyüten), Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Bağışla bağlasam elin, ey Ali Asgar, (ey Ali Asgar),
Ben isterim sen olmayan, gül kimin perper (solmak), (gül kimin perper),
Telesime (tılsım) kundakın ola, lale tek ahmer (kırmızı), (lale tek ahmer).

Azizim etme çoh figan, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Gerek cihanı yandırām, şule-yi aha, (şule-yi aha),
Diyem balam duçar alub (yakalandı), derd-i cankaha⁷⁴, (derd-i cankaha),
Revadı od dutub yana, tıfl-i şeş maha⁷⁵, (tıfl-i şeş maha).

Görünmeyübdı hiç zaman, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Sakine su sırağını, aldı sakkadan, (aldı sakkadan),
Emunda (amca) ezan ceng alub, pur Zehra'dan, (pur Zehra'dan),
Çetin olub su almakı, kum-ı a'dadan, (kum-ı a'dadan).

Ümidin etdiler talan, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Asıb hezan yeli emun, gül kimin soldı, (gül kimin soldı),
Bu çölde bir içim su, vay, çoh geran oldı, (çoh geran oldı),
Su isteme su kıymeti, bir uzun koldı, (bir uzun koldı).

Gözü ört suva yohum geman, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Eger çi virmişem seni, sineme 'adet, (sineme 'adet),
Budur hedef-i sefatapa, ravzaye cennet, (ravzaye cennet),
Ala kucaka Fatıma, sen olan rahat, (sen olan rahat).

Kenezim (hizmetçi) odur anan, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Durubla indi sef be sef leşker a'da, (leşker a'da),
Kiçik gazele gör nece, dam olub berpa (ayağa kalkmak), (dam olub berpa),
Kimin dutupdı Hermele, ah u vaveyla, (ah u vaveyla).

Elinde tiriylen keman, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Atan Hüseyin seni elan, seslener dade (yüksek sesle), (seslener dade),
Özüne tir-i düşmane eyle amade, (eyle amade),
Gözel balam bu çölde get can ver azade, (can ver azade).

⁷⁴ Canı alan derd.

⁷⁵ Altı aylık çocuk.

Bu fani dünyadur yalan, Asgar'ım lay lay, (Asgar'ım lay lay),
Asgar can rahat yat, sofkerin başdan at.

Oğul gerek verem bu gün, men seni kurban, (men seni kurban),
Şehadetün ver mene rütbey-i şayan, (rütbey-i şayan),
Ne eyleyem bu çölde çün, tek kalıb sultan, (tek kalıb sultan) (KK-11).

“Ali Asgar Novhesi” mersiyeinin üçlü dize ve ikili nakaratlar düzeninde gittiği görülmektedir. Dizeler arasındaki hece sayılarında farklılıklar gözlemlenmektedir. İlk iki dize tekrarlar hariç 13 heceden oluşmaktayken üçüncü dize 12 hece sayısına sahiptir. Bununla beraber nakaratların ikinci dizesi haricinde tüm dizelerin açık heceyle başlaması, şairin eserini şuurlu bir şekilde kaleme aldığına göstergisidir. Aruz kalıbında yazıldığı düşünülen mersiyei genel olarak bir kalıba oturtmak zordur. Dolayısıyla kusurlu olduğu söylenebilir. Düzenli bir aruz kalıbının belirlenememesinin nedeni, şairin özgürce söyleme tarzından hareketle bazı dizeleri birbirinden farklı kılan imale, ulama ve zihaf kusurlarına başvurusudur.

Hz. Kasım

Menim âşık sene âşkım ayandı,
Belalı bülbüle güller de yandı.
Gevahim (şahidim) deldeki sözü payandı (sondu),
Penah (sığınak) ol murg-ı bi-bünyade (temelsiz) gel gel.

Katıştım ey ‘amu eshab-ı âşka,
Kadem koysan eger mehrab-ı âşka.
İsterim nur-ı âlemtab-ı (dünyayı aydınlatan) âşka,
Olar Kasım sene seccade⁷⁶ gel gel.

Ürek birsen Kasım ferzane (âlim,bilge) ister,
Vucudum şem’ olub pervane ister.
Yolunda olmakı merdane (yiğitlik) ister,
Dayanma seyyidi feryade gel gel.

Ali Ekber kanın düşmandan aldım,
Üç oğlun bir özün topraka çaldım.
Atandan ezrak-ı şeytanı saldım,
Ölem baş egmerem beydade gel gel.

⁷⁶ Secde etmek anlamı olabildiği gibi Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn veya Ali b. Abdullah b. Abbas için kullanılan isim.

Gubar (toz) alud (karışmış) olub cengin fezası (alanı, sahası),
 Çıhubdur arşa düşmanlar cefası.
 Yetiş feryadıma Ekber atası,
 Ali'nin yoldaşın sal yâde gel gel.

Başım üste şakı düşman durubdı,
 Gözüm görmür dahı kan doldurubdı.
 Meni sid etmege (öldürmeye) bir dam korubdı,
 İster ahu-yu tek seyyade (avcıya) gel gel.

Bilundur düşmane taam (yeme işi) nikârin (kavga, kin)
 Emucan gızıyla çek zülfikarin.
 Güni günden ola artık vekarin (sabrın),
 Yarat mahşer-i sef edade⁷⁷ gel gel.

Sinem ey ba vefa ohdan gel aşdı,
 Meni delden salan çoh indi daşdı.
 Çatub baş başa gülzar oldu daşdı,
 Gele müşkil yaram tadade (sayı, sayım, saymaya) gel gel.

Deyub at dırnakı hard (sert, katı) oldı sağar (açık, belli),
 Yetimem teşne leb (susamış dudak) yoh yar u yaver (destekçi).
 Kanım sarıb eder toprakı aher,
 Aman virme amu cellada gel gel.

Gelub ger başımı alsan diz üste,
 Olubdur peykerim (çehrem) ez hem güsiste (kopmuş, kırılmış).
 Bir acca dinceler (dinlenmek) bu can haste,
 Gedipdur berg-i ömrüm (ömür yaprağım) yâde gel gel.

Uzahdan eylerem arz-u iradat,
 Şirindur gamıma şehid şehadet.
 Meni derk eyle ey merg-i sa'det (ölüm mutluluğu),
 Bu ahir lahzede amade gel gel (KK-11).

İsrafil Muhammedi'nin "Hz. Kasım" mersiyesi 11'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kim Sen Ne Sen

Ey gönül söyle mene men ta bilüm kim sen ne sen,
 Gelmusen hardan azizim ta bilüm kim sen ne sen.

Hansı bağun hansı gülizarun gel zibasısen (süsüsün, güzelliğisin),
 Vir nişanun sen mene men ta bilüm kim sen ne sen.

⁷⁷ Çok sayıda, sayılar.

Damun dolmuş gelilen mest idub atarun meni,
Hansu gülşenin gelursen ta bilüm kim sen ne sen.

Gözlerun ahuya benzer hem kemane kaşlarun,
Sen gelursen hansı destden ta bilüm kim sen ne sen.

Bir bahışda, sayd edipsen kalbimin ahusını,
Damuye oldum giriftar (tutuldum, esir oldum) ta bilüm kim sen ne sen.

Min Yusef tek gözel-i hatt-ı kelamun olmasun,
Hem Zelihalar kenizun (esirin) ta bilüm kim sen ne sen.

Leyli ziba-yı (gecenin güzelliği) men, âşkunan(ı) hayran olmuşam,
Olmuşam mecnun kimi men ta bilüm kim sen ne sen.

Nedur a'let (sebebi, vasıtayı) ki nemayan (çoğalan, artan) itmusen gizeldusen,
Sen yüzün menden azizim, ta bilüm kim sen ne sen.

Sen bilursen gözlerim çohdandı gözler gözlerim,
İntizarda (bekleyişte) kalmışam men, ta bilüm kim sen ne sen.

Nemaya (artma, büyüme) yohdı saadet hem liyakat (layıklık) sende hiç,
Yazma gel cana görem men ta bilüm kim sen ne sen (Mehdizade, 2004, s. 370-371).

Mehdizade'nin kaleme aldığı "Kimsen Nesen" mersiyesi, aruzun Fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır.

Mevla Ali⁷⁸

Mecnun oldum çöllere, düşdüm senün âşkunda,
Hem car (aynı yerden su içen) oldum dillere, düşdüm senün âşkunda,
Neylüm men neylüm men, âşıkı olmuşam bari (bir defa, hiç olmazsa),
Âşık odunda gör nece, men yanmışam bari.

Dilimün ezberisen, dinimün rehberisen,
Şialerün bil güzel, hemişe serverisen (daima reisi, liderisin),
Tac-ı serim (başımın tacı), bal u perim, şevk-i pervazimsen (uçma arzumsun),
Hem sazıma avazıma, uc-u (en zirve) ferazimsen (yokuşumsun).
Neylüm men neylüm men, âşıkı olmuşam bari,
Âşık odunda gör nece, men yanmışam bari.

Peyamber âlem şehri, şehrinün sensen deri,
Olubsan caneşini (yerine geçen), hem kızınun hemseri (eşi),
Güzellikde hiç olduz, gelib aka ay olmaz,

⁷⁸ Buradaki mevla kelimesinin anlamı, Hz. Peygamber'in Gadir-i Hum'da Hz. Ali için kullandığı ifade edilen dost anlamına gelmektedir.

Bütün âlem arası, hiç kim sene tay (denk) olmaz.
 Neylüm men neylüm men, âşık olmuşam bari,
 Âşık odunda gör nece, men yanmışam bari (Mehdizade, 2004, s. 91-92).

Mehdizadeni'nin "Mevla Ali" adlı mersiyesi hecenin 14'lü kalıbıyla yazılmıştır.

Erbain-i İmam Hüseyin

Şamı'dan gelmişem kardaş,
 Zülfim ağ gelmişem kardaş,
 Ta olam şeş guşe (altı köşe) kabre,
 Ol zevvarun-ı⁷⁹ ay kardaş.
 Vay Hüseyin'im, can Hüseyin'im,
 Men sene kurban Hüseyin'im.

Ayakların baş açukam,
 Çoh yol gelib men yorkunam,
 Hüseyin Hüseyin vay dilimde,
 Kardaşı ölen bacişam.
 Vay Hüseyin'im, can Hüseyin'im,
 Men sene kurban Hüseyin'im.

Ohşamaka koymadılar,
 Maktele geldim virdiler,
 Cismün aryan yerde kaldı,
 Anam ohşar seni ağlar.
 Vay Hüseyin'im, can Hüseyin'im,
 Men sene kurban Hüseyin'im.

Anamın yadigârını,
 Tiktigi köyneği hanı,
 Gördüm maktelde ariansan,
 Bileydim soyublar onı.
 Vay Hüseyin'im, can Hüseyin'im,
 Men sene kurban Hüseyin'im.

Ne diyem Leyla'dan sene,
 Gelüb oğul görüşine,
 Ondan kalıb sümük deri,
 Gelüb Ekber otakına.
 Vay Hüseyin'im, can Hüseyin'im,
 Men sene kurban Hüseyin'im (Mehdizade, 2004, s. 362-364).

Erbain-i İmam Hüseyin mersiyesinin 8'li hece ölçüsüyle yazıldığı görülmektedir.

⁷⁹ Kutsal mekânları, türbeleri ziyaret etme.

Novhe Gareth Hayyam

Heymeler od dutub yandı kardaş,
Zeyneb'un kalbi odlandı kardaş,
Zeyneb'un düşdü kardaş belaye,
Heymeler yandı gel sen heraye.

Gel bacun kalbi bir parça kandı,
Düşman od vürdi ahyama (çadırlar) yandı,
İndi gel dade (sesime) kardaş amandı,
Gel bacun gör ne geryandı (ağladı) kardaş.

Heymeler yandı gel sen heraye,
Heymeler yandı gel sen heraye.

Şa'lever (alevler) oldı od heyme (çadır) yandı,
Zeyneb'un hâli kardaş yamandı,
Heymeler garet (yağma) oldı talandı,
Zeyneb'un kalbi gel kandı kardaş.

Heymeler yandı gel sen heraye,
Heymeler yandı gel sen heraye.

Gel Hüseyin can çihub arşe ahım,
Herdaca kızlar olmuş sepahım (askerim),
Gönder Abbas'ı yohdı penahım (koruyucum, sığınağım),
Kalb-i Zeyneb perişandı kardaş.

Nehrin üste yatub teşne sakka,
Heymegeha dolub yekser a'da (din düşmanları),
Hâli pozkundı gamlarda Zehra,
Gel eman indi nalandı kardaş.

Heymeler yandı gel sen heraye,
Heymeler yandı gel sen heraye.

Gör ne mazlum olub al Heyder,
Kızlarun çöllere kaçdı yekser (baştan başa),
Nicesi gel kimi oldı perper (yaprak, kuş, uçmak),
Gel Rukiye ürek kandı kardaş.

Hardasan eyme onurım gel,
Ey benim ceddime benzerim gel,
Yatma yorkun benim Ekber'im gel,
Neyleyum kane galtandı kardaş.

Al Haşem-i⁸⁰ batub kane kardaş,
Ağlurı bu game indi dağ daş,
Var yeri ağlayam mende kan yaş,
Heymede gör ne tufandı kardaş.

⁸⁰ Benî Hâşim.

Heymeler yandı gel sen heraye,
Heymeler yandı gel sen heraye.

Eyledi Sa'din oğlu cesaret,
Yüz koyub heymegahe cema'at,
Düşman din idub katl u garet (yağma),
Heymeler gör ne sözendi kardaş.

Heymeler yandı gel sen heraye,
Heymeler yandı gel sen heraye.

Ey Hüseyin ey şehinşah huban (krallar kralı),
Din İslam'e virdun susuz can,
Mehdi Zeyneb sözün etti elan,
Zeyneb'un derdi penhandı (gizli, saklı) kardaş (Meleki, s. 2017, s. 408-410).

Meleki'nin "Novhe Garet Hayyam" mersiyesi, aruzun 10'lu Müstef'ilâtün /müstef'ilâtün kalıbında yazılmıştır. Bununla beraber Mef'ûlü/fâ'ilatün/fe'ûlün kalıbına da uyabilmektedir ancak bunun için aruz kusurunu daha fazla kullanmak gerekmektedir. Dolayısıyla en az kusurlu kalıba Müstef'ilâtün kalıbında uymaktadır. Kalıba uydurmak için kullanılan imale ve ulama kusurları ilk dize örneğinde şöyledir:

Heymeler od dutub yandı kardaş

Mevcut kalıbı: — . — — . — — . — —

Uyarlanan kalıbı: — — . — — — — . — —

Dilimden Yaralı (Zeban-ı Hâl Yaralı)

Ses vir mene, can yaralı,
Kalbim oldı, kan yaralı,
Yaralı yaralı yaralı kardaş,
Düşerem senden aralı kardaş.

Zeyneb sene kurban Hüseyin,
Ey şehid-i karan Hüseyin,
Yaralı yaralı yaralı kardaş,
Düşerem senden aralı kardaş.

Can Zehra dindir meni,
Dur nakye (deveye) mindir meni,
Yaralı yaralı yaralı kardaş,
Düşerem senden aralı kardaş.

Toprak üste yatma kardaş,
 Meni gözden atma kardaş,
 Yaralı yaralı yaralı kardaş,
 Düşerem senden aralı kardaş.

Kan içinde yatma yalnız,
 Sen oğulsuz men oğulsuz,
 Yaralı yaralı yaralı kardaş,
 Düşerem senden aralı kardaş.

Zehra anam ağlar sensiz,
 Zeyben sine dağlar sensiz,
 Yaralı yaralı yaralı kardaş,
 Düşerem senden aralı kardaş.

Oh üregün sokub kardaş,
 Gam belimi büküb kardaş,
 Yaralı yaralı yaralı kardaş,
 Düşerem senden aralı kardaş (Resuli, 2006, s. 265-266).

Cevad Resuli'nin "Dilimden Yaralı" mersiyesinin hece ölçüsüyle yazıldığı söylenebilir. Nitekim dizelerindeki hece farklılıklarıyla 7'li (3+4), 8'li (4+4/5+3), 10'lu (5+5), 11'li (6+5) kalıplarında yazılmıştır.

Hız. Hüseyin

Dolıbdı kaniyle gözün,
 Beyan ele ürek sözün,
 Mene teselli ver özün,
 Meni kocatdun (yaşlandırdın) merame (niyetine) çatdun.

Dilün fedası bir danış,
 Elim asası bir danış,
 Gözüm ziyası bir danış,
 Meni kocatdun merame çatdun.

Bu çölde yaverim Ali,
 Dilimde ezberim Ali,
 Resul'e benzerim Ali,
 Meni kocatdun merame çatdun.

Mene çetin bu gam gelir,
 Cevan (genç) dağı gören biler,
 Men ağlaram kaşun güler,
 Meni kocatdun merame çatdun (Resuli, 2006, s. 160-161).

Hız. Hüseyin mersiyesinin hece ölçüsünün 8'li kalıplarında yazıldığı nakaratların ise 10'lu hece ölçüsünde verildiği görülmektedir.

Hız. Ebulfazl

Meni derk ele aga, can verürem,
Canımı dinime kurban verürem,
Nehl-i İslame bugün kan verürem,
Rah-ı çare (çare yolu) azalub,
Başım ellerde kalub.

Kalbimi lale kimi dağlamışam,
Senün ehvalüne çoh ağlamışam,
Men garibem sene del bağlamışam,
Rah-ı çare azalub,
Başım ellerde kalub.

Kızlara virme haber oldu neler,
Bilse Zeyneb eli koynunda geler,
Heymeye sen kıyının vakte büler,
Rah-ı çare azalub,
Başım ellerde kalub.

Meni düşman ele bir hâle salub,
Gülü ömrüm solub elan saralub,
Men hele hiç, alemün yerde kalub,
Rah-ı çare azalub,
Başım ellerde kalub (Resuli, 2006, s. 215-216).

Resuli'nin "Hız. Ebulfazl" mersiyesi, nakaratlar (7'li hece) hariç hece ölçüsünün "7+4" ve "6+5" şekillerinde 11'li kalıbıyla yazılmıştır.

Annenin Ayrılığında

Menden sene selam ola ey mehriban (şefkatli) nene,
Oldum gam-ı ferakide (ayrılığında) men ba garikan (boğulan) nene.

Ebr-i behar (bulut baharı) tek özüme gözyaşım yağur,
Müjganım ağıyanda olur navedan (her yer su) nene.

Sensen nemad (göstergesi, sembolü) a'tfe (bu ilgiye mazhar) u mehr-i bi-kârın⁸¹,
Canım feda bu haslete ey canfeşan (fedai) nene.

⁸¹ Benzersiz, tek, eşsiz.

Tumar⁸² zendeğivi (can, hayat, yaşam) dest-i kaza u kader⁸³ bugün,
Topraklar altda yatmusan ey haste can nene.

Yâdımda vardı yatmazdun ta ki men yatam,
Men yatmamış ne yatmusan indî uyan nene.

Gülşen ki bağbansız ola güller solar,
Sensiz saraldı güllerin ey bağban nene.

Her gün dua-yı hayr eylerdun dalımca sen,
Dahî gelmur kulaka sesun hemzeban (aynî dilden) nene.

Vakt-i nemaz olur görürem canemazivi,
Yol gözlürem ki başlayasan sen ezan nene.

Ahşam ki gün batur saralur gün kimi özüm,
Zendane benzerü mene bu dudeman (aile) nene.

Şirket eyledi rovze olan bezm-i mateme,
Her rovze meclisinde iderdi figan nene.

Çoh mayalıydı hazreti Zehra ağlaya,
Seslerdi men kenizyum (esirim) ey kahraman nene.

Zeynep dilice deyirdi onun novhelerin,
Aç yirde gözlerin mene bah ey cevan nene,

Baht ulduzum senen ana can eyleme ‘adval (inat),
Sen olmasan karanlık olar haneman (evimiz, ailemiz) nene.

Sinesun kolu o keske sensen sindirup kolun,
Az sinnide (yaşta) ki kaddin olubdı keman nene (Necefi, 2018, s. 103-105).

Murtaza Necefi’nin “Annenin Ayrılığında” mersiyesinin aruz ölçüsüyle yazıldığı görülmekte ancak dizeler arasındaki hece sayılarındaki farklılıklar nedeniyle düzenli bir kalıba uymamaktadır. Bu nedenle aruz kusurları fazlasıyla mevcuttur.

Hüseyniyeden Geçmek

Men bir Hüseyniyem, Hüseyin’e göre yâd idün meni,
Kabrün karanlığında gusseden azad idün meni.

Bir ömr novhe deyüb, ağlamışam şah-ı muhaşere,
Kara giyende, novh diyende hamuz (hepiniz) yâd idün meni.

⁸² Dürülmüş, yuvarlanmış.

⁸³ Kaza ve kaderin elinde.

Düşse yoluz hem heyetiler eger kabrim üstüne,
Bir Fatiha tilavetiyle gelün şad idün meni.

Bir de mehaliyedi duram ayak novhe başlıyam,
Bir Ya Hüseyin deyüb bu lafzıyla imdad (yardım) idün meni.

Kabrin ivinde çetin idi işim yohdu bir kesim,
Yâd eyleyün iviz abad⁸⁴, ivi abad edün meni (Necefi, 2018, s. 216).

Murtaza Necefi'nin "Hüseyniyeden Geçmek" adlı mersiyesinin, 16'lı aruz kalıbında yazıldığı bununla beraber en az aruz kusuruna başvurularak Müfteilün/mefâ'ilün/müfteilün/mefâ'ilün kalıbına uydurulabildiği söylenebilir.

Novhe

Hüseyin kana boyandı,
Zulm arşa dayandı.
Kocaddı Kerbela meni,
Hâlim size ayandı.

Kannan aldı dest nemazın,
Kıldı ahırın nemazın.
Şükiylen huzur-u hakda,
Eyledi raz u niyazın,
Hüseyin kana boyandı,
Zulm arşa dayandı.

Ey ehl-i Medine,
Ağlayın garib Hüseyin'e,
Doğradılar peykerini (çehreni),
Olmadı kömek (yardım) şah dine.
Hüseyin kana boyandı,
Zulm arşa dayandı.

Öldürmege telesdiler (acele ettiler),
Başını daldan kesdiler,
At çapdılar sinesinde,
Gül peykerini ezdiler.
Hüseyin kana boyandı,
Zulm arşa dayandı.

Ey ehl-i kabile,
Zulm eddiler ehl-i beyte,
Övüt verdiler heyame,
Rahm etmediler merize.
Hüseyin kana boyandı,

⁸⁴ Eviniz huzurlu olsun.

Zulm arşa dayandı.

Teşne (susuz) kesdiler başını,
Garet (yağma) eylediler libasını,
At saldılar heymelere,
Apardılar esasını.
Hüseyin kana boyandı,
Zulm arşa dayandı (Azizi, 2018, s. 284-286).

Sara Azizi'nin "Novhe" mersiyesi hece ölçüsüyle yazılmıştır. Ancak çoğunlukla 8'li olmak üzere 6'lı, 7'li, 9'lu ve 10'lu şekillerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada bir düzenin takip edilmediği söylenebilir. Bununla birlikte düzen her ne kadar hece ölçüsünde sağlanamamışsa da kafiye düzeninde sağlanabilmiştir. Her dörtlük sonunda tekrarlanan nakaratlar "aa" düzeninde ilerlerken diğer dörtlükler "aaba..." şeklindedir.

Ohşama

Men Zeyneb'im ayrı düşdüm ilimden,
Gam tökülür yaprakından gülümden,
Çoh taziyan vurdular başımdan,
Şayed Hüseyin adı düşsün dilimden.

Men Zeyneb'im âşkım da sadık oldum,
Düşmanlara sabr ile faik (üstün) oldum,
Çohlar diyer kardaşımı isterim,
Men kardaşım Hüseyin'e âşık oldum.

Men Zeyneb'im gettim bela yolların,
Sabr ile pildim (düştüm) setem-i holların (adeletsizliğe),
Sindim fakat o saa't saldı leşker,
Alkamda (Irak'ta bir nehir) Abbas'un uzun kolların.

Men Zeyneb'im azadlığa çalışdım,
Gam gözünde üzerek (yüzerek) tek alışdım,
Her yerde lale gerdum (yaptım, ekim) sine dağlı,
Bahdım yandım üregimde danışdım (Eyniferd, t.y. s. 381).

Türkçeyi mersiyelerinde fazlasıyla kullanan Gulam Rıza Eyniferd'in "Ohşama" adlı mersiyesi 11'li hece kalıbıyla yazılmıştır. Hece sayılarının "6+5" ve "4+4+3" şeklinde oluştuğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber bazı dizelerinde "5+6" ve "7+4" biçiminde uyumsuz hece kalıpları da görülmektedir.

Vay Zehra

Bu zindegide (hayatta, canda) hayır yoh Fatıma sensiz,
Gözümde var deyirsen oh Fatıma sensiz,
Bu kan ürek darahdi çoh Fatıma sensiz,
Ürekde kaldı ellerim ağılaram Zehra.
Vay Zehra, vay Zehra.

Mezariyün daşın gelib âşkile sillem,
İşitmesem gözel sesün gusseden ölem,
Gice olanda kabrûve tek durub gellem,
Yaram sağaldı dilberim ağılaram Zehra.
Vay Zehra, vay Zehra.

Felek elimden al bir ba (ile) vefa-yı hemser (eş),
Sen olmakıyla dehrinde (zaman, dünya) tek kalub heyder,
Delim, elim, kapım, benim bağlanub yekser (baştan başa),
Karanluk oldı günlerim ağılaram Zehra.
Vay Zehra, vay Zehra (Eyniferd, t.y. s. 95-96).

Gulam Rıza Eyniferd'in "Vay Zehra" mersiyesi, 13'lü hecede yazılmıştır.

Hız. İmam Hüseyin'in Kızı

Bu yol üste razı olma öze gözyaşı tökem men,
Gözümün yaşın silen ger (düşer) ola Şehriyar sensen,
Fe-zülcenaha (iki kanatlı (at)) dursun çoh uzahlaşubdı menden,
Babacan o ulduzam bah ki bu çölde batmaram men.

Nece men gelum dalunca bu bala kademleriylen,
Kaça bilmurem yavaş get meni salmasen nezerden,
Seni alsalar elimden kimi onda naz idum men,
Nece göz yaşımı hun-ı dele onda katmaram men.

Gelerem dalınca olsa ayakım bu çölde yare,
Ne su isturem ki müşkil yaradub ne guşvare (inci, küpe),
Yerin isturem haber ver seni görmaka dubare (tekrar),
Ürekimde renc-i (gazap, öfke) âşkun ölerem, azatmaram men.

Bu yolu geden kayıtmur (dönmez) neye sen gidursen elan (şimdi),
Bu kuşunda (ordu, birlik) rahm yohdı uşaka viru bela peykan (ok),
Vetene bizi aparsan meni korhudur bu meydan,
Nece tebl-i ceng sineden özümü saratmaram men.

Ali Asgar'ın bogazın beçilen zamanan her dem,
Gözümün beraberinde görürem ölüm müsellemler (teslim olunan, kabul edilen),
Bizi korhudan çıhartsa çıhadar vefalı emmem,
Ki alınca delde âşkın bibimun (büyük annesiz) çıhartaram men.

Baba keş öleydim elan meni defn idub gideydun,
 Gam u gusseden bu çölde balavı halas (kurtulma) ideydun,
 Sudamer (su damlar) hayanda? yatmış heman orda gezlediydun,
 Öperem yarasın aram yuhudan uyutmaram men.

Sene bu kılıc çekenler bizide esir ideller,
 Gezer elde taziyane vura ehlibeyti yekser,
 Düzerem harabe yerde seni tapmaka mukadder (alın yazısı),
 Gözümün yaşı tökülse sesimi çihartmaram men.

Bu veda' sohbetini dahı (Eyniferd) kurtar,
 Görüsen beraberinde Kelami'yle defter ağlar,
 Bele kafiye salubdı seni tenge (sıkıntı, darlık) eyle izhar (belli etme),
 Bu kader yazıldı besdi (yeter) sözi çoh uzatmaram men (Eyniferd, 2014, s. 241-243).

Gulam Rıza Eyniferd'in "Hz. İmam Hüseyin'in Kızı" mersiyesinin, en az kusurla aruzun 16'lı Mütefâilün/fe'ûlün/mütefâilün/fe'ûlün kalıbında uydurulabildiği söylenebilir.

3. BÖLÜM:

MERSİYENİN İRAN TÜRKLERİNİN DİNÎ VE MİLLÎ KİMLİK ETKİLEŞİMİNDEKİ ROLÜ VE ÇÖZÜMLEMESİ

Çalışmanın bu bölümünde, İran Türklerinin mersiye geleneğinden hareketle millî kimlik ile dinî kimliğin nasıl bir etkileşim içinde olduğu, birbirlerini hangi alanlarda etkiledikleri, bu doğrultuda ortaya koyulan davranışların ve kararların ne düzeyde olduğu ve gelenek üzerinden nasıl okunması gerektiği tespitlerine yer verilmiştir. Bu çerçevede öncelikli olarak geleneğin İran Türklerinde hangi işlevleriyle rol aldığı belirlenmesi önem arz etmektedir. Söz konusu çıktılar üzerinden gelenek özelinde hangi kimliğin ağır bastığı sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

3.1. İŞLEVSEL KURAM ÇERÇEVESİNDE İRAN TÜRKLERİNİN MERSİYE GELENEĞİ

Malinowski; gönüllü gruplar, cemaatler ve dinî yapıdaki toplulukların oluşturduğu geleneksel toplulukları kurum olarak adlandırmaktadır. Bu muhtelif kurumlarla ilişki içinde olduğunu belirttiği kültürü ise “araçlar ve tüketim malları, çeşitli sosyal gruplar için yapılmış anayasal belgeler, insana özgü düşünce ve beceriler, inançlar ve alışkanlıklardan oluşan genel bir toplam olarak” tanımlamaktadır. Ona göre bu toplamın aktarımı nesilden nesile sağlanmalı ve bunun için eğitime ilişkin mekanizmalar ve metotlar bulunmalıdır. Dolayısıyla kültürel yaşam standartlarının getirisi olan yeni ihtiyaçlar, hasıl olmaktadır. Nitekim insan doğasının; beslenme, üreme, uyuma, nefes alma gibi biyolojik temel ihtiyaçları bulunmasına karşılık kültürel ihtiyaçları da meydana gelmektedir (Parsons, 1960, s. 62).

Yeni ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenmenin ve değişimin kültüre de yansıdığını belirten Malinowski, bu ihtiyaçlar karşısında kültürel kurumların vereceği cevapları “işlev” kavramıyla ortaya koyarak bunların nasıl olması gerektiğini şu eşleştirme ile ortaya

koymuştur: Metabolizma-besin sağlama; üreme-akrabalık; bedenî rahatlık-barınma; güvenlik-korunma; hareket-etkinlik; büyüme-büyütme; sağlık-temizlik (Piddington, 1960, s. 38-40).

Malinowski'nin işlevsel kuramını folklor ürünlerindeki kullanım alanlarıyla değerlendirerek destekleyen William R. Bascom da (bk. 1954) işlevin önemine dikkat çekmiştir. Bascom'a göre günlük hayatta söylenmesi yasak olan her şey, folklor ürünlerinde masal ve mitler üzerinden işlenmesiyle örtülü bir işleve sahiptir. Bu işlevleri, “folklorun işlevlerini hoş vakit geçirerek eğlenme ve eğlendirme işlevi; davranış örüntülerini sürdürme işlevi; eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak gelecek kuşakların eğitilmesi işlevi; kültürün onaylanması ve âyinleri gözlemleyen ve gerçekleştirenlerin âyinlerini ve kurumlarını doğrulama işlevi” olarak dört şekilde ele almıştır. Ona göre, eğlendirme ve hoş vakit geçirme işlevinde daha derin manalar yatmaktadır. Kültürün doğrulanmasıyla icracılar, dinleyici/izleyiciler ve icranın kendisi onaylanmaktadır. Böylece değerlerin kökleşmesi sağlanmaktadır. Nesillere aktarım işlevi, eğitim görevi görmesiyle önem kazanmaktadır ki okuryazarlığın olmadığı toplumlar için önemli role sahiptir. Son işlev ise davranış örüntülerinin sürdürülmesinin yerine getirilmesinden meydana gelen toplumsal baskıdan kaçınılmayı sağlamaktadır (bk. Bascom, 1954, s. 335-340). İlhan Başgöz sonraları bu dört işleve, oluşan baskı ortamından kaçamayarak gerçekte söylenemeyen veya ortaya koyulamayan davranış biçimlerinin folklor ürünleri üzerinden yansıtabildiğini belirttiği protesto işlevini de dâhil etmiştir (bk. 1986; 1996, s. 1-4).

Zencan özelinde İran Türklerinin mersiye geleneğinin işlevlerinin ele alındığı bu bölümde, William R. Bascom ve İlhan Başgöz'ün ortaya koydukları işlevlerden bazılarının belirgin olmasının yanı sıra geleneğin kendine has yapısıyla farklı işlevler de taşıdığı görülmektedir. Bu işlevleri; dili koruma işlevi, arınma işlevi, geleneğin sürdürülmesi işlevi, toplu katılımı bütünlüğe işlevi, sosyal kontrol işlevi ve gizli protesto işlevi olarak sıralamak mümkündür.

3.1.1. Dili Koruma İşlevi

1921 yılındaki darbe ile ülkenin başına geçen Rıza Han, 1925 yılında Şah olarak ilan edilmiştir. Rıza Şah'ın ilk dönemlerinden itibaren yeni bir ulus devlet oluşturma girişimleri, beraberinde birtakım politikaları getirmiştir. Bu politikalardan ülkedeki tüm etnik gruplar gibi İran Türkleri de etkilenmiştir. Nitekim özellikle Türkiye ziyareti sonrasında ülkesine dönen Şah, ilk olarak dil reformunu ilan etmiştir. Bu vesileyle Farsça, ülkede resmî dil olarak kabul edilerek Türkçe ile Arapçanın konuşulması yasaklanmıştır. Türkiye'yi yakından takip eden Şah'ın ikinci adımı ise ülkede Türk Dil Kurumu gibi Türk diline yönelik faaliyetlerde bulunan bir kurumun örnek alınarak 1935 yılında Fars Dil Akademisini (Ferhengistan-ı İran) kurmasıdır. Böylece Farsçaya diğer dillerden geçen kelimeler yeniden üretilmeye ya da eski dildeki karşılıklarına yer verilmeye başlanmıştır (Abrahamian, 1982, s. 149-165; 2011, s. 104).

Pehlevi Dönemi sonrası ülkeyi teokratik bir yapıda idare etme düşüncesiyle başta ulema sınıfının desteklediği günümüzdeki müesses nizam başa geçmiştir. Hem İslam hem Cumhuriyet formunda bu yeni İran İslam Cumhuriyeti, başta Türkler olmak üzere tüm etnik grupları Şii üst kimliği altında birleştirme gayesi gütmüştür. Bu tutumla bir yandan İslami yönünü yansıtmaya çalışırken öte yandan cumhuriyet yönünü ise Pehlevi Dönemi politikalarını sürdürmekle ya da modernizasyona uğratmakla sağlamaya gayret göstermiştir. Öyle ki ülkede büyük bir azınlık pozisyonunda bulunan Azerbaycan Türklerine yönelik Aryan Teorisi temelinde eski bir İranî kavim oldukları görüşleri ortaya atılmaya başlanmıştır (bk. Kesrevi 1926, s. 12). Böylesi bir ortamda İran Türkleri dilden edebiyata, müzikten genel sanatlara değin geri planda kalmaya başladıkları bir dönemle karşı karşıya kalmıştır. Ancak bütün bu girişimler söz konusu alanlarda İran Türklerinin üretimlerini sürdürmelerini tam manasıyla engelleyememiştir.

Konumuzu teşkil etmesi yönüyle bu alanların başında gelen mersiye geleneği, İran Türklerinin kimlik farkındalıklarını yansıtmada kullandıkları önemli bir araç olmuştur. Bununla birlikte bu geleneğin de kısıtlanmaya çalışıldığı durumlar söz konusu olmuştur. Pehlevi Dönemi'nde, kimlik farkındalıklarının işlenebildiği ve kitlesel katılımlara sahne olması yönetimin varlığına tehdit oluşturduğu düşüncesiyle geleneğe ilişkin birtakım

kararlarının verilmesine neden olmuştur. Bu kararlar neticesinde geleneğe yönelik, devletin mali desteğini kesmesi, icraların çoğunlukla Şiraz Sanat Festivali'nde gerçekleştirilmesine izin verilmesi ve Takiye Devlet'in yıkılması gibi somut adımlar atılmıştır (Fischer, 1980, s. 133; Anassori, 1994, s. 9). İslam Cumhuriyeti Dönemi sonrasında bu kısıtlamaların tamamen kaldırılması, İran Türklerinin gelenek üzerinden üretimlerini sürdürülmelerinde uygun bir zeminin oluşmasını sağlamıştır.

Bu hususta ülkede konuşulan Türkçenin pek çok alandaki tesirini ortaya çıkarmaya yönelik mücadelesiyle büyük öneme haiz olan şahsiyetlerden Cevad Heyet (1957, s. 18), mersiye geleneğinin Türkçenin korunmasındaki önemini şu sözlerle dile getirmiştir: “20. Yüzyılın başlarında Türkçenin konuşulmasının dahi kısıtlandığı politikalardan hareketle bu dönemde mersiye edebiyatı, dilin muhafaza edilmesinde büyük bir rol oynamıştır”.

Gelenek üzerinden dilin korunma işlevinin icracı yetiştirme, icra tarzı, mekân oluşturma ve metin üretimiyle sağlandığı görülmektedir. İran Türklerinin yoğun olarak bulunduğu ve Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Kazvin, Hemedan, Zencan vd. bölgelerden oluşan İran Azerbaycanı bölgesinde, mersiye geleneğine bağlı merasimler çoğunlukla Türkçe icra edilmekte ve mersiye metinleri Türkçe yazılmaktadır. Müesses nizamın icracılara ve icraya doğrudan ya da dolaylı bağlı olarak teşviklerde bulunması Farsça icraların da sergilenmesine neden olsa da başta Erdebil gibi muhtelif bölgelerde tamamen Türkçe sürdürüldüğü söylenebilir. Erdebil'i takiben derleme sahamızı oluşturan Zencan'da da hâlen güçlü bir şekilde Türkçe icraların gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çerçevede dilin yaşatılmasına yönelik bir diğer katkının Türk icracılarının yetiştirildiği meddah mekteplerinin oluşturmaktan ileri geldiği söylenebilir. Nitekim meddah mektepleriyle icracı yetiştirilmesinin yanı sıra Türkçe mersiyelerin öğretilmesi, yaygınlık kazanması ve buna bağlı olarak en iyi mersiyelerin Türkçe dilinde okunduğu görüşünün ülkenin tamamında hâkim olması bu işleve örnek teşkil eden hususlardır.

Türkiye’deki âşıklar gibi (Özarslan, 2001, s. 338) İran’daki Türk meddahlar da yazdıkları Türkçe şiirlerle “müsbet bir davranış kalıbı telkin ve tavsiye etmektedir. Söz konusu davranış kalıbını oluşturan özellikler ise dinî ve millî hasletlerle donatılmış bir şekilde verilmektedir. Türk ve Müslüman bir insanda bulunması gereken bu özelliklere ayrıca ahlakî ve mahallî yaptırımlar da eklenerek dinî, millî ve mahallî özellikler taşıyan bir davranışlar manzumesi öğretilmektedir.” Başka bir ifadeyle âşıklar gibi meddahlar da “bu yolla halka bir nevi yaygın eğitim yoluyla mahallî ve millî değerleri aşlamakta ve onları bu hususlarda eğitmektedir”.

Bu konuda Zencan meddahlarından Mehdi Resuli’nin en ünlü mersiyelerinden “Azerbaycan Selam Olsun Seni Biganeler Dilden Sala Bilmez” adlı mersiyesi örnek olarak verilebilir. Bu mersiye’nin bir kısmı aynı zamanda Tebriz’in ünlü futbol takımı Başgâh-ı Futbol Traktör Azerbaycan taraftarları tarafından canlı yayınlanan maçlarda stadyumdan hep bir ağızla okunmaktadır:

Azerbaycan selam olsun kişi meslek delirane,
Azerbaycan selam olsun kişi meslek delirane,
Selam olsun senin ülkende azade şehidane,
Selam olsun Bakü ve Nardaran ve Lenkerane,

Korhulu cephelerdesen dur istigamet eyle,
Kametin eyime zalime dağ kimi himmet eyle,
Bizlere öğretip Hüseyin kıyam-i hun yihılmaz,
Yihılmaran neberdide dayan kıyamet eyle.

Koy ahsın bu kan batmaz,
Zalim makzada çatmaz,
Kah-i zülm yatar ama,
Perçem-i Hüseyin yatmaz.
(Lebbeyke ya Sarallah)

Azerbaycan seni biganeler dilden sala bilmez,
Bilsin sehyun Hüseyin âşkın ürehlerden ala bilmez,
Azerbaycan seni biganeler dilden sala bilmez,
Kefen puşi (kefenlenmiş) vilayet zillet altında kalabilmez.

Sebr eyle sebr Zeyneb’in leşkeri Şam’ı titreter,
Yekine iman-ı kavi (güçlü iman) ehl-i heramı titreter,
Eldeki kara perçem-i Ali Yezid’i korhutar,
Şekk eyleme (şüphelenme) Hüseyin adı kovm-i (kavim) zalimi titreter.

Âşk-ı bi kerân (bitmeyen) ölmez ruh-i cavedan (sonsuz ruh) ölmez,

Serbazen nehzet-i sahib-i el zaman ölmez⁸⁵.
(Lebbeyke ya Sarallah) (KK-9).

3.1.2. Arınma İşlevi

Şii mezhebinde Kerbela Hadisesi'nden hareketle şehitlik ve haksız güç elde edinimi temaları Sünnilere göre daha çok öne çıkmaktadır. İran'daki pek çok Şii, hüseyniye ve mescitlerde ya da şebih performanslarında her yıl bu dinî anlatıyı hatırlamakta ve yeniden canlandırmaktadır. İcracı ile dinleyici/izleyici arasında fiziksel, ruhsal ve duygusal bir bağın oluşması, "geçmişi ve bugünü buluşturarak söz konusu kitleyi hem icra ortamında hem de Kerbela çölünde olduğunu" hissettiren bir gerçeklik oluşturmaktadır. Bu gerçeklikten kopmamak için de kitlelerce merasimlere iştirak edilmektedir. Böylece trajedinin kederine ortak olunduğunun ifadesinin sergilenebilmesinde katılım, bir fırsat olarak görülmektedir. Bir tür kendini arındırma ve suçluluk duygusundan kurtulmayı içeren bu tövbe tutumu, bedenın fiziksel, duygusal ve ruhsal olarak çalıştıran bir dizi âyin ile birleştirildiğinde merasimde bulunanlar için son derece tatmin edici olabilmektedir. Nitekim Hz. Hüseyin figürü, Allah ile insan arasında şefaathçi olarak kabul görülmektedir. Çünkü İslam inancını takip ederek ölümü ve dolayısıyla nihai özgürlüğü ve kurtuluşu bulmuştur. Eylemleri sayesinde, tüm günahkârlar için şefaath etme hakkına sahip bir kurtarıcı ve arabulucu rolüne bürünmüştür. Dolayısıyla icralara katılmak, yalnızca İmam Hüseyin'e ihanet etmek gibi tarihsel bir günahın değil aynı zamanda kişisel günahların da herkesin gözleri önünde sergilenebilmesi uygun bir zamandır. Hz. Hüseyin'in yasını tutanlar için icralar sırasında düzenli olarak nesir ve şiir diliyle ya da tiyatral performansla kişisel kederlerini ve günahlarını hatırlamaları istenmektedir. Hayatlarındaki trajedi ve kayıpları Hüseyin ve ailesinin çektiği acılarla karşılaştırmaları ve Kufe'deki trajedinin çok daha kötü olduğu sonucuna varmaları beklenmektedir. Bu yolla katılımcılar bir kurtuluş ve umut duygusu yaşarlar (Thaiss, 1973, s. 400-401; Chelkowski; 1991, s. 220; Afary, 2003, s. 14-20).

⁸⁵ Mehdi'nin askeri olan ölmez.

Merasimlere katılımlarla gerçekleştirilen arınma işlevinin; ağlama ve ağlatma, sine ve zincir vurma, hastalıkları giderme ve de kurban kesme yoluyla gerçekleştirildiği söylenebilir. Ağlama eyleminin icracı ve dinleyici/izleyici olmak üzere tüm katılımcılarca ifa edildiği görülmektedir. Nitekim bu zaman günahların affedilmesi için en uygun zamandır. Şehitlerin şefaatinde hareketle tüm bağışlanma kapılarının açık olduğuna inanılmaktadır.

Ağlama eylemi kişiyi kutsal bir duruma, Hz. Hüseyin'in mesajını tüm kalbiyle kabul etmeye hazır bir duruma getirmektedir. Ancak bu durum toplu bir şekilde ifa edilmesi için yeterli değildir. Eylemin tüm katılımcılarca gerçekleştirilmesinin temel sebebi "Hüseyin için ağlayan veya birinin Hüseyin için ağlamasına neden olan kişi doğrudan cennete gidecektir" anlatısından ileri gelmektedir (Thaiss, 1973, s. 398; bk. Calmard, 1979). Öyle ki dökülen gözyaşları kutsal olarak görülerek bazı merasimlerde cam şişelere akıtılarak saklanması sağlanmakta ve yüzün farklı bölgelerine sürülmek suretiyle hastalıkların giderilmesinde kullanılmaktadır. Bu anlatı mersiye örnekleriyle de ortaya koyulmaktadır. Örneğin Cevad Resuli'nin "Muharrem Geldi Eza Geldi, Yere Göylerden Seda Geldi" adlı mersiyesinin bir bölümüne bakıldığında günahların arınmasına yönelik ifadeler rastlanmaktadır:

Bu ayda her kim nevaya gele, ah u vaye gele har u zar olmaz.
Kıyamette itibare çatar, iftihare çatar eşgibar olmaz.
Ölen vahte sağ sola dolanıp, nar-ı hicre yanıp intizar olmaz
Gözüm ağla yari eyle Rıza, çün şefiy-i ceza yası başlandı (KK-3).

Bölgede gözlemlenen merasimlerde de ağlama eylemine sıklıkla başvurulduğu görülmüştür. Zencan'da diğer icra mekânlarından farklı olarak Veli Asr Takiyesi'nde icra edilen bir merasimde, ahundun dua okumasıyla ilk ağlamanın bu bölümde gerçekleştiği görülmüştür. Akabinde Ziyaret-i Aşura adında ikinci okunan duada meddahın ezgili bir şekilde okuması nedeniyle genel icra öncesinde tekrar ağlanmıştır. Asıl ağlama bölümleri ise meddahın mersiye okumasıyla başlamaktadır. Ahengin zirveye ulaştığı kısımlarda ağlamalar da toplu bir şekilde artmaktadır. Bununla birlikte icra sırasında düzensiz ağlama biçimleri söz konusudur. Meddahın ağlamasıyla yönlendirmesi ya da mersiye'nin o anki okunan kısmının dinleyici/izleyiciye tesir etmesi

bunda etkili olmaktadır. Kuvvetle muhtemel icraların uzun olmasından hareketle ağlama süreleri çok kısadır. Böylece bir noktada ağlama eylemi gösteren katılımcılar, çok geçmeden eylemlerine son vererek icraya odaklanabilmekte ve meddaha eşlik edebilmektedir. Bu durum sürekli olarak tekrarlandığından göz yaşının gelmesini engellemektedir.

Arınma işlevinin sinezenlik ve zincirzenlik davranışında da mevcut olduğu görülmektedir. Kerbela trajedisindeki acının vücutlarda hissedilmesi için sineye elle veya hem sineye hem de sırtta zincirle vurulması, katılımcıların kendilerini bir tür cezalandırma yöntemidir. Emile Durkheim (2018, s. 39), “Dinî yasakların ihlal edilmesinin, çoğunlukla mekanik bir şekilde suçlu şahsın acı çekeceği düşünülen ve eyleminin cezası olarak kabul edilen fiziki bozukluklara sebep olacağını” belirtmiştir. Ancak yalnızca bununla sınırlı kalınmayarak “her zaman için beşeri müdahaleyi gerektiren bir başka ceza ile tamamlanmaya” çalışıldığını aktarmıştır. Kufe halkının Hz. Hüseyin’i yalnız bırakmasıyla şehadeti sonrası günümüze değin gelen yaşanan pişmanlık düşüncesi, geleneğin icra edildiği topluluklarda bir ihlale sebep olunduğu fikrini meydana getirmiştir. Dolayısıyla da vücuda vurulmak suretiyle cezalandırma yoluna başvurulmaktadır. Cezalandırmadan kurtulmak, bağışlanmak adına diğer bir seçenek ise kurban kesmektedir. Cezalandırmaya mukabil bir kefarete oluşturan kurbanlar, Muharrem’in ilk gününden itibaren icraların muhtelif zamanlarında kesilerek arınma işlevini destelemektedir.

Bağışlanmanın etkisinin yalnızca manevi değil fizikî boyutlarda da sağlandığı düşüncesi çok yaygındır. Daha çok Hz. Hüseyin, Hz. Zeynep ve Ebulfazl figürlerinden medet umularak nezirlerde bulunulması ve adaklar sunulmasıyla fizikî hastalığa sahip olanların şifa bulacağına inanılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu nedenle başvurulmuş ve sağaltıcı özelliği olduğu düşünülenler arasında meddahlar ile icra mekânları da bulunmaktadır. Bu konuda bir hayli anlatı meydana gelmiştir. Örnek teşkil etmesi açısından Zencan ve Hemedan’dan derlenen hikâyelerden bir kaçış şöyledir:

Şefaata almaya gelen merizliler çok var. İsmail Bey vardı burada kendisi öğretmendi. Doktor öleceğini söylemişti. Buraya mescide getirildi o gün Eyniferde

dedi burada destede ölsün. Destenin önüne getirildi Seyyid İbrahim İmamzadesinin önüne getirildiğinde kıyafetinden parçalar koparıp imamzadeye attılar. Vücudu çok zayıflamıştı. Ertesi gün hastalığı tamamen yok oldu (KK-11).

Başka bir zaman annesinin sütü olmayan bir çocuk getirildi. Annesine eşiğe oturması söylendi. Eyniferd o gece Hz. Zeynep'ten novheler okudu. Merasimin olduğu gün çocuğun ve annesi Rubab Hanım üstüne bir örtü çekildi. Annesi bir gölge görmüş perdenin içini kontrol ettiklerinde kimse bulunamamış. O gece eve gelindiğinde kocası uykudan birden kalkmış ve hanımının başında bir kadın görmüş uyku hâliyle. Kendisine dur süt istemiyor muydunuz diye seslenmiş. Hemen sonrasında hanımından oluk oluk süt gelmeye başlamış (KK-11).

Benim arkadaşımın hastalığı bu şifalı kapıya dayandıktan sonra geçti. Doktorlar bir gün kendisine ağır hasta olduğunu söylenmiş. Arkadaşım hüseyniyelerde çay hizmeti veriyordu. Bir gece rüyasında birini görmüş ve sen bize çok hizmet ettin demiş. Sabahında ise hastalığının geçtiğini görmüş (KK-23).

3.1.3. Geleneğin Sürdürülmesi İşlevi

Türkiye'deki âşıklar gibi (Özarslan, 2001, s. 338) İran'daki meddahlar da anlatılarıyla “dinleyici/izleyicilere iyiyi, doğruyu, güzeli, kötüyü, yanlış, çirkini, faydasız ve zararlıyı zemmedici öğütler vermektedirler. Anlatımlarından hareketle müspet bir davranış kalıbı telkin ve tavsiye etmektedirler”. Böylece millî ve mahallî özellikler taşıyan davranış kalıplarının telkin ve tavsiyelerinin sürekli tekrarlanarak dile getirilmesi ve dinleyici/izleyici üzerinde bir etki oluşturarak doğrunun sürdürülmesine adına uygulanması gereken ahlakî kurallar olarak kabul görmesi, geleneğin muhafazasında ve devamlılığında önemli bir yere sahiptir.

Tarihî süreçte mersiye geleneğinin temsilcileri Türkiye'deki âşıklar gibi “yazılı (resmî/örgün) ve sözlü (gayri resmî/yaygın)” (Özarslan, 2001, s. 340) şekillerdeki eğitimleriyle aktif olarak görev almışlardır. İlk kuşak meddahlar bulunup ve yetiştikleri ortamda taklit yoluyla öğrendikleri mesleği, kendi usulleriyle öğrettikleri bir yol izlemiştir. Ancak sonraları bunun bir disiplin hâline gelmesi için meddah mektepleri oluşturulmuştur. İkinci kuşak meddahlar ise bu mekteplerden aldıkları eğitimlerle geleneğin devamlılığını muhafaza etmiştir.

Meddahlar, manevi yönüyle halkın sorunlarına tercüman oldukları ve içinde yaşadıkları toplumun duygu ve düşüncelerini dile getirdikleri için halk tarafından büyük ilgi görmüşlerdir. Başta Kerbela anlatısını canlandırmalarındaki maharetleri ve toplumsal konular olmak üzere pek çok konuda topluma titizlikle yaklaşarak bu duygu çıktılarını tiyatral performanslar, hikâyeler ve mersiye şiirleriyle ifade etmeye çalışmıştır. Topluma arz etme fırsatı buldukları bu davranışlar silsilesinin en uygun mekânları ise mescitler, hüseyniyeler, takiyeler, şebih tiyatral performans alanları ve merasimler için tertip edilen halka açık alanlar olmuştur. Nitekim bu mekânlar, mersiye kültürünün geniş kitlelerce icra edilmesiyle nesilden nesile aktarımını sağlayan birer müessese görevi ifa etmektedir.

Bu zeminde mersiye geleneğinin sürdürülmesi işlevinin sağlandığı bir diğer husus, gelenekle doğrudan ya da dolaylı ilişkili içinde olan geleneklerin ve yapıların kültürel miras listesine dâhil edilerek kayıt altına alınmasıdır. Türkiye'nin de 2006 yılında dâhil olduğu Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM), toplumların kültürel kimliklerinin bir parçası olarak gördükleri ve nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelen somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına katkıda bulunacak yol, yöntem ve fırsatları ortaya koymaktadır (Oğuz, 2009, s. 8). İran, 2008 yılında katıldığı bu sözleşmeyle beraber birçok geleneğini listeye dâhil etme fırsatı elde etmiştir. “Taziye Âyini Performans Sanatı”nı 2010 yılında, “Naqqali”yi 2011 yılında ve “Kalisuyan Riüeli”ni 2012 yılında listeye kaydetmesiyle geleneğin muhafazasında kayda değer yol almıştır.

İran'ın SOKÜM dışında geleneklerin kayıt altına alınarak nesillere aktarımında başvurduğu “Ulusal Kültürel Miras Listesi” den de söz etmek gerekir. 1930 yılında çıkarılan Ulusal Anıtların Korunması Kanun'dan hareketle Zend Hanedanlığının son devirlerine kadar ülkede inşa edilmiş taşınır ve taşınmaz yapılar ve eserler bu listeye dâhil edilebilmektedir. Şimdilerde bu görevi Kültürel Miras Örgütü devam ettirmektedir. Zencan özelinde mersiye geleneği ile doğrudan ilişkili olmasıyla bu listeye dâhil edilen yapılar arasında Hüseyniyeyi Azam, Zeynebiye Mescidi ve Armağanhane Takiyesi bulunmaktadır.

Günümüzde sadece sözlü değil, yazılı ve elektronik kültür ortamları da folklor ürünlerinin aktarımında ve bu ürünlerin değerinin gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Mersiye geleneğinin icrasının TV kanallarında canlı olarak verilmesi, video paylaşım platformlarına yüklenerek kayıt altına alınması, bölgede hâlen çok yaygın biçimde kullanılan CD'ler, USB'ler ve kitaplar yoluyla mersiye örneklerinin satışlarının yapılması, bu işlevin yerine getirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

3.1.4. Toplu Katılımla Bütünleşme İşlevi

Dinî tasavvurlar, kolektif gerçeklikleri ifade eden müşterek tasavvurlardır. Bu gerçeklikler, âyinler yoluyla bir araya gelmiş gruplar arasında davranış biçimlerinin sergilenmesiyle gerçekleşir. Kolektiflikteki bir araya gelmenin amacı onları var etmek ve devam ettirmek ya da yeniden yaratmaktır. “Ancak eğer kategoriler dinî kökenli ise o zaman onların bütün dinlerde ortak olan şeye dâhil olmaları gerekir. Onlar da toplumsal şeyler ve kolektif düşüncenin ürünü olmaları gerekir” (bk. Durkheim, 2018). “Kolektif âyinler genellikle belirli bir alanda performans ve özel sembollerin kullanılmasından ileri gelen hareketler, bazen müzik ve sözler eşliğinde ve genellikle kutsal alanlar ve yerler sırasında gerçekleştirilen sürekli bir törenler dizisini içerir.” Bu ayinler mevsimsel olabilir ve bitkilerin doğurganlık dönemlerine denk gelebilir veya yıllık olabilir ya da tarihî bir olayı yeniden canlandırabilir.” (Shirazi ve Sadeghi, 2015, s. 305).

Hız. Hüseyin'in trajedisine ilişkin bu anlatı olayları, kalıcı âyin canlandırmalarının inşası ve icrasıyla toplu katılımların sağlandığı bir kolektif bağı meydana getirmektedir. Nitekim dinî âyinler ile sosyal dünya ve ahlaki vicdan arasında ilişkinin yansıması olarak toplumsal ahlak, dinî törenler vasıtasıyla bireye aktarılmaktadır. Böylece ortak bir inanç ve eylemler üzerinden kolektif bağlılık sağlanmakta ve bu bağı güçlendirmek adına tekrarlanan performanslara başvurulmaktadır (bk. Durkheim, 2018).

Kolektif düşünce ürününden meydana gelen birleşme işlevi, Muharrem'in öncesinde yapılan hazırlıklarla başlamaktadır. Katılımcıların dâhil olduğu bu hazırlıklarda alanlar

belirlenmekte, icra ortamları süsleme ve ses, ışık gibi teknik ekipmanların kurulmasıyla uygun hâle getirilmekte, ortak yas düşüncesini yansıtan siyah renkli kıyafetlerin ve icra sırasında kullanılan aksesuarların alışverişi gerçekleştirilmekte ve sokak, caddelerde nezir için verilecek ikramlıkların dağıtılmasında sabit bir alanı temsil eden mevhibler kurulmaktadır. Bu sayede çeşitli sosyal seviyelerden insanlar, yiyeceklerini ve performanslar aracılığıyla kolektif tepkilerini paylaştıkları katılımcı üyeleri olarak (Riggio, 1994, s. 119) bir araya getirilir.

Görsel 89: Hazırlıkların tüm toplulukça gerçekleştiği mevhib düzenleme ve hayrat için ayakkabı boyama uygulamalarından bir kare (Hüseyiniyeyi Azam, 2023).

Hazırlıklar sonrasında merasimlerin başlamasıyla birlikte katılım gösterenler arasında tam bir bütünleşmenin gerçekleştiği söylenebilir. Bu anlamda toplumsal dayanışmanın artırılmasında ve kültürel ihtiyaçlara cevap vermesinde icra ortamlarının rolü büyüktür. Manevi semboller, kişinin zihinsel imgesine çarpıcı ve hoş bir görünüm kazandırabilir ve o kişide çevreye ve mekâna ait olma duygusu yaratabilir. Böylece mahalle ve semtlerden, köy ve şehirlere kadar herhangi bir mekân ve çevredeki anlamların, özellikle de manevi fikirlerin varlığı, çevre ve mekânın temelini oluşturarak varoluşun kalıcılığını ve ölümsüzlüğünü meydana getirebilir (Shirazi ve Sadeghi, 2015, s. 320). Dolayısıyla icra ortamlarına katılımın sağlanmasıyla ilk bütünleşme işlevi, Hz. Hüseyin ve takipçilerine karşı gerçekleştirilen zulme karşı durulması üzerinden oluşmaktadır.

Böylece icranın gerçekleştiği mekân ve icranın kendisi, tarihî anlatıya uygun olarak canlandırılmak suretiyle katılanlar nazarında ölümsüzleştirilen bir imge hâlini alır.

Görsel 90: Toplu katılımlarla gerçekleştirilen merasimlerden bir kare (Hüseyiniyezi Azam, 2023).

Merasimlerdeki hüzünlü gösteriler, toplumunun beraberlik duygusunu güçlendirmesiyle bir örgütlenme görevi ifa etmektedir. Nitekim bu tutku ne kadar güçlü olursa organize olma süreci de o denli başarılı olur. Bu tutkunun sağlanması ise icralar sırasında gerçekleştirilen ağlama, feryat etme ve sinezenliğin güçlü bir şekilde yerine getirilmesiyle başarılabılır.

Tarihî anlatıya olan aşinalık ve âyindeki rollerinin kesinliği, izleyicileri icranın bu bölümünde aralarında konuşmaları veya gülmeleri gibi serbest davranış tarzları sergilemelerine neden olsa da Hz. Hüseyin'in şehit edilişi gibi önemli bir epizot anıyla birlikte tüm odakların icraya yoğunlaşması sağlanır. Bir nevi dikkat çekici işaret gibi izleyicilerin dikkatini çeken bu bölümler, ağlama ve sine vurma performanslarıyla bir grup birliğini meydana getirir (Riggio, 1994, s. 121). Ağlama, hıçkırma, çırpınma ve sineye vurarak kendinden geçme hâli, normal insanlık durumunun, toplumsal yaşamın düzenliliğine karşı bir tezatlık oluşturur (Thaiss, 1973, s. 404-405). Ritmik tekrarlarla

sinelerini döven katılımcılar bu yolla katılımı bulunmayan diğerlerinden ayrıştığı ve İmam Hüseyin'in acılarına duygusal olarak dâhil oldukları bir ortaklık sergilerler.

3.1.5. Sosyal Kontrol İşlevi

Malinowski, her faaliyet tipinin kalıcı bir kültürel yapıya dönüşebilmesi ve toplumun kültürel mirasına katkıda bulunabilmesi için belirli bir düzen ve yapı içinde örgütlenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre bir toplumun âdetleri, düşünceleri ve unsurları, kuramsal bir çerçeve içinde anlaşılabilir. Bireyler, fiziksel konfor, hareket ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için çaba gösterir ve amaçları doğrultusunda dengeli bir biçimde hareket ederler. Organizma, farklı ihtiyaçlara uygun olarak belirli davranış kalıpları geliştirir. Kültürel tepkilerin düzenlenmesi, rutin davranışlarının örgütlü bir şekilde doyuma ulaşmasıyla ortaya çıkar (bk. Piddington, 1960). Taziye geleneği de cenaze merasimi sırasındaki âyinlerden geleneklere kadar birçok nedenle insanların ölen kişinin son yolculuğuna uğurlanması, öteki dünyaya geçişini kolaylaştırma, zarar verebileceği için geri dönmesini önleme ve ölenin yakınlarını yeniden toplumun akışına dâhil etme amacıyla örgütlenerek hareket edilen geleneklerden biridir. Bu nedenle İran Türkleri, taziye merasimi sırasında belirli bir amacı gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelir ve cenaze merasimlerinin gerekliliğini yerine getirmek için iş birliği yapar. Bu çerçevede cenaze defninden önce evde veya mescitte, cenaze defninin hemen ardından mezar başında, hatim sırasında ve ölünün üçü, yedisi, 40'ı, 52'si ve yıl dönümü gibi önemli günlerde toplumun dinî ve geleneksel inançlarına uygun çeşitli uygulamalar gerçekleştirilir. Bu sayede taziye geleneğinin önemli bir bölümünü oluşturan mersiye geleneği, toplumun günlük yaşamını etkileyerek rehberlik eden önemli bir rol oynamaktadır.

Sihirli sözler, edebî ve mitolojik imgelerle mistik güçlere yapılan referansları bilinçli bir şekilde bir araya getiren formül ifadelerdir. Bu ifadeler, kötülüğü uzaklaştırmak, düşmanlara kötülük çağırmak, suçluları lanetlemek ve bir kişinin şahsiyetini artırmak gibi amaçlarla kullanılır. Aynı zamanda sihirli sözler, kelimelerin gücüne dayandığından büyü ve diğer okült uygulamalarla birlikte kullanılırlar. Kamuoyunda da sıklıkla telaffuz edilerek suçluların suçluluk hissini artırmak ve korku salmak amacıyla

kullanılır. Bu nedenle suç işleyenler, davranışlarının sonuçlarından korkarlar, bu da onların kötü niyetli davranışlarını engelleyici bir etken olarak işlev görür (Sone, 2011, s. 2). Cahiliye Dönemi'nde ve İslam'ın ilk yıllarında, ölenler için intikam yemini etme ve düşmanlara gözdağı verme temalarını içeren ağıtlar söylenirdi (Toprak, 2004, s. 215). Dolayısıyla mersiyeler, övgü ve eleştirinin yanı sıra intikam duygularını da dile getirmek için kullanılabilir. Nitekim günümüzde bu durum, İran'ın iç ve dış politikada argüman olarak kullanılan bir araç hâlini almıştır. Her yıl İran'ın dinî lideri önünde meddahlar, ülke içi ve dışındaki konular üzerinden bağlamı Hz. Hüseyin, Hz. Ali, Hz. Muhammed veya 12 imama getirirler. Böylece mersiyenin genelde İran özelinde ise İran Türkleri için kamusal bir toplum kontrol aracı olarak kullanılması sağlanmaktadır. Bu durum, toplumu mersiyede ele alınan konular hakkında sistematik bir algı oluşturarak yönlendirme kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla büyümlü sözler, bireylerin toplumun davranış normlarına ne kadar uyum sağladığı veya ne denli ayrıştığını değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır (Sone and Djockoua, 2007, s. 84).

Görsel 91: Kamusal alanda sergilenen meddah performanslarından (Hüseyiniyeyi Azam, 2023).

Mersiye, inancın gerekliliğini sürdürme ve dinî-toplumsal yönlendirmenin bir alanı olarak da hizmet etmektedir. Mersiyenin bu türünde, anne, baba ve özellikle çocuklar için duyulan özlem ve hasret duyguları, olumlu erdemler ve güzel özellikler aracılığıyla ifade edilmektedir. Söz konusu yorum, bireyin toplum içinde yaşamını sürdürmek ve

ilerlemek için paylaşılan toplumsal normlara saygı göstermesi gerekliliğinden kaynaklanır. Bu normlar, bireylerin çaba sarf etmeye, cesaret göstermeye, dürüstlüğü benimsemeye, inançlarını yaşatmaya ve ailelerine/atalarına saygı duymaya yönlendiren olumlu değerleri teşvik etmektedir (Sone, 2009, s. 159). Zencan meddahlarından Nasır Mehdizade'nin kaleme aldığı evlat için okunan iki okşama örneği şöyledir:

Neden bele yatmuşan,
Kolsuz aha yatmuşan,
Oğlum meni tek kodı,
Sen de beni atmuşan (2004, s. 281).

Yatma yaralı serdar,
Dur ey vefalı serdar,
Yerde kalıbdur alem,
Dur yatma ey alemdar (2004, s. 282).

Atalar kültünün etkisi altında, ölüye karşı hissedilen korku ve saygının temelinde yatan önemli bir düşünce, ölünün ruhunun geri dönerek sevdiklerine zarar verebileceği endişesidir. Bu nedenle, ölen kişinin erdemleri methiyelerle öne çıkarılarak bu potansiyel tehlikenin önüne geçme amacıyla bir kontrol mekanizması olarak kullanılmaktadır. Taziye geleneği ve yas, örgütlenme perspektifinden süreç sonrasında da sosyal bir kontrol aracı olarak devam etmektedir. Meddahlar; ölünün üçüncü, yedinci, 40., 52. ve yıl dönümü gibi belirli zaman dilimlerinde mersiyeler okumaya devam etmektedir. Okunan mersiyelerde, ölüm olayının zamanla değişen yönlerini yansıtılarak daha çok özlem ve dünya hayatının geçiciliği temasını öne çıkarılmaktadır. Örnek olarak Zencan'ın kadın meddahlarından Sara Azizi'nin dünya hayatına ilişkin şu mersiyesi gösterilebilir:

Dünyaya öz verüb dünyaya bahmeyin,
Dünya dalıca bir bele kaçmeyin,
Dünya ehlini helak eyledir,
Ahiretizi dünyaya satmeyin.

Dünya misafirhanedi,
Ehli dünya divanedi,
Akıl dünyadan yiganeli,
Araf dünyaya del vermedi,

Aşık dünyada gam yemedi,
Aşkın dünyaya virmedi (2018, s. 220-221).

Meddahların okudukları mersiyeler, dinî kaynaklardan etkilenmesine rağmen sonuç olarak bir sosyal kontrol aracı olarak işlev görmelerinin temel nedeni sözün büyüleyici etkisidir. Sözün büyü etkisi aynı zamanda söyleyenin toplum içindeki konumuyla da ilişkilidir ve bu gerçeği göz ardı etmemek önemlidir. Malinowski'nin ifade ettiği gibi (1935, s. 223) büyü, âyin işlemler aracılığıyla akredite bir büyücü tarafından gerçekleştirilen, doğaüstü sonuçlar yaratan sihirsel inanç tarafından oluşturulan bir dünyada gerçekleşir ve büyülerin anlamı, kelimelerin âyin bağlamdaki etkilerinden kaynaklanır. Taziye geleneği içinde meddahlar, ağıtlarda insanları mersiyeler yoluyla duygusal bir şekilde etkileyerek mescitlerde mikrofon kullanarak Hz. Muhammed, Kerbela Olayı, Hz. Hüseyin, ailesi ve dostlarına yönelik hikâyeleri anlatırlar. Meddahın bu duygusal ifadeleri ve topluluğu etkileme yeteneği, onun sosyal ve dinî bir kimlik kazanmasına ve toplum içinde saygınlığını artırmasına katkıda bulunur.

3.1.6. Gizli Protesto İşlevi

Folklor disiplinin genel işlevlerinin belirlenmesinde katkı sunmuş olan William Bascom, bu işlevleri dört ana kategori olarak ele almıştır: eğlence ve hoş vakit geçirme işlevi, kültürün onaylanması ve âyinlerin gözlenmesi ve icra edenlerin âyinlerini ve kurumlarını doğrulama işlevi, eğitim ve kültürün gelecek nesillere aktarılması işlevi, davranış örüntülerini sürdürme işlevi (1954, s. 333). İlhan Başgöz ise Bascom'un yaklaşımını genişleterek protesto işlevini de dâhil etmiştir.

İlhan Başgöz'e göre geleneksel kültürel ürünler sadece düzeni yeniden üretme işlevi ile sınırlı değildir. Özellikle Türkiye'de âşıklık gibi icra sanatları, toplumsal baskıya ve hoşgörüsüzlüğe karşı bir isyan ve protesto aracı olarak da işlev görmektedir (1986, s. 182-183). Olağan şartlar altında meydana gelmeyen yöneten-yönetilen sınıfsal ayrımlar, halkbilim eserlerinde tasvir edilebilir. Böylelikle çeşitli türlerde bu tür çatışmalardan doğan haksızlıkların ifadesine sıkça rastlanabilir (Ekici, 2018, s. 120). Müziğin bu türler içindeki işlevi, dinleyici/izleyicilere ait oldukları topluma ve vatanlarına duydukları

bağlılığı güçlendirmek ve bir güvenlik duygusu oluşturmaktır (Mirzaoglu, 2019, s. 15). İran Türkleri arasında da bu işlev oldukça belirgindir. Türklerin hâkimiyetinin güçlü bir şekilde hissedildiği dönemde, İran topraklarını Gazneli Devleti'nden Kaçar Devleti'nin çöküşüne kadar Zend Hanedanlığı gibi ara boşlukların haricinde Türk hanedanları yönetmiştir. Ancak Rıza Şah'ın İngilizlerin yardımıyla iktidara gelmesiyle yönetim Farısların eline geçmiştir. 1979 İslam Devrimi sonrasında yönetim, başlangıçta Farıslar dâhil olmak üzere tüm etnik gruplar için Şii üst kimliğini benimsemiştir. Dolayısıyla kapsayıcı bir "İranlılık" kavramı işlenmeye başlamış ve bu yeni retorikte "Ne Şarki Ne Garbi Cumhuri-yi İslami" sloganıyla tüm İslam ülkeleri ve Müslümanları kucaklama politikası izlenmeye çalışılmıştır. Böylece Pehlevi Dönemi politikalarının etkisi altında, Fars kültürüne dayalı bir etnisite oluşturulmaya gayret gösterilmiştir.

Dış politikada İslam (Şii) etkisi kullanılırken iç politikada Fars etnisitesi öne çıkarılmış ve tüm etnik azınlıklar Farıslılık ve İranlılık çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aryan teorisinde hareketle İranlı olmanın üstün ve saf bir ırktan geldiği anlamı vurgulanırken Azerbaycan Türkleri ve Tacikler gibi önem addedilen topluluklar bu yolla Arilik eksenine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu çabalar özellikle dergiler ve röportajlar gibi pek çok platformda kendini göstermiş ve Azerbaycan Türkleri için "Azeri" teriminin kullanılması ile Ari ırkına ait olduklarına dair birçok görüşün ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İran coğrafyasında özellikle Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere ülkede yaşayan Türkler, zaman zaman bağımsız devletler kurarak bazen ise ayaklanmalarla bu politikalara tepki göstermiştir. Söz konusu süreç, genişleyen politikaların toplumun kültür ve edebiyatına da etkisini yansıtmıştır. Türkçenin sözlü ve yazılı ürünlerinin üretimi azalmış ve Fars kültürüne dair retorikler daha fazla öne çıkmıştır. Dolayısıyla İran Türkleri, kimliklerini yansıtan eserleri Türkçe üreterek dilin yaşatılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. İran Türklerinin sadece musiki geleneğini icra etmesi açısından değil aynı zamanda Türkçeyi yaşatıcı işleviyle sürdürdükleri âşıklık, def/daire ve mersiye geleneği çok önemli rol oynamıştır.

Ülkedeki Türk nüfusunun kimlik farkındalıklarını işlemek ve korumak için mersiye geleneği gibi bir önemli araca başvurduğu görülmektedir. Mersiyeler dinî (Muharrem, Erbain, Kerbela, Tasua, Aşura gibi) ve toplumsal (protesto işlevi) konularda işlenmesiyle özellikle mezar taşları üzerinde geniş bir yer bulmaktadır. Ancak İran Türkleri için Türkçe mersiyelerin mezar taşlarına yazılmasının taşıdığı anlam, sadece ana dilin korunmasına işaret etmekle kalmamakta aynı zamanda daha belirgin bir protesto işlevi de taşımaktadır. Nitekim bu davranış kimliklerini ve kültürel değerlerini koruma ve ifade etme çabalarının bir yansıması olarak görülmelidir. Söz konusu dönem konjonktüründe uygulanan baskıcı politikaların dışı vurulmuş biçimi olan mezar taşlarına Türkçe mersiyelerin yazılması daha çok yeni dönem mezar taşlarında görülmektedir. Yazılan mersiyeler, İran Türklerinin kimlik ve kültürel mücadelesini temsil eden Şehriyar gibi önemli şairlerin şiirlerinden veya sosyal konuların işlendiği mersiyelerden oluşmaktadır:

Men sene ne eyledim felek,
Sen mene eyledin ayırdın.

Cevanlığının ucunda,
Çemen gülden ayırdın.

Atamın belini бүkdün,
Anamın saçını agardın.

Aya metlebin yetişdin,
Kardaşınan ayırdın.

Görsel 92: Zencan merkez mezarlığından Türkçe yazılı mezar taşı örneği (2023).

Zencan merkez mezarlığında Şehriyar'ın Heyder Baba şiirinin mezar taşına işlendiği bir mezar taşı örneği de şu şekildedir:

Heyder Baba, yolum senden keç oldı,
Heç bilmedim gözellerin neç oldı,
Bilmezidim döngeler var, dönüm var,
İtginlik var, ayrılık var, ölüm var.

Özellikle ölen kişinin ve bölgede yaşayanların çoğunlukla Türk kökenli olması durumunda, mersiye okuyacak meddahın Türkçe mersiye yer vermesi tercih edilmektedir.

Bu istek, özellikle ölenin ailesi tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca ölüm sonrasında yazılan mezar taşlarının da genellikle ailelerin isteği doğrultusunda hazırlandığı, bölgedeki mezar taşı ustaları tarafından belirtilmiştir. Örneğin, 2018 yılında Hamedan'ın Lalecin bölgesinde düzenlenen bir taziye merasiminde, bölge imamı tarafından mezar başında Türkçe telkinlerin okunmasının ardından mescide gidilmiş ve ailenin talebi üzerine meddah performansı da Türkçe olarak gerçekleştirilmiştir (bk. Gözcü, 2019).

Görsel 93: Zencan merkez mezarlığından Türkçe yazılı başka bir mezar taşı örneği (2023).

Türk ve Fars sebki icraları mescit ve takiyelerde icra edilen mersiye geleneği zemininde örtülü protesto işlevinin sürdürüldüğü önemli alanlardan bir diğerini temsil etmektedir. Zencan'da gözlenen merasimlerde, mersiye icrasının yoğunlaştığı hüseyniyelerde meddah performansları Türkçe, Farsça veya Türkçe ile Farsça karışık olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu farklılıklar, dinleyici/izleyici kitlesinin de sebk hareketlerini okunan mersiye'nin diline bağlı olarak değiştirmesine neden olmaktadır. Sinezenlik adı verilen Türk sebki hareketi, omuz veya bel bölgesinden bir kolun sineye dokunacak şekilde hareket ettirilmesini içerir ve genellikle halka biçiminde dağılmış bir şekilde yapılır. Bu sebk'in Türk bölgelerinde özellikle yaygın olması, geleneksel kullanım alanının ve örtülü protesto işlevinin hâlâ canlı olduğunu göstermektedir.

Görsel 94: Veli Asr Takiyesinden Türk sebki icrası (2023).

Söylem gücü, toplumun itibar verdiği figürler aracılığıyla etkili bir kontrol mekanizmasına dönüşebilir. Özellikle mersiyelerde işlenen konular, sözün büyüüne dinî bir boyut ekler ve mersiye ile ifade edilen temalar aracılığıyla toplumu algısal olarak yönlendirebilir. Söz konusu araç, yılda bir kez düzenlenen dinî liderlerin liderliğindeki siyasi konuların ele alındığı toplantılarda da kullanılmaktadır, bu da İran genelinde kamusal bir boyut kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte İran'daki Türklerin çoğunluğunun Şii (Caferi) inancına sahip olmaları, Türkçe mersiyelerde dinî temaların daha fazla işlendiği izlenimine sebep olsa da Türkçe mersiyeler, sosyal konuları da ele alan bir tür olarak örnekler sunmaktadır.

Ölümden sonra cenaze sonrası evde, mescitte veya özel günlerde meddaha başvurmak, toplumun bu ihtiyacını karşılamak için gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak özellikle Muharrem ayında düzenlenen merasimlerde, meddah eşliğinde toplu katılımı sunulan mersiyeler farklılık göstermektedir. Bu dönemde özellikle Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Ebulfazl ve ehlibeyte yönelik mersiyelere odaklanılmaktadır. Bu nedenle, ölüm ve ölen kişinin övgüsünün yapıldığı veya hayatın, dünyanın ve ölümün reddedildiği sosyal temalı mersiyeler ikinci planda kalmaktadır. Bu çerçevede, inanç temelli Muharrem, Aşura, Kerbela, Erbain gibi merasimlere bağlı dinî mersiyelerin yaygınlığının yanı sıra İran Türklerinin mersiye geleneği etrafında Türkçeyi yaşatma ve

Türk kimliğini yansıtmaya arzusunu sürdürmekte ve bu farkındalığı ölüm sonrasında dahi koruma çabasında olduğu görülmektedir (bk. Gözcü, 2023).

3.2. MERSİYE GELENEĞİNDE DİNÎ VE MİLLÎ KİMLİK ETKİLEŞİMİ

Ziya Gökalp (bk. 1995), bir dinin veya bir ırkın tek başına bir medeniyet olamayacağını, ancak bir ırkın (milletin) kendi kültürel ve dinî özellikleri ile bir medeniyete katkıda bulunacağını ve bu medeniyetin bir parçası olacağını ifade eder. Çünkü kültür ve din, bir milletin sahip olması gereken, medeniyet ise diğer toplumlarla paylaşılması gereken değerlerdir. Dinin evrensel, medeniyetin uluslararası ve kültürün ise millî oluşu birbirlerine pek çok alanda tesir etmeleriyle bir etkileşimi meydana getirmektedir. İç içe girmiş bu etkileşimi net olarak belirlemek mümkün olmasa da nitelik, kapsam ve işlev yönüyle etki sırasının dinin kültüre, kültürün de medeniyete olduğunu (Cebeci, 2008, s. 8) söylemek yanlış olmayacaktır. Mersiye geleneği ele alınan İran'daki Türklerin de dinî ve millî kimlik etkileşiminde girift bir yapı sergilediği göz önünde bulundurulduğunda öncelikli olarak bu iki etkinin tarihî ve sosyokültürel zeminini belirlemek yerinde olacaktır. Bu zeminin İslam öncesinden İslam sonrası 1979 yılı Devrimi'ne kadarki olan süreci çalışmanın önceki bölümlerinde ele alınmıştır. Dolayısıyla burada daha çok modern içerikleriyle Devrim sonrası üzerinden bir okuma yapılacaktır.

1979 yılı sonrası İslam Devrimi'nin gerçekleştiği ülkede teokratik bir yönetim anlayışı belirleyen müesses nizam, politikalarını hem İslam hem de Cumhuriyet'i yansıtacak şekilde belirlemeye çalışmıştır. İslam çatısı altında Şiiliğin yaygın olduğu ülkede, mezhebî kimlik anlayışı geliştirilerek tüm topluluklar Şii üst kimliği altında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet tarafının ise Pehlevi Dönemi siyasetinin sürdürülerek Farşlılığın ikinci üst kimlik olarak belirmesiyle yansıtıldığı söylenebilir. Böylece ülke dışında birleştirici kimlik unsuru Şiilik olurken ülke içinde ise bunun Farşlaştırma politikalarıyla işlendiği görülmektedir. Kültürel zeminin aydınlar eliyle işlendiği bu politikalardan hareketle üç görüşün ortaya çıktığı söylenebilir. Buna göre bir tarafta İran tarihinin İslam sonrası başladığı fikrini savunanlar ile İslam'ın İran medeniyetini çöküşe uğrattı fikrini benimseyenler bulunurken diğer tarafta özellikle de

Devrim sonrasında oluşan bir görüş olarak İslam öncesi ve sonrasıyla İranlılık kimliğinin bir bütün olduğunu savunanlar bulanmaktadır (bk. Humeyni, 1982; Müctehidzade, 1999; Fouzi, 2000).

Çalışmanın tarihî gelişimi bölümünde detaylıca zikredilen ilk görüşün aksine ikinci görüşte: İran'ın kültürel kimliğinin derin tarihsel köklere sahip olduğu vurgulanarak Arap ve Türk istilalarının Batı ile yaşanan gerginliklerin, zayıf yönetimlerin ve de İslam'ın, İran'ın kültürel kimliğini tehdit ettiği düşüncesi hâkimdir. Bunun yanı sıra bu kimliği güçlendirmek için özellikle Rıza Şah ile başlatılan ve devam ettirilen modernleşme programları, eski ihtişama dönülmesinde önemli olarak görülmüştür (Sabet, 2018, s. 222).

Konumuzu ilgilendirmesi yönüyle son görüşün (Pehlevan, 1992 s. 16), İslam öncesi anlatı ve kültürünün İran'ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiği ancak İran kimliğinin bugünkü şeklini almasının dinî ve tarihî yönüyle Kerbela Hadisesi ve Safeviler üzerinden temellendirildiği görülmektedir. Safeviler, İran'ın kimliğini sürdüren ve Şii İslam'ı resmî mezhep olarak kabul ederek devam ettiren bir devlet olarak görülmüştür.

Kültür ve kimlik inşası çerçevesinde ortaya çıkan görüşler, İran'ın kimlik oluşturma sürecinin karmaşık bir şekilde seyir izlediğini göstermektedir. İran, konstrüktivist bir perspektifle iç ve dış faktörleri birleştirerek Şii ve Fars kimliğini güçlendirmiştir. Bu süreçte, etnik farklılıkları ana kimlik altında entegre ederek homojen bir toplum oluşturma gayreti gütmüştür. Söz konusu etnik gruplardan Türkler, Farslardan sonra gelen en kalabalık azınlık olması nedeniyle homojen topluma uyum sağlanması üzerine gerçekleştirilen politikalardan en fazla etkilenen topluluktur. Bu durum, İran'ın iç ve dış kimlik inşası politikalarında bir paradoksa neden olmaktadır. Nitekim ülke içindeki başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türk toplulukları Şii üst kimliğini benimsemiş olsa da ikincil üst kimliklerinde Türklüklerini kabul etmektedir.

“İran Türklüğü özellikle kırsal bölgelerde ve esnaf çevrelerinde, kendilerini öncelikle Şii-Caferi İslam’ın bir parçası olarak tanımlayan bir Müslüman topluluk olarak algılar. Bu algı, İran Parlamentosu ve üst düzey bürokratik kesimi içindeki Türkler için de geçerlidir. İran’daki Türk etnik gruplarında, özgün etnik kimlikleri olan Türkmen, Karapapak, Kaşkay, Halaç (Uygur-Oğuz), Şahsevenler, Bıçar ve Qorveler, Avşarlar, Bıçakçı, Sungur gibi gruplar, genellikle İran Türklüğü kimliğine öncelik verirler. Ortak Türk millî kimliğini paylaşma duyarlılığı, daha çok aydınlar ve üniversite gençliği arasında yaygındır. Bununla beraber İran Türk etnik grupları arasında Türklük kimliği konusundaki duyarlılık seviyeleri farklılık gösterir. Örneğin, Halaç Türkleri arasında Farslaşma eğilimi daha belirgindir ve Türkçenin unutulmaya başladığı belirtilmiştir. İran Azerbaycan’ında Türkçe ile ilgili çalışmalar daha hassas yürütülürken Kirmanşah ve Hemedan bölgelerinde farklı kimlik bunalımları yaşandığı ifade edilir. Tebriz ve Erdebil arasında Türkiye Türkçesine geçiş konusundaki farklılıkların yönetim tarafından körüklendiği yaygın bir kanaattir. Ayrıca 8 yıl süren İran-İrak Savaşı’nın, Türk etnik gruplarında bir etkiye sahip olduğu görülmektedir” (bk. Kalafat, 2021).

Farslılık üzerinden ikincil üst kimlik oluşturma girişimlerine karşı İran Türkleri, kimlik farkındalıklarını ortaya koymak üzere Varlık, Dilmac vd. dergiler üzerinden dil ve edebiyat alanında; yer yer Azadistan (1920) ve Azerbaycan Millî Hükûmeti (1945-1946) gibi bağımsız devletler kurarak yer yer ise protestolar düzenleyerek siyasi alanda tepkilerini dile getirmiştir. Yakın tarihteki protestolardan örnek teşkil etmesi açısından 2006 yılındaki “Böcek Krizi”nin (Karikatür Krizi) çok geniş kitlelere yayılmasıyla başı çektiği söylenebilir. Eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad’ın iktidarı zamanında 12 Mayıs 2006 yılında, ülkenin resmî yayın organlarından “İran Gazetesi”nin Cuma ekinin Çocuk Özel Sayısı’nda yayımlanan karikatür, ülkedeki Türkleri harekete geçirmiştir. Nitekim söz konusu karikatürde Türkler hamam böceğine benzetilerek “bizleri böcekleştirmemesi için ne edek?” sorusunu yöneltmek nasıl kurtulunması gerektiğinden söz edilmektedir. Bir masa üstünde duran hamam böceği ile karşısında oturan bir çocuğun diyaloguyla görselleştirilen bu örnekte çocuk hamam böceğine, Farsçada böcek anlamına gelen susk ifadesinden hareketle “soosoo soosking sisko sooski sooskung” kelimeleriyle böcek dilinde konuşmaya çalıştığını ifade eden sorular yöneltir. Bunun üzerine hamam böceği ise Azerbaycan Türklerinin gündelik dilinde ne anlamına gelen nemene? sorusuyla diyalogu anlamadığını ifade ettiğini belirten bir karşılık verir. Söz konusu karikatür sonrasında toplu protestolar düzenlenmiş ve yaklaşık dokuz gün sonra gazete yetkililerin özür dilemesi ve gazetenin kapanmasıyla sonlanmıştır.

Bu örneklerden hareketle millî kimlik farkındalıklarını her alanda göstermeye çalışan İran Türklerinin üst kimlik anlayışında Şiiliği benimsedikleri ancak akabinde Türk kimliğini muhafaza edici bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Nitekim bu durumun müzikten genel sanatlara, edebiyattan dile yansımaları mersiye geleneği üzerinden de tespit edilebilmektedir.

Mersiye geleneğinin kullanım alanına bağlı olarak İran Türklerinin dinî ve kimlik etkileşimini öne çıkardığı hususların başında geleneğin kamusal alandaki pozisyonu gelmektedir. Günümüzde mersiyeçiliğin dinî rolünün yanı sıra siyasi propaganda için oldukça elverişli olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Humeyni'nin Devrim Rehberi olarak seçilmesi sonrasında meşruiyetini halk nazarında güçlü tutmak için çoğunluğu meddahların oluşturduğu “Ensar-i Hizbullah” adında bir örgüt kurması; buna mukabil sonraki dönemlerde merasimlerin organizasyonunda önemli rolleri olan dinî heyetleri tek çatı altında kontrolünü sağlamak üzere هیئت رزمندگان اسلام (İslam Savaşçıları Kurulu) adında oluşumların meydana getirilmesi; İran-Irak Savaşı başta olmak üzere cephelere meddahların gönüllü ya da teşviklendirilerek gitmesi; TV ve Radyo yayınlarında meddahların siyasi içerikli konuşmalarının yayımlanması; Ülke seçimlerinde aday kişilerin kazanma potansiyelini arttırmak adına meddahlarla miting alanlarına çıkması bu duruma örnek teşkil eden başlıklar arasında gösterilebilir.

Irak ile sekiz yıl süren savaşın, Devrim sonrası ülke içinde karıştıklıkların bulunduğu bir döneme denk gelmesi toplu bir kenetlenmeyi beraberinde getirmiştir. Şiiliğin Hristiyanlıktaki Protestan mezhebi gibi Abbasi ve Emevi Dönemlerinden hareketle Sünniliğe karşı geliştiği göz önünde bulundurulduğunda Arap devletiyle mücadeleye girilmesi, dinî kimlik altında toplanılmasına neden olmuştur. Bu dönemde ülkenin pek çok bölgesinde olduğu gibi Türk bölgelerinden de çok sayıda insan savaşta aktif olarak görevde bulunmuştur. Zencan özelinde icracı profilleri tanıtılırken bölgenin ileri gelen meddahlarının da cephelerde mersiye icralarıyla askerleri teşviklendirmek üzere bulundukları belirtilmişti. Savaş'ın Irak'a karşı gerçekleştiği bir zeminde, Kerbela'nın “âşıklar diyarı” olarak adlandırılması, savaş cephelerinin Kerbela sahnesine benzetilmesi ve ana anlatının dinî yapısıyla oluşturulan bu birlikteliğin temelde Arap etniğine karşı gerçekleştirilmesi Türkler açısından dinî kimliğin millî kimliğe ağır

bastığı bir görünüm elde etmiştir. Sonraları bu tutum ABD karşıtlığı, Suriye Savaşı gibi dış ve iç politikada bütünleştirici işleviyle kullanılmaya devam ettirilmiştir.

Kimlik farkındalığının kamusal boyuttaki yansımalarından bir diğerini meddahların siyasi arenada boy göstermeleri oluşturmaktadır. Müesses nizamın meddahlara olan yaklaşımdan destek alarak siyasi arenada sıklıkla boy gösteren meddahlar söylemleriyle ülke içinde dikkate değer bir etki oluşturabilmektedir. Bu anlamda Türk meddahların ülkenin genel problemlerine eleştiriler getirmesinin yanı sıra Türklük ve Türk kimliğine yönelik söylemleriyle de öne çıktığı görülmektedir. Örneğin Zencan meddahlarından Veliyullah Kelami, شبکه سه (Kanal 3) adlı bir TV kanalında canlı yayınlanan Halkın Sesi Konferansı'nda dönemin Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile Meclis Başkanı Ali Laricani'yi eleştiren Farsça bir şiir okumuştur. Bu davranışı yayının durdurulmasına neden olmuştur. Söz konusu Farsça şiirin bir bölümü şöyledir:

Gülmeyi bitir ey Ruhani,
Senden ümitsizim Laricani,
Devlet ve meclis yüz mü çevirir,
Metanettendir akıllıların meramı,
Bizim safımız kötülerden ayrıdır (Şiirin tamamı için bk. Setarecom, 2020).

Siyasi alandaki bir başka çıkışı ise İran'ın 13. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'nde adayların seçim beyannamelerine yönelik bir TV kanalında yaptığı konuşma sırasında adaylardan Muhsin Mehralizade'in Türkçe şiir okumasına karşılık vermesidir. İran Türklerinden olan Mehralizade, “aziz dildaşlarıma ithafen” ifadesini kullanarak Şehriyar'dan okuduğu şu şiir sonrasında, ülkedeki Türklerden oy almak için gerçekleştirdiği yönünde pek çok tepki almış ve seçimlerden çekilmiştir.

Heyder Baba, merd oğullar doğgan,
Namerdlerin burunların oğgan,
Gediklerde kurtları dut boğgan,
Koy kuzular ayın şayın otlasın,
Koyunların kuyrukların katlasın.

Heyder Baba, senin könlün şad olsun,
Dünya varken ağzın dolu dad olsun,
Senden geçen yakın olsun, yad olsun,

Deyme benim şair oğlum Şehriyar,
Bir ömürdür gam üstüne gam çalar (Konuşmanın tamamı için bk. Arsham, 2021).

Bu tepkilerden biri de Zencan'ı temsilen Veliyullah Kelami'den gelmiştir. Kelami, Hemedan ve Zencan milletinin hepsi Heyderi'dir diyerek Mehrilizadeh'e karşılık şu şiiri okumuştur:

Best-i ey talibi kudret,
Bize gel Türk okuma.

Düz yolun git yâddan (akıl, hatır) azma,
Düşersen şohuma (çukura).

Peyruv (Şie, takipçisi) ol Heydere,
Heyder Baba şiiri okuma.

Hemedan milleti Zencan,
Hamısı Heyderi'dir.

Orda ulgu Hemedani,
Burada Eşteri'dir (Ziaossalehin, 2021).

Yukarıdaki örnekten hareketle Türk kimliği konusunda geleneğin icracılarının kamusal alanda Türkçeyi siyasi bir malzeme aracı kullanmanın önüne geçerek dinî kimliği öne çıkardıkları görülmektedir. Ancak bu durumun yerel anlamda tezatlık gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim müesses nizama yakınlığı ile beliren meddahların dışında daha çok bölgesel popülerliğiyle bilinen meddahlar, Türk kimliğini mersiye geleneği genelinde daha çok öne çıkarmaktadır. Merasim icralarında uygulanan sinezenlik pratiğinin Türk ve Fars sebkinde icrası Zencan'da karmaşık bir yapıda sergilenmektedir. Türk ve Fars sebkinin icrası, meddahların popülerliği ölçüsünde icra ortamlarının ulusal bilinirlikten bölgesel bilinirliğe, doğru orantılı bir seyir izlemektedir. Başka bir deyişle yerel popülerlikteki icra ortamlarında daha çok Türk sebki uygulanırken ülkece bilinen icra ortamlarında Türk ve Fars sebki bir arada icra edilmektedir.

Veli Asr Mescidi'nde düzenlenen törenler sırasında dikkat çekmesi üzerine gerçekleştirilen görüşmede Zencan meddahlarından Mehridat Haşimi, İran Türklerinin mersiye geleneğini Türk sebkinde icra ettiklerini belirterek bunların başında ise Erdebil'in ve Zencan'ın geldiğini ifade etmiştir:

Şimdilerde azalmaya başlasa da ağırlıklı olarak Zencan'da Türk sebki hâkimdir. Ancak son 5-6 yıldır Türk sebki yerine Fars sebki tercih edilmektedir. Ancak Erdebil'de sadece Türk sebki ifa edilmektir. İki sıralı dizilişle sine vurma Fars sebkidir. Türk sebki halka biçimindedir. Veli Asr da heyeti halka biçiminde icra etmektedir. Türkler ilk mukaddime okurlar sine vurmazlar. Mukaddimedede rovze okurlar. Sonrasında halka oluşturarak sine vururlar. Bundan 20-30 yıl önce zincir vururlardı ancak şimdi sine vururlar (KK-10).

Bu pratiği Türklere özgü bir icra biçimi olarak belirten bölgesel meddahların yanı sıra daha bilinir meddahların söz konusu sebki dinî anlatıya uygun olarak aktardığı görülmüştür. Örneğin Cevad Resuli ile özdeşleşen Ahmediye Mescidi'nde Tahran sebki olarak belirtilen ve karşılıklı sine vurulması şeklinde icra edilen sine vurulmasına karşın halka şeklinde icra edilen ve Türk sebki olarak kabul gören sinezenlik uygulanmaktadır. Ancak Resuli, Türk sebki olarak gerçekleştirilen sinezenlik pratiğinin çok eskiye dayanan dinî bir davranış olduğunu belirterek şunları söylemiştir:

Aşura gecesini ehlibeyit Kerbela'da korkuyordu. Çünkü sayıları azdı. Çocuklar ve kızlar korku içindeydi. Bunun üzerine Kerbela'daki Hüseyin'in takipçileri şimşirlerini ellerine alarak recez okumaya başladılar. Böylece ehlibeyte güven verildi. Hamasi recezler okunurken halka şeklinde de dolanmaya başladılar. İşte bizim sebkimiz buradan gelmektedir (KK-3).

Türk dilinin ve kimliğinin bir övgü kaynağı olarak görülerek dinî kimliğin önüne geçtiği hususlar da bulunmaktadır. Bunların başında ise Türkçe mersiyeleleriyle Türk meddahların Fars meddahlara göre daha gamlı okuması düşüncesidir. Bu düşüncenin ülke genelinde hâkim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki ülkenin en kalabalık şehri Tahran başta olmak üzere pek çok şehirde merasimlere davet edilen meddahların ekseriyetle Erdebil ve Zencan'dan davet edildiği görülmektedir.

Zencan meddahlarından Mehridat Haşimi Zencan ve Erdebil meddahlarının mersiyeleri daha gamlı okumalarıyla öne çıkmasındaki sebebi, diğer Türklerin dillerindeki Farsça tesirinden kaynaklandığı ileri sürmüştür:

Zencan ve Erdebil meddahları mersiyelerini daha söznahter (gamlı) okurlar.
Hemedan ve Kazvin'deki Türklerin lehçeleri Farslara benzediğinden mersiye okumaları da gamlı değildir (KK-10).

Ülkedeki Azerbaycan Türklerinin Bakü merkezli Azerbaycan topraklarında kalan soydaşlarını yakından takip etmeleri millî kimliğin farkındalığı ve kullanım alanını yansıtması açısından bir diğer önemli anekdotlardandır. Nitekim Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları sonucuyla bir bölümü İran'da kalan Türk topraklarındaki Azerbaycan Türkleri, etnik bütünleştirme politikalarına rağmen bu bağı sürdürmeye devam etmiştir. Mersiye geleneği içinde de örneğine rastladığımız söz konusu tutumu, SSCB'nin Azerbaycan topraklarına girerek katliamlar gerçekleştirmesi sonucu Kanlı Ocak olarak addedilen olaylara İran Türklerinin de kayıtsız kalmadığını göstermek ve tepkilerini dile getirmek adına kaleme aldıkları mersiye örnekleri üzerinden görmekteyiz. 19 Ocak 1990 yılında gerçekleşen olaylara Azerbaycan Türkleri direniş göstermiş ve bu duruş bir yıl sonraki bağımsızlıklarında önemli rol oynamıştır. Dönem itibarıyla İran'da İslam Devrim'i üzerinden 11 yıl geçmesine ve yeni rejimin politikalarına istinaden ülke içinde muhtelif sorunlarla karşı karşıya kalmalarına rağmen İran Türkleri, soydaşlarının uğradığı zulmü yakından takip etmiştir. Mevcut tutuma örnek teşkil etmesi adına Zencan meddahlarından Veliyullah Kelami bu tepkisini "19 Ocak Uluslararası Azerbaycan Günü Kutlu Olsun (19 Janviye Ruz-ı Cihan-i Azerbaycan Gerami Bad)" adlı bir mersiye yazarak ortaya koymuştur:

Azeriler idi himmet yanuvurun on dokuzunda,
Coşdı derya-yı muhabbet yanuvurun on dokuzunda,

Hakka devlet var beli peyandadı hak u hakikat,
Kehneler tarih, kehnelemez veli din u deyanet,
Sesle dus düşman gelub alsın zamandan ders-i 'ibret.
Gör kopubdı ne kıyamet yanuvurun on dokuzunda.

Halk-ı Azerbaycan ta var şeref, düşmez nefisden,
Bu heman gündür dolub guş-ı felek heybetli sesden,

Allah Allah seslenub gayretliler giçdi erseden,
İbrane geldi Azeriler göçeludi hoşkun denizden,
Aldıyla yüz doksan il bundan kabak Kafkazi bizden,
Yetmiş il ondan sora ses kozanub ehl-i temizden,
Olsun e'lan hüvviyet yanuvanın on dokuzunda.

Yetmiş il düşdi bir a'dde vatan, İran'dan ayrı,
Leyk heviyet olmadı çün cesm kalmaz candan ayrı,
İndide bir ses gelur, bir düşmeruh karandan ayrı,
Kozanub feryad-ı vahdet yanuvanın on dokuzunda.

Kefer tebaligatine alanmadı hürriyet ehli,
Guher imanı can tek hafz-ı indubdı gayret ehli,
İndide ağlar, Karabağ gussesinden hasret ehli,
Aç gözün ey ba deyanet yanuvanın on dokuzunda.

Türkmençay'de o vakti ke yazıldı 'ahedename,
Devlet sazeş-i taleb, 'ak oldı dine hem emame,
Koyma salun tefreke biganeler bu encame,
Tapdı Hizbullah-ı kudret yanuvanın on dokuzunda.

Tapşurun bilsin bunı hati uşaklarda belekde,
Yanuvanın on dokuzun yazsun Müsülmanlar ürekde,
Azeriler iftihar itsun gerk-i devr-i felekde,
Huvar olub öldi meneyyet yanuvanın on dokuzunda.

İran gelmehde illet vardı ey endişe pişe,
Evvela toprak, baba toprakdı var burda rişe,
Şanya mevla illetin yurdudu İran hemişe,
Teşr olub nur-ı velayet yanuvanın on dokuzunda.

Nardaran ey Nahçıvan, ey meşed aga kendi, ucat ses,
Vir Ali iker emnan haber, canan sesi gelmurenden bes,
Koyma yatsun bu alem nakeslerin feveran sesin kes,
Dindur bu şura illet yanuvanın on dokuzunda.

Azeriler harda olsa, hesen mehkemdi, yahılmaz,
Azeriler bir uca heybetli perçemdi yahılmaz,
Azeriler ta Ebulfazliyle bahemdi, yahılmaz,
Şebt olub delde bu izzet yanuvanın on dokuzunda.

Gel dile arz eyle küsme, sen bu ilden ya Ebulfazl,
Bah bize sarıklan eydan-ı ilden ya Ebulfazl,
Ba vekar aşklarun seslulle delden ya Ebulfazl,
Eyleruh tecdid b'ayet yanuvanın on dokuzunda (Kelami, 2018, s. 435-437).

Kelami'nin yazmış olduğu mersiyeden Azerbaycan topraklarının bir bütün olarak addedildiği görülmektedir. Bununla beraber dinî kimliğe vurgunun fazlaca olduğu örnekten hareketle millî kimliğin ayırt edici bir unsur olarak benimsendiği ancak bunun

dinî kimliğin altında şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim tüm Kafkasya'nın ellerinden alındığını belirten meddah, yardımcı Ebulfazl gibi Şii dinî anlatının ana şahsiyetlerinden isteyerek dinî kimliğin bütünleştiriciliğine vurgu yapmaktadır.

Mersiye geleneği çerçevesinde Türk kimliğinin dinî kimliğin önüne geçtiği bir diğer husus olarak ise Türk bölgelerine özel geleneklerin ve icra ortamlarının üretilmesi örnek olarak gösterilebilir. İran Türklerinin yaşadığı ve özellikle de yoğunluk gösterdikleri bölgelerde rengarenk bezlerle donatılan *Kasım Otağı*'nin sırtlarda taşınması (Bekbabayi ve Başar 2020, s. 116); başta Erdebil ve Zencan gibi bölgelerde daha fazla görülen Hz. Hüseyin'in susuzluğunu sembolize etmek amacıyla tasların içine su doldurularak omuzlarda taşınmasıyla ifa edilen tas yerleştirme (teşt gozari) âyinin icra edilmesi ve Türk meddahlarının yetiştiği meddah mekteplerinin oluşturulması tespit edilen konulardandır. Böylece bu gelenek üzerinden millî kimliklerini sürdürme alanı bulan İran Türkleri tarihî ve kültürel bilincin korunmasına katkıda bulunmaktadır.

SONUÇ

Kerbela Savaşı, İslam dünyasının tarihsel bir dönüm noktası olmasıyla hem Sünni hem de Şii Müslümanlar için büyük bir anlam taşımaktadır. Savaş, İmam Hüseyin'in ve onun sadık takipçilerinin trajik ölümünden hareketle onların cesaretini, sadakatini, adaletini ve zulme karşı direnişlerini sembolize etmektedir. Aynı zamanda da İslam dünyasında ortaya çıkan derin mezhepsel ayrılığın başlangıcını işaret etmektedir. Söz konusu trajedinin ardından yas merasimleri kapsamında meydana getirilen Muharrem merasimleri ve ritüelleri, Hz. Hüseyin'in fedakârlığı ve adalet mücadelesinin kitlelere anlatılarak canlandırılmasını sağlamış, İmam Hüseyin'in mirası korunarak kutlanabilmiştir.

İlk zamanlarda Şii Müslümanlar arasında inançlarını güçlendirmelerini ve bir topluluk olarak hissetmelerini sağlamak amacıyla yalnızca sözlü hikâyeler ve konuşmalarla başlayan bu ritüeller zamanla içerik, yapı ve işlev açısından büyük değişikliklere uğrayarak muhtelif biçimlerde ifa edilmeye başlanmıştır. Nitekim geleneğin kurumsal bir yapı kazanmaya başladığı Safevi Dönemi'ne kadar Kerbela Savaşı'nın ayrıntılarına ve tarihî geçmişine odaklanılan geleneğe, Safeviler ve sonrasında meşruiyet kazanma adına tarihsel doğruluktan uzaklaşarak bir kullanım aracı olarak yaklaşıldığı görülmektedir. Böylelikle tarihî olarak kanıtlanamayan hikâyeler, merasimlere ve metinlere dâhil edilmiş ve duygusal bir tepki uyandırmak amacıyla kullanılmıştır. Mersiyeler üzerinden ehlibeytin hikâyelerinin yanı sıra söz konusu dinî mirası devam ettirdiği düşünülen 12 imamın da ölümüne daha fazla odaklanılarak ritüellere katılanların ölümden sonraki yaşamlarına yönelik bir teşvik işlevi meydana getirilmiştir. Nitekim son imam olarak addedilen “mehdinin” çocukluk döneminde ortadan kaybolarak başta Müslümanlar olmak üzere Şii toplumunun öncüsü olarak yeniden ortaya çıkacağı düşüncesi mersiyeler aracılığıyla tüm Şii topluluğa tekrarlanagelen bir anlatıyla sunulmuştur. Böylece dinin kullanım alanına zemin oluşturan gelişmelerin önü açılmıştır.

İran’da İslam Cumhuriyeti rejiminin hâkim olması sonrasında eğitim oranının gittikçe arttığı bir döneme denk gelinmesi, tarihî sürekliliğiyle gelişen mersiye geleneğinin de daha fazla içerikle zenginleştirilmesine ve tarihî doğruluğun yeniden vurgulandığı bir yapıda ifa edilmesini sağlamıştır. Nitekim mevcut yönetimin hâkimiyetini sağlamlaştırmak adına mersiye geleneğine katılımları daha fazla teşviklendirmesiyle geleneğe bağlı merasimler, yeni anlatılarla desteklenmiş ve ilk olarak halka siyasi ve sosyal konularda bilgi verme aracı olarak görülmüştür. Ancak rejimin İslamî yönünü yansıtan politikaları beraberinde sonraları söz konusu bilginin halka tesir etmesinde bir propaganda vasıtasına dönüştürülmüştür.

Geleneğin tarihî sürekliliğinin ve dönüşümünün ilk zamanlarından hareketle dinî anlatı ekseninde dinî kimlik yapısını meydana getirdiği söylenebilir. Safevilerle birlikte Sünniliğe karşı kimliğin korunmasında mersiye geleneğinin rolü günümüz tarihî temellendirmelerinin de öncelikli konusu olarak ortaya atılmaktadır. Dolayısıyla bu dönem itibarıyla birincil milliyetçiliğin mezhep milliyetçiliği üzerinden tesis edildiği söylenebilir. Ancak ilk dönemlerde mezhepsel bir kimlikte ilerleyen geleneğin, süreç içinde yalnızca bu kimliğe bağlı kaldığı söylenemez. Nitekim bulunulan toplumdaki etnik çeşitliliğin, tarihî ve dinî anlatıya bağlı kalınsa da sosyokültürel zemindeki farklılıklarıyla geleneğin sürdürülmesi, yönlendirilmesi ve kimlik farkındalığının ortaya koyulması gibi katkılar sunduğu görülmektedir. Bu çerçevede İran Türkleri nazarındaki rolünün, sosyokültürel yapısının da dâhil edilmesiyle süreç içinde muhteliflik gösteren bir seyir izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna göre çalışmanın ana sorunsalını oluşturan din ve kimlik etkileşimi özelinde elde edilen bulguları icra, icracı, dinleyici/izleyici, mekân ve işlev aşamalarıyla şu şekilde belirtmek mümkündür:

Mersiye geleneği, icracıları ve anlatılarıyla zengin bir kültürel mirası yansıtmaktadır. İcracılar, bu gelenekte kendi özgün kimlikleriyle önemli bir yer tutarak çeşitli adlandırmalarla tanımlanmaktadır. Genelde “meddah” olarak anılan bu icracılar, özelde novhehan (novhe okuyan), rovezhan (rovze okuyan) ve recezhan (recez okuyan) gibi alt kategorilere ayrılmaktadır. Öte yandan icracı kategorisine ahundlar, şairler ve taziye performansı oyuncularını da dâhil edilebilir. Bunlar arasında aynı zamanda meddahlık da

yapabilen ahundların performanslara, teokratik yönetimin bir kontrol mekanizmasını yansıtmaları açısından sonradan dâhil olduğu tespit edilmiştir.

Meddahlık, İran’da profesyonel bir meslek olarak kabul görmektedir. Öyle ki genellikle bir dinî heyete üye olarak veya Tuba gibi internet tabanlı çeşitli sistemlere dâhil olunarak kayıt altına alınmaktadır. Meslek eğitimi ağırlıklı olarak sözlü kültür yoluyla aktarılan bir gelenek olarak sürdürülmekte ve daha çok gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak bu durum daha çok ilk kuşak meddahlar için geçerliyken meddah mektepleriyle eğitimden geçen ikincil kuşak meddahların bir disiplin çerçevesinde eğitim aldıkları görülmektedir. Bununla beraber toplumun geleneksel, kapalı ve dinî yapısı dolayısıyla kadın icracılar, çoğunlukla aile büyüklerinden veya eşlerinden ilham alarak icra sanatına adım atmaktadır. Fakat sonraları onlar da ilmiye okulları ve özel konferanslar gibi eğitim kaynaklarıyla yeteneklerini geliştirme fırsatı bulmuştur.

İracıların eğitim durumları ilköğretimden yüksek lisansa kadar uzanan bir yelpazeye sahiptir. Özellikle dinî medrese kökenli icracılar arasında yaygın olan eğitim düzeyi, genellikle lise seviyesinde değerlendirilebilir. İran’da dinî kurumlarda alınan eğitimler, resmî eğitim seviyelerine karşılık gelen ünvanlarla denklik sağlamasına rağmen dinî boyutuyla öne çıkan Zencan özelindeki mersiye geleneğinin icracılarının ekseriyetinin eğitimlerini lise düzeyine kadar sürdürmeleri dikkate değerdir. Başka bir deyişle dinî medreselerde eğitim alınarak Ayetullah makamına hatta Şii toplumunu yönlendirmede önemli bir konum olan taklit merciiğine kadar yükselinebilmektedir. Ancak bulundukları toplumda, dini temsil etme yönüyle ahundların akabinde âdeta birer sancaktarı olarak kabul gören meddahların, eğitimlerini devam ettirmeyerek meddahlıklarının yanı sıra bu ünvanlara da sahip olmak istememeleri ayrıca ele alınması gereken bir konudur.

Tiyatral performanslardaki tasvir yöntemleri, meddahlar tarafından Kerbela Hadisesi’ne dayanan hikâyenin canlandırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Canlandırma sırasında, olayın özgün karakterleri ve yaşamları örneklerle anlatılmaktadır. İracılar,

tiyatral performanslarda mekânları ve karakterleri canlandırırken kostümler, dekorasyon ve karakterlerle hikâyeyi hayata geçirmektedir. Bu noktada icracılar ile dinleyici/izleyiciler arasındaki etkileşimin performansa doğrudan etkisi açısından önemli olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Nitekim meddahlar, icralarının belirli noktalarında ağlamak suretiyle topluluğa matem havası katmakta ve ses perdelerini artırarak dinleyici/izleyicileri etkilemektedir. Bu anlatım biçimi, Şamanlıktakine benzer bir trans hâli yaratarak meddahların dinleyici/izleyicilerle özel bir bağ kurmasını sağlayan iletişim aracı işlevi sergilemektedir.

Halkı eğitme ve kültürel bilinci artırma işleviyle geleneksel meddah performansları, önceleri birincil kültür ortamı kaynaklarıyla bölgesel bir yapı sergilemiş sonraları ise modern teknolojinin etkisiyle elektronik medya ve internet üzerinden daha geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Bu durum kültürel miras listeleriyle beraber geleneğin eğitim, devamlılık ve nesillere ulaştırılması yönünden kayıt altına alınmasını sağlamıştır.

Mersiye geleneğinin icrası için kullanılan mekânlar İran genelinde ve Zencan özelinde çeşitlilik göstermektedir. Başlangıcında genellikle mescitlerde icra edilen merasimlerin zamanla özel mekânlarda sürdürüldüğü tarihî anekdotlarla tespit edilmiştir. Bu minvalde mescitlerin yanı sıra hüseyniyeler, takiyeler, imamzadeler, şebih/taziye tiyatral performans alanları ve açık meydanlar geleneğin icra alanlarını oluşturmaktadır. Bunlar arasında hüseyniyeler, büyük özel mekânlar ve mescitlerde icra edilen merasimler için kullanılırken takiyeler (eski kullanımından kaynaklı mekânların dışında) daha küçük ve taşınabilir mekânlar olarak hizmet vermektedir. Merasimlerin başlangıcından önce başlayan hazırlıkların başında icra ortamlarının belirlenmesi gelmektedir. Önem gerektiren bu durum nedeniyle sabit olarak konumu belli olan hüseyniyeler hızlıca hazırlanabilirken yer değişikliği gösterebilen özel takiyelerin kurulumu hazırlık aşamasıyla daha fazla zaman alabilmektedir.

Geleneği sürdürme ve Türk kimlik farkındalığını öne çıkarma işleviyle meddah mekteplerinin ve buna bağlı dinî heyetlerin rolünün de önemi dile getirilebilir. Dinî heyetler, toplantılarla grup faaliyetlerini belirlemektedir. Katılımın mekânları, yardım

kaynakları ve diğer etkinliklerin organizasyonunda heyetlerin kararları etkilidir. Mersiye icralarının sürekliliği için heyetler tarafından görevler dağıtılmakta ve katılımcılar arasında iş bölümü sağlanmaktadır. Popüler meddahların etrafında toplanan heyetler ayrıca kültürel kimlikliği yansıtırıcı katkısıyla da öne çıkmaktadır. Yönetimini ve liderliğini aktif faaliyet gösteren aksakallıların üstlendiği heyetler, dinî ve politik işlevlerin yanı sıra cihat ve şehitlik ideolojilerini teşvik etmektedir. Bununla beraber meddahlar ve meddah mektepleriyle bütünleşerek bir üretim ortamı ve temsiliyet işlevi de üstlenmiştir. Bu doğrultuda meddah mekteplerinin ise kimlik farkındalığı yönüyle şu işlevlere sahip olduğu görülmektedir: Türk meddahlarının yetiştirilmesi, Türkçe mersiye örneklerinin literatüre kazandırılması ve Türk sebkinde icraların gerçekleştirilmesi.

Genel icralar Muharrem ayının ilk 10 gününde yoğunlaşmaktadır ve söz konusu süre boyunca ülkede resmî tatil ilan edilmektedir. Ancak bununla birlikte yıl boyunca da sürdürülebilmektedir. İslam'ın Şii mezhebine duyulan birlik ve aidiyet duygusu, katılımın manevi bir görev olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle düzenlenen merasimlerin büyük katılımlara sahne olduğu ve farklı yaş gruplarından dinleyici/izleyicileri bir araya getirdiği görülmektedir. Toplu katılımların temelinde Hüseyin için ağlayan veya birinin Hüseyin için ağlamasına yol açan kişinin doğrudan cennete gideceği inancı bulunmaktadır. Merasimlerde uygulanan sinezenlik ve zincirzenlik davranışlarıyla katılımcılar, Kerbela trajedisinin acısını fiziksel olarak hissederek manevi birlikteliklerini bu katılımlar içinde vurgulamaktadır. Söz konusu tutum bir tür cezalandırma veya arınma yöntemi olarak görülmektedir.

Mersiye metinlerinin de ele alındığı çalışmada, Türkçe ya da Farsça mersiye örneklerinin çoğunluğuna ilişkin bir bulgu elde edilememiştir. Ancak bununla birlikte örneklerin başlıklandırılışında genellikle şiirlerin ilk bölümlerinin veya bu bölüm içindeki kelimelerin kullanıldığı fark edilmiştir. Bu durum aynı başlık altında birden fazla mersiye'nin meydana gelmesine neden olmaktadır. Aruz vezninin, mersiye örneklerinde genel ölçü olarak kullanıldığı ancak bununla birlikte hece ölçüsüne de yer verildiği görülmektedir. Nazım birimi olarak daha çok beyit ve bentlerin yanı sıra dörtlükler de tercih edilebilmektedir. Bu noktada İran Türklerinin mersiye kullanımlarında aruz ile hece arasında bir kalıp kullandıkları söylenebilir ki bu durumun

Devrim sonrası gelişmeye başladığına işaret edilmektedir. Aruz ve hece ölçüsü kullanımlarına bağlı olarak bir düzenin takip edildiğini söylemek zordur. Nitekim aruz ölçüsüyle yazılan mersiyeleri düzenli bir kalıba uydurabilmek için fazlasıyla aruz kusuru kullanılması gerekmektedir. Dolayısıyla mersiyelerde edebî kaygının ikinci planda kaldığı söylenebilir. Aruza nistepeten az olarak da olsa kullanılan hece ölçülerinin kalıpları ise aruza nazaran daha az kusurludur. Öyle ki hece sayısında eşitliğin aranması bu kusuru azaltan nedenlerin başında gelmektedir.

Çalışmanın çıktıları arasında gösterebilecek hususlardan biri de modern dönem mersiye geleneğinin Hz. Hüseyin, Hz. Ali, Hz. Muhammed ve 12 imam gibi dinî figürlerle bağlantılı konular üzerinden bir kamusal toplum kontrol aracı olarak kullanılmasıdır. Böylece toplumu sistemli bir şekilde yönlendiren kabiliyet alanı meydana getirilerek bireylerin davranışları değerlendirilebilmektedir. Bu kontrolün temelinde, sözün büyüleyici etkisi yatmaktadır. Sözün büyüü, konuşanın toplum içindeki statüsüyle doğru orantılıdır. Meddahların dinî anlatılarla dinleyici/izleyiciler üzerinde duygusal etki bırakarak topluluğu etkilemesi bu araca zemin oluşturmuştur. Ancak karşı bir kontrol aracı olma yönüyle protesto işlevinden de söz etmek gerekir ki ülkedeki Türk nüfusunun, kimliklerini muhafaza etmede mersiye geleneği üzerinden bu işleve başvurdukları görülmektedir. Bu itibarla İran Türkleri için Türkçe mersiyeler, ana dilin korunmasının ötesinde protesto işlevi de taşımaktadır. Özellikle Türk kökenli kişilerin ölümü durumunda aileler, Türkçe mersiyeleri tercih ederken mezar taşları da genellikle istekleri doğrultusunda Türkçe hazırlanabilmektedir.

Araştırmaya bulgu oluşturan konulardan biri de icracıların kimlik bunalımından kaynaklı ikililik sergileyen davranışlarıdır. İcraya bağlı uygulamalarda Türk kimliği vurgusuna rastlanırken icracı davranışlarında tezatlıklar gözlemlenmiştir. Bu çerçevede ünlenmek ve teşviklerden yararlanmak isteyenlerin Farsçaya yöneldiği, bölgesel bilinirliğin dışına çıkamayanların ise bölgenin Türk kökenli olması hasebiyle Türkçeye ağırlık verdiği görülmektedir. Bu durumun, önceleri övgü kaynağı olan Türklüğe karşın gelenek etrafında Farslılığa yönelmelerinin daha fazla getirisi olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Buna mukabil gelenek özelinde Türklüğün ortaya koyulduğu mersiyelelerin meydana getirilmesi; yerel ve ulusal yayın organlarında Türkçe mersiye okunması, Türk meddahların mersiye okumalarının en gamlı şekilde gerçekleştiği düşüncesinin tüm ülkede hâkim olmasından hareketle Türk olunmasıyla övünülmesi, dinî kimliğin akabinde millî kimliğin muhafaza edilmesini sağlamada son derece önemlidir. Bunun temelinde diğer etnik grupların önüne geçme ve dışlanılmayı engelleme düşüncesinin de yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum siyasi alanda Türkçeyi kullanarak Türk bölgelerine hâkim olmak isteyen kişilere meddahlar üzerinden verilen karşılıklarda net olarak görülmektedir.

Geleneğin dinî yapısıyla öne çıkması ve çalışma boyunca verilen örneklerle İran Türklerinin mersiye geleneğinde dinî kimliğin millî kimliğe ağır bastığı düşüncesi oluşsa da kimlik etkileşimindeki griftliğin bu duruma tezatlık sergilemesi, millî kimliğin geride kalmadığının göstergesidir. Öyle ki dinin evrensellik olgusunun millî kimlikle olan etkileşimi, toplumların kendi özgün dinî yorumlarını ve uygulamalarını sürdürmesinde bir engel teşkil etmez. Ayrıca mersiye geleneği zemininde dinî kimliğin sahiplenilmeden millî kimliğin vurgulanmasının son derece güç olacağı da düşünüldüğünde dinî kimliğin millî kimliğin ortaya çıkarılmasında bir araç olarak kullanıldığını söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim İran Türklerinin bu geleneğe sahip olmadığı bir senaryoda millî kimliklerini yansıtırıcı edebî mahsüllerin son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Özellikle de ülkedeki tüm etnik grupların yanı sıra nüfusu ve tarihî geçmişiyle öne çıkan Türklerin dili kullanım alanı, Pehlevilerden bu yana sürdürülen politikalarla sınırlandırılmaktadır. Bu doğrultuda dili yaşatma işlevinin nispeten sözlü olarak sürdürülebildiği âşıklık geleneği dışında güçlü bir şekilde işlenebildiği başka bir edebî üretim gerçekleştirilememektedir. Mevcut durumda yalnızca edebî ve günlük dilin kullanımının sınırlandırılmayarak yeni ulus kimlik inşası adına Azerbaycan Türklerinin etnik kökeninin ve dilinin dahi arkaik İran medeniyetine bağlama girişimleri de göz önüne alındığında mersiye geleneğinin, İran Türkleri açısından millî kimliklerini yansıtmada yalnızca ülkedeki Türk toplulukları açısından değil başta Farslar ve diğer etnik gruplar için de son derece etkili ve önemli bir muhafaza görevi gördüğü söylenebilir. Öyle ki etnik yapı gözetmeksizin dinî bir yapı altında sürdürülmesi buna yönetimin dahi karşı çıkamamasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla rejimin Türkleri kontrol etme yönünde propaganda mahiyetinde kullanmasına karşın giderek gelişen yapısıyla Türk kimliğinin muhafaza edilebilmesinde bir vasıta görevi görmesi karşılıklı bir kazanımı meydana getirmektedir. Sürekliliğini tarihî gelişimlerden ziyade dinî yapısından alan mersiye geleğinde, dinî kimliğin göz ardı edilmesi durumunda millî kimliğin yalnızca sosyal konularla sınırlı ifa edilebileceğinin de unutulmaması gerekmektedir. Nitekim bu düşüncenin sonucu, Türk Edebiyatı'ndaki ağıtlar gibi yalnızca ölüm temasıyla işlendiği bir edebî türe dönüşmesine çıkacaktır.

KAYNAKLAR

A. YAZILI VE ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Abadis Dictionary. (t.y.a) “زنجان [Zencan]”. <https://tinyurl.com/bdeuuwas> (Erişim Tarihi: 11.06.2023).

Abadis Dictionary. (t.y.b) “همایش شیرخوارگان حسینی [Şir Haregan-ı Hüseyini]”. <https://tinyurl.com/4vftwjaw> (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

Abrahamian, Ervand. (1982). *Iran Between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press.

Abrahamian, Ervand. (2011). *Modern İran Tarihi*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Afary, Janet. (2003). “Shi’i Narratives of Karbala and Christian Rites of Penance: Michel Foucault and the Culture of the Iranian Revolution, 1978-1979”. *Radical History Review*, 86: 7-35.

Aghaie, Kamran Scot. (2004). *The Martyrs of Karbala: Shi’i symbols and rituals in modern Iran*. Seattle: University of Washington Press.

Aghaie, Kamran Scot. (2005). “The Origins of the Sunnite- Shi’ite Divide and the Emergence of the Ta’ziyeh Tradition.” *TDR* (49)4: 42– 47.

Ahmadi, Ali vd. (2017). استان شناسی زنجان [Ostan-ı Zencan]. Tahran: Eğitim Araştırma ve Planlama Organizasyonu.

Ahmed Sultani, Munirah. (1991). قصیده فنی و تصویرآفرینی خاقانی شروانی [Hakani Şirvani’nin Kaside Tekniği ve İmaj Yaratıcılığı]. Tahran: Keyhan Yayınları.

Ahmedi, Leila. (2018). “چاوش خوانی [Çavuş Hani]”. <https://tinyurl.com/ypn35we4> (Erişim Tarihi: 11.06.2023).

Aktaş, Şerif. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (2. Baskı). Ankara: Akçağ.

Albayrak, Nurettin. (2005). “Türk Halk Edebiyatının Kapsamı Üzerine Deneme”. *Journal of Turkish Studies: Türklük Bilimi Araştırmaları Festschrift in Honor of Orhan Okay I* 30(1): 113-114.

Albayrak, Recep. (2013). *Türklerin İrani (Yakın Gelecek) II*. Ankara: Berikan.

Alemohammed, S. M. Reza. (1995). “Taziye: History, Form, and Contemporary Relevance.” PhD Diss. Joint School of Theatre Studies. UK: University of Warwick.

Algar, Hamid. (2008). “Religious Forces in Eighteenth and Nineteenth Century Iran”. In *The Cambridge History of Iran (Vol 7)*. pp. 705-731. (Ed. Peter Avery, Gavin Hanbly and Charles Melville). Cambridge: Cambridge University Press.

Alıcı, Mehmet. (2013). “YEZDÂN”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C.43: 512-513.

Ali-Asghar. (t.y.). “شرح مراسم پیشینه اجرایی مراسم [Törenin Açıklaması ve Tarihi]”. <http://www.ali-asghar.com/fa/beginning/history-rite-2.html> (Erişim Tarihi: 14.04.2023).

Allamiyan, Said. *Tarih için Anlatıyorum (Muhsin Refikdust'un Hatıraları 1979-1989)*. (Çev. Hakkı Uygur). İstanbul: İyidüşün Yayınları.

- Amrai, Araş. (2013). “ساختار مرثیاتی فارسی [Farsça Mersiye Yapıları]”. فصلنامه تخصصی سبک (Fars Şiiri ve Düzyazı Stilolojisi Dergisi) 20: 21-38.
- Amrai, Mostafa Mokhiabad. (2007). “Ta’ziyeh, The Art of the Iranian ‘Passion Play’”. *J. Humanities* 14(1): 89-98.
- Anassori, Jaber. (1994). “Passion Play (Taaziz) A Treasure of Iranian Doctrinaire and Religious Plays”. Kayhan International.
- And, Metin. (2018). *Ritüelden Drama-Kerbela-Muharrem-Ta’ziye*. Yapı Kredi Yayınları.
- Anvar, Iraj. (2005). “Peripheral Taziye: The Transformation of Taziye from Muharram Mourning Ritual to Secular and Comical Theatre”. *The Drama Review (TDR)* 4(188): 61–67.
- Anvarian Aghhdam, Akbar. (2015). “İran Anlatı Geleneğinin Kaynakları Üzerine Bir İnceleme”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı.
- Arsham, Amir. (2021). “فیلم کامل اولین مناظره نامزدهای ریاست جمهوری 1400 بخش اول [Başkan Adaylarının İlk Tartışmasının Tam Kesiti 1400 Birinci Bölüm]”. <https://www.youtube.com/watch?v=GdvPiwjVfUY> (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- Arjomand, Said Amir. (1984). *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi’ite Iran from the Beginning to 1890*. Chicago: University of Chicago Press.
- Artun, Erman. (2009). “Çukurova’da Ağıt Söyleme Geleneği Ölüm Dışı Söylenen Ağıtlar”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1: 52-72.

- Asemanezanjan. (2023). “برگزاری دوره آموزشی مداحی تخصصی ویژه بانوان” [Kadınlara Yönelik Özel Meddahlık Kursu]”. <https://tinyurl.com/mwj6a9k3> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Ashfari, Jahangir Nasri. (2018). “چاووش و چاووشی [Çavuş ve Çavuşı]”. Tahran: دائرة المعارف بزرگ اسلامی (*Büyük İslam Ansiklopedisi*) C. 12: 56.
- Atalay, Beşir. (1992). *Divanü Lûgat’it Türk Tercümesi I*. İstanbul: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Attar, Aygün. (2006). *İran’ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Attar, Aygün. (2008). “İran’ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü”. *Erdem Dergisi* 52: 1-40.
- Awasthi, Preeti. (2014). “Sozkhwani: Prelude to Mourning”. *International Research Journal of Management Sociology & Humanity* 5(12): 84-92.
- Ayoub, Mahmoud. (2011a). “‘Āšūrā’”. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/asura> (Erişim Tarihi: 06.09.2023).
- Ayoub, Mahmoud. (2011b). “Arba‘īn”. *Encyclopaedia Iranica*. <https://www.iranicaonline.org/articles/arbain-fortieth-day-after-asura-q> (Erişim Tarihi: 13.09.2023).
- Azer, San’an. (1942). *İran Türkleri*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Azeri, Seyf. (1947). سیف آذری، یانیقلی اوخشامالار [*Yanıklı Ohşamalar*]. Tahran: İntişarat-ı Ahmedi.

Azizi, Sara. (2018). آرماناغان حسینی:مجموعه ی اشعار مذهبی [Hüseyni Armağanı: Dinî Şiirler Koleksiyonu]. Zencan.

Bahiral, Seher. (2019). “محرم در زنجان | دومین قربانگاه جهان اسلام بعد از منا” [İslam Dünyasında Mina’dan Sonra İkinci Mihrap Olarak Zencan’daki Muharrem]”. <https://www.karnaval.ir/blog/muharram-zanjan? x tr hist=true> (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

Baizai, Bahram. (1965). *Namaysh dar Iran*. Tahran: Kavayan.

Baktash, Mayel and Farokh Gafary. (1971). *نئاتر ایرانی: سه مجلس تعزیه* [Iran Tiyatrosu (Üç Taziye Meclisi)]. Tahran: Shiraz Art Festival Publication.

Bali, Muhan. (1997). *Ağıtlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barthold, Wilhelm. (1963). “Âzerbaycan ve Ermenistan”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8(14): 77-87.

Barthold, Wilhelm. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.

Bascom, William R. (1954). “Four Function of Folklore”. *The Journal of American Folklore* 67(266): 333-349.

Başgöz, İlhan. (1986). “Türk Halk Edebiyatında Protesto Geleneği”. *Folklor Yazıları* içinde (ss. 181-191). İstanbul: Adam Yayınları.

Başgöz, İlhan. (1996). “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)”. *Folkloristik: Umay Günay Armağanı*, (Haz. Özkul Çobanoğlu-Metin Özarıslan). Ankara: Feryal Matbaası.

Bauman, Richard. (1983). “The Field Study of Folklore in Context”. In *Hand Book of American Folklore*. (pp. 362- 368). Bloomington: Indiana University Press.

- Bauman, Richard. (2012). "Performance". (Ed. Regina F. Bendix and Galit Hasan-Rokem). In *A Companion to Folklore*. (pp. 94-118). Massachusetts: Wiley Blackwell Publishing.
- Bayat, Fuzuli. (2014). *Kerbela Folkloru: Muharremlik Rituellarından Şebih Meydan Tamaşalarına*. Bakı: Azərbaycan Millî Elimler Akademiyası: Folklor Institutu.
- Bayat, Fuzuli. (2022). "Folklorlaşan Ritual-Mistik Karakterli Şebih Teatrı". *Karadeniz Araştırmaları* 19(76): 1217-1232.
- Beigzadeh, Halil ve Parvin, Nader. (2015). "های های سیمای امام رضا(ع) در برخی آیین جلوه [Bazı Sembolik Âyinlerde ve Popüler Edebiyatta İmam Rıza'nın Yüzünün Tezahürü]". *Popüler Kültür ve Edebiyat Dergisi* 9(4): 125-147.
- Bekbabayi, Behruz ve Başar, Umut. (2020). "Muharrem Âyinlerinde İslam Öncesi İnanç İzleri: İran Türkleri Örneği". *Millî Folklor* 16: 110-122.
- Belâzuri, Ahmed b. Yahya. (2021). *Ensâbü'l-Eşrâf: İslam Tarihinde Öncü Şahsiyetler 2. Cilt (Hz. Ali ve Çocukları, Hz. Abbas ve Çocukları) İnceleme-Çeviri*. (Çev. Musa K. Yılmaz). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 174.
- Ben-Amos, Dan. (1997). "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru". (Çev. Metin Ekici). *Millî Folklor* 33: 74-87.
- Ben-Amos, Dan. (2007). "*Halk Bilgisini (Folklorun) Bağlamı: İmalar ve Beklentiler*" (Çev. M. Ekici) *Millî Folklor* 19(76): 232-243.
- Benjamin, Samuel Greene Wheeler. (1887). *Persia and the Persians*. London: J. Murray.

- Benjamin, Walter. (2018). *Son Bakışta Aşk* (Haz. N. Gürbilek). (8. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Berezin, İlya Nikolayeviç. (1852). *Puteshestwie Po Sieviernoy Persi*. Kazan.
- Beyzaie, Bahram. (1965). کتاب نمایش در ایران [*Iran'da Gösteri Kitabı*]. Tahran: Kavian.
- Beyzaie, Bahram. (2012). *Namayesh dar Iran [Performance in Iran]*. Tehran: Rowshangaran va Mtale'at-e Zanan.
- Blaga, Rafael. (1997). *İran Halkları El Kitabı*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Blogfa. (2018). “گفتم کجا گفتا به خون” [Dedim Nereye? Dedi Kana]”. <https://tinyurl.com/2s3veuej> (Erişim Tarihi: 06.09.2023).
- Bon, Gustave Le. (1997). *Kitleler Psikolojisi*. (Çev. Yunus Ender). İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Boratav, P. Naili. (1982). “Türk Halk Edebiyatında Tür ve Biçim Sorunu Üzerine”. *Folklor Edebiyat I*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (1991). “Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri”. *Folklor ve Edebiyat (1982) II*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Bosworth, Clifford Edmund. (1975). “The Early Ghaznavids”. In *The Cambridge History of Iran IV* (Ed. R.N. Frye). (pp. 162-197). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Bölükbaşı, Ali. (2010). *Nahl Gardani: Şehitlerin Hayatlarının Ölümsüzlüğünün Alegorik Bir Temsili*. Tahran: Kültürel Araştırmalar Ofisi.

- Browne, Edward G. (1954). *A Literary History of Persia Vol IV*. London: Cambridge University Press.
- Brun, Corneille Le. (1718). *Voyages par la Moscovie, en Perse et aux Indes Orientales* (Vol. 2). Amsterdam.
- Büyükkara, M. Ali. (2002). “Kerbela’den İnkılab’a: İmami-Şii Şehadet Düşüncesi ve Problemleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2: 211-247.
- Caferoğlu, Ahmet. (1972). “İran’la Turan’ın Paylaşılmalı Şirin’i”. *Şarkiyat Mecmuası*. VII: 59-68.
- Calmard, Jean and J. W. Allan. (2011). “‘Alam va ‘Alāmat”. *Encyclopaedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/alam-va-alamat-ar#prettyPhoto> (Erişim Tarihi: 13.09.2023).
- Calmard, Jean. (1979). “Le Patronage des Ta’ziyeh: Elements pour une Etude Globale”. (Ed. Peter J. Chelkowski). In *Ta’ziyeh: Ritual and Drama in Iran*. New York: New York University.
- Carlson, Marvin. (2013). *Performans: Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Beliz Güçbilmez). Ankara: Dost Kitabevi.
- Cevahiri, Muhammed Rıza. (2015). “اسناد و شواهد زیارت اربعین [Erbain Ziyaretinin Belgeleri ve Kanıtları]”. *Ziyaret Kültür Dergisi* 28: 21-52.
- Chelkowski, Peter J. (1985). “Shia Muslim Processional Performances.” *The Drama Review (TDR)* 29(3): 18-30.
- Chelkowski, Peter J. (1991). “Hengami ke Ne Zaman Zaman Ast ve Ne Mekan makan”. *Iran- Nameli Magazine* 34: 212-222.

Chelkowski, Peter J. (2008). "NAKL". *Encyclopaedia Iranica*.
<http://www.iranicaonline.org/articles/nakl-object-in-the-mourning-rituals>
 (Erişim Tarihi. 22.09.2023).

Chelkowski, Peter J. (2009). "Ta'zia". *Encyclopaedia Iranica*.
<https://iranicaonline.org/articles/tazia> (Erişim: 26.07.2023).

Chelkowski, Peter. J. (1979). *Taziyeh: Ritual and Drama In Iran*. New York: New York University Press.

Chelkowski, Peter. J. (1986). "Popular Shi'i Mourning Ritual". In *al-Şerat (Vol. 12)*. (pp. 227-264). Paper from Imam Husein Conference London: Routledge & Kegan Paul plc.

Chelkowski, Peter. J. (2010). *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*. Seagull Books.

Chodzko, Alexander. (1842). *Specimens of the Popular Poetry of Persia as Found in the Adventures and Improvisations of Kurroglou, the Bandit Minstrel of Northern Persia; and in the Songs of the People Inhabiting the Shores of the Caspian Sea*. London: Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland.

Chodzko, Alexander. (1878). *Théâtre Persan, Choix de Téaziés ou Drames: Traduits Pour la Première Fois du Persan*. Paris: De Le'cole Des Langues Orentales Vivantes.

Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Collinet, Annabelle. (2021). "Performance Objects of Muḥarram in Iran: A Story through Steel". *Journal of Material Cultures in the Muslim World* 1(1-2): 226-247.

Curzon, Lord. (1927). *İran*. İstanbul: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye.

Çay, Abdulhaluk Mehmet. (2002). “Azerbaycan ve Türkler”. *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 1988*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 90-107.

Dabashi, Hamid. (2005). “Ta’ziyeh as Theatre of Protest”. *The Drama Review* 49(4): 91-99.

Darül Şifa, Y. ve Purkasım, M. (2013). Meddahî be Musabe-i Hüner, Meddahi be Musabe-i Şuğl. (Ed. C. Rehmani) *Mutala’ti Came’ şenahti ve İnsan Şenahtiyi Menasek-i Azadari-yi Muharrem içinde* (C.2, ss. 93-112). Heyme.

Della, Pietro. (1869). سفرنامه ی پیتر دلاواله :قسمت مربوط به ایران [Pietro Della Seyahatnamesi: İran Bölümü]. (Çev. Shojaeddin Shafa). Tahran: Kitap Tercümesi ve Yayıncılık Kurumu.

Dick Davis. (2010). “Shahnameh”. *Iranian Studies* 48(3): 337-348.

Dilçin, Cem. (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dizdaroğlu, Hikmet. (1969). *Halk Şiirinde Türler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doerfer, Gerhard. (1987). “İran’da Türkler”. *Türk Dili* LIV (431): 242-251.

Dundes, Alan. (1998). “Doku, Metin ve Konteks”. (Çev. Metin Ekici), *Millî Folklor* 5: 106-118.

Durbilmez, Bayram. (2017). *Gelenekli Türk A anlatıları-1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Durkheim, Emile. (2018). *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Duymaz, Ali. (1990). “Gelibolu Ağıtı”. *Millî Folklor* 1(8): 40-42.
- Ebu Ja’far Muḥammad İbn Jarir Ṭabari. (1992). *The History of al-Ṭabari*. (Trans. Yohanan Freidmann) New York: State University of New York Press.
- Eker, Süer. (2009a). “Divanü Lûgat’it Türk’te ‘İranlı Kavramı’. *Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi*. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs): 71-87.
- Eker, Süer. (2009b). “Türk-İran Dil İlişkilerinde Divanü Lûgat’it Türk’ün Tanıklığı”. *Akademik Araştırmalar Dergisi, Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı* 70-84.
- Eker, Süer. (2013). “Türk-İran Dil Temasları-1: Türk İran Dil Bilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış”. (Ed. Bülent Gül). *Bengü Belak, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde (ss. 491-500). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ekici, Hasan. (2017). “Bâkî Divanı’nda Sâkî Mefhumu”. *Journal of Turkish Language and Literature* 3(3): 55-76.
- Ekici, Metin. (2018). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Elbadri, Rachid. (2009). “Shia Rituals: The Impact of Shia Rituals on Shia Socio-Political Character”. Master of Arts in Security Studies. Monterey: Naval Postgraduate School.
- Elçin, Şükrü. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

El-Haseni, Cemalreddin Ahmed b. Ali. (2015). *Umdet'ut Talib fi Ensab-i Al-i Ebi Talib*. Beyrut.

El-Hikme, Rüstem. (2008). *Dar el-İrfan Hamse'nin Tarihi: Zencan'ın En Eski Tarihi Metni*. (Ed. Hasan Hüseyin Ali). Pınar Yayınları.

Emami, Nasrullah. (1990). (مرثیه‌سرایی در ادبیات فارسی ایران (تا پایان قرن هشتم [Fars Edebiyatı'nda Mersiyeler (8. Yüzyılın Sonuna Kadar)]. Tahran: Cihad Üniversitesi Yayınları.

Emin, Ahmet. (1341). *İran*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. T.Y.: 38-42.

Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat (2015). *Kâşgarlı Mahmut Divânı Lugâti't-Türk Giriş Metin-Çeviri Notlar-Dizin*. (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdem, Sargon. (1989). "Alem". *TDV İslam Ansiklopedisi* C.2: 352-354.

Etemad el-Sultaneh, Muhammed Hasan Han. (1971). [Etemad el-Sultaneh روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه]. Tahran: Emir Kabir Yayınları.

Evliya Çelebi. (2001). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan Malatya - Mardin - Musul - Tebriz – Van*. 4. Kitap, 2. Cilt. (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eynifardezanjani. (2013). "مداحی استاد حاج غلامرضا عینی فرد زنجانی در حضور رهبر انقلاب" [Gulam Rıza Eyniferd Zencani'nin Devrim Lideri Huzurunda Yaptığı Övgü]". <http://eynifardezanjani.blogfa.com/post/41> (Erişim Tarihi 11.10.2023).

Eyniferd, Gulam Rıza. (t.y.). فریاد زینبیه [Zeynebiye'nin Feryadı]. Tahran: Faizun Yayınları.

Eyniferd, Gulam Rıza. (2014). پرچم زینبیہ [Zeynebiye'nin Bayrağı]. Tahran: Faizun Yayınları.

Farsnews. (2012). “ غلامرضا کویتی پور [Gulam Rıza Kuveyri Pur]”. <https://tinyurl.com/yc2mpfbp> (Erişim Tarihi: 06.09.2023).

Farsnews. (2020). “ آیین سنتی سینیگردانی حضرت قاسم(ع) در اهواز [Ahvaz'da Hz. Kasım'ın Geleneksel Tepsisini Taşıma Töreni]”. <https://tinyurl.com/3vsswwsk> (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

Farsnews. (t.y.). “Sadık Ahengeran”. <https://tinyurl.com/58m2f84p> (Erişim Tarihi: 06.09.2023).

Fettal Nişaburi, Muhammed b. Hasan. (1987). *Ravzatu'l-Vaizin ve Basiretü'l-Müteazzin*. Tahran: Neşreni Yayınları.

Fırlalı, Ethem Ruhi. (1984). *İmamiyye Şiası: Caferiyye Mezhebi Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*. Ankara: Selçuk Yayınları.

Fırlalı, Ethem Ruhi. (1996). “Gadîr-i Hum”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.13: 279-280.

Tusî, Hâkim Abulqasım Firdevsi. (2005). *Şehnâme*. (Çev. Necati Lugal). Kabalcı Yayınları.

Fischer, Michael M. J. (1980). *Iran: From Religious Dispute to Revolution*. Cambridge: Harvard University Press.

Fischer, Michael M. J. (2004). *Mute Dreams, Blid Owls, and Dispersed Knowledges: Persian Poesis in the Transnational Circuitry*. Duke University Press.

- Forough, Mehdi, (1952). "A Comparative Study of Abraham's Sacrifice in Persian Passion Plays and Western Mystery Plays". Master Thesis. Columbia University, reprinted by the Ministry of Culture and Art. Tehran.
- Fouzi, Yahya. (2000). "امام خمینی و هویت ملی در ایران" [İmam Hümeyni ve İran'da Ulusal Kimlik]. *Ulusal Araştırmalar Dergisi* 4: 63-85.
- Francklin, William. (1790). *Observations made on a Tour from Bengal to Persia in the Years 1786-1787*. (London Reprint in 1976). Tehran: Imperial Organization for Social Services.
- Frye, Richard N. (1954). *Iran*. London: George Allen and Unwin.
- Garthwaite, Gene R. (2016). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*. (Çev. Fethi Aytuna). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gnoli, Gherardo. (1989). *The Idea of Iran: An Essay on its Origin*. Roma: Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente.
- Gobineau, Comte de. (1865). *Les Religions et les philosophies dans l'Asie Centrale*. Paris: Gallimard.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız ve Doğan, Talip. (2016). *İran'da Türkler ve Türkçe*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (1977). *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İnkılap Kitabevi.
- Gömeç, Saadettin. (2009). *Köktürk Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Görkem, İsmail. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar -Çukurova Ağıtları- İnceleme Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gözcü, Nevzat. (1989). “Anonim Halk Şiiri Üzerine”. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)* LVII(445-450): 1-104.

Gözcü, Nurullah. (2019). *Hemedan Eyaleti Bahar İli Türk Kültüründe Geçiş Dönemleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları.

Gözcü, Nurullah. (2023). “Sosyal Kontrol ve Gizli Bir Protesto Aracı Olarak İran Türklerinin Taziye Geleneğinde Mersiye”. *Folklor Akademik Dergisi* 6(2): 920-932.

Güleç, İsmail. (2007). “Anonim Halk Edebiyatı’nın Tasnifine Dair Yeni Bir Öneri”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14: 47-58.

Güner, Ahmet. (2010). “Büveyhîler Devrinde Bağdat’ta Kerbela/Aşure, Gadir Humm ve Benzeri Şîi Uygulamaları”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)* içinde (C. 1: 325-339). Sivas: Asitan Yayıncılık.

Güngör, Şeyma. (2003). “Maktel-i Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 27: 456-457.

Güngör, Şeyma. (2007). “Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere [Kerbela Olayı ve Hadîkatü’s-Süedâ]”. 38. *Icanas Bildiriler Kitabı* (10-15 Eylül 2007): 769-788.

Hac Asgar Genç Hanlu. (2019). “مراسم شام غریبان [Şam-ı Gariban Merasimi]”. <https://web.telegram.org/a/#-1001053190463> (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

Hac ve Ziyaret Araştırmaları Enstitüsü. (2015). *مجموعه مقالات اربعین [Erbain Makaleleri Koleksiyonu]*. Tahran: Mashaar Yayınları.

- Hasanlı, Cemil. (2005). *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı* (Çev. Ekber Necef). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hatibi, Bahman. (2012). *Tarikheh Khanedaneh Khatibi der Zanjan*.
- Haydari, Asker. (2016). در ایران با تکیه بر دوره صفویه (تاریخ و جلوه‌های عزاداری امام حسین ع). [Iran'da İmam Hüseyin İçin Yas Tutmanın Safevi Dönemine Dayanan Tarihi ve Tezahürleri]. Tahran: İran Çağdaş Tarih Araştırmaları Enstitüsü.
- Herbert, Thomas. (1928). *Travel in Persia (1627-1629)*. London: George Routledge.
- Heyderiyyun Zencan. (2023). “Meşhed Erbain Törenleri”
https://web.telegram.im/#@heydariioon_zanjan (Erişim Tarihi: 13.09.2023).
- Heyet, Cevad. (1957). *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış*. C.1, 2. Baskı. Bakü.
- Hinnells, John Russell. (2008). شناخت اساطیر ایران [Iran Mitlerini Bilmek]. Tahran: Çeşme Yayınevi.
- Hmelin, Samuel. (1774). *Reise durch Russlan Reise durch das nordische Persien in den Jahren 1770, 1771 bis in April 1772*. St. Petersburg.
- Hosseinalemi, Amir. (2014). “The Positions of Iranian Traditional and Ritual Drama In The Developmental Communications With The Emphasis On The Rural Areas In Iran”. *International Journal of Research in Humanities* 2(12): 33-42.
- HRW. (1997). *Iran: Religious and Ethnic Minorities: Discrimination in Law and Practice*. <http://www.hrw.org/hrw/reports/1997/iran/> (Erişim: 02.06.2023).
- Humeyni. (1982). صحیفه نور [Sahife-yi Nur]. (12 Cilt) Tahran: İslam Devrimi Kültürel Belgeleri Örgütü.

Hüseyn, Sedreddin Bayramoğlu. (2016). *Azərbaycan Mərsiyə Ədəbiyyatı və Əbülhəsən Racinin Poetik Dünyası*. Bakı: Elmlər.

Hüseyniyyəyi Azam Zencan. (t.y.a). “Hüseyniyyəyi Azam’ın Tarihi”. <https://tinyurl.com/3ta47jdw> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

Hüseyniyyəyi Azam Zencan. (t.y.b.). “İnkılap Meydanı”. <https://tinyurl.com/3ta47jdw> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

Hüseyniyyəyi Azam. (2023). <https://web.telegram.org/a/#-1009165036> (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

Ibn Al-Athir, Ali. (1972). *The Complete History*. (Çev. Abbas Khalili). Tehran: Şahami İntişar-ı İran.

ICHHTO. (2010). “Qālišuyān Rituals of Mašhad-e Ardehāl in Kāšān”. *Iran’s Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization* <https://tinyurl.com/4ewd8me9> (Erişim Tarihi: 23.09.2023).

Iqna. (2023). “Kerbela’da Şam-ı Gariban Merasimi”. <https://tinyurl.com/bdebjr76> (Erişim Tarihi: 07.09.2023).

Iranian Dramatic Art Center. (1996). “Ritual dramatic art of Ta’zīye”. <https://ich.unesco.org/en/RL/ritual-dramatic-art-of-taziye-00377> (Erişim Tarihi: 26.08.2023).

Iribnews. (2019). “آغاز مراسم طشت گذاری در اردبیل” [Erdebil’de Tas Yerleştirme Töreninin Başlaması]. <https://tinyurl.com/bddbs6v8> (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

Irna. (2015). “برگزاری باشکوهترین مراسم اربعین تاریخ با حضور 27 میلیون زائر حسینی در کربلا” [Kerbela’da 27 Milyon Hüseyinli Hacınnın Katılımıyla Tarihin En Görkemli

Erbain Töreni Düzenlendi]”. <https://tinyurl.com/mr3h567d> (Erişim Tarihi: 13.09.2023).

Irna. (2023a). “22 [Erbain Âyini’ne 22 بیش از ۲۲ میلیون زائر در آیین اربعین شرکت کردند]”. <https://tinyurl.com/3smjpkk4> (Erişim Tarihi: 13.09.2023).

Irna. (2023b). “Kerbela [حجّله قاسم؛ جلوه‌ای از همنوایی زنان بوشهری با مادران داغ دیده کربلا]”. <https://tinyurl.com/4akzrtxe> (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

İbn Hanbel, Ahmed. (1992). *Müsned*. İstanbul.

İbn Manzur, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Muharrem. (1993). *Lisanu’l Arap*. Beyrut: Daru Sadr.

İlaydın, Hikmet. (1997). *Türk Edebiyatında Nazım*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İlna. (2023). “Sonsuza Kadar Kalacak Olan Altı Mersiye [نوحه و سرودی که ماندگار شدند ۶]”. <https://tinyurl.com/2tcvrv9p> (Erişim Tarihi: 06.09.2023).

İRAM. (2019). “Şii Dinî Unvanlar”. *İran Araştırmaları Merkezi*. <https://www.iramcenter.org/sii-din%C3%AE-unvanlar-2086> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası. (1980). (Çev. Ömer Okumuş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.

İrantarhim. (2023). “Eko ve Meddah Kiralama [اجاره اکو و مداح]”. <https://tinyurl.com/5n7urstm> (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

- İsen, Mustafa. (1994). *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsmailov, Dilgam. (2017). *History of Azerbaijan*. Baku: Azerbaijan Architecture and Construction University.
- İtkin, Rıza. (1990). “Zelzele” (Der. M. Şimşek). *Kanlı Çiçekler: Gilan ve Zencan Depremine Ohşamalar*. Tebriz: Şafak Yayınevi.
- Jafari, Mohammad. (2018). “ادبیات شفاهی [Şifahi Edebiyat]”. *دائرة المعارف بزرگ اسلامی* içinde (C.2: 73). Tahran: Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi.
- Kaempfer, Engelbert. (1984). *سفرنامه کمپفر [Keampfer Seyahatnamesi]*. (Çev. Kıkavus Jahandari). Harazmi Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1984). *Türk Millî Kültürü*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kafkasyalı, Ali. (2009). *İran Türkleri Âşık Muhitleri*. (2. Baskı) Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar. (2021). “Bölge Türklüğünde İran Bir Kaldıraç Kolu Mu?”. https://avrasyabirvakfi.org/koseyazilari/bolge_turklugunde_iran_bir_kaldirac_kolu_mu-190.html (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- Karatay, Osman. (2003). *İran ile Turan Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek*. (3. Baskı). Ankara: Ötüken Yayınları.
- Kaya, Zeynep Sena. (2018). “İran'da Âşûrâ Merasimleri ve Tarihsel Gelişimi”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Kaynamazoglu, Zeynep Sena. (2022). “Matemin Gölgesinde Sivil Bir Fenomen: İran’da Dinî Heyetler”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58(1): 67-76.

Kayseri, İsa (2012). فرهنگ عامیانه ماهشهر [Mahşehr Folkloru]. Tahran: Samir Yayınları.

Kazvini, Mirza Muhammed Hanî. (1984). “Mukaddime-yi Kadim-i Şahname”. *Hezare-yi Firdevsi*. Tahran.

Kelami Zencani. (t.y.a). “Kutsal Savunma Dönemi”. <https://web.telegram.org/a/#-1001000449839> (Erişim Tarihi: 15.10.2023).

Kelami Zencani. (t.y.b). <https://web.telegram.org/a/#-1001000449839> (Erişim Tarihi: 20.10.2023).

Kelami Zencani. (2023). Veliyullah Kelami. <https://web.telegram.org/a/#-1001000449839> (Erişim Tarihi: 20.10.2023).

Kelami, Veliyullah. (2018). سایه نشین هرم [Saye Neşin Herem]. Tahran: Piri Yayınları.

Kelamizenjani. (t.y.). “دیوان اشعار حاج ولی الله کلامی زنجانی” [Hac Veliyullah Kalami Zencani’nin Şiirlerinin Divanı]. <http://kalamizanjani.blogfa.com/post/12> (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

Kesrevi, Ahmed. (1926). *Azerî Ya Zeban-i Bastan-ı Azerbaycan*. Tahran: Taban.

Keyhan. (2016). “قمة زنی: اقدامی انحرافی و بدعت آمیز” [Kamazani Sapkın Bir Eylem]. Tahran: Keyhan Gazetesi-Maaref.

Khabarban. (2022). “حاج اصغر زنجانی: امام اصرار کردند ترکی روضه بخوانم!/ توصیه پیر غلام اهل بیت به جوانان [Asgar Zencani: İmam Türkçe Rovza Okumam Konusunda Israr Etti]”. <https://khabarban.com/a/34743164> (Erişim Tarihi: 12.10.2023).

Kolbehkhabar. (2023). “تقویم آیین طشت گذاری محرم در اردبیل” [Erdebil’de Tešt Gozari Muharrem Töreni Takvimi]”. <https://tinyurl.com/2p93dmph> (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

Konukçu, Enver. (1973). *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Korom, Frank J. (2003). *Hosay Trinidad: Muharram Performances in an Indo-Caribbean Diaspora*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Koucheh-zadeh, Reza, and Azarm, Milad. (2022). “Investigating Early Dramaturgy and Theatre Directing in the Shabih’khani of the Qajar Era.” *TDR: The Drama Review* 66(1): 7-36.

Kowalski, Tadeusz. (1983). “Şehnâme’de Türkler”. (Çev: Harun Güngör). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1): 289-300.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917a). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 1 (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua* S. 16: 305-308.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917b). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 2 (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua* S. 17: 324-328.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917c). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 3: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua* S. 18: 344-348.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917d). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 3: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua* S. 19: 364-367.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1917e). “Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 4: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)”. *Yeni Mecmua* S. 20: 384-386.

Köprülüzâde Mehmed Fuad. (1924). *Bugünkü Edebiyat*. İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası.

Köprülü, Mehmed Fuad. (2012). *Edebiyat Araştırmaları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kurt, Aynur. (2022). “Güney Azerbaycan Kerbelâ Mersiye Şâiri Âsî Ve Dîvânı”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 10: 1-22.

Kurtuluş, Rıza. (2022). “Fars Edebiyatında Kerbelâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 25: 272-274.

Lambton, Ann Katharine Swynford. (1968). “Internal Structure of the Saljuq Empire”. *The Cambridge History of Iran V* (Ed. John Andrew Boyle). United Kingdom: Cambridge University Press p. 203-282.

Litten, Wilhem. (1929). *Das Drama in Persien*. Berlin-Leipzig.

Magoulick, M. (2019). “Halk Bilimi Tarihi”. (Çev. S. Telek,.). (Haz. M. Ö. Oğuz, N. Özdemir ve G. Ö. Eker). *Dünya Halk Bilimi Çalışmaları Tarihi* içinde (ss. 15-32). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Mahani, Mahnia A. Nematollahi. (2013). *The Holy Drama: Persian Passion Play in Modern Iran*. Amsterdam and Haren: Leiden University Press.

Mahmudi, Fatana ve Tavousi, Mahmud. (2011). “جایگاه هویت آیینی مذهبی ‘تعزیه’ و واقعه “ [Mazenderan Görsel Sanatlarında Dinî Âyin Kimliği Taziye'nin Konumu ve Aşura Olayı]”. *Ulusal Araştırmalar Dergisi* 4: 67-92.

MAİ (Merkez-i Amar-ı İran). “1400-1399-سال-استانها-تقسیماتی-تغییرات-تقسیمات-کشوری/ [Ülke Bölümleri-Bölüm Değişiklikleri: İl, Yıl (1399-1400)]”. <https://tinyurl.com/2btxtth3> (Erişim Tarihi: 05.06.2023).

- MAİ (Merkez-i Amar-ı İran). (2016). “تایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن-۱۳۹۵” [2015-Genel Nüfus ve Konut Sayımının Ayrıntılı Sonuçları]”. <https://tinyurl.com/4cata98p> (Erişim Tarihi: 05.06.2023).
- MAİ (Merkez-i Amar-ı İran). (2021a). “نقشه تقسیماتسیاستان زنجان به تفکیک شهرستان-سال 1400” [Zanjan Eyaletinin Şehre Göre Siyasi Bölümlerinin Haritası-1400 Yılı]”. <https://tinyurl.com/yckm5bvy> (Erişim Tarihi: 11.06.2023).
- MAİ (Merkez-i Amar-ı İran). (2021b). “نقشه تقسیمات کشوری استان ها به تفکیک شهرستان 1400” [Ülkenin Şehirlere Göre İl Bölümleri Haritası 1400]”. <https://tinyurl.com/2p934emv> (Erişim Tarihi: 15.06.2023).
- Makuyi, Seville. (2010). “ها و نمادها: از نمایی جایگاه حضرت امام رضا (ع) در فرهنگ مردم ایران” [İran Halkının Kültüründe İmam Rıza’nın Konumunun Temsili: Âyinler ve Semboller]”. *İran Halk Kültürü Dergisi* (20-21): 9-31.
- Malekpour, Miniature. (2019). “The Art of the Martyrs: The Taziyeh and Street Art in Contemporary Tehran”. *Performance, Religion and Spirituality* 2(1): 35-55.
- Malinowski, Bronislaw. (1935). “Digression On The Theory Of Magical Language”. *Coral Gardens and Their Magic*. London: Unwin Brothet Ltd.
- Mansuri, Haydari vd. (2018). “گونه‌شناسی مرثیه‌های استان بوشهر” [Buşehr Eyaletinin Ağıtlarının Tipolojisi]”. *Popüler Kültür ve Edebiyat Dergisi* 2(3): 202-218.
- Mazdapour, Ketayoun. (2008). “مار جادو و زیبایی پروانه” [Sihirli Yılan ve Kelebeğin Güzelliği]”. *Halk Kültürü Dergisi* 27-28: 204-220.
- McLuhan, M. and Powers, Bruce R. (1992). *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century (Communication and Society)*. U.K: Oxford University Press.

Meclisi, Muhammed Bakır. (1983). *Bihar-ul Envar*. C. 45. Beyrut: Dar-u İhya-it Teras-il Arabi.

Mecme'-i Heyderiyyun. (2023a). "Muhammed Eyniferd". <https://web.telegram.org/a/#-1001009940124> (Erişim Tarihi: 12.10.2023).

Mecme'-i Heyderiyyun. (2023b). "Hüseyin Eyniferd". <https://web.telegram.org/a/#-1001009940124> (Erişim Tarihi: 12.10.2023).

Mededli, Eynullah. (2002). "İran Tarihinde Azerbaycan ve Azerbaycanlılar". *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 1988 içinde* (ss. 3-8). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Mehdi Resuli. (2023a). "حاج مهدی رسولی" [Hac Mehdi Resuli]. <https://web.telegram.org/a/#-1001003212125> (Erişim Tarihi: 15.10.2023).

Mehdi Resuli. (2023b). "مسجد شهدا" [Şüheda Mescidi]. <https://web.telegram.org/a/#-1001003212125> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

Mehdizade, Nasır. (2004). *پرستوهای کربلا* [Perestuha-yı Kerbela]. Simayı Afitab Yayınları.

Mehrabi, Shayan. (2021). "آئین سنتی مشعل گردانی" [Meş'al Gardani'nin Geleneksel Âyini]. *Tehranpicture*. <https://www.tehranpicture.ir/u/jg6> (Erişim Tarihi: 23.09.2023).

Mehrnews. (2016). "زن مداح در زنجان فعالیت می کنند ۴۰" [Zencan'da 40 Meddah Çalışıyor]. <https://tinyurl.com/43fvhazd> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).

Mehrnews. (2018a). "آیین سنتی چهل منبر" [Kırk Minberin Geleneksel Âyini]. <https://tinyurl.com/2mc7yb2u> (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

- Mehrnews. (2018b). نخل گردانی نماد تشییع شهدای نینوا [Nahl Gardani Ninova Şehitlerinin Cenazesinin Sembolüdür]”. <https://tinyurl.com/yx7z2xu5> (Erişim Tarihi: 22.09.2023).
- Meleki, Mehdi. (2017). یادگار مهدی مجموعه اشعرمزهبی [Mehdi'nin Yadigarı: Mecmua-yı Eşar Mezhebi]. Zencan: Sutude Zencani Yayınları.
- Melville, C. (2008). “Jarci”. *Encyclopaedia Iranica* 14(6): 580- 581.
- Mezahiri, Mohsen Hossam. (2011). کتاب رسانه ی شیعه [Resane-yi Şia Kitabı]. Isfahan: Arma Yayınları.
- Mezahiri, Mohsen Hossam. (2016). فرهنگ سوگ شیعی [Şii Yas Kültürü]. Isfahan: Arma Yayıncılık.
- Mirzaoglu, Fatma Gülay. (2019). *Halk Türküleri: Konu- İcra-Yapı-Anlam-İşlev*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Miyanalı, Ali Rıza. (1997). *Nağıldı Hele*. Bakü.
- Mohammadpour, Ahmad ve Shahizadeh, Ramin. (2019). مطالعه مردم شناختی مراسم عاشورا “ [Erdebil Şehrinde Aşura Töreninin Antropolojik İncelemesi]”. *Iran Journal of Social Studies* 5(3): 126-136.
- Mohsenzadeh, Muhammed Ali. (2012). سر نینوا زینب کبری [Sırr-ı Neyneva Zeyneb-i Kübra]. Tahran: Mashaar Yayınları.
- Mohtasham, Adele ve Samad Samanyan. (2017). کارکردشناسی نخل در آیین نخلگردانی از “ [İran'ın Kültürel Hazinesini Koruma Perspektifinden Nahl Gardani Âyinine Nahl'ın İşlevselliği]”. *İran Çalışmaları Dergisi* 7(2): 103-121.

- Morier, James. (1818). *Second Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Costantinople between the year 1810 and 1816*. London: Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Mostofi, Abdollah. (1992). *The Administrative and Social History of the Qajar Period: (The Story of My Life)* (3 Vol.). California: Mazda Pub.
- Muhaddesi, Cevad. (1997). فرهنگ عاشورا [Aşura Kültürü]. Kum. Maaruf Yayınları.
- Muhammedpur, Muhammedemin vd. (2021). “تمایز شیوه‌های اجرایی ترانه و تصنیف دینی از [Dinî Şarkılar ve Tasavvufî Şarkılar: İcra Açısından Bir Karşılaştırma] عرفانی [Dinî Şarkılar ve Tasavvufî Şarkılar: İcra Açısından Bir Karşılaştırma]”. *Mito-Mistik Edebiyat (Fars Dili ve Edebiyatı Dergisi)* 17(64): 175-200.
- Muhtarpour, Rajab Ali. (2003). “[Kiş’te Muharrem] محرم در کیش”. *Muharrem ve Halk Kültürü üzerine Uluslararası Konferanslar Dizisi*. Tahran.
- Musavi Esadzadeh, Siamak. (2020). “بررسی پیشینه فرهنگی تاریخی مراسم «خرّه عاشورایی» در [Hürremabad’daki ‘Hare Aşura’ Töreninin Kültürel ve Tarihî Arka Planının İncelenmesi]”. *İran Halk Kültürü Dergisi* 42(12): 93-104.
- Mutemen, Zeynül Abidin. (1967). شیر و ادبی فارسی [Şi’r u Edeb-i Farsi]. Tahran: Efşari Kitapevi.
- Müctahedzade, Pirouz. (2012). [İran State پیدایش هویت ایرانی و تطوّر مفهوم کشور. Kimliğinin Ortaya Çıkışı ve İran’da Devlet Anlayışının Gelişimi]. *Beşeri Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 45(2): 121-138.
- Naqvi, Mazhar. (2015). “Religious ‘Music’: Sozkhwani”. <https://tinyurl.com/4hvsdcjx> (Erişim Tarihi: 18.08.2023).
- Nasr, Seyyid Hüseyin. (1985). *İslam İdealler ve Gerçekler*. (Çev. Ahmet Özel). İstanbul: Akabe.

- Navahangbashir. (t.y.). “ترحيم عرفانی با ساز دف و تنبور” [Def ve Tambur ile Mistik Cenaze Töreni]”. <https://tinyurl.com/59yju3cn> (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- Necefi, Murtaza. (2018). نوای نوائی [Novhe-yi Nevayi]. Kum: Muhammed ve el-Muhammed Yayınları.
- Nesibli, Nesib L. (2017). *Güney ile Kuzey Azerbaycan Sorunları*. Ankara: Tebaren Yayınları.
- Nəsibzadə, Nəsib. (1997). *İranda Azərbaycan Məsələləri (XX əsrin 60-70-ci illəri)*. Bakü: Ay-Ulduz.
- Nicholson, Reynold A. (1932). *A Descriptive Catalogue of the Oriental Mss. Belonging to the Late E.G. Browne*. Cambridge: The University Press.
- Nieshabouri, Abdul Hossein. (2010). [Şii Takvimi] تقویم شیعه. Kum: Dalilema Yayınları.
- Noornava. (t.y.). “Hac Asgar Genç Hanlı Biyografisi”. <https://tinyurl.com/27u3p7br> (Erişim Tarihi: 14.10.2023).
- Oğuz, M. Öcal. (2001). *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Öcal. (2009). “Somut Olmayan Kültürel Miras ve İfade Çeşitliliği”. *Millî Folklor* (21)82: 6-12.
- Onat, Hasan. (1997). “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36: 79-118.
- Onay, Ahmet Talat. (1996). *Türk Halk Şiirinde Şekil ve Nev'i*. (Haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Akçağ Yayınları.

Ong, Walter. (2002). *Orality and Literacy, The Technologizing of The Word*. U.K: Routledge.

Ouseley, Sir William. (1823). *Travels in Various Countries of the East, More Particularly Travels In Various Countries Of The East: More Particularly Persia. A Work Wherein The Author Has Described, As Far As His Own Observations Extended, of Those Countries In 1810, 1811, And 1812*. Nabu Press.

Önal, Mehmet Naci (2011). “Muğla’da Yas Etme Geleneği”. (Ed. Emine Gürsoy Naskali). *Ağut Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Öncül, Kürşat. (2016). “Kasım Otağı’ Ritüelinin Mitolojik Kökleri ve Sosyo Politik Altyapısı”. *Millî Folklor* 111: 171-179.

Örs, Derya, (2009). “Siyavuş”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 37: 308-309.

Öz, Mustafa. (2010). “Şia”. *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 39: 11-114.

Özarslan, Metin. (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Özaydın, Abdülkerim. (2013). “Zencan”. İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 44: 251-253.

P’yankov, Igor V. (2002). “Sakalar”. (Çev. Zülfiye Veliyeva). *Türkler* C. I: 922-939.

Pakalın, Mehmet Zeki. (1946). “Alem”. *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* C.1: 47-49.

Pakalın, Mehmet Zeki. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.

- Parsa, Mehdi Ekberi. (2023). “مراسم قالیشویان در مشهد اردهال کاشان” [Meşhed, Ardahal, Kaşan'da Halı Yıkama Merasimi]”. <https://tinyurl.com/2rpynn5b> (Erişim Tarihi. 23.09.2023).
- Parsons, Talcott. (1960). “Malinowski and the Theory of Social Systems”. In *Man and Culture: An Evaluation of The Work Of Bronislaw Malinowski*. (Edition 2st) (Edited: Raymond Firth). (pp. 53-70). London: Routledge & Kegan Paul.
- Pehlevan, Çengiz. (1992). “ملت، مذهب، آینده تمدن ایرانی” [Milliyet, Din, İran Medeniyetinin Geleceği]”. *İran Ferda Dergisi* 3.
- Pelly, Lewis. (1879). *The Miracle Play of Hasan and Hussain I-II*. London: WM.H. & Co.
- Perry, J. (1991). “The Zand Dynasty”. In: *The Cambridge History of Iran, vol. 7, From Nadir Shah to the Islamic Republic*. (pp. 63–103). Cambridge: University Press.
- Persia (Vol. 3). London: Rodwell and Martin.
- Peterson, Samuel R. (1979). “The Ta’ziyeh and Related Arts” In *Ritual and Drama*. (Ed. Peter J. Chelkowski). (pp. 64-87). New York: New York University Press.
- Piddington, Ralph. (1960). “Malinowski’s Theory of Needs”. ”. In *Man and Culture: An Evaluation of The Work Of Bronislaw Malinowski*. (Edition 2st) (Edited: Raymond Firth). (pp. 33-52). London: Routledge & Kegan Paul.
- Pirmaradyan, Mustafa ve Samia Bahtiyari. (2015). “بررسی بن مایه‌های تاریخی نمایش مذهبی در ایران [İran’da Dinî Dramanın Tarihsel Temellerini Araştırmak]”. *İslam Tarihi Dergisi* 15(1): 207-228.
- Polak, Jokab Eduard. (1989). کتاب سفرنامه پولاک: ایران و ایرانیان [Polak’ın Seyahat Kitabı: İran ve İranlılar]. (Çev. Kikavus Cihandari). Ghaemiyeh Isfahan Bilgisayar Araştırma Merkezi.

- Qumi, Abbas. (2022). در کربلا چه گذشت [Kerbela 'da Ne Oldu?]. (Çev. Mohammad Baqer Kameraei). Kum: Jamkaran Yayınları.
- Qureshi, R. Burckhardt. (1981). "Islamic Music in an Indian Environment: The Shi'a Majlis". *Ethnomusicology* 25(1): 41-71.
- Rafgoran, Marwarid. (2019). "عروسی قاسم" [Kasım'ın Düğünü]. <https://tinyurl.com/5n94frtx> (Erişim Tarihi: 21.09.2023).
- Rafifar, Jalaeddin and Shirmohammadi, Asghar. (2015). "An Anthropological Study on the Origin and Content of Ta'zieh." *International Journal of Social Sciences (IJSS)* 5(4): 63-74.
- Rahbarnia, Zahra and Davari, Roshanak. (2017). "An Investigation into Taziyeh and Performance Art with an Emphasis on the Audience Interaction". *The Scientific Journal of NAZAR research center (Nrc) for Art, Architecture & Urbanism* 14(49): 21-32.
- Rahmani, Cabar. (2014). کتاب تغییرات مناسک عزاداری محرم [Muharrem Yas Ritüellerindeki Değişiklikler]. Tahran: Tisa Yayınları.
- Rahmani, Cabar. (2022). تاب آیین و اسطوره در ایران شیعی [Şia İran'da Ritüel ve Mit]. Tahran: Arma Yayınları.
- Rajabi, Parveen. (2010). بررسی مرثیه و مرثیه سرایی در ادبیات فارسی از پایان عصر صفویه تا آغاز "مشروطه [Safevi Dönemi'nin Sonundan Meşrutiyet'in Başlangıcına Kadar Fars Edebiyatı'nda Mersiye ve İncelemesi]". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kirman: Veli Asr Üniversitesi.
- Resuli, Cevad. (2006). *Gizli Gönül* [محرم دل]. Tahran: Faizun Yayınları.

- Resulzade, Mehmet Emin. (1993). *İran Türkleri (Türk Yurdu ve Sebilürreşad'daki Yazıları)*. (Haz. Yavuz Akpınar, İrfan M. Yıldırım ve Selahattin Çağın). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Rezai, Ensiya Şeyh ve Azari, Shahla (Ed.) (1998). گزارشهای نظمیه از محلات تهران [Tahran Mahallerinden Polis Raporları I-II]. Tahran: Sazman-ı Esnad-i Milli.
- Riggio, Milla C. (1994). "Ta'ziyeh in Exile: Transformations in a Persian Tradition". *Comparative Drama* 28(1): 115-140.
- Rossi, Ettore and Bombaci, Alessio. (1961). *Elenco di Drammi Religiosi Persiani (Fondo Mss. Vaticani Cerulli)*. Citta del Vaticano.
- Rüstemov, Ramil. (2022). "Zencan ve Hemedan Bölgelerinin Arkeolojik Kültürü Üzerine Bazı Görüşler". *XVIII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler C. 1*: 345-367.
- Sabet, Firoozeh Kashani (2018). *Sınır Kurguları: İran Ulusunun Şekillenmesi (1804-1946)*. (Çev. Duygu Şendağ). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sadeghnezhad, Mahdiyeh. (2014). *Iran, Zencan/Sultaniye Şehrindeki İlhanlı Dönemi Mimarisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı.
- Safari, Baba. (1991). اردبیل در گذرگاه تاریخ [Tarih Güzergâhında Erdebil]. II. Tahran: Omid Yayınları.
- Saidi, Sohrab vd. (2018). "بررسی و تحلیل آئین چاووشخوانی در استان هرمزگان" [Hürmüzgan İlinde Çavuşî Hani Âyininin İncelenmesi ve Analizi]. *İranoloji Araştırmaları Dergisi* 9(1): 99-115.

- Salmon, Thomas and van Goch, Matthias. (1739). *Die Heutige Historie Und Geographie*. Altona: Im Verlag der Gebrüder Korte.
- Samani, Seyyid Mahmud. (2015). “نقش صفویان در ترویج فرهنگ عزاداری” [Mahmudi Kültürünü Teşvik Etmede Safevilerin Rolü]. *Ziyaret Kültür Dergisi* 27: 121-142.
- Sami, Şemseddin. (1901). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Saray, Mehmet. (2006). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sardarinia, Elnaz. (2023). “İran Azerbaycan’ında Muharrem Törenleri ve Mersiye Kültürü”. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk HalkBilimi Ana Bilim Dalı.
- Sarıkaya, Yalçın. (2008). *İran’da Milliyetçilik Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Sarrafi, Ali Rıza. (2000). “İran Türklerinin Dili ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar”. *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı* (26-28 Mayıs). İçel.
- Seccadi, Saleh; Rencberi, Ahmed ve Purrezevi, Cafer. (2017). کتاب بیزینله آغلاردیق [Bez Bele Ağlardık]. (Üç Cilt). Tahran: Surey-i Mehr Yayınları.
- Sengri, Muhammed Rıza. (2002). پیوند دو فرهنگ: عاشورا و دفاع مقدس [İki Kültürü Birbirine Bağlamak: Aşura Kültürü ve Kutsal Savunma]. Kum: Yakut Yayınları.
- Serdar, Ziyaüddin; Wyn Davies, Merryl ve Nandy, Ashis. (1997). *Batı Irkçılığının Kaynakları*. (Çev. Fatih Bayram). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

- Setarecom. (2020). “Ruhani ve Laricani için Zencani’nin Eleştirel Şiiri [شعر جنجالی کلامی [[زنجانی برای روحانی و لاریجانی]”]. <https://www.youtube.com/watch?v=-4g20VyADDY> (Erişim Tarihi: 06.11.2023).
- Shahbazi, A. Shapur. (2005). “The History Of The Idea of Iran”. (Ed. Vesta Sarkhosh Curtis and Sarah Stewart). (Vol. 1). In *The Birth Of The Persian Empire*. (pp. 109-111). London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Shahriari, Khosrow. (2006). “Breaking Down Borders and Bridging Barriers: Iranian Taziyeh Theatre”. Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy, School of Media, Avustralya: Film and Theatre University of New South Wales.
- Sheil, Lady Mary Leonora Woulfe. (1856). *Glimpses of Life and Manners in Persia*. London: J. Murray.
- Shirazi, M. Pasdar ve Sadeghi, A. Rıza. (2015). “تأثیر باورها و مراسم آیینی در پایایی و پویایی [Kentsel Mekânların Fضاہای شهری؛ موردپژوهی: تعزیه در پایایی حسینیه ها و تکلیا در ایران Güvenirliği ve Dinamiklerine İlişkin İnanç ve Âyinler; Örnek Çalışma: İran’da Hüseyniye ve Takiyeler Açısından Taziye]”. *Kentsel Yönetim Dergisi (Üç Aylık)* 38: 301-332.
- Shojaei, Siddiqa. (2021). “آیین گل مالی لرستان [Loristan’ın Gel Mali Töreni]”. <https://www.kojaro.com/history-art-culture/192132-gelmali-tradition-lorestan/> (Erişim Tarihi. 22.09.2023).
- Sistani, Ferruhi. (1970). *Divan*. (Neşr. Muhammed Debir Siyaki). Tahran: İntişarat-ı Zevvar.
- Sone, Enongene Mirabeau and Manyaka Toko, Djockoua. (2007). “Orature and Oratorical Teaching Strategies in African Literature: The Examples of Laye Camera and Chin Ce.” *Journal of African Literature and Culture (JALC)* 4: 83-102.

- Sone, Enongene Mirabeau. (2009). "What Kind of Literature for Ethical Education in Africa?" *Lwati: A Journal of Contemporary Research* (6)1: 157-165.
- Sone, Mirabeau Enongene. (2011). "Religious Poetry as a Vehicle for Social Control in Africa: The Case of Bakossi Incantatory Poetry". *Folklore* 122: 308-326.
- Subuti, Huşeng, (1999). *Tarih-i Zencan*. Zencan: Danişgah-i Zencan.
- Sümer, Faruk. (1976). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*. Ankara: Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü.
- Sykes, Percy. (1921). *A History of Persia*. London: Macmillan & Co. Ltd.
- Şahidi, İnyetullah. (2001). کتاب پژوهشی در تعزیه و تعزیه خوانی: از آغاز تا آخر دوره قاجار در تهران [Taziye ve Taziye-hani'yi Anlamak Üzere Bir Araştırma Kitabı: Kaçar Dönemi'nin Başlangıcından Sonuna Kadar Tahran'da Taziye ve Taziye-hani]. Tahran: Kültürel Araştırmalar Ofisi.
- Şahit, Babek. (2017). "İran'da Resmî Bir Araştırmaya Göre İran Türkleri'nin Nüfus Dağılımı". *TEBAREN*. <http://tebaren.org/?p=732> (Erişim Tarihi: 21.12.2019).
- Şeriatî, Ali. (2010). *Kadın (Fatıma Fatımadır)*. (Çev. Esra Özlük). Ankara. FCR Yayınları.
- Tabatabaei, Sepehr and Raei, Peyman. (2021). "A Comparative Study of "41-Menbari" Religious Ritual in Shahreza, Iran". *Journal of Iranian Studies* 19(38): 163-189.
- Tafazzoli, Ahmad. (2013). "Arjāsp". *Encyclopedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/arjasp> (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

- Taraş, Ali Hoş. (2013). “چهل منبر لاهیجان قدیم” [Eski Lahijan’ın Kırk Minberi]”. *Şark Gazetesi*. <https://www.magiran.com/article/2405776> (Erişim Tarihi: 21.09.2023).
- Tasnim. (2015). “علم كشی، جان جوان 24 ساله را گرفت” [Alem Taşımak 24 Yaşındaki Gencin Canına Mâl Oldu]”. <https://tinyurl.com/5n6huyrz> (Erişim Tarihi: 13.09.2023).
- Tasnim. (2017). “مداح در سامانه سازمان تبلیغات اسلامی ثبت نام کردند ۸۰۰۰۰ [İslami İrşat Teşkilatında 80.000 Kayıtlı Meddah]”. <https://tinyurl.com/53bc5t9c> (Erişim Tarihi: 06.09.2023).
- Tavernier, Jean Baptiste. (2004). سفرنامه تاورنیه [Tavernier Seyahatnamesi]. (Çev. Hamid Arbab Şirani). Tahran: Nilüfer Yayınları.
- Thaiss, Gustav Edward. (1973). “Religious Symbolism and Social Change: The Drama of Husain”. PhD Thesis. Missouri: Washington University, Anthropology.
- Thurfjell, David. (2021). “The Hey’ati Movement Charismatic Preachers, Politics and Youth Culture”. In *Handbook of Islamic Sects and Movements* (Ed. Muhammad Afzal Upal and Carole M. Cusack). (pp. 305-337). Leiden: Brill.
- Toprak, M. Faruk. (1990). *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Tuba. (2016). “Zencan İli Meddah Sayısı”. <https://tooba.tdm-ido.ir/> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Üzüm, İlyas. (2010). “Duygunun Tarihe Meydan Okuması: Tarihi Kerbela Olayının Tahrifi Bağlamında ‘Utâk-ı Kasım’”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbela Sempozyumu (I-III)*. III/ 137- 141.
- Vamberg, Arminius. (1889). *His Life And Adventures*. London: T.F. Unwin.

- Velili, Muhammed Hasan. (1993). *Azerbaycan: Coğrafi, Tabii, Etnografik ve İktisadi Mülahaza*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Yarşatır, İhsan. (1979). Ta'ziyeh and Pre-Islamic Mourning Rites in Iran. Ed. Peter J. Chelkowski. In *Ta'ziyeh: Ritual and Drama in Iran* (pp. 88-94). New York: New York University Press.
- Yaşaroğlu, Mehmet Kamil. (2020). "Muharrem". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 31: 4-5.
- Yavuz, Şevki Yusuf. (1991). "Âşûrâ". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 4: 24-26.
- Yazıcı, Tahsin. (2004). "Mersiye: Fars Edebiyatı". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 29, 218-219.
- Yılmaz, Adem. (2019). "İmam Hüseyin'in Yaşlıları: Gelenekten Günümüze İran'daki Şiî Matem Merasimlerinde Meddahlar". *İran Çalışmaları Dergisi* 5(2): 303-336.
- Yılmaz, Adem. (2023). *Meddahlar / İran'ın Suriye'deki Propaganda Ordusu*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Yurdagür, Metin. (2010). "Tâgût". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 39: 372.
- Zamir, Amangoldi. (2000). "Çayene, İlam'da Muharrem'in Geleneksel Bir Âyini", *Birinci Muharrem Konferansı ve İran Halk Kültürü Makaleleri Koleksiyonu*. Tahran: İran'ın Kültürel Miras Örgütü.
- Zareshirazi. (t.y.) "آموزش مداحی استاد زارع شیرازی [Meddah Eğitimi Üstat Zare Şirazi]". <https://zareshirazi.com/> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Zehtabi, Muhammet Taki. (2000). *İran Türkleri'nin Eski Tarihi*. C.2, Tebriz.

Zeinabieh. (2022). “تاریخچه مسجد زینبیه اعظم زنجان” [Zencan’daki Zeynebiye Azam Cami’nin Tarihi]”. <https://tinyurl.com/2p8jfejb> (Erişim Tarihi: 29.09.2023).

Zeynebiye. (t.y.). “تاریخچه مسجد زینبیه اعظم زنجان” [Zencan’daki Zeynebiyeyi Azam Mescidi’nin Tarihi]”. <https://tinyurl.com/2p8jfejb> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

Ziaossalehin. (2021). “دفاع از نجابت ترک زبانان توسط استاد کلامی زنجانى در پاسخ مناظرات اول” [Zencani’nin Türkçe Konuşanların Ahlakını Savunması]”. <https://tinyurl.com/2esajrw7> (Erişim Tarihi: 20.10.2023).

Ziya Gökalp. (1995). *Hars ve Medeniyet*. (Ed. Yalçın Toker). İstanbul: Toker Yayınları.

B. SÖZLÜ KAYNAKLAR/KAYNAK KİŞİLER

KK-1: Gulam Rıza Eyniferd, 1949 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, meddah.

KK-2: Veliyullah Kelami, 1954 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, meddah.

KK-3: Cevad Resuli, 1959 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, meddah.

KK-4: Mecidi Meleki, 1953 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, meddah.

KK-5: Muhammed Eyniferd, 1979 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, meddah.

KK-6: Hüseyin Eyniferd, 1981 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, meddah.

KK-7: Muhammed Rıza Bigri, 1969 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, emekli, şair ve yazar.

KK-8: Seyyid Abdul Muhammedi Safevi, 1992 doğumlu, Zencan’da ikamet etmekte, ahund/molla/imam.

KK-9: Mehdi Resuli, 1989 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.

KK-10: Mehridat Haşimi, 1989 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah, halıcı ve öğrenci ofisi sorumlusu.

KK-11: İsrafil Muhammedi, 1961 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, emekli, şair ve yazar.

KK-12: Asgar Genç Hanlu, 1945 doğumlu, Kerec'de ikamet etmekte, meddah.

KK-13: Ekber Ahmedi, Zencan'da ikamet etmekte, emekli asker ve meddah.

KK-14: Gaffar Rahmani, 1960 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, emekli müezzin ve meddah.

KK-15: Celal Münteziri, 1940 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.

KK-16: Rezzag Abbasi, 1961 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.

KK-17: İskender Haripur, 1987 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.

KK-18: Ali Rahimi, 1981 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah ve bakkal işletmecisi.

KK-19: Süheyla Mahmudi, 1994 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah ve bakkal işletmecisi.

KK-20: Abbas Ocaklu, Zencan'ın Armağanhane bölgesinde ikamet etmekte, meddah ve Armağanhane Takiyesi baş sorumlusu.

KK-21: Celal Belati, 1979 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, Hüseyiniyeyi Azam Vakfı görevlisi.

KK-22: Hamid Mehdilun, 1980 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, Hüseyiniyeyi Azam Vakfı görevlisi.

KK-23: Seid Eynceferi, 1983 doğumlu, Hemedan'da ikamet etmekte, serbest meslek.

EK 1. DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	20.11.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orjinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	00
		Revizyon Tarihi Rev. Date	

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA Tarih: 20/12/2023 Tez Başlığı* İran Türklerinde Mersiye Geleneği: Dinî ve Millî Kimlik Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 332 sayfalık kısmına ilişkin, 20.12.2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %5'tir. Uygulanan filtrelemeler**: ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç ☒ Kaynakça hariç ☐ Alıntılar hariç ☒ Alıntılar dâhil ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Tarih ve İmza 20/12/2023
--

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Nurullah Gözcu	Öğrenci No	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Halkbilimi		
	Programı	Türk Halkbilimi		
	E-posta/Telefon			
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐	

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN

*Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)'te de belirtildiği üzere; Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

EK-2: Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	20.11.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	00
		Revizyon Tarihi Rev.Date	

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH FOLKLORISTICS	
Date: 20/12/2023	
Thesis Title (In English): The Elegiac (Mersiye) Tradition in Iranian Turks: A Study on the Interaction of Religious and National Identity	
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 03/12/2023 for the total of 332 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 5%.	
Filtering options applied**:	
1.	☐ Approval and Declaration sections excluded
2.	☒ References cited excluded
3.	☐ Quotes excluded
4.	☒ Quotes included
5.	☒ Match size up to 5 words excluded
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
I respectfully submit this for approval.	
Date and Signature 20/12/2023	

Student Information	Name-Surname	Nurullah Gözcü	Student Number	
	Department	Turkish Folkloristics		
	Programme	Turkish Folkloristics		
	E-mail/Phone Number			
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐	

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN

**As mentioned in the second part [article (4/3)] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 3. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	00
		Revizyon Tarihi Rev. Date	

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK HALKBİLİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 15/12/2023	
Tez Başlığı İran Türklerinde Mersiye Geleneği: Dinî ve Millî Kimlik Etkileşimi Üzerine Bir İnceleme	
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:	
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmamasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Tarih ve İmza 15/12/2023	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Nurullah Gözcü	Öğrenci No	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Halkbilimi		
	Programı	Türk Halkbilimi		
	E-posta/Telefon			
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐	

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN

EK-4: ETHICS COMMITTEE EXEMPTION FORM

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	00
		Revizyon Tarihi Rev. Date	

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH FOLKLORISTICS	
Date: 15/12/2023	
Thesis Title (In English): The Elegiac (Mersiye) Tradition in Iranian Turks: A Study on the Interaction of Religious and National Identity	
My thesis work related to the title above: - Does not perform experimentation on people or animals. - Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). - Does not involve any interference of the body's integrity. - Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. - Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Date and Signature 15/12/2023	

Student Information	Name-Surname	Nurullah Gözcü	Student Number	
	Department	Turkish Folkloristics		
	Programme	Turkish Folkloristics		
	E-mail/Phone Number			
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐	

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
 Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN